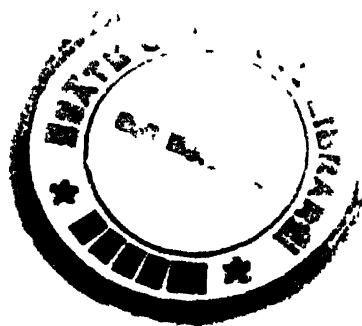
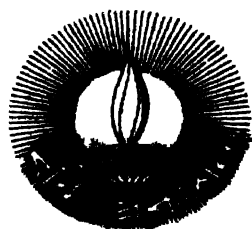

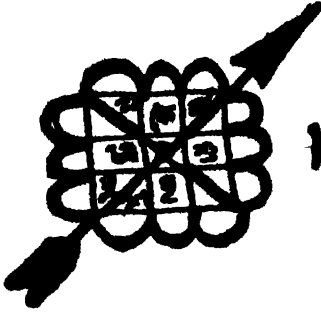
କାଳପୁଷ୍ପ

ଦେବେନ୍ଦ୍ରନାଥ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ

ବନ୍ଧି ପ୍ରକାଶନ

ବାଲୁଙ୍ଗିକୋଳ ; ଡାକ୍ତରୀ-୧୧

KALPURUS

A historical novel based on the history of Assam from 1639 A. D. to 1673 A. D. written by Debendra Nath Acharya and Published by Mahashweta Acharya, Bonti Prokashan, Guwahati, Assam

First Published March, 1976.

Second Published June, 1982.

লিখক :

শ্ৰীদেবেশ্বৰনাথ আচাৰ্য্য

প্ৰকাশিকা : শ্ৰীমতী মহাশ্বেতা আচাৰ্য্য

বস্তি প্ৰকাশন :

বাম্বুপীঠৈদাম, গুৱাহাটী-৭৮১০২১

বেটুপাতৰ ছবি আৰু অঙ্কসজ্জা : মহাশ্বেতা আচাৰ্য্য

ছপা : বাণীপ্ৰকাশ মুদ্ৰণী

বাম্বুপীঠৈদাম গুৱাহাটী-২১

। মূল্য : চৌথ টকা মাত্ৰ । ১৪'০০'।

মৃগাল,

অকাল মৰণে তোক সারটি লোৱাব লগে লগে
বহুতো মৰম, বহুতো বড়ব ওব পৰিল,
খস্তেকতে বহুতো হেৰুৱালো।

জানো,

চকুলো টোকাৰ একো কাৰণ নাই।

তথাপি কান্দিছো।

মোৰ চেনেহভৰা এটোপা এটোপা চকুলোৱে

যেন

অমৃত হৈ

তোৰ আত্মাক

অনন্ত শান্তি

দান কৰে।

তোৰ

স্মৃতিত

এয়া

একাঁজলি চকুলো।

—বুপাইদাদা—

॥ দু-আষাৰ ॥

এই পুথিত উল্লিখিত অথচ বুৰঞ্জীৰ ঘাৰা অস্বীকৃত সকলো চৰিত্ৰই সম্পূৰ্ণ কাল্পনিক আৰু জীৱিত অথবা মৃত কোনো লোকৰ লগত এইবোৰৰ কোনো সম্পৰ্ক অথবা সাদৃশ্য নাই।

শুনিবলৈ কানত মৃত লগা নহলেও ঐতিহাসিক সত্য স্বৰূপে তৎকালীন অসমৰ সম্প্ৰদায়সমূহৰ আচাৰ-নীতিৰ বিষয়ে দুই-চাৰিটা কথা এই পুথিত সন্নিবিষ্ট কৰা হৈছে। যিহেতু এই কথাবোৰ বৰ্ত্তমান অসমৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰযোজ্য নহয়, ইতিহাসৰ প্ৰতি সন্মান দৰ্শাই আৰু এইবোৰৰ সামাজিক মূল্যৰ পাৰিপ্ৰেক্ষিতত বাইজে যেন দোষ-দায় নধৰে।

॥ লিখক ॥

দ্বিতীয় প্ৰকাশৰ দুআষাৰ

পৰলোকগত দেবেশ্বৰ নাথ আচাৰ্য্যদেৱৰ 'কালপুৰ' কিতাপখনৰ সংশোধন কৰাৰ সামৰ্থ্য মোৰ নাই। কিতাপখনৰ দ্বিতীয় সংস্কৰণ পঢ়ুৱৈ সমাজলৈ আগবঢ়ালোঁ।

কিতাপখনি কিছু খৰধৰকৈ ছপাই উলিয়াবলগীয়া হোৱাত অনিচ্ছাকৃত ভাৱে কেইটামান শব্দৰ ভুল বৈ গ'ল। ১২৬ পৃষ্ঠাত শুধৰনি দিয়া হ'ল। ভবিষ্যতে ক্ৰটি সংশোধন কৰিবলৈ আশা ৰাখিলোঁ।

গুৱাহাটী

॥ প্ৰকাশিকা ॥

জুন, ১৯৮২

॥ গটচুমি ॥

মাঘৰ বিহুৰ উৰুকাৰ দিনা আবেলি ।

অসমৰ বাজসিংহাসনত তেতিয়া স্বৰ্গদেৱ শিৱসিংহ ।

অসমীয়া জাতিৰ সাহপিত একতাৰ লাইখুটা, গৃহকন্দল হিংসাকুৰ্কুটৰ
উয়ে খাই পচাই পেলাইছে ।

তিনিকুৰি বছৰ ধৰি মোগল আক্রমণৰ বা-মাৰলীয়ে ওলটু-পালটু কৰি
যোৱা অসমৰ ইতিহাস ধীৰ, মন্থৰ ।

এখন গাঁৱত তেতিয়া বান্ধনী বেলি মাৰ যাওঁ যাওঁ । চৌপাশে মুকলি
পথাৰে ঘেৰা অকণমান গাওঁখন—যেন দিচৈখনেও তাত মৰমতে এপাক মাৰি
গৈছে । নদীৰ কেঁকুৰিত নবাবে সজা মে-জিঘৰত গাঁৱৰ ডেকা-বুঢ়াৰ ভোঙ্ক-
ভাতৰ উছৰ-সমাবোহ ।

দিচৈ পাবৰ একাবেকা বড়িয়াইদি ঢকা কোবাই আগবাঢ়িছিল এজন
জীৰ্ণ-শীৰ্ণ বৃদ্ধ—কাকত জ্বোলোঙা, হাতত লাখুটি, পিছনত ছিবলী ছিবলী
জলম । শীৰ্ণ দুৰ্বল দেহ—খোজে পতি উজুটি খায়—বাবে বাবে হামুখুৰি
খাই পবে আক উঠে ।

গাঁৱৰ কোনোবা ডেকাই লক্ষ্য কৰিলে বৃদ্ধক । আধেবেধে মাতি নি
মেজিঘৰত বহুৱাই শুভাষা কৰিলে । বৃদ্ধ কিছু সুস্থ হ'লত সুখিলে তেওঁনো
কোন ।

‘ধবডীৰ নদাই সঁজাতী’—উত্তৰ শুনি সকলো অবাৰ্হ’ল । শৰাইঘাটৰ
স্বতি অসমীয়াৰ মনৰ পৰা তেতিয়াও মচুখোৱা নাই ।

গাঁৱৰ বাইজে বৃদ্ধক অন্তবোধ কৰিলে পুৰণা দিনৰ দুই চাৰিটা কথা
কবলৈ ।

সেই নবাবে সজা মে-জিঘৰত বহি বুঢ়াই আৰম্ভ কৰিলে কেঁৱে নজনা
হুতনা অতীতৰ স্মৃতি বোমহন । ইতিহাসক চেবাই যোৱা বহুতো পুৰণি
কথা—অস্পষ্ট বুৰঞ্জীৰ গভীৰত পোহৰৰ বেঙনি পেলাই যোৱা কিছুমান
কাহিনী ।

খোকাখুকি মাতেবে বুঢ়াই কবলৈ ধৰিলে—

পাঁচকুৰি বছৰে নেওচা দি যোৱা মোৰদৰে তিনিমূৰীয়াক এনেদৰে আশ্বাস কৰি মাতি আনি যে কালে সামৰি লোৱা অতীজৰ দিনবোৰৰ ছুই-চাবিৰাৰ কথা শুনিবলৈ হাবিয়াস কৰিছাইক, বোপাঠত, তোমালোকে উত্তমহে কৰিছা। ইয়াৰ দ্বাৰাই তোমালোকে অসমীয়াইৰ আৰু নিজবেহে মান-যশস্থা বঢ়াইছা। কাৰণ, আজি ছিবলী ছিবলী জলম পিচ্কা বণত পৰি বলীয়া হোৱা এই ধৰক্-বৰ্ক্ লাপুং বুঢ়া ডোণৰ হৈছে নিবহ-নিপানী আহোমৰ বংশধৰ, অসমৰ সোণোৱালী বুৰঞ্জীৰ এখিলা পাত, আইমাতৃকাৰ গলপতাৰ এটুকুৰা বাখৰ, মহাকালৰ চাকনৈয়াত পাক্-ঘূৰণি খাই লুকাই পৰা অতীজৰ বংচঙীয়া দিনাবাৰৰ সাৰী। ডা-ডাঙৰীয়া নহয়, ফুকন বাজখোৱা নহয়—এই বুঢ়াটি আছিল খাচ্ বৰহোলোঙৰ স্বয়ং সৰ্গদেৱৰ একান্ত বিশ্বাসী সঁজাতী, যাব নাও, সৰ্গদেৱৰ নাও, যাব কথা সৰ্গদেৱৰ কথা, যাব দায়িত্ব অসম ৰাজ্যৰ দায়িত্ব।

পিছে মোৰ কথা শুনোতে বাছাইত বুৰঞ্জীৰ দোহাই নিদিবা; কাৰণ সঁজাতীয়ে বুৰঞ্জীৰ ভিতৰখন হাড়লৈকে দেখিছে। বুৰঞ্জীয়ে কিন্তু সঁজাতীয়ে চিনাকি নেপালে, ভিতৰখন জানিব কিৰূপে? মৰ আঁউসীৰ নিশা মৈদামৰ পৰা ওলাই আহি স্বৰ্গগামী স্বৰ্গদেউসকলৰ শ্ৰেতান্নাবোৰে যদি কেনেবাকৈ এইবোৰ কথা শুনে, তেতিয়া ভাবিব বোলে, 'বৰহোলোঙৰ মাজমজিয়াতে ভাল গাৰীৰ খুৱাই কেটাগোম পুহিছিলো—এতিয়া কালত চেগ্‌চাই ড়াকিলে'। ধৰমৰ টোকাৰি পিছে বতাহে বায় বোপাঠত, সঁজাতীকৈ সত্য ডাঙৰ। কিন্তু বাহিৰত জলমলাই থকা সোণ-ৰূপ বাখৰ পনিয়লীবোৰ চেবাই যদি বুৰঞ্জীৰ ভিতৰলৈ চোৱা, দেখিবা ঢোলবিবিৰ দৰে সোণৰ পাতৰ তলত লাৰ খাঁজ। লিখাকসকলে সঁজাই-পৰাই বংবহণ সানি উলিওৱা বুৰঞ্জী আচল বুৰঞ্জী নহয়। বয়স্ক হাতী-ৰোঁবা দিন-মাহ বছৰৰ হিচাপ লৈ বুৰঞ্জী নহয়। সি কাকতিৰ

লেখছে। মাহুহৰ মন, আশা, হেঁপাহ, লোভ, খিয়াল এইবোৰেহে বুকীৰ সোঁত বদলায়, এইবোৰেইহে আচল বুকীৰ সমল। যিজনৱা ঈশ্বৰে পিথপীখন চক্ৰিল হেৰুৱাই এই বুঢ়াক এতেকাল জীয়াই ৰাখিছে, এই বুঢ়াৰ জ্ব-জ্বীয়া হাড়কেডালৰ লগতে আজিৰ কেৱেঁ নজনৱা স্তম্ভনা অনেক পুৰণি কথা মৈদামত জাহ যাব খুজিছিল।

পিছে তাহানি সাগৰ মথোৱেও বোল গবলা ওলাল। তাক খাই মহাদেউ নীলকণ্ঠ হ'ল। এইবোৰ কথাৰ মাজতো কণমান গবল ওলাব পাৰে দেউ—অসম্ভাৰ নকৰিবাইক, তেতিয়া বুঢ়াৰ দায়াদাৰো নধৰিবাইক। ভালে-বেয়াইহে পিথপীখন। অমৃত খাই অমৰ হোৱা দেৱতাইততকৈ গবল খাই নীলকণ্ঠ হৈ অমৰ হোৱা মহাদেৱৰ মহত্ব বেছি। বিষ খাইনো কোন অমৰ হব পাৰে ?

হে সৰ্গদেউসকল। বন্দীক নিজগুণ খোঁমবা—অতকাল বুকুত সীচি ধোৱা এটোবাৰ কথা মোৰ হতুৱাই এতিয়া কাল কোৱাইছে—মোৰ একো দোষ নাই।

সঁজাৰীৰ কথা পাছত ক'ম—সেইবাৰ নিজৰে জয়ঢাল কোবোৱাৰ দৰেহে কাণত বাজি। এতিয়া সেই অতীজৰ কথা কওঁ—যি কালত ছৱালে কঁকালত পানীগামাছা আঁৰৰ আগতে টঙালি বান্ধিব জানিছিল, গোঁফ হুঁটিওৱাৰ আগতে ছুইহাও হেঁদান চলাবলৈ শিকিছিল, ওঁঠ চেপিল গাখীৰ ওলোৱা বয়সতে জাত জাত মাৰনাও বাব পাৰিছিল, ভৰ বাৰিষা বাহুবল সাতুৰি দিখা নৈ উপাৰ সিপাৰ হৈছিল। শৰীলত বল, বুকুত সাহ, মনত উজাহ—সাতকুৰি বছৰ ধৰি আমি এমুঠি অসমীয়াই ৰাজ্যৰ শত্ৰুকই কৰ ৰণকৌশল শিকালোঁ, উজীৰ তুবকৰপৰা মনচৰ খালৈ, বুৰৈৰ পৰা শৰাইঘাট মানাহলৈ, মোগল নছাৰী-কোচ-জয়স্নাক জুলুকায় জুলুকায় পানী খুৱালোঁ। এতিয়া চলিহা পৰি ঘোলা হোৱা একেইহাল চকুৱে হযামযা ৰণত বহুবাৰ লুইতৰ পানী হেঁজৰে ৰঙা-বাঙলী হোৱা দেখিছিল, এতিয়া শিলগধৰা এই দুখন কাণে বহুবাৰ অসমীয়া ৰণুৱাৰ 'নাই ৰঙামাটি নাই গুৱাহাটী' অ'কাশজিনা হৈ-ধ্বনি শুনিছিল মাথোন এইখন মুখ এতকালে সেইবাৰ ৰটিবলৈ সুযোগ পোবা নাছিল—এই বুঢ়াক যাম বুকুলৈ চপাই লোৱাৰ আগতে

এইহেন সুযোগ দি তোমালোকে সেই যুগৰ সকলো অসমীয়াকে ধস্ত কৰিছা
বোপাইহঁত, তোমালোকৰ গুণ এদিন নহয় এদিন অসমীয়ে হুঁ হুঁ কৰিব।

এতিয়া নথৈ বুঢ়া হলো নহয়, হাড় জক্‌জক্—দেহা লকৰ-থকৰ।
শেতেলিত পৰিলেই হাতে হাতে লাগে—চুখ পাওঁ। বাতি ঘুমটি নাহে।
চকুৰ পতাত পতা লাগিলেই অপাৰ অমথা সপোন দেখা—কঁকালত টঙালি,
হাতত ভাগে ভাগে হিলৈ-হুংদান-জামদাৰ লৈ ক'লা সাজ পিন্ধি একোচপৰা
মেঘৰ দৰে দলাদাপ্ হোন্দালদোপ্ কৰি শতুকৰ বগ্-কঠীয়া মাৰিবলৈ
আগুৱাই যোৱা হেজাৰ-বিজাৰ অসমীয়া বগুৱাৰ ছয়াময়া সপোন, ভবিৰ
খোজেপতি হুঁইকঁপ, চবগ-ভগা হেন মাত, দেখি লুইত শুকায়, পাহাবে-
চাপৰি বাট এৰি দিয়ে। আক কুৰিহাল ব'ঠাৰ জোৰত বাৰিষা ভৰা লুইতৰ
বুকুফালি পাখিলগা কঁড়ৰ দৰে উৰিযোৱা আমাৰ মাৰনাওবোৰ, শাবি-বন
মৰিমূৰ কৰি প্ৰলয় মূৰ্তিৰে আগবঢ়া আমাৰ গজহস্তীৰ দল। সেলেঙী বোৱা
তামোলৰ মোকাৰাবে কঁকালত সুনীয়া হেংদান আৰি আমাৰ গোহাঁই
ৰাজখোৱা সেনাপতি সকল, জঘাঢ়াল শিঙা কিৰিলী হৈ-ধনিৰ ঘমঘটা
অট্টবোল, বড়াবগা বুলিৰ বুলী কুঁৱলীৰ মাজত বালিচন্দাৰ দৰে হেংদানৰ
চিকমিকনি। ঘুমটিৰ মাজতে শিবে শিবে তেজ তপত হৈ বয়
বোপাইহঁত—কিবা এক ৰাগীত আপান পাহৰা হওঁ। পুৱতি বেলা চৰাই-
চক্ৰতিৰ মাতত চক্‌মক্ খাই চক্‌মলি দেখা—চুখৰ নিশা পাব হ'ল—মোৰ
আই অসমীৰ অকাশত পূবকণ, কপালও সেন্দূৰী ফোঁট। জলক্‌ ডবক্‌ লাগি
যোৱা চকুহাল মোহাৰো-বাতি বাতিটো বৈ থকা লোহকৰ ধাৰ, যেন লুইতৰ
বান—গাকৰে কঁথাই সোমকি থাকে—মোৰ সোণহঁত ঐ—।

এইহেনখন দেশৰ গৌৰৱ বখানিবলৈ যাওঁতে গুৰিতে পুৰণা কথা ছুই-
চাৰিষাৰ কৈ ললে তোমালোকে মোৰ ধৰিবলৈ সূচল পাবাইক, বোপাইহঁত,
নহলে এতিয়া কিবা বোলেনে সেই ৰামো নাই অযোধ্যাও নাই নহয়।
কি বুলিলা? আঁতগুৰি মাৰি? বেছ্‌ কথা-বেছ্‌ কথা। শুনাঠক হেনেহলে—

তাহানি লুকলুখানৰ বৰগোঁহাই অৰাই বোলাজন হোলোঙ্ৰখীয়া বকরা হৈ আছোতে সেইবেলা বাতি হোলোঙত বৰচাক বাজিল। সমস্তে গড়গাওঁ জাগিল, ডা-ডাঙৰীয়া সকলো চাপিকুচি আহিল—মনতে বোলে কিবা হল। অবেলাত নিজাভঙ্গ হৈ সৰ্গদেৱে মহা অসন্তোষ হল। পুং খেদি উমান পালে হোলোঙ্ৰখীয়াই নিশা ছপবত চাঙত উঠি ঘুমটি যায়, পুৱতি বেলিকাছে আলম্ব কৰি আটিমুটিকৈ নামে। ইফালে নাকখেচ্খেচী চৰায় হোলোঙৰ চালত বাহ বাজিলে। বাতি ছপৰীয়া চৰাইৰ কিবিলী শুনি ড'বত সৰ্গদেৱে ছুবাৰো বাহৰ সলাবলগীয়া হল। ইবিলাকাত মহা অসন্তোষ হৈ চেতিয়া পাতৰ বঙচক বুঢ়াৰজা সৰ্গদেৱে ন-কৈ হোলোঙ্ৰখীয়া পাতি চাঙলৈ তুলি ওচৰ চপাই ললে। ত্ৰেতিয়াৰ দিনত সৰ্গদেৱৰ ৰাজাখন তিনি শতকৰে তিনিপিনে খুল খুল খাইছিল, হাজাৰ পাচোম বঙাল, এবাংগ জয়ন্তা, এবাংগে কছাৰী। উত্তৰ কোলীয়া কোচানক বঙাল মাৰিলত সিহঁত জানিব সৰ্গদেৱৰ বইচ্ হৈ আছিল—অৰ্থাৎ লোক দেখুৱাই আশা হ'ল ভজিছিল দেই। পোট পেটে না-আছিল সৰ্গৰাজাৰ ফাল, না আছিল বঙালৰ ফাল। ভাবিছিল, আতামাও ভেজাটা লৈ উত্তৰ কোলৰ পৰা প্ৰথমতে বঙালক খেদাই লব পাৰিল পাচত আতামক গাঁও মাৰি উলিয়াই দিবলৈ কেতপৰ ন

এনে দিনত আকৌ জয়ন্তাৰ কুচক্ৰেও পাৰি সৰ্গদেৱে ধনেচৰীৰ বাটেদি চাউপেত্ৰ বুঢ়াগোঁহাইহঁতক আক গলাঙদি ভটীয়াই খামাচনকে সোন্দৰাক পঠিয়াই কছাৰী মৰাল আক ফুলবকৰায় লাইসন্দিৰায়ে সৰ্গদেৱৰ আজ্ঞাত সাতগোঁৱেদি ছুই কণ্ঠা নমায়া আনিল। তেনেতে বাৰিষা পৰিলত কছাৰীৰ ভীমবল কুমাৰ আহোমৰ লগত মিলা-নিমিলাকৈ লু-লু-চু-চু কৰি থাকিল। কছাৰীৰ, বোপাইহঁত, আঁহে আঁহে বৃষি। কিবা ঘকরা বতৰাত সোন্দৰ ফুকনৰ মনত ছুখ হৈ অসারধান হৈ আছাতে এদিন চেগচাই কছাৰীয়ে হিলৈত পানী ভৰালে। সেই সুযোগতে দগা দি ছুই গোহাইকো কাটিল, আকৌ কাৰ্ধকামৰ নিমন্ত্ৰে ছুই গোহাইৰ মূৰকো নপঠালে। এনে প্ৰবন্ধ কৰি কছাৰীও খাটনিয়াৰ গুচিবৰ দেখি সৰ্গদেৱে বিস্তৰ অসন্তোষ কৰি থাকিল।

ইফালে কোচানৰ বজাবোৰো বঙালেৰে মিতালি হলত বাৰাকৰ বঙালে হাজোত ধানা দি বহিলহি দেখি অপাৰ কষ্ট কৰি সৰ্গদেৱে ভবলী পাত

বঙালক মবালে । পিছে গিন্নানী সৰ্গদেৱে তেতিয়াই বুদ্ধিছিল—বঙাল মবিও
নমবে, বব লিকটীয়া জীৱ । গতিকে আগলৈকে বুলি কাজলীত পিছলিলে
খোপনি ধৰিবলৈ ভমবাব পৰা চামধবাত লগাই পৰ্বত সদৃশ গড় বান্ধিলে ।
ভেনেতে বঙাল আহি হাজোত আছোতে আমাৰ ডাঙৰীয়া সবেও গৈ হাজোতে
বলগৈ । সেটাবলা পিছে ওলয়া পৰ্বতৰ যুঁজত আমাৰ থকবকো পৰিল,
বাকীবোৰো ভাগি পলাই উৰাই গল । সৰ্গদেৱ উজাই আছিল, কোচানব
সহিত এক যুক্তি হৈ বঙাল খেদিবব মনেৰে কোচানব ঠাইক বিবো কাৰ্জিক
পঠালে । তাতে বিফল হল, ডা-ডাঙৰীয়াবোৰো গাইগোটা পেটে উৰাল
হল । সেই আপাহতে হুঁকি অহা মানুহ-ওনু চপাই-কোচাই অনা লাঙ্গি
পানীসিয়াক থাক টেমী দি ববফুকন পাতিাল ।

বুঢ়াবজা সৰ্গদেৱৰ দৰ গিয়ানী আক চতুৰ বজা পিথপীত ছুজন নোলাব
দেই । বোল, এবাৰ চুৱনিৰ জুই পোৱা শিয়ালে ঘূৰিবাব চকলৈ চান্দে—
অসম কামৰূপৰ সুনীয়া সঁফুৰাব ভু পাই লটালগা বঙাল যে বৰবেকোপতি
আহিব, ইবাই আহিব হাজোত বহিবহি, সিবাই আহিব কাজলীলৈকে উজাব—
ত'ত তেবাই গুৰিতে বুদ্ধি পাঠিছিল । পিছে দেৱৰ বয়সো ভাটি দিছে—
শৰীল-বাল্য পৰি আহিছে ইপান ডা-ডাঙৰীয়াবাবৰা একগোট নিসিছে
গতিকে নাৱতৰে নিজ উজনি ভটীযনি কৰি ত'ত শদিয়াৰ পৰা হাতীচলা
বৰীতলালৈকে দেশখন চম্ভাল চলাবলৈ অশ্বচল পালে । চৌদিশে বাবে
বৰণীয়া শক্ৰ । বিষয়া-ডাঙৰীয়াবাবৰ হল 'কাক মাৰি কাক খাওঁ' ভাব ।
ইটোৱে বালে 'মইহে চাব', সিটোৱে বালে 'মইহে চাব' । নামনিছোৱাত
ফুকনবোৰে পোৱা আ-ওলৰ বয়বস্তু গড়গাঁৱত সৰ্গবাজালৈ নপঠায় । সৰ্গদেৱলৈ
অহা কটকীকো নিজ কাকত ফালি তুলি মেলি বাখে । শাসনৰ নিকটকটীয়া
বান্ধ টিলা-সোলাকা হল—নপতা ফুকনেৰে দেশ ভৰিল । ৰাজ্য অৰাজ্য
হবৰ দেখি আক বঙালৰ আটিমুটিত ড'ৰি বুঢ়াবজাই নিজে যুক্তি কৰি সঁজাতী
বুলি এককৈদ মানুহ অতি সজোপনে পাতিলে । ইবোলাক সৰ্গদেৱৰ আপোন
বন্ধৰ বিশ্বাসী লোক—কোমল বয়সতে গা-বখীয়া বুলি বাহবলৈ আনি তুলি-
তালি সৰ্গদেৱৰ মনৰ জোখাই জুইশালে কমাৰশালে গঢ়িলোৱা লোক । ইহঁত
পাঠকত বগুৱা, ধনুৱে হিলৈয়ে হেংদানে সমানে চলাব পাৰে, ইহঁত চৰীয়াও

কটকীও, দুতো। সৰ্গদেৱৰ আজ্ঞামতে সমস্ত ৰাজ্যত ঈবোলাক ভ্ৰমি কুৰিব, সৰ্গদেৱক ডাঁবৰ বাতৰি ডাঁবে জনাব, ডাঙৰীয়া ফুকনবোৰক ৰাজআজ্ঞা পৰামৰ্শ দিবগৈ। বোলে, ইয়াতে মাৰিলে টিপা, গডগাওঁ পালগৈ শিপা। শতুক মিতুক সকলো গুপ্ত বতৰা দেৱলৈ ভোক্তব, থানিত গৈ ঘটনাৰ বুলবাজ লৈ উবহী গছৰ ওৰ উলিয়াব। ফুকন বকৰা ভাৰা বতৰা সঁজাতীয়ে দিবগৈ, ধৰি আনিব লাগিলেও আনিব। মুঠতে সঁজাতী হল সৰ্গদেৱৰ নিজৰ ভিতৰুৱা সৰ্চ'ৰা। বাহিবৰ বৰচ'ৰাত ডাঙৰীয়াসকল, ভিতৰৰ সৰ্চ'ৰাত সঁজাতী। বেলেগটো হল—ডাঙৰীয়াৰ বৰচ'ৰাত ফুকনবোৰ যি জনায় তাকেহে জানে, সঁজাতীৰ সৰ্চ'ৰাট গোপন খা-খবৰ লয়, ফুকনবোৰে লুকোৱা কথাবোৰ ভু-ভা বাখ। সৰ্চ'ৰাৰ শলা মাত্ৰাহ আচল'ত সৰ্গদেৱ চলে, সেই মতেহে আদেশ হয়। বাকী বৰচ'ৰাখন হল লোকক দেখুওৱা বৰচুৰীয়াৰ কেবচে।

পিছে লেটোৱা মাজুলী বালিত হাবিলতে ভাগি নগৈ বঙালে কালপানীত খুন্দা এটা মাৰি জিওঁলহি। ইফাল মিঞাহিনা নবাব পালতহি আচাম ভাগি আহি চামধৰাতে ৰ'ল আৰু কলিয়াবৰৰ পৰা ক্ৰীষ্ণমালৈকে আচাম ৰাজ্য বঙালৰ হাতত পৰিল।

সেইকালত আমি পাৰাত পানীগামাছা এৰি দিখৌৰ বুকুত সাঁতুৰি নাহৰি উমলি ফুৰা ছৱাল, গাত কথা নালাগিলেও বগুৱা পাইবৰ ঢাল তবোৱালখান হাতত লৈছিলোঁ, বলগছৰ ভূৰ সাজি দিখৌৰ বুকুত বাইছিলোঁ, বালিত গড বান্ধি লগৰ সমনীয়াৰ সাত যুঁজ-বাগৰ কৰি বং-ধেমালিও কৰিছিলোঁ।

এনোহন দিনতে এদিনাখন বৰপাতৰৰ পো আৰু উৰালী বকৰাৰ পোঠোৱেৰ ঔশুৰিঘাটত উমলিছিলোঁ—বালিৰ গড সাজি ঝাউগছৰ ঠানিৰ গোহাই-ফুকন-ৰাজাখাৰা-নেওগ-পাইকবোৰ বস্তৱাই কছাৰীৰ লগত বগ পাতিছিলোঁ। হিনচুকীয়াতৈ গড, আগবাটি অহা কছাৰীক ছুবাগে পাছ-কাঙ্কি দি ধৰিছোঁ—এটোবা কছাৰী কলৈ সাৰ। পিছে মই গোহাইটো থানিত বহুৱাওঁ, ই উৰালীবকৰাৰ পোৱে নেদেখাকৈ ভৰিবে গুৰিয়াই তাক জীতায়। ইপোনে বৰপাতৰৰ পোৱে কছাৰী চলাই বৰভগা ডগাদি

গডৰ ভিতৰলৈ হোহোৱাইট সোমাই আহিল—খানিত বিষয়া নাই, পাইকবোৰ ছেদেলি-ভেদেলি হল—আহোম হাবে এতিয়া। মই বোলো, ‘বগত গোহাইটো ভবিবেহে চলার, তইনা কি ওলালিহি’? সি বোলে, ‘বাপেবৰ বৰপুতাক’। বুপাক ঘালি কথা কলত গায়ে ন-সহিলে—কি সৰুৰ মুখত বৰকথা। হাতৰ বুটা ঝাণ্টাবিৰে তাক অটীয়া-পটীয়াকৈ কোবালোঁ—গাত সেবা সেব দাগি বহিল, মুখে ফেনগুটি বঁটিয়াই বালিতে মুচুঁকু গল। বৰপাতৰৰ পো পলাল। ময়া “ই মৰিল” বুলি এৰি থৈ ছোখোজমান আহি দেখা খুলন দোলা-কাথৰীয়া এইকাল আহিছে। মোক বোলে, ‘গাতে গামাছা এখন লৈ ততালিক আহ—সৰ্গদেৱে বুলিছে’। বাৰলৰ সিমূৰ ফুলকটা হেঙুলীয়া কোঁকাৰা দোলা কান্ধত লৈ চাৰিটা দোলাভাৰী—দোলাৰ চাৰিউফাল চিক্‌চিকীয়া পাটকাপাৰৰ আবুৰ। ওচৰ চাপি সেৱা এটি জনালোঁ। পাটকাপাৰৰ আবুৰ লৰিল। ভিতৰৰ পৰাই মাত দিলে বোলে, ‘কাৰ পো’? মই তলমূৰ কৰি বোলো, ‘বুপাক চেতিয়া পাতৰ বোলে। —হোলোঙৰখীয়া’। সৰ্গদেৱে বোলে, ‘সিটো কাৰ’? উদ্ভৰ দিলোঁ, ‘ভাৰালী বৰুৱাৰ’। সৰ্গদেৱৰ ‘বাক যা হুক’ বুলিলে—দোলা আকৌ চলিল।

সেইদিনা মুনিচুনি বেলিকা বুপাক সৰ্গদেৱে চাঙলৈ বুলিছিল। উভটি আহি মৌন হৈ বল। ৰাতি সাজ খাই অৰ্ঘ্যম ত্ৰিনিউটি পোৱালি নিমাও-মাৱে শোতলিহ পৰি থকাত ঘুমটি যোৱা বুলি হবলা বুপাই আইতায়ৈ মেল কৰিছিল। আইতাই উচুপি উচুপি বোলে, ‘মই নিদিওঁ। মোৰ পো—মোৰ যদি মোৰ ঘৰত যান মাৰকহি। বজাঘৰত জীয়াই জীয়াই জীয়া হু ভুগিবলৈ নপঠাওঁ’ বুপাই বোলে, ‘সৰ্গদেৱৰ চকু পৰিছে—তোৰ পো কলত ডাঙৰীয়া হব। ভাল আহোমৰ জাতত উঠিব।’ আইতাই বোলে, ‘বজাঘৰৰ বাবখোৱা ইবোৰাক পাইছেগৈ—এতিয়া মোৰ ছুধৰ ছৱালেহে বজাঘৰত খেতুৱক হৈ পাতক গেবাৰি খাটিবলৈ বাকী আছে। থকু থকু ইমান আঁটিছে।’ বুপাই বোলে, ‘খেতুৱক নহয়, শিকাই-বুজাই লৈ নেওগ-ফুকনহে পাতৰ বুলিছে। বজাঘৰলৈ নদাইক দে, তোৰ তেও পাছলৈ দুটা থাকিব। তাকে ফুকাৰি।’ আইতাই হিয়া ঢাকুৰি কান্দি

কাম্বি বোলে, 'বজাট নিলেনে যমে নিলে ঐ—নিজৰ মঙহলৈ তোমাৰ
আখাসে ছুজুৰিলে—যি মন যায় কৰক। মোৰ পো ঢুকাল বুলি ধৰিলো।'

আইতাই ধৰতে কাটি বোৱা নতুন চুবীয়া কাপোৰ এসাজ পিন্ধাই বুপাই
পিছদিনাখন মোক হাউলীলৈ লৈ গল। ভিতৰুৱালে বাহৰৰ বাজতে ইটো
সিটো আগণুৰি দেখুৱাই সুনোৱাই কতোক দিন বাখিল।

এইদৰেই পষেক চেৰাল। তাতপৰে এদিনাখন মুগাৰ চোলা চুবীয়া
পিন্ধাট সজাই-পৰাট ভিতৰুৱালে নি পুৱাবলা হোলাঙৰ ছৰবী চাউদাঙৰ
হাতত মোক গতাই দিলেগৈ। হোলাঙত সৰ্গদেৱৰ আগত কেনেদৰে
আঠ লব লাগিব, সৰ্গদেৱৰ মুখলৈ নোচোৱাকৈ আসনৰ নামৰ ফালে
চাই তলমূৰকৈ ছাখাজ স্তম্ভক সোধা কথাৰ চমু উত্তৰ কেনেকৈ দিব লাগিব,
'যিবা আজ্ঞা সৰ্গদেউ' বুলি কৰ্ত্তা ত মাত্ত কোনকুৱাকৈ সাহপিত ফুটাই
ভুলিব লাগিব—এই সকলোবাব আখৰা ভিতৰুৱালৰ বাহাত আগতেই
হৈ গৈছে। চাউদাঙ নি সৰ্গদেৱৰ আগত ভেটিলত শিকোৱা মতে
আঠলৈ সেৱা কৰি মূৰ ডাঙি চালো।

সেইদিনাহ নবাহালাঙৰ ওপৰ চাঙৰ ভিতৰুৱা কোঠালীৰ ঢকা-চমকা
পোহৰত জীৱনত প্ৰথমবাৰ সৰ্গদেৱৰ দৰিশন পালো—সি কি দৃশ্য বোপাইহঁত
কি শুকুমল দিবাকাম্বি ৰূপ—এইমাত্ৰ যেন সবগৰ পৰাহ সোণৰ
জখলা বৈ সাইলাখ চোমাদও নামি আহিছে। মনত উত্থল-মাখল লাগিছিল,
বুকুখনত এহজাৰমান ঢেকীয় ধান বনাদি বানিছিল। সৰ্গদেৱে বেৰৰ
জালি ফুটাইদি গড়ৰ উত্তৰ ফালে চাই আছিল—আমি আহিবৰ পৰত
তাত বহুত বণুবা গোট খোৱা দেখি আহিছিলো। মই সেৱা কৰি উঠোতে
মুগাৰ সাজৰ খম্খমান শুনি সৰ্গদেৱে স্বৰি চালে, মই হাতজোৰ কৰি
তলমূৰকৈ থাকিলা।

খস্কেক পৰ মোৰ মূৰৰপৰা ভৰিলোক চাই থাকি সৰ্গদেৱে ক'লে,
'তইহে গায়ে গাৰিয় আটিল দেখিলো—ইয়াতে থাকি যুঁজ-বাগৰ ভালকৈ

শিক্। সকলোতে পাকৈত হলে বাব পাৰি। ভিত্তকৰালে যেনদৰে
 চলায় তেনেদৰে চলিবি, চকু-কাণ মেলি ফুৰিবি। আগলৈ হাতত ডাঙৰ
 কাম আছে।’ সৰ্গদেৱে পুনৰ অলিন্দৰ কাষলৈ গৈ বাজলৈ জুমি চালে
 আৰু হাত বাউল দি মোক কাষলৈ মাতিলে। মনতে ভয় ভয় লাগিলও
 ওচৰ চাপিালী। উত্তৰৰ মুকলিত বগুৱাবোৰে বগচালি ধৰি আছিল,
 ‘আঙুলিৰ ঠাৰোৰ তালৈ দেখুৱাই বুলিলে, ‘এইবোৰ বগুৱা পাইক। দেহাকো
 বাজাৰ কাৰণে উছৰ্গা কৰি থৈছে। পিছে প্ৰাণ দি যুদ্ধ জিতিব নোৱাৰি
 —কৌশলোৰে শত্ৰুকৰ প্ৰাণনাশ কৰিহে পাৰি। যুদ্ধত মৰিবলৈ কিছো
 মানুহ লাগে হয় পিছে শত্ৰুকক মাৰিবলৈহে বেছি মানুহৰ প্ৰয়োজন।’

সৰ্গদেৱ কিছূপৰ মৌন হৈ বল, তাৰপাছত কুঠৰীৰ একোণত পৰি
 থকা বৰপৰা এটা দেখুৱাই কলে, ‘সেয়া চোমাদেৱৰ পেৰা—তাতে চুই
 কাললৈ বিশ্বাস ৰাখিৰি বুলি শপত খা। মোৰ গালৈকো বেতিয়াও বেয়া
 নহবি বুলি ক—।’

সৰ্গদেৱ মৌন হৈ থাকিল দেখি পাছকাটি আহি পুনৰ সেৱা জনালোঁ।
 মাটিৰ পৰা মূৰ নোতোলোতেই সৰ্গদেৱে কলে, ‘আজি হস্তে তই চেতিয়া
 পাত্ৰৰ পো নহয়—অসম ৰাজ্যবহে পো। তোৰ নামকুৰি নাই, কুটুম
 বঙহো নাই। ভিত্তকৰালে যি শিকায় বৃজায় শিকিবি। এতিয়া বাক
 যা, পাছত সময় হলে বুলিম।’

চাউদাঙৰ লগত ওলাই আহি ঘাই ছুৱৰীৰ কাষত ভিত্তকৰালক দেখিলোঁ,
 মৌলৈ বোহ আছিল। আৰ্থবোধ হাউলীলৈ লৈ গল।

সেইদিন ধৰি ছুবছৰলৈকে দিন নাই ৰাতি নাই, সোণাইঠত, শোৱন খাৱন
 হেৰাল। দিনপতি কাৰ্কাই, হেংদান শাতহলৈ বৰহিলৈৰ মহলা, মালযুদ্ধ,
 সাঁতোৰা, নাৰ্ণাৱাৰাৰ আখৰা, ঘোঁৰাছোৱাৰী শাতী ছলোৱাৰ শিকনি,
 সন্ধিয়া বৰহোলোঙত বহি ৰাজ্যত কি ঘটিলে বৰচ’ৰাই কি পাঙিছে বৃজবাজ
 লোৱা, চ’ৰাত ডাঙৰীয়া বহিলে বৰখুটাৰ আঁৰত চোপ্ লৈ মেল শুনা,
 ৰাতি বিয়লি হলে কাকত পঢ়িবলৈ শিকা। মুঠতে শিকাক হিচাপে দিনে
 পুৱতিৰ পৰা ৰাতি এডোখৰলৈকে খস্কোকো জিৰণি নোলোৱাকৈ, হাউলীত
 থকা সেই ছুবছৰত বিমানবোৰ কথা দেখিলো শুনিলো শিকিলো, বাছাইত,

কোনো মানুহৰ গোটেই জীৱনটোৱেই নোজোবে, সেই ছুটাকৈ বছৰ কেনি পাৰ হ'ল গমকে ধৰিব নোৱাৰিলোঁ। বৰ বৰ মানুহেৰে চা-চিনাকি হ'ল, লেখৰ পাকৈত যুঁজাক, চ'ৰাৰ ফা-ফুকন, বিষয় বাবখোৱা নেওগ বাজখোৱা দৈবজ্ঞ দেউসকল, আইচুদেউতা আইকুঁৱৰীসকল, হোলাঙৰ বাহিৰে ভিতৰে কণমাত্ৰ চলাচল থকা সৰু-ডাঙৰ সকলো লোকেৰে সেই ছুবছৰতে পৰিচয় হ'ল। চলিত নিয়মমতে এই ছুবছৰত ভিতৰুৱাল মোক একদণ্ডৰ কাৰণও গড়ৰ বাজ হবলৈকো নিদিলে। গতিকে বাহিৰৰ পিথপীৰ লগতো সখ্ৰু টুটিল।

তেতিয়া মোৰ বয়স পোন্ধৰ পাৰ হওঁ হওঁ, গায়-গাৰিয় স্তাম জাঙ, তেজ-মঙহে আটিল ঠগ। সকলো অস্থশস্ত্ৰ চালাৱাও পাকৈত হ'লা, কাৰ ত ফালিবলৈকো কিছু শিকিলোঁ। গমগতি চাই চাই বাজকাৰ্থৰো ছুই-এটা কথাৰ আওভাও পোৱা হ'লো। পোন্ধৰ বছৰীয়া চকল ডেকা নদাঈ এইছোৱা কালৰ ভিতৰত নিখুঁত পুৰা মানুহটো হৈ পৰিলোঁ।

পিছে সেই ছুটা বছৰ বোপাইহঁত, মোৰ জীৱনৰ সেউজীয়া ক'ল— আজিও প্ৰায়ই সোঁৱৰাৰ। গড়গঞা পিছল বাঢ়ত খোপনি ধৰি থাকিবলৈ সত্ৰত যে কিমান সাৱধান হৈ থাকিব লাগিছিল, মুখেৰ বৈ বুজাব নোৱাৰো। ভাৰৰ খোজপতি ভাৰ, কথাই পতি কটা যোৱাৰ ভয়। কৰিও মাৰ নকৰিও মৰে। বেৰ-চালে কেউফাল কাণ, কোৱাটাও শুন ভবাটাও শুন। কটাৰীৰ ডাবেও কাট—এনাহন গড়গঞা কমাৰৰ হাত। সেইহাতে গঢ়া চুলি চিগা ধাৰৰ হেংদান গোমাৰ মূৰৰ ওপৰত অহৰহ ওলমি আছে। চিনাকি চাওডাঙও কাট, অচিনাকিবাত্ৰা কথাই নাই। বাট-ঘাট পিনাপিন্দি ফুৰা চৰীয়া, ঘৰ-বাতিৰ ডা-ডাঙৰীয়া, বজা-পজা, টুটকীয়া লগনীয়া সকলো-বোৰৰ মূৰত ভাৰি দি এই গড়গাওঁহে মযাপী চৰত যিলোকে ছুটাকৈ বছৰটিকি আহিব পাৰিল সি লোক জীৱনৰ সকলো মহলা পাৰ হ'ল বুলি ধৰিবা। তাৰ আৰু পিথপীত ভাৰি নাই।

গোমালোক শুনিবলৈ ভাল পোৱাঠক যদি সেইদিনৰ ছুই-চাৰিটা কথা কওঁ—তেতিয়াহে বুজি পাবা সেইদিন কেনে ধৰণৰ আছিল। কি বৈছা হ'ল অ' হয়নে। বেছ্ বেছ্—শুনাইক তেনেহলে—।

নিতাই চমুৱা পাইকৰ ভাগ খাটিবলৈ গৈছিল আইকুঁৱৰীৰ তাত সেইবেলা গোধলা। ঘূৰি আহিচোন মোৰ বাহৰত ওলালহি, বোলে, 'তোক আই কুঁৱৰীয়ে পাচে, পুৱতি নিশা পানীছৰাবেদি যাবি—ছুৱৰী চাউডাঙ হোলোঙ-বখীয়াক বুকু নিদিবি। নলাৰ সিমবে শিলৰ ছুৱাৰ গুচাই থব—চ'ৰাৰ কাণতে আইকুঁৱৰীয়ে লাগ দিব।' বোলো, 'কথাটো কি?' সি বোলো, 'নকলে; কিবা গুপ্ত। নিগম যাবি, আহিবি'।

নিতাই গ'লত খস্কক নিবলে বহি চিত্তা কৰি বিবুধি হলো, পেটে পেটে ড'ৰিলো, এটীবোৰ বজা-বাজোৱানৰ কথা, মানিলাও মৰণ, নামানিলাও মৰণ। আইকুঁৱৰীৰ আছৰায়ে লুকাই-চুবকৈ যাম হয়, বাট-পথে চাউডাঙৰ শাতত পৰিলে কি কথা তাকো নোসোধ—পোনাই কাটিব। দিন-কালৰ এই গতি—বৰ বৰ ডা-ডাঙৰীয়াৰ যি নাজল নাথল অৱস্থা হৈছে। ভাটাৰুজিত বঙাল, মৰুপুৰ বাবেপটতাই আহামক ঠেলিয়াইছ— এনেহেন সময়ত সৰ্গদেউৰ মতিগতিৰ একো ঠিৰাং নাই। সেয়া লানমাথক বৰফুকনক কাটি কেইমাহ আগতে মাথান পিক চাইক বৰফুকন পাতি নাজলীত বঙাল মাৰিবলৈ পঠালোহ, এতিয়া গুৱাহাটীৰ পৰা তাকে লোৱা লগাই আনি গডব কোথৰ হাতীশালো বন্দী কৰি থৈছাই। বাহৰিয়া খাই কোঙা কৰা সৰু চকুৱাক বৰফুকন পাতিছ—সৰ্গদেউৰ ইচ্ছা। চ'ৰাই একো ফুটাক নাপায়। দেৱ কাক কেতিয়া কাটে, কাকো বঁটা বাহন দিহে তাবোবা কি ঠিক। এনেহেন সময়ত এই চতুৰ্গীয়াক কিনা বোলনে আইকুঁৱৰীয়ে পাচিছে—পানীৰ নলাইদি বগাই লুকাই-চুবকৈ বৰহোলোঙত সোমাবগৈ লাগে—তাকো এই মৰজাবৰ দিনত পুৱতি বাতি। নপালৰ ফেৰ পৰিল এনেই হয়। চিন-স্বৰূপ বাথকৰা আঙঠি এটিও নাই, ছুৱৰী চাউডাঙৰ শাতত পৰিলেই চিলিম ছিগিল—এই চাটুকপলীয়াৰ বাক্ত মূৰাটা ঠিয় হৈ থাকিলই বা নাথাকিলই তাতনে আইকুঁৱৰীৰ কি কাঁহীৰ পাত গা কাটিব। কি কুণ্ৰখনে পালে তাক ভাবি-চিন্তি বেলাটো কটালা—বাতি সাজা খাবলৈ নহল।

বাহৰঙা বানককু চৰায়ে পুৱতি বাও দিলে। তাতে কুকুৰায়ে ডাক দিলত মনে মনে নেওচা কেওচা দি কঁকালত টঙালি মাৰি হেঁদানখন খুচি লালো।

তাৰ শিছত নাকুৰি দেৱৰ চৰণত শত সহস্ৰ প্ৰণিপাত জনাই কপালক
ধিয়াই বাওনা হলো ।

কাতি-আঘোণ মহীয়া বাতি তিনিপৰ—সমাস্ত গডগাৰ্ভ ঘুমটিত লাল-
কাল—কেউফালে নিতাল নিসাব সাৰ । মাজতে এবাৰ এজাক শিথালে
বাউচি জুৰিছিল—গডগঞা কুকুৰৰ জাউৰি জাউৰি ভুক্‌ভুকনিত আকৌ নিমাত
হল । তাতত সাৰে ভৰিত সাৰে প্ৰথম চুৱৰী পাৰাই আহি হোলোঙৰ চৌহদ
পালাচি । পশ্চিমৰ ঘাই চুৱাবত তিনিটা চকুৰীয়ে পহৰা দি আছে আৰু
এটাই খুটাতে আউজি শুই আছে । হোলোঙৰ শেন চকুৱা পহৰা—সেয়াহে
আচল আপদ ।

পানী চুৱাবখন হল হোলোঙৰ উত্তৰফালে—মই আহিছো দখিণবপৰা ।
পূবৰ পালি চুৱৰিতে চাৰিটা পহৰী—সেইফালে ভিতকৰাকৈহ অহাযোৱা
কৰিব পাৰি—পাছ সৰ্গদেৱৰ আঙ্গা লাগে ।

দৈত্যাহন বকুল জোপাৰ আঁৰত খাম্বুক গা-ঢকা দি একাৰতে চিন্তা
কৰিলো—কি কৰা যায় । চকুমুদি নাকৰ পোহন লব মাৰিবলৈকে কেউফালে
মুকলি—কেনেবাকৈ চুৱৰীয়ে উমান পালে সাৰিবৰো উপায় নাই । বজাঘৰীয়া
চুৱৰীৰ দৌৰত বগুৱা ঘোৰাও পাছ । পাছ অসহায়ৰ চোমাদও সহায়—
এনে সময়ত উপায় এটা মনত খেলাল ।

বয়স পোন্ধৰ হাল কি হব—এই নদাইৰ উপস্থিত বুদ্ধি আৰু কৌশল
তেতিয়াই জ্ঞাতপাত পকা । মোৰ মনত পৰিল, হোলোঙৰ পূবচুৱাৰৰ
নামদি এটা খাঠৈ আছে আৰু কেবাদিনা বৰষণ নাই যেতিয়া খাঠৈটো
শুকানৈ হব । সেই খাঠৈটো একবাৰ পানীচুৱৰিলৈকে গৈছে, বা-বৰষণ
হলে বৰতালোঙৰ পানীৰ বাৰ তাত গোট খায় । গতিকে নশিকাৰ চোবৰ
দৰে এখুজি-তুখুজিকৈ পূবৰ ফালে আঙুৱাই গৈ খাঠৈটাত নামি উত্তৰৰ ফালে
খোজ দিলা—খোজ মান আচলত কুকুৰ লৰাহ দেই—আজিৰ নদাই
সঁজাতীৰ গছীৰ গছীৰ কইনাখুজীয়া খোজ নহয় ।

খাঠৈটাত পাছে পানীহে নাছিল দেই, উধৰ পৰা মুখলৈকে শুকান
গছ-পাতৰে ঠাহ খাই আছিল । খোজটো দিলেই ভৰিটো এহাতমান
সোমাই যায়, পাতৰোৰ মৰমৰাই উঠে আৰু ক'বাত কোনোবাই শুনে

বুলি মোৰ কলিজাটো ধান বনাদি বানে। এনেহেন অৱস্থাত কুকুৰ লব মাৰিবলৈকো অস্থূল— গতিক বুদ্ধি দুখুজীয়া খোজত বাট বুলিবলৈ লালো। পূব ছুৱৰিৰ পহৰীয়া কেইটা ঘুমটিত লালকাল দি অছিল হবলা— কেঁৱে ‘চুঃ’ বুলিও সঁহাৰি নিদিল। তথাপি ছুৱৰীৰ আগেৰ পাৰ হওঁতে খাৱৈতে দীঘল দি পৰি পেটে-বুকুৱৰ বগুৱা বাইত চলিছিলো দেই—সাৱধানৰ আও-মৰণ নাই। হওঁতে বুকু পেটৰ মাখিছাল এছাল গ’ল, অ’ত ত’ত খোচাবিছাও খালা, ছালো নিকটি গল কেইবাঠাঠাত। পিছ মনৰ স্তাখৰ খাৱৈয়েদি ছুৱৰী ডোখৰ ভালকাল পাৰাই গ’লা বোপাইহঁত—অপঘাত মৰণৰ মান ভয় নাই।

হোলোডৰ পানীছুৱাৰখন কবলৈহ ছুৱাৰ—আচলতে সেইখন মানুহ-ছুহুহ অচায়াৰা কৰা বাট নহয়, পানী যাবলৈ সজা চাপৰ ঠেক এটা শুকঙাহে—এহাত মান বহল, এহাত মান ওখ। আঠকাটি মূৰ দোৱাই মোৰ মান আটিল মানুহটো কোনোপধ্যেও সৰকিব পাৰে, শকত আৱত হলে তাৰকা নোৱাৰে। সেইখন পাৰ হালই নলীটো পায়, সেইটোও আকৃতি প্ৰকৃতিত একেই, মাথান একাৰ আক সোমকা। নলীটোৱাদি আঠকাটি বগুৱা বাই উজ্জাব লাগে, তাৰ সিমূৰে হোলোডৰ মজিয়াত আক এখন পানীছুৱাৰ—গবৰ শিল এচটা দি ঢাকি থোৱা থাকে। শিলচটা ওপৰলৈ খোলে, চাওৰ নাওৰাপতাৰ তলাত। তাৰপৰা মাৰল কুঠৰী পাৰ হালই আইকুঁৱৰীঠতৰ টোল— অৰ্থাৎ ভিতৰ মহলা। গালৈ আহ্ যাহ্ কৰিবলৈ পিছে এইটি পথ প্ৰশস্ত নহয় দেই— অৰ্থাৎ সেই ভিতৰৰ পানীছুৱাৰখন যদি বন্ধ হৈ থাকিল, তোমাৰ দফা ঠাণ্ডা। সেই নলাটোত তুমি ঘূৰিবও নোৱাৰা, বগুৱা বাই পিছ হুঁকি আহিবও নোৱাৰা। জখলা ওভতাবলৈ যোৱা অসংখ্য মানুহ তেনেকৈ ঠিলা লাগি ধৰি উশাহ-নিশাহ নাপাই মৰিছে। আগতে কাৰোবাৰ হতুৱাই শিলচটা তোলাই নথল সেইপোনে সৰকিব নোৱাৰি। সাক্ষাৎ যমৰ ছুৱাৰ।

মই আছিলো চিৰিপনি হেন লিচ্পিচীয়া লেকেচীয়া ডেকা, নলাইদি বগাওঁত মোৰ বিশেষ কষ্ট নহল। এইটি কান্ধৰ নিমিত্তে অতখন প্ৰজাক চেৰাট আইকুঁৱৰীৰ চকু এই এলাবাত্তৰ ওপৰত কেনেকৈ পৰিবলৈ পালে তেতিয়াহে বুদ্ধিলো, এইটি কম যাবে তাৰে কৰ্ম নহয়। এই কৰ্ম কৰাজনৰ অকল

সাহসিত আৰু কৌশল থাকিলেই নহব, সি গায়ে গাবিয়েও চেকনী এচাবিহেন হব লাগিব। বগাৰ্গতে কষ্ট নহালও পাছে মঠ হেন সাহিয়াল ডেকাবো ভয়ত বুকু ছকছককৈ কঁপিছিল দেই—মিছা মাতিলে কি হব—সিমূৰে পানীছূৰাব শিলচটা তুলি ধোৱা দেখা পাইছ বুকুৰ ধপ্ধপনি কমিল। আইকুঁৱৰীয়ে অৱশ্যে শিলচটা তোলা থাকিব বুলি বতৰা দিছিলেই—পিছ বজাঘৰীয়া কথা কি ঠিক। টেব লগুৱা লিকাচা কেউকালে পিনাপিন্ দি আছে, ববষণ বাদলো নাই, তাৰ কামকাজ নোহোৱা কোনাবা এটাই কামহেন দেখি ছূৰাব শিলচটা নমাই থৈ গলেই লেঠা হল।

ভিতৰৰ পানীছূৰাবদি ধিমিকি ধিমিকি পোহৰ এছাটি অহা যেন দেখি পিছে মোৰো মনটো পোহৰ হল আৰু হৰিষ চিতেৰে গাঁতটোৱেদি মূৰ উলিয়াই ইভিত্তি সিভিত্তি চকু ফুৰালোঁ। মাবল কুঠৰীৰ সিমূৰে শিলব নেজ লগোৱা চাকি এটা জ্বলি আছিল—তালৈ চাওঁতেই কাষৰতে ভৰিৰ খোজাহন শুনি গাঁতটোত আকৌ মূৰ স্তমুৱালোঁ—ক'ৰবাত কিবা ফন্দীও হব পাৰে। পিছ লগে লগ দেখান হৰি নিজজাল—ঘপকাৰ এক্কাৰ মুখাৰ হল। মোৰ হৃদযখন ধপুচকৈ বন্ধ হৈ যোৱা হেন হল, বোপাইঠত, পিছ মনাত বোলা বিপদ চাপি আহিলেই যেতিয়া ধৈৰ্য ধৰাটোহ বীৰৰ লক্ষণ। সেইকাৰণ গাঁতটোত মূৰ স্তমুৱাই থাকি ধৈৰ্য ধৰিলা আৰু সেই ঘিট্ঘিটীয়া এক্কাৰত এনয়ে ওলকা মাৰি থাকোঁতে মনাত বহুত চিন্তাও কৰিলোঁ। অন্ধকাৰ হ'ল—তাৰ মানে চাকিটো স্তমাল। হোলোঙৰ ভিতৰ মজিয়াৰ চাকি বতাহত স্তমুমায—বতাহ সোমাবলৈকা কেনিও সন্ধি নাই। গতিকে নিশ্চয় কোনাবাই আহি চাকিটো স্তমুৱাইছ। চোৰ ধৰিবলৈ অহালোক চাকি স্তমাব কাৰণ নাই—সেইটি কাম কৰিবলৈ পোহৰহাহ স্তমল বেছি। এতেকে যি আহিছে সিও চোৰ—অৰ্থাৎ নিভৃত্তে মোক লগ পাবলৈ আহিছে, তাৰমানে আইকুঁৱৰী। বচ্—ভালবৈ খৰচি মাৰি চিন্তা কৰিব জানিলে বোপাইঠত সকলা কথা অতি সহজাত বুজিব পাৰি। নহালনো এন সময়ত কাৰণ কাষতে মুগাৰ সাজৰ খম্খমনি আৰু ফুচফুচাই মতা মোৰ নামটো শুনি যিহাত মুচ্কৈ নগৈ এই নদায়ে মূৰটা উলিয়াই এক্কাৰত উমানে উমানে গাঁতৰ পৰা ওলাই আহিলোহোঁতন কেনেকৈ ?

আইকুঁৱৰীৰ কুঠৰী পাইহে উশাহ সলালো, মোৰ সোণাইহঁত, তেতিয়াহে নিজৰ পিন্ধাসাজৰ ফালে মোৰ চকু পৰিল। চাপ্‌কানচুৰীয়া, বোকাট-জেলুকনিয়ে লুতুৰি-পুতুৰি, কঁকালত টঙালি আছে, হেংদান নাই। ইফালে হাতত সময় কম, সেটোবোৰ চিন্তা কৰিবলৈ আহৰি ক'ত ? গতিকে আইকুঁৱৰীক সেৱা এটি কৰি বোলো, কিবা আজ্ঞা কওঁক।'

আইকুঁৱৰীয়ে বৈ বৈ উচুপিছিল। ছুই চকুৰ পৰা ছুধাৰি লোতকৰ মুকুতা শিলৰ চাকিৰ পোহৰত ভিৰবিৰাই বৈ আহি জৰি জৰি সৰিছিল। বিহাৰ আঁচালৰে তাকে মচি মচি খোকাখুকি মাতেৰে বোলে, 'অথাই সাগৰত পৰিহে তোক মাতিছো, নদাই, তই নতৰাল আৰু তৰাওঁতা নাই।' কথা শুনি মোৰ ধপ্‌ধপাই থকা বুকখন, সোণাইহঁত, পোনছাটেই এহাতমান উলাহি উঠিল। বয়সত কুমলীয়া হলে কি হব—আইকুঁৱৰীয়ে যি মূলা বাঢ়িব তাৰ ছুপাততে চিন পাটছে। গুণৰ মোল বুজিবলৈকো গুণ লাগে নহয়—তাক আইকুঁৱৰীয়ে নুবুজিমা ক'বৰাৰ ভেবেলা ভালিয়ে বুজিবনে ? হাতজোৰ কৰি বিনয়ভাৱে মুখ ফুটাই বোলো, 'আজ্ঞা কৰক। বন্দীয়ে প্ৰাণ দিও পালিম।' বোলে, 'বৰ বিশ্বাসৰ কাম—প্ৰথমে তই কথা দো।' বোলা, 'কথা দিছোৱেই—পাতনি এৰি ঘাই কথা কওঁক। আইকুঁৱৰীয়ে চকু ছুটা মচি মচি বোলে, 'সেইয়ে পিকছাইক লোৱা লগাই থৈছ, তাক মোকলাব লাগ।' মই বোলা, 'সবনাশ। সৰ্গাদেউৰ আজ্ঞাতহে এইবাৰ কাৰ্য। আমিবোৰ বন্দীহে। জান পাল আলুৱ কলাপুলিয়ায় তুলিব।' মেঘৰ মাজৰ বিজুলী সদৃশ জগমোহিনী হাঁহি এটি মাৰি আইকুঁৱৰীয়ে বোল, 'কাম কঠিনেই হয়—পিছে তই পাৰিবি। মৰজি খোৱা পাতৰ বাহৰত আছে তাক বাৰ্তা দিব লাগ।' ছুৰৰী চমুৰীসোপালৈ মনত পৰি বোলো, 'আৰ পৰা ভালে-বালে ওলাই যাব পাৰিলে সি কাৰ্য সিজিব। বাৰ্তা কেনে ?' বোলে, 'পাতৰে জানেই। মাথোন জনাবি যে পিকছায়ে হেনো হুৰিয়াইছে বোলে সাদিন আগলৈকে বৰফুকন আছিল, এতিয়া লোৱা লগাইছে। আৰু সাদিনত লোৱা খুলি বৰফুকন পাতিলেহে তাৰ মুখখন সি থব, নহলে সোপাই কেলেঙ্কাৰী বটাই জগত জাননী কৰিব।' মই বোলো, 'ভাল 'সেইমতে কোৱা হব। এতিয়া আঠোহে।' এইবুলি সেৱা কৰিলত বোলে, 'কথাটো আভিকে

শুণ্ড। বৌজাল-বৌজাল হলে পাতৰো কটা যাব, ময়ো কটা যাম। তাকে চাই কবিবি।’..

ঈ—কি কৈছা? কেলেঙ্কাৰীটো কি সুখিছা? ভাল কথা সুখিছা বোপাইহঁত—তোমালোকৰ কপাল ভাল আজি চাৰিকুৰি বছৰ পাছত জনমা খৰিলা। এই নদাইৰ ঠাইত সেইদিনা তোমালোক হোৱাহাল খিতাত ঠিকৈ ঠিয়ৈ কটা গলাহেঁতেন। আইকঁৱৰীৰ আগত ঠিয় হৈ সেইবাৰ হেন কথা সোধাৰ মৰসাহ হোৱা হাল পাছদিনা ৰাতিপুৱালৈ আৰু এই নদাইক কেৱে জীয়েক দেখিবলৈ নেপায় দেই। বোলো সেইসকল বজা-বাণী, আমি আজ্ঞা লোৱাৰহে গৰাকী—আমাৰ কি গৰজ হেৰাসবৰ বেলেঙ্কাৰী-কলঙ্কৰ উৰহী, গছৰ ওৰলৈ ফুৰিবলৈ?

পানীছৱাৰদি সোমাই আগৰ বাটদি বহুৱা বাই ওলাই আহি বাজু পালাহি। নলাটো ও ভটিয়াই আহিবলৈ উজু দেই। বাহিৰত দেখাল, পুহৰি পুহৰি হৈছে যদিও আধাণ মঠীয়া ডাঠ কঁৱলীয়ে গোটেই গডগাঁও ঢাকি থৈছে—এহাঁত দুবলৈকা নমনি। আগৰদৰ খাৱৈযদি আহি হাতত সাৰে ভৰিত সাৰে চাঙ সোমাওঁওই ভিতৰুৱাল সাৰ পাট ‘কোন’ বুলি মাও দিলে। ‘মই, বাজুলৈ উঠিছিলো’ বুলি থোৰে কৈ শুই পৰিলো।

শুই পৰিলো মান শোতল ও উঠিলো কি নামিলা কি। পুৱা হিলৈ কাৰ্ফাটৰ মহলা দি অটাই বেলা এপৰীয়াত গৈ মৰাজ্জাখাৱা পাতৰক বিচাৰি উলিয়ালোগৈ। বতৰাও দিলো। শুনি গোহাই থকথকৈ কঁপিবলৈ খৰিলা আৰু থৰ থৰ বিমূৰ্ছিত হল। তেওঁক তোনকৈ তাতে এৰি মই হোলাও পালাহি—বৰচ’ৰাৰ খেন পাৰেই হল—তাঁতা গাফুক খিত্ দিব লাগে, সৰ্গদেৱৰ আজ্ঞা আছে। তাৰ উপৰিও সময় সঙ্কট, বাবেপইতাত আচাম ভাগিছে পোলাঙা কৌৱৰক খৰি নিলে। ফুলবৰুৱাৰ ককাই-ভাই হালেই ভাগি আহিছে। টঙচুৱে জানিবা কোনো প্ৰকাৰ এৰাই আহি বতৰা দিচ্ছিল বোলে, ‘জাৰ পৰোওই সকচকুৱা বৰফুকনৰ পুণা বাতে উক্ দি বোঙা কৰিলে, উঠিব লৰিবকে নোৱাৰে।’

মই গৈ পাৰ্শ্বতে বৰচ’ৰাৰ এধা-এধি পাৰ হলেই, বাকী এধাকে শুনি ওলাই আহিলো। চ’ৰাৰ মুখেতে ফৰিঙা কটকীক লগ পাট বোলো, ‘কিবা

বিধাৰণ হল ?’ কবিডাই বোলে, ‘এতিয়া বাজত কব নাপায়—চালে বাবে শুনিব। গধূলী ভিতৰ চ’বালৈকে আহিব—ভাতে সমস্তে শুনিবিহি।’

ঘূৰি আহি বাহৰ পাওঁতে আঘোণমহীয়া বেলি লহিয়ালেই। ভিতৰুৱালে চোতালতে কামী টাচি আছিল, মোক দেখি বোলে, ‘গেজুৱা চাউদাং আহিছিল খবৰ কৰিবলৈ। তোক নেপায় তোৰ হেংদানখন দি গৈছে।’ এবাৰ লগ পাবলৈকো কৈছে।’ মোৰ বুকুখন চিৰিংকৈ গল—গেজুৱা হল হাউলীৰ ছুৱৰী চাউদাঙৰ মুখিয়াল, বয়সস্থ লোক। বজাঘৰৰ পূবণ মানুহ—স্বয়ং সৰ্গদেৱৰ বিশ্বাসী—এনে লোকে কি কৰিব নোৱাৰে। সি বাক হেংদানখন পালে ক’ত ? মোৰ বুলি চিনি পালেই বা কেনেকৈ ? ভাগ্যে পোনেই সৰ্গদেৱত নেভেটিলেগৈ, নহলে কেচু খান্দোতে সাপ ওলাই এই নদাইবো আধা পাৰ।

ছপৰীয়াৰ সাঁজ খাই চাউদাং শাল পালোগৈ—আগ কথা আগ। তাতে গেজুৱাক দেখিলা, আহৰি সময় পাই অকলে অকলে গদা ঘূৰাইছে। মোক দেখি বোলে, ‘আহিলি তেওঁ। অস্ অস্—আমাৰ বাপৰ শামুকৰ সাহ যেন সাহ। পিছে তহঁতি কেতিয়াবা আও মৰণেৰে মৰিবি দেই—পকুৱাৰ পাখি গজিছে। পানী নলাত হেংদান এৰি আহ।’ ঘপহ্ কৰে বোলো, ‘সেইখন জানো কাৰ হেংদান মোৰ বাহৰত দি আহিলা—মোৰ নহয়।’ বোলে, ‘হেঃ হেঃ। লুকাই চুবকৈ নলা বগাই হোলোঙ্ সোমাৰি, পানী নলাত হেংদান এৰি আহিবি, হোলোঙ্ বখীযানো কিহলৈ তেনেহলে ?’ বুজিলো ইহঁতে সকলো গম পায়, কথা লুকাই লাভ নাই। অৰ্ঠেকৰ্ঠে শুকাই গৈছিল, তথাপি বোল, ‘থ—থ—। গম পাইছিলি যদি খেদি নধৰিলি কেলৈ ?’ বোলে, ‘আইকুঁৱৰীয়ে বধ দি থৈছিল। নহলে খাৱেয়েদি যিহে হাতী যোৱাদি ছৰছৰাই গৈছ, বাতিপুৱাৰ আগতে শূলত উঠিলি হয়। সোমাওঁতেও দেখি আছা, ওলাওঁতেও দেখি আছো—ওলাওঁতে পিছে কঁকালত হেংদান নাই। বাতিপুৱা পহৰা এটাক পঠাইহে নলাৰ পৰা অনাইছো।’

মোৰ জিভাখন বোপাইহঁত, শুকাই কৰ্কৰীয়া মাৰিলে—তাবেই ওঠছোঁ। চেলেকি থকাটো মন কৰি হবপায় গেজুৱাই ক’লে, ‘বাক সেইবোৰ এৰ। এতিয়া কি কথা কি হল তাকেহে ক।’ মই কোনোপধ্যে মাতটো উলিয়াই

বোলো, 'ভিতৰৰ কথা জানিলও কব নাপায়—তাতে নাজানোওঁ । মৰজি থোৱা পাটক এটি বতৰা দিব লগা হল—পিছে, বতৰা পাই ত'ত ঠিঠি ঠিঠি বুম্ভুৰ্ভিত । বৃজবাজ নাপালো ।' শালৰ এচুকলৈ মাতি নি গেকুৱাই বোলে, 'বয়স হলে এনেও বৃজিবি । পিছে আইকুঁৱৰীৰ কথা যেতিয়া মই বুম্ভি এটা দিওঁ—কব । কটকীশাললৈ যা—তাতে ফৰিঙাক পাবি । তাক, সকলো খোলাখুলিকৈ কবি ।' বোলো, 'কি ক'ম ?' বোল, 'যি জান তাকে বৃজাই কবি । সি পুৰণা লোক খোবাত বৃজিবি । আইকুঁৱৰীক বৰ ভাব কৰে, সি নিশ্চয় কিবা এটা দিহা কৰিব ।'

ফৰিঙাক সকলো কথা আঁতিগুৰি মাৰি ক'লত সি বোলে, 'খেনটো ভাল । সেই নোমটেঙৰ বস্ত্ৰ বন্দলীটো এতিয়া নাই । মাধই বিৰিণাই আছে সিঠতকে মাভো ।'

মাধ আৰু বিৰিণা আহিলত ফৰিঙাই বোলে, 'কটকীয়ে চৰীয়াই মাৰেও তাৰেও । পিছে শুনো বোলে আজি কালি ডাঙৰীয়াবাবৰ বৰ অহংস্বৰ হৈছে, কটকীও ভালকৈ নোসাধা হল ? বিৰিণাই বোলে, 'এ—নববা আৰু । ফৰিঙাই বোলে, 'তইত যে গুৱাহাটীলৈ গলি, নামজানি বৰফুকনে তইতক কেনেকৈ তুলিলোনা ?' মাধই বোলে, 'তুলিলে আৰু । এতিয়া পিছে চোটাকাটো পাইছে ।' ফৰিঙাই বোলে, 'শুনো হেনো উদ্ভমক ভঙাই খাংলায়ে বহুত বয়বস্ত্ৰ পালে শাওনত । বেকী পোবৰা জাখলীবন্ধাত্ৰা বোল চেৰ বস্ত্ৰ গোটালে । তইতক 'শাৰ কিবা দিলাল নাই ?' বিৰিণাই বোলে, 'খ্ৰীবিট্ট । ভাল কথা কৈছা । বৰফুকন কেবাৰিয বস্ত্ৰ দিব । খুজিলাহা নাই বুলি ক'লে ।' ফৰিঙাই বোলে, 'অৱশ্যে বস্ত্ৰকাৰীনো বেলেই ? মানে-যহে বাখিলই হল ।' মাধই বোলে, 'সেই অনাও ডেউছ । বোজ বাজা নিদিলে । উহুৱা চাউলৰ এসাজ খাই হাতীশালাত এৰাতি থাকি গুচি আহিলোঁ । নামজানিৰ বোন্দা ম'হে এৰাতি খচি খচি বৰভোজ খালে ।' ফৰিঙাই বোলে, 'ভাল বৰফুকন হয়—উচ্চপদ পাই টেৰীয়া পাগ মাৰিছে হয়নে ? ফুলচন্দন ঘাঁহি মাৰ্গা পিঙ্কিহে বোল বহে ?' বিৰিণাই বোলে, 'হয় । আৰু ছুই ভিৰীৰো কন্দলত টোল বৌজাল বৌজাল, বৰফুকনে তাকে ভাঙিব নোৱাৰে—ফুকন নেওগৰ কিনো বিচাৰ কৰিব ?' ফৰিঙাই বোলে, 'লোৱা

লগাবলগীয়া বৰফুকনেই হয় । ভালই হৈছে ।’ চকলিয়াই খোৱা গুৱা একন
একন দি মাথকে বিৰিণাকে বিদায় দিলে ।

কথা-বতৰাৰ একো মোৰ ধৰিব নোৱাৰি ফৰিঙাক বোলো, ‘কথাবোৰ
দেখান কোনবাখন হৈছে—আঁতই নাপাওঁ ।’ ফৰিঙাই বোলে, ‘পাছত বুজাই
কম বাক । এতিয়া কাৰ্য্যাহে সিদ্ধি কৰিব লাগে ।’

গধুলা ভিতৰুৱা চ’বাত স্বৰ্গদেৱে বোলে, সৰু চকুৱাৰ বাতৰ বেমাৰ—
গুৱাহাটীৰ কাৰ্য্যকাম নচলা হৈছে । নকৈ বৰফুকন পাতিবলৈ দেওধাইৰ
কুকুৰা ঠেঙত ন-বৰা আৰু চেংধৰাৰ নাও উঠিছে । পিছে সিহঁতৰ এটাটো
সজ্জাত নাই—বঙালেৰ জেঁট হৈ ৰাজ্যকে বেচিব । এতিয়া কাকনো পঠিওৱা
যায় ? ডাঙৰীয়া সবে খাণ্ডাধৰাৰ কথা কৈছে ।’ কোৱা মাত পাতিবলৈ নৌ-
পাওঁতেই ঘপহ্‌কৰে আইকুঁৱৰীয়ে বোলে, ‘পুনৰ পিক্‌ছাইক পঠিয়ক ।’
সৰ্গদেৱে উচপ্‌খাই উঠি আইকুঁৱৰীলৈ চালত ফৰিঙাই বোলে, ‘এবা সৰ্গদেউ,
আইকুঁৱৰীয়ে উত্তমহে কয় । দৰাচলতে সি মানুহটো বেয়া নহয়, কটকীয়ে
বস্ত্ৰ খুজি নেপাইছে তাৰ এনেখন গতি কৰিলে । টুটকীয়া লগনীয়াই আঁসে
মাতে, বিষয়াৰ শাস্তি কৰায় ।’ সৰ্গদেৱে বোলে, সি মুনিহ অকামিলা, বৰ-
ফুকনৰ পদৰ জানো যুইগ হয় ?’ ফৰিঙাই বোলে ‘হয় । ফুলচন্দন পিছাৰ
যে কথা কৈছে, এমান দলদোপ যুঁজবাগৰৰ মাজতো যে সি তেনেকৰি বঙালক
চমক লগাব পাৰিছে, ই সৰ্গদেৱৰ প্ৰতাপৰ হে যুগা । ইতৰ বগুৱাৰ দৰে
বৰফুকন হেংদানত শান দিয়া জানিলে বঙালে বুলিব আচামে ডৰাইছেহে ।
সিনো কিহৰ বৰফুকন । আৰু ছুই কুঁৱৰীৰ বন্দল ভঙা সামাগ্ৰ লোকবহে
কাম—এভোক ডাঙৰীয়াক সি কাম শোভা নাপায় । বৰফুকনে তিবীৰ বন্দল
ভাঙি সময় নিয়াল নামজানিত বঙালক ভেটে কোনে ?’

সৰ্গদেৱে বোলে, ‘চৰীয়াৰ মুখে কটকীশালৰ সমস্ত বখনা মই শুনো ,
পিছে তই ফৰিঙাইনো কি আপাহত এনেবোৰ কথা হলি তাৰেহে বুজ
নাপালোঁ ।’ ফৰিঙাই বোলে, ‘আইকুঁৱৰীয়ে পিক্‌ছাইক চাবলৈ গৈছিল—
হাতীশালত । তাতে ছুই-চাৰি কথা সুধি-পুছি নিৰ্দোষ হেন পালে । মোক
বোলে অঘটনৰ গুৰি ক’ত উৱাদিহ লৈ চা । তাতে এইবোৰ কথা ওলাল ।’

সৰ্গদেৱে বোলে, ‘কটকীশালৰ মেল বখনা সমস্ত শুনিছোঁ—পিছে এবাৰ

ধৰি আনি পিক্‌ছাইক আকৌ বৰফুকন পাতিবলৈ এতিয়াই উত্তম নহয়—দহে মন্দ বুলিব, এবাৰ ঘাঁতী খোৱা লোক গুণে ৰাজ্যলৈকো বেয়া। সোধে বাক লোৱা ভাঙি ঘৰলৈকে পঠিয়াওঁক—কতোকদিন ইয়াত ৰাখি আলেখলেখ চাওঁ। ইফালে পাণ্ডুলৈ কোন যায় ?

কৰিঙাট বোলে, 'সত্ত্বহতে মৰজিক খাণ্ডাধৰাকে পঠিয়ালেই ভাল।' কতোপৰ মৌন হৈ থাকি সৰ্গদেৱে বোলে, 'বাক, তাকে হক।' মন কৰিলোঁ, আইকুঁৱৰীৰ পঢ়মবুলীয়া মুখখন থিতাতে তেনেই কেঁহেৰাজ বটা যেন হল।

বাতি এপৰত চাঙৰপৰা ঘূৰি আহোতে কৰিঙাক বোলা, 'ক'তা। কুহলিয়াইহে থাকিলি—কি কথা কি বতৰা তাৰ আগপুৰি একা নকলি দেখোন। কৰিঙাট বোলে, 'নতুন আইকুঁৱৰীৰ লগত মৰজিৰ পাটৰ লেনদেন বহুত দিনৰ। সৰ্গদেৱ চাঙত নাথাকিল মৰজি আহ, সৰ্গদেৱ চাঙত থাকিল কিবা এটি অচিলা উলিয়াই আইকুঁৱৰী বাজলৈ যায়। পিছ হাউলীৰ পৰা ঘনাই বাজ ভিতৰ কৰিবলৈ আইকুঁৱৰীসকলৰ পাঙ্গু বৰ অসুবিধা দেই—বাৰেকোপতি সৰ্গদেৱৰ আজ্ঞা লব লাগ। গডৰ ভিতৰত চৰীয়াই পহৰীয়ে গিজ্, গিজ্, সেই কাৰণে বাজ ওলালই গডৰ বাজ পায়গৈ। পিছ পৰত্ৰি গধূলা জানিবা হা হীশালতে তুম্বা লগ হৈছিল। মুনিচান বেলিকা হাতীশাল উদং, মাউতো নাই, ঘাঁহীও নাই। জ্ঞাত যে আকৌ ই পিক্‌ছাইক বান্ধি থৈছে এটিয়েও নেজানে। পিক্‌ছায়ও কাণসৰালি মাৰি ইহতৰ সকলো কথা-বতৰা শুনি থাকিল। পাছও মাত লগাই দিলত ভয়খাই মৰজি লৰমাকি পলাল। আইকুঁৱৰীয়ে গৈ দেখিল পিক্‌ছাইক। তাহে এইবোৰ কথা হল।'

খন্তেক বৈ কৰিঙাট বোলে, 'ই মৰজিৰ পাট ইয়াত থাকিলে অশান্তিহে হব—তাক নেদেখিল আইকুঁৱৰীও থাকিব নোৱাৰে, আইকুঁৱৰীক নেদেখিলে সিও থাকিব নোৱাৰে। পিছে ইয়াৰ কলিজা সৰু, পাৰৰ কলিজা। গতিকে চকুৰ আঁতৰ কৰি পাণ্ডুলৈ খেদাবলগীয়া হল। আইকুঁৱৰীৰ মনৰো আঁতৰ হক। মানুহটো এলাবাহু। নহালেনো আপদৰ বতৰা পাই ডেকা মুনিহটো বিমুছিত যাবনে ? আইকুঁৱৰীয়ে এতিয়া বিষম পাইছে অৱশ্যে—পিছে কথাটো ৰাজ্যলৈকো ভাল, তেওঁলৈকো ভাল। এতিয়া ই পিক্‌ছায়োও আক গা কৰিব নোৱাৰে।'

মই বোলো, 'তই কটকীহে, ইমান কথাৰ ছু পাৰ ক'বপৰা ?' বোলে,
 'মুশুধিবি। যিদিনা চোমদেও চুই শপত খাবি সেইদিনা নিজে নিজে
 জানিবি। মই কব নাপায়।'

পাছত জানিলা ফৰিঙা বাহিৰত লোক দেখুৱাইহে কটকী—আচলতে
 বুঢ়াবজা সৰ্গদেৱৰ সঁজাতী ফৈদৰ মুখীয়ালাহে।

হাঁউলীৰ ভিতৰতে ছুবছৰত নানা প্ৰকাৰৰ বগুৱা বিছাৰ মহলা
 মাৰিলো—সকলোতে পাকৈত হলো। সেইকালত শৰীলত তেজ-বল আছিল
 বোপাইহঁত, দুইহাতে হেংদান বিজুলী চমকত ঘূৰ, ঠেঙৰ তলত ভাল ঘোঁবা
 এটা হলে সেই দিনত এই নদাইক বাল পাবোতা অসম ৰাজ্যত নাছিল।
 ভিতৰুৱালে সকলো বিছাৰ মহলা লৈ বোলে, 'তই পকিলি—এতিয়া
 সৰ্গদেৱত ভেটিবাহে লাগ'।

তেনে দিনতে এদিনাখন পুৱাবেলা পলঙা চাউদাং আহি খাবঘৰতে
 খৰিলহি, বোলে, 'সৰ্গদেৱ বুলিছে।' ইফালে কৰাৰশালত লোৱা বঙা-
 বচঙা, খুন্দি চাকু কৰিব লাগে, সিপানে খাবৰ যোগান কম, খাবঘৰীয়াৰ
 গাত চুস্তি নাই। তত্ৰাচ সৰ্গদেৱ বোলে যেতিয়া যাব লাগিব—পলঙাক
 'ভাল বাক' বুলি কৈ চাকুতলীয়া সোলোকাকৈ গাত চাপুকান দিলো।
 জুৰিাত দেখো ভিতৰুৱাল—সি বোলে, 'পৰখ কৰিবলৈ মাতিছে, চাই-
 চিতিহ খোজটো পেলাবি। নেচাই ডেলে গালৈকে ঘাটি।'

তিনিজন ডাঙৰীয়াৰ সমুখত প্ৰণিপাত কৰি ঠিয় হওঁতে মইহেন সাহিয়াল
 ডেকাবো বুকু ছব্‌ছব্‌কৈ কঁপিছিল দেই। তিনিউজনাই মোৰ মূৰ পৰা
 ভৰিলৈকে বাবেকোপতি নিৰিকি নিৰিকি চাই চাই ভালেই দেখিলে—গাত
 জবীবন্ধা এবীয়াৰ চাপুকান, পিছনত এবীয়াৰ জোঠা চুবীয়া, কঁকালত পাটৰ
 টঙালী। বুকফিন্দাই ঠিয় দি থাকোতেও পিছে আঁঠুটো কঁপিছিল। শেহত
 জানিবা মোৰফালে টেকৱা টেবিকৈ কেইবাবাৰো চাই প্ৰথমতে চাউপেত বুঢ়া-
 গোহাইদেৱে কবকৰা দেৱৰ ফালে বুলিলে। বোলে, 'গায়ে গাবিয়ে ভালেই

পাইছো, পিছে গৌকেই চোন হুঠুটিয়ায়—ইনো কি কবিব ?

ববপাজদেৱে মোৰ পোনে কেবাহিকৈ চাই বোলে, 'ঘোঁৰাত চৰিবলৈ, হেংদান—ভলোৱাৰ চলাবলৈ ভালমতে শিকিছনে নাই ?' মই বোলো, 'শিকিছো।' তাতে বোলে, 'অকল শিকিলে নহয়—পকিব লাগিব। নহলে নিজলৈকো বেয়া, বাজ্যৰো ঘাটি। গতিকে পবথ কবি চাইহে পঠাম।' এইবুলি ববগোঁহাই দেৱলৈ চালে। ববগোঁহাইদেৱে ছুৱৰীক মাতি বোলে, 'তিনিমূৰীয়াৰ পুত্তেকক বেঁকা ভাৱাৱাল দি চোতাললৈ পঠাবি। আক ঘোঁৰা বকৱাক ক—কলী ঘোঁৰাজনী শালৰপৰা আনি তাতে বান্ধক।'

খেনেক পাছতে বাহৰৰ কাষেৰ তিনিজন ডাঙৰীয়া মুকলি চোতাললৈ ওলাই আহিল। ঘোঁৰা-শলীয়াই কলীঘোঁৰা এজনী হাজিৰ কৰিলেহি। ঘোঁৰা-জনীৰ কাণ এখন কটা—পোক কামোৰাৰ দৰে উচ্চপিচাই আছিল। ডাঙৰীয়াই মোক বোলে, 'উঠ্। লেকামত ভালকৈ ধৰিবি।' এইবুলি মই উঠিবলৈ নৌ-পাৰ্ওতেই হাতৰ চাবুকৰ সাৰৌপ্ কৰি ঘোঁৰাজনীৰ তপিনাতে একোৰ মাৰিলে। ঘোঁৰাজনীৰও আকাশচোৱা উধাজাপ এটা মাৰি বিজুলী বেগে চেকুৰ মেলিলে—মায়া তাইৰ ডিঙিতে হুই হাতে প্ৰাণপণে সাৱট্ মাৰি ধৰি ওলমি থাকিলো। চিকৰাৰ দৰে লেকামত কামোৰ মাৰি ধৰি বগুৱা বাই পিঠিত উঠিব খোজোঁতেই ঘোঁৰাজনীয়ে কিবা দেও-ভূত লস্তাৰ দৰে ত্ৰিধগতি জাঁপ মাৰি আলসনিয় পোৱাদি ঔকাই-পকাই চেকুৰিবলৈ ধৰিলে, এবাৰ আকাশ চোৱে—এবাৰ পাতাল চোৱে। এবাৰ পূবে চল—এবাৰ পচিমে। মোক টেটুৰ পৰা একৱাবলৈ ঘনাই ডিঙি জোকাৰে—পিছ ঘোঁৰাই ডালে বগালে মই পাৰত বগাওঁ—মোক সৰুৱাৰ নোৱাৰিলে দেই, মায়া গলৰ মণি যেন ওলোম্‌খোলোম্‌হৈ ডিঙিতে ওলমি থাকিলো।

বহুত ঘোঁৰাত চৰিলো বোপাইহঁত, পিছে সেই কলীজনীৰ দৰে বাঘৰ আগতেল খোৱা নটিনী ঘোঁৰা হাল কেতিয়াও দেখা নাই দেই। মইহেন মুনিহটোৰ ভৰি মাটিত চুঁচৰি গৈছে, গোবহা ফাটি ভোজবে বঙামাটি হৈছে—ত্ৰিভুবন ভ্ৰমি অঁটালে, তন্দ্ৰাচ ঘোঁৰা নবয়। মোৰ এটা হাত ঘোঁৰাৰ গলত, আনহাতে-মুখে লেকামত টানি ছহাত জাঁপ মাৰিলে তাই নাটেশৰীয়ে ঠাইতে মূৰটো বেঁকাকৈ লেকাম ঢিলাই চাবিহাত উধাজাঁপ মাৰে। যোৱা ছবছবত

সৰ্গদেৱৰ ঘোঁৰাশালৰ এটাইবোৰ ঘোঁৰাত চৰিলো—মোৰ সোণাইহঁত, এনে
এজনী মতাকালু ঘোঁৰা কস্মিন্‌কালেও দেখা নাই।

মোৰ মূৰ অচল্লাই কৰিছিল—আকাশৰ গ্ৰহ-তৰাই ভটাগুটি খেলিবলৈ
ধৰিলে বাছাইহঁত, কিমান আৰু চুঁচৰি-বাগৰি থাকিম? এবাৰ দিলো গাব
জোৰেৰে জাঁপ মাৰি। ভায়ো মাৰিলে উধাজাঁপ—পিছে মই ঘোঁৰাৰ পিঠিত
চৰিলোদেই—পেট পেলাই লেকাম আজুৰি বোলো ‘এইবাৰ কত সাৰিবি?’
ঘোঁৰাই চাগৈ এনকাও দেখা নাই—থৰ কাচুটি ছেকৰাই জঁপিয়াবলৈ ধৰিলে
—তাৰ মাজতে এবাৰ চেগবুজি বহি লৈ মনাত সজোষৰ হাঁহি এটি মাৰি ঘূৰি
চাই দেখা, বাহৰ ক’ববাতৈ থাকি আছিল—মই গড়াৰা এচোৱা পাৰ হৈ
আছিলো। লেকাম টানোহ টানো, তাই নৰায়া হুৰুৰেও। অনেক কষ্টেৰে
বলাই শেষত জানিবা ঘোঁৰা ওভটালো আৰু চাৰিখুজীয়া জাঁপত আহি
বাহৰৰ ছুৱৰি পালোহি। পাছ বিধিৰ বিপাক—মোৰ অত কষ্ট অথাল গল—
তাত ডাঙৰীয়া এজনো নাই।

জোঁঠা এবীয়াৰ চৌগা-চুৰীয়া ফাটি চিৰাচিৰ হল—ভৰিয়ে-হাতে তেজ
তুম্বলি—এনহন অৱস্থাতে ঠিঠি ঠিঠি জাঁপমাৰি নামি পৰিলো। ভৰিত
ভৰ দি ঠিঠি হবৰ শক্তি নাই, মূৰত বিজুলী খেলিছে। থৰক্-বৰক্‌কৈ মাটিতে
বহি পৰিলো। গোৱাহাৰ তেজ নোৰোৱা হেন দেখি চুৰিয়াৰ আঁউঠি
ফালি টানকৈ বান্ধি ঘাঁহনিতৈ দীঘল দি পৰিলো।

হাউলীৰ ছুৱৰিয়েদি মূৰত মুগাৰ পাগমৰা আদহীয়া চানেকীয়া মানুহ
এজন ওলাই আহি মোৰ কাষৰে থিত্‌ দি ব’লহি। ওখকৈ সুন্দৰ সুঠাম
দেহ, ফুটি যাওঁ ফাটি যাওঁ তেজগোৰা মুখ। দুই কোৱাৰিয়েদি বৈ আহিছে
এমোকোৰা তামালৰ সেলেঙী। মুগাৰ সাজৰ ওপৰত আটি বন্ধা পাটৰ
টঙালি—তাতে চাৰিহতীয়া বেঁকা তৰোৱাল। মোৰফালে চাই মিচিক্‌ কৰে
হাঁহি এটি মাৰি বোলে, ‘অ’—দেহি। অৱস্থাই নাই দেখোন। যুঁজিবানো
কেনেকৈ?’

ডাঙৰীয়া তিনিজন বাহৰৰ পৰা ওলাই আহিছিল, আদহীয়া বগুৱাজনে
মূৰৰ পাগুৰি খহাই হাতত লৈ দণ্ডৱৎ কৰিলে, তালৈ চাই মিচিকিয়াই হাঁহি
বৰগোহাই দেরে বোলে, ‘তিনি মূৰীয়াৰ পুতেক, ইয়াৰ লগত এহাত তৰোৱাল

খেলিব লাগে—তোক তালৈহে মাতিলো ।’

ছৰবীয়ে মোৰ হাতত দিয়া তবোৱালখন পোন আৰু চুটি আছিল—
ছল্লোফালে ধাৰ থকা । আমি ছুটা মুখামুখি হলত বৰগোহায়ে বোলে,
‘প্ৰাণপণে যুঁজিবি, পাছে কৌশলহে দেখুৱাব লাগে—প্ৰাণে মৰাকৈ কেঁৱে
নাহানিবি ।’ আমি ছয়ো কঁকালত হাত দি সঠম হলত বৰগোহায়ে টিলিকি
এটা মাৰিলে । নিম্নবতে তিনিমূৰীয়াৰ পুতেকে মোৰ ওপৰত জঁপিয়াই
পৰি পোনছাতেই মূৰলৈ তবোৱাল পোনালে । ময়ো মোৰ তবোৱালেৰে
ভেটিলো । তাৰ পিছত তবোৱালৰ ঠেকা-ঠেকিৰ শৰদত কেউফালে কাঁহ পৰি
জীন্ গল—চিকমিকনিত বিজুলী খেলিলে । তবোৱাল যেন মনিবই নোৱাৰি,
মাথো চমকনি আৰু ঠেকাঠেকিৰ শৰ । ছয়োটাৰ পেটে-হাতে-ভৰিয়ে আঁচৰ
খাই তেজ বিৰিঙিল । এবাৰ আগলৈ—এবাৰ পিছলৈ, এবাৰ ওপৰে, এবাৰ
তলে, সোৱে-বাৱে কৌশলৰ শেষ নাই—আঃ কি পাৰ্গতালি । বুজিলো এবাক
সহাজ বলাব পৰা পুৰুষ নহয় । ইফালে মোৰ দেহা উজান-ভাটি—বেছিপৰ
তন্তি থকা সম্ভৱ নহয়, ভৰি কঁপাছ, চকুৰ আগত হোলোঙৰ ছৰবি-
গোহাই সকলো চক্ৰাকাৰে ঘূৰিছ—কোন মুহূৰ্ত্তত গিয়ান হেৰায় ঠিক নাই ।
এনে অৱস্থাত পিছ এবাৰ মৰো জীওঁ সোঁ আধিকৈ হাতৰ তবোৱাল
বাওঁফালে ওপৰলৈ টোঁৱাই বিজুলী সফাৰে ঘূৰাই দিলা সোঁ পাকে তললৈ
আৰু কিবা এলাপাকত তিনিমূৰীয়াৰ পুতেকৰ হাতৰ তবোৱাল উফৰি গৈ
গোহাইসকলৰ চৰণৰ কাষতে পৰিলগৈ—সি তকিবই নোৱাৰিলে হবপায় ।
যুঁজৰ নিয়ম মতে তিনিমূৰীয়াৰ পুতেক ঠাইতে আঠকাটি মূৰদোৱাই বহি
পৰিল ।

মোৰ ঠাইত সি হোৱাহলে চাগৈ ঘৈঘালাহঁতন দেউ—পিছ মই হাতৰ
তবোৱাল পেলাই তাক সাৱটি ধৰিলা । সৰ্গদেৱৰ বাকা মনত পৰিল, বোলে
‘আহাহাম আহাহাম আছে—ভাল-বেয়া চাই-চিতিহ ঘৈঘাব লাগে । গাৰ
ভাল এডাখৰ কাটিল নিজৰাহ বলহীন হয় ।’

বেজবকৰাৰ কুঠৰীত কটাছিন্তাবোৰত অ’ষধ-পাতি লগাই থাকোতে কথা
ওলাল, বোলে, ‘তবোৱাল যুঁজত এটা মূৰ কটা গলে আৰু ছুটা মূৰ ওলায়—
এতেকেহে তাৰ বাপেকৰ নাম তিনিমূৰীয়া । এতিয়াহে সি বুঢ়াই আচল

তিনিমূৰীয়া হৈছে।’ মনতে বোলো তই তেওঁ আজি নিমূৰীয়া হলি। তিনিমূৰীয়াৰ পুতেক তবোৱাল খেলত পাকৈত—তেওঁ পিছে বগুৱা-পাইকক নিশিকায়, ডা-ডাঙৰীয়াৰ লবা-লুবিকহে শিকায়। বিখাবন বা শিঙৰিৰ উছন্নত বা কোচ-কছাৰীৰ দেশৰ যুঁজাক আহিল সৰ্গদেউ আৰু ডা-ডাঙৰীয়াক খেল দেখুৱায়। পিছে সিবাৰ বিখাবনত খেলোতে হাতৰ জোৰা লবিল—নহ’লে তেওঁৰ মুঠিৰ পৰা তবোৱাল নোফবে।

গধূলা ভিতকৱালে বোলে, ‘বৰ চ’ৰাই ৰাজহুৱাকৈ তোৰ কটকী কৰাব বুলি ওলাইছে। ভিতকৱাকৈ সৰ্গদেৱে সঁজাতীও বৰিব চাগৈ। তেতিয়া তই ইয়াৰ পৰা যাব লাগিব। সৰ্গদেৱৰ গাৰ কাষতে থাকিবি—ডাঙৰীয়া নহালও তাতকৈ ডাঙৰ হবি। তোৰ ছুবছৰ প্ৰতিপাল কৰিলো—পাছত এই বুঢ়ালৈ পাহৰি নেযাবি বোপাই, কণমান দায়া ৰাখিবি—হাক বিহকে কৰিব পৰাটো কৰিবি।’ ভিতকৱালৰ চকুত পানী বিৰিঙিছিল—মোৰ চকুত ভবিষ্যতৰ চমকনিয়ে ছাঁট মাৰি ধৰোতেও বুকুৰ কোনোবা এচুকত এপাত শেলে হানিছিল, ছটাকৈ বছৰ একেলগে থাকিলে অচিনাকি লোকলৈও মনে কাৰে বোপাইইঁত—নহলেনো—এই ভূ-ভাৰস্তুত কোন কাৰ কিহৰ কিটো ?

সাঁজ লগাৰ পিছত একাৰ-মুখাৰ তনুৰাম নিজ ভিতকৱাল ওলালহি—হাতত লাথুটি এপাত লৈ—থৰক-বৰককৈ। তনুৰামৰ বয়স কমেও চাৰিকুৰি হব তেতিয়া—মূৰত চুলি নাই, মুখত দাঁত এটিও নাই—এই এতিয়া মোৰ নিচিনা আৰু। মিহিকৈ খুন্দা গুৱাগুডি অৰুণ মুখত দি তপালি তপালি বহিল। বোলে, ‘সৰ্গদেৱে তোৰ কথা কৈছে বোলে সাহে-পিতে-বোঁশাল উত্তম, কোনোবাই অপাৰ্থকত ঘৈয়াই নেমাৰিলে একাল খাব। সেই গতিকৈ তোৰ সঁজাতী বৰিবলৈ গুণাগুণা চলিছে আজি ৰাতিয়াই। পিছে সধো তোৰ কেইটামান কথা কবলগা আছে—

সঁজাতী সৰ্গদেৱে নিজে বাচি তোলে—ওহঁতক এনেয়ে শিকাই বজাই সকলো বিঘ্নাত পাকৈত কৰা নাই—ইয়াত কথা আছে। বৰহোলোঙৰ অলিন্দত বহি স্বয়ং সৰ্গদেৱে তহঁতৰ অভ্যাস চাইছে তোলে—তাকে বছৰত ছুটা বা তিনিটা। আৰু যি দিন ধৰি সঁজাতী তুলিলে, তোৰ আপোন বঙহ সকলো মৰি চুকাল বুলি বুজিবি—তই ৰাজ্যৰ বঙহ। সৰ্গদেৱৰ

মানত বাজ্য একালে, সঁজাতী আনকাল—অৰ্থাৎ তহঁতৰ কথা শিলব
বেথ্—দহ্ বুলিলে দহ, পঁচি বুলিলে পঁচি । সেই গতিকে সদায় চাই-চিতিহে
বচন বুলিবি, কাজকৰ্ম কবিবি । বাজ্যখন তহঁতৰ ওপৰতে—আৰু সঁজাত
আছে মানেহে সঁজাতী, সঁজাত হেৰুৱালে ইতৰ আহোমহে হয় । নিয়মত
চলিব লাগিব, আগ-পাছ গুণি খোজটো দিব লাগিব, সাত-পাঁচ গুণিহে
আঙুলিটোও লবাব লাগিব । বাজ্য ভাঙিবি পাতিবি, যুঁজ-বাগৰ কৰি পতা
বাজ্য চলাই খাবি । গতিকে বৃজি খোজে পতি সারধান ।

বিষয়-আশয়, বঁটা-বাহন নেপার, দপ্‌দবত তামুলী পীৰাও নাই । সঁজাতী
বুলি পৰিচয়ো নাই, ভিৰী-ভাৰ্ঘ্যা পো-পৰিয়াল নাই, আগলৈ নাই পাছ-
লৈকা নাই । সৰ্গদেৱৰ বাজাই ঘৰ, বাইজ প্ৰজাখনই পো-পোৱালি ।
আকাশ ফুটি ওলায়, নেজাল তবাহন চিন-চাব্ নোহোৱাকৈ নাইকিয়া
হয় । তাৰ নিমিত্তে দুখ পুহিব নেলাগে । সৰ্গদেৱে যিহলৈকে পাচে
সঁজাতী তালৈকে যাব, ববচ'বাত লাঠখুটাৰ আঁৰ লৈ সলা আলাচনা
গুণিব, কটকী তোঁলাতে চাব, সৰ্গদেৱক বৃধি দিব । পিছ তেওঁ বুলি
পাতৰ তলহে দেই—বিষয়াৰ কাজত হকাবাধা কৰিব নোৱাৰে, পাছতহে
সৰ্গদেৱত জনাব লাগে । বিশ্বাস ভঙ্গ কৰিল, নিয়মৰ খেলাপ্ কৰিল
সঁজাতীৰ শাস্তি হয়—একমাত্ৰ শাস্তি হল ছেও-ছেওকৈ কাটি নাগিনী
গাঁতত পেলাই দিয়াটো ।

পোট পোট বহু সংশয় হৈছিল । তন্তুবামক বোলো, 'নাওগুৰি কেতি-
য়াও গুনা নাই—ই সঁজাতীনা হল কব পৰা ?' বোলে, 'সিবলা চামধৰাত
হুইকি বঙাল গুৱাহাটাত বলগৈ আৰু আলাৰ খাঁক ভাটীৰ বখীয়া
কৰি মিৰ্জাহিনা নবাব গল, সেইবেলা সৰ্গদেৱে দৰিণে সোমাই তামুলী
আৰু উত্তৰে পিক্‌ছাইক কৈ পঠিয়ালে, বোলে বাবেও বছৰ বঙালেৰে
যুঁজি আমাৰ আহিলা-পাতি কিছো কম পৰিছে—বল শক্তিও টুটিল ।
এতেকে কতোকদিন বঙালেৰ লোক দেখুৱাই মিলাপ্ৰীতি হৈ থাকিব লাগে,
সবজাম কিছো যোগাৰ হক । আতে মোমাই তামুলীয়ে উত্তৰে ববনদী,
দৰিণে অনুবৰ আলি সীমনা কৰি বাজ্য বঙালক ছাডি দিলে । পিছে
সৰ্গদেৱে বঙালৰ লগত ভালকৈ এখুলা যুঁজিবলৈ পাতি আছিল । সেই

পৰতে বগুৱা পাইকৰো গোট সলালে, মাটি-বাৰীৰো পৰ্তাল কৰিলে আৰু ভিতৰে ভিতৰে সঁজাতীৰ কৈদো তুলিলে।’

মনতে বোলা—কপালত যি আছিল হল। মুখ কুটাই বোলা, মোকো পাচিছে নেকি—এইহেন সঁজাতীৰ নামত ?’ বোলে, ‘আজি মাজনিশা চোৰবাটে সোমাবলৈ আজ্ঞা হৈছে।’

চোৰবাটৰ মুখত বাতি ছপবত ছুৱৰী চাউদাং খাপ্ দি আছিল। একাৰে-মুধাৰে তাৰ পিছে পিছে অকাই-পকাই গৈ সিটো মূবত দেখিলো ফৰিঙা বৈ আছে। মোক দেখি আগবাটি আহি বোলে, আজি বাতিয়েই তোক সঁজাতী কৰিব। গাত বঙা লোৱাৰে দাগি দিব। কেটুকুটকে নকৰিব—সেইটোৱেই পৰীখা। দাগী লগাওঁতে গাব ছাল পুৰি চৰ্চেৰাই উঠিব, পিছে গা নলৰাবি, চকুৰ পিবিকতি এটাও যেন লৰচৰ নকৰে। দেওধায়ে শপত খুৱাব—সেইমতে শপত খাবি। আৰু চিৰকালৰ নিমিত্তে এটা কথা মনত ৰাখিবি—সঁজাত হোৱাটো টান, ভগাটো অতিক সহজ।’

বৰকুঁৱৰী আৰু সৰ্গদেউ তামুলী পীৰাত বহি আছিল—কাষত দেওধাই, গেঙ্কুৱা আৰু তিনিটা চাউদাং। ফৰিঙাই শিকোৱামতে মই ছুৱৰি চেৰায়েই আঁঠু লালা আৰু আঁঠুকাঙ্কি গৈ তামুলী পীৰাৰ কাষৰ পাই কঁকালৰ পৰা হেংদান খুলি শৰাইতে থালা আৰু সৰ্গদেৱৰ চৰণত মাটিত মূৰ লগাই সেৱা কৰিলা। ছুটা চাউডাঙ ছফালৰপৰা মোক ধৰিলহি আৰু কথা নাই বতৰা নাই, এটাই মোৰ চাপ্‌কানাটা খহাই ছুই বাউসীৰ মাজত পিঠিখন উদং কৰিল। তাৰ পিছত বোপাইহঁত বঙাকৈ তপত কৰা লোহাৰ চুঙাৰ মুখোৰ ৰাজহাডৰ ওপৰতে গলধনৰ তলত ঘূৰীয়াকৈ চাব্ দিলে। চাবৰ লোহা গাত লাগি পকাতলত মাছ পৰাদি চৰ্চেৰাই উঠিল—খস্কেকৰ নিমিত্তে দেহা জলিপুৰি গল—ছুই চকুৰ আগত সৰিয়হ ফুল ফুটিবলৈ ধৰিলে। গাব নোমবোৰ উলু বন যেন ঠিয় হল, অসহ্য যন্ত্ৰণাত শৰীল ডেইপুৰি গল। মই পিছ দাতমূৰ কৰচি সহি সামৰি থাকিলো দেই—কণমান সময়হে। তাৰ পিছত দেওধায় পেৰাৰপৰা চোমদেও উলিয়াই আনি মোৰ বাওঁহাতে শৰাইত ধলে, সৰ্গদেৱে ছুই পাও মোৰ মূৰত তুলি দিলে। দেহা জুৰ পৰি গল বাছাহত, মোৰ হিয়াত

আনন্দৰ খৌকিবাখৌ লাগিল। সৰ্গদেৱৰ চুই চৰণ শিৰত লৈ সোঁহাতে তামুলীপীৰা আৰু বাওঁহাতে চোমদেউ চুই দেওধায়ে শিকাই দিয়ামতে শপত খালো, বোলো, 'যিদিন পৰ্ব্বন্ত চন্দ্ৰ-সূৰ্য্য লোপ নাপাব আৰু সিংহাসনত স্বৰ্গমহাৰাজা খুলুঙ্ খুল্লাইব পো-নাতি বহিব, সিদিনালৈকে বিশ্বাস ৰাখিম, আজ্ঞা মানিম, অহুগত থাকিম, দ্ৰোহ নাচবো আৰু একান্তমনে ৰাজ্য আৰু ৰজাৰ সেৱা কৰিম।'

এইবুলি শপত খাই মূৰতুলি বাওঁ আঠ মাটিত লগাই সোঁ আঠ তুলি বহিলত সৰ্গদেৱ শৰাইবপৰা সুনীয়া হেংদান আৰু বাখৰপতোৱা আউঠি এটি দি বোলে, 'এই হেংদানেৰে নিজক, দেশক, ৰক্ষা কৰিবি, শত্ৰুকৰ কণকণীয়া মাৰিবি। আজি হস্তে তই ৰাজ্যৰ সঁজাতী, তোৰ ভৰণ-পোষণ ৰাজ্যৰ দায়। বিশ্বাস নেভাঙিবি। সত্যত ৰাজ্য আৰু ৰজাৰ মঙ্গল চিন্তিবি, তাৰ হুকুৰ কৰিবি। দিগম্বৰ গণক গণিপিতি তোৰ নাম কালনেমী ৰাখিছ—সেই নামে তোৰ পৰিচয়।' এই বুলি সৰ্গদেৱে অলিন্দৰ কাষলৈ মাতি নি আকাশলৈ আঙুলি টোঁৱাই বোলে, 'সোঁৱায়ে এহাতত ধেমু, এহাত তুণত, কঁকালত টঙালিৰ পৰা ওলমি থকা হেংদানৰ সৈতে ঠিয় হৈ থকা বীৰপুৰুষজন দেখিছ তেওঁ কালপুৰুষ, তোৰ ভাগাদেৱতা।' ওপৰলৈ চাই দেখিলো এজাক তৰাৰে গঢ়া বিৰাট পুৰুষ—শকতিৰ আকৰ, ৰথী-মহাৰথীৰ ভঙ্গী। কৰাজ্যৰ প্ৰণাম কৰিলো।

মূৰত এমানহেন গধুৰ দায়ৰ ভাৰ আৰু মনত অপাৰ আনন্দ লৈ বাতি তিনিপৰত বাহৰৰ পৰা যেতিয়া ওলাই আহিলোঁ বোপাইহত তেতিয়াও পশ্চিম আকাশত মোৰ কালপুৰুষ তিৰবিৰাই আছিল, মোলৈ চাই চকু টিপিয়াইছিল, ঠাট্টা-মস্কৰা কৰিছিল। তেতিয়া বৃজি পোৱা নাছিলো কি এনাঙ্গৰীৰ ব্যঞ্জনত নিকপ্ৰকপীযাকৈ বান্ধ খাই পৰিলো, দায়িত্ব আৰু কৰ্ত্তব্যৰ বৰজালত কেনেকৈ জীৱনটোলৈ মেৰ খাই পৰিলো। কেনেকৈ মনৰ সকলো আশা হেঁপাহ ৰাজ্য আৰু সৰ্গদেৱৰ চৰণত বলি দি খনিকতে নিঃকিন হৈ পৰিলোঁ। ডা-ডাঙৰীষা নহয়, ফুকন-ৰাজখোৱা নহয়, খাট-পাম বিষয়-আশয় নাই, নিজৰ বুলিবলৈ ঘৰ সংসাৰ নাই, কাললৈ খিয়াতি ৰাখি বোদ্ধাৰ খলো নাই। হাবিত ফুলি উঠি হাবিতে মৰহি যোৱা কেতেকী

ফুলৰ দৰে আহোম ৰাজ্যৰ সঁজাতী হলো বোপাইঁত, এই দেহা এই শ্ৰাণ
 ৰাজ্য আৰু সৰ্গদেৱৰ নামত উচ্ছৰ্গা কৰি দায়িত্বৰ খাতিৰত, ৰক্তব্যৰ
 গৰজত নিজে লাওলোৱা হলো। সোণৰ জখলা বৈ সবগৰপৰা নামি
 অহা সৰ্গদেউ সকলৰ একান্ত বিৰাস শিৰত লৈ ৰাজ্যৰ সেৱা কৰা এইচাম
 লোকক বুৰঞ্জীয়েও নেওচা দি গল—কাৰণ ইহঁত বুৰঞ্জীতকৈ ওপৰত বৈছিল।
 নিজকে সবজ্ঞান বুলি গঙ্গাটোপ্ হৈ ওফন্দি ফুৰা বুৰঞ্জীয়ে সঁজাতীক দেখি
 লাজতে মূৰ দোৱাল। সঁজাতীয়ে বুৰঞ্জীক চৰ্জিলে, এযাব কথাত তাৰ
 সোঁত বদলালে, এটা আঙুলিৰ ঠাৰত বুৰঞ্জীক এলটপালট কৰি দিলে।
 বিমোৰ হোৱা বুৰঞ্জীয়ে ইহঁতক নেদেখা ভাও জুৰি থাকিল। পিছত বুৰঞ্জীয়ে
 নজনা কথা ইহঁতক জানে, ডাঙৰীয়া দেওখাই কটকীয়ে হুশুনা কথা ইহঁতে শুনে,
 চৰীয়াই চাউদাঙে নেদেখা কথা ইহঁত দেখে। সঁজাতীৰ চকুৰ আগত ৰজা
 উঠিছিল, ৰজা নামিছিল—সিহঁতৰ আঙুলিৰ চিঞাৰত ডা-ডাঙৰীয়াই বঁটা
 পাইছিল, কটাও গৈছিল। মন্ত্ৰণা-কুচক্ৰৰ আঁত উলিয়াইছিল সঁজাতীয়ে,
 চকুৰ পচাৰত নেওগক ফুকন পতাইছিল, আকৌ ফুকনক লোৱা লগাই গাহৰি
 সজাত ভৰাই অনাইছিল। সঁজাতীৰ চকুৰ টিপত বুৰঞ্জীয়ে বাগৰ সলাইছিল
 বোপাইঁত—ইহঁতৰ কথা লিখি নামপুৰুষক জনাবলৈ বুৰঞ্জীয়ে সাহ নকৰিলে।
 সৰ্গদেৱৰ ৰাজ্যত বঙালে আখটি আৰম্ভ কৰাৰ দিনধৰি এই এমুঠি
 সঁজাতীয়ে সমস্ত ৰাজ্যত বিহলঙনিৰ দৰে বিয়পি ৰাজ্য তলওপৰ কৰিছিল।
 গড়গাঁৱত সৰ্গদেৱক ডাৰৰ বাতৰি ডাৰৰ যোগাইছিল, বৰচ'ৰাই নজনা কৈ
 সকলো ঘটনাৰ ভিতৰুৱা আঁতিগুৰি লৈ শাসনকাৰ্য্যত সৰ্গদেৱক মন্ত্ৰণা দিছিল,
 সৰ্গদেৱৰ এইহেন বিশাল ৰাজ্যত কাৰাবাৰ দাঁতত ভাত এটা লাগিলেও
 দেৱে জানিব পাৰিছিল—এনেহেন লোক সোণাইঁত আৰু এজাত নোলাব।

ডাঙৰী চেতিয়াৰ ফৈদৰ পেটকাৰুৰীয়াৰ জীয়েক চুটিয়া ৰজাৰ ঘৰত
 পৰিছিল, তেওঁক চুবুৰী সৰ্গদেৱে তেওঁকে চপাই-কোচাই আনি বিবাহ কৰাই
 বৰকুঁৱৰী তুলিলে আৰু তেওঁৰে লগত অহা পো-টিকো আপোনাৰ বুলি

মোবাইল লৈ তোলানীয়া কৰিলে । এতিয়া আৰু কবলৈ ড'ৰি নাই বোপাইহত সৰ্গদেৱৰ এই কাৰ্যত সকলো লোকজন বিস্তৰ অসন্তোষ হল । সৰ্গদেৱৰ অবিহনে এতিয়া আহোমৰ ৰাজ-পাটত বহে চুটিয়াৰ পো লগত অহাটোহে । সৰ্গদেৱ আৰু বৰ আইকুঁৱৰীৰ বাহিৰে এই কথা আনোলোকে কেঁৱে নসলে, সকলোৱে জীয়া কুকুৰা কাটি দেওপূজা কৰিলে, বাৰীয়ে বাৰীয়ে ক'লা চকত চুণ সানি কপাহগুটি দি পুতিলে । পিছ এদিন শাওনমহীয়া ৰাতি ছপৰীয়া কালখনত সেই লৰাটি হানি হল ।

লোকে কয় বোল মৰাণৰ লাৰু বৰ পাতৰেবে লগ হৈ লাপ্পু বৰজনা গোহায়েহে এই কাণ্ডটি কৰিলে । বৰকুঁৱৰীয়েও বজাদেৱত তেনেমতেই গোচৰ দিলে । বৰকুঁৱৰীৰ কথা সৰ্গদেৱৰ মানত শিলৰ বেখহ—ওঁত কিঞ্চিৎমান বচনা পেলাব নোৱাৰে । সৰ্গদেৱে ততালিকে কুঁৱৰীয়া গোহাটৰ মানুহ-তন্তুটো কাটি লৈ লঠভা কৰিলে আৰু কুঁৱৰীৰ মাতৃত্ব হয়ভৰ দি ডা-ডাঙৰীয়া সৰকা বুলিলে বোলে, 'আপোনা সৰবই মোৰ পোৰ অমঙ্গল চিন্তিলে । এতিয়া মোৰ মৰা পোৰ লগত মৈদামত যাবলৈ তহুৱা পো-পোৱালি একোটা দিয়া হওঁক ।' ডা ডাঙৰীয়াসৰৰ গাৱে নসতিলে বোপাইহত, ওঁত আগত বহু অসন্তোষ আছিল সৰ্গদেৱে আনো কিছু গৰিহিত অপকৰ্ম কৰাৰ নিমিত্তে । সবাৱে ল'ৰা দিব নোৱাৰে বোলাত সৰ্গদেৱে সকলোৱা হতুৱাই বহু ইতৰ কাৰ্য্য কৰাৱালে ।

সৰু লোকক বৰ কৰিলে যেনকৈ ৰাজা ভাগ বাছাত, বৰলোকক সৰু কৰিলেও তেনেকৈ ৰাজা ভাগ । ডা-ডাঙৰীয়া সকলো বিস্তৰ অসন্তোষ হৈ মন্দ্রাহত হল । সেইদিনা গধুলা পৰত বুঢ়াগোহায়ে এই বন্দীক পাচিল বোলে, 'তুৰাঙ্গ মাছাঙলৈ যাব লাগে ।' 'যিবা আজ্ঞা' বুলি ততাভুকুতাকৈ গৈ পাই দেখা—ভৈয়াই এ—বৰমেল বহিছে । তিপাম ৰজা, লাকো বৰপাতৰ, পানীফুকন, পিলিঙা বৰাগাহাই, লাপ্পু, বৰজনা শুকুলাহু, সকলোটি দেখোন অ'ত । মোক দেখি বুঢ়াগোহায়ে বোলে, 'কালনেমী, বৰমেলত গোচৰ হৈছে যে সৰ্গদেৱৰ জখলা ওভোটাৰ লাগে । কুকুৰাঠেঙত ভোৰ নাম উঠিল—সেই নিমিত্তেহে বুলিলো । বাকী সকলো বেবন্দা হৈছে এতিয়া তইহে কামফৰা সাধিব লাগে ।' মোৰ মূৰত ঠিঠি চৰগ ভাগি পৰিল—বোলো, 'কি সৰ্ব-

নাশ। সৰ্গদেৱৰ পাৱৰ তলত মূৰ ধৈ চোমদেও চুই শপত ধোৱা সঁজাতী মই—
পাপে চুব, এনে কাৰ্য্য কিতকৈ কৰিম।’ লাকুৰে বোলে, ‘সঁজাতী বাজ্জাবহে,
সৰ্গদেৱৰ নহয়। বাজ্জা ভাগিলে সৰ্গদেৱেই বা ক’ত সঁজাতীয়েই বা ক’ত ?

বৰমেলৰ চুৱাবত বোপাইহত, কেইবাটাও চাওদাং থাকে। সিহঁতৰ ফালে
কেবেহা-কোবহিকৈ চাই শুকুলাছছুৱে বোলে, ‘ডাঙৰীয়াসকল একমত হলেই
বাজ্জ-আজ্জা হয়। বজ্জাও হয় ডাঙৰীয়া সবে পাতিলেহে। তাতে বিধাৰণ
আছে, পেৰা হেংদান কালহীৰা পালেই পাটত ঘূঠে, খুনলুঙ্ খুনলাইব কুলব
তিনিঘৰ আহোমে তুলিব লাগিব। এতেকে ই কাৰ্য্য দোষৰ হব নোৱাৰে।’

মুখ ফুটাই কব খুজিছিলো বোলো—মই বন্দী, সেইবোৰ ডাঙৰীয়া—বিষয়
বৰীয়া নহয়। পিছে লাইখুটাৰ আৰতে চোপলৈ থকা দেখিলো ফৰিঙাক।
বজ্জাঘৰৰ পুৰণা সঁজাতী—এতিয়া বয়সে ভাটি দিছে গুণে অকল মেলতহে
থাকে, বেছি লৰাধপৰাৰ কামবাজ্জ কৰিব নোৱাৰে। মোলৈ এচকুৰে টিপমাৰি
সঁকিয়াল বোল,—‘ঘি কৈছে যুকৃত কৈছে—বেছিকৈ বিতৰ্ক নকৰি তাকে
কৰাই ভাল।’

এন একোটা সময়ত বোপাইহত, অতি খবতকীয়াকৈ চিন্তা কৰিব
লাগ—দিনটো শুই আছিলো, মূৰটোও কিবা গধুৰ জঠৰ লাগিছিল, খাস্তক
খেন্ লবলৈ কলো বোলো, ‘দেৱসকলে উত্তম বুজিছে যেতিয়া কৰিব লাগিবই—
যুকৃতি অযুকৃতি আমাৰ বন্দীৰ কিতো আছে। পিছে আপোনাৰ মন
তাপৰিবলৈ বন্দীয়ে কাৰণটো জানিলে কৃতার্থ হওঁ।’ তাতে লাপ্লপ বৰজনাই
বোল, ‘চুটিয়া বজ্জাৰ তিৰী আহোমৰ বৰকুঁৱৰী হব পায় জানো ? আগতে
লৰী মাৰে ঘৰ কৰি তেওঁকে দহন কৈকোবা দোলা দিছিল, তাকে সঠি
সামৰি থাকিলো। এতিয়া পোন্ধ্ বহা বলাধলা, নেজ মাটিত লুটি খাই বাধে
এনেহে লগত অহাটোহে সৰ্গদেৱৰ পুতাই হল—আমি কিবা জাঁজীনেত
উটিহ আছিলো। ভাগ্যে সেয়া কালে হৰিলে, এতিয়া ডাঙৰীয়া বোৰক লৰা
খোজ লগত পুতিবলৈ। নিদিলত ভাত নেখাই মেলঠাল এৰিছে। এনেহে নটো
বজ্জা হলে বাজ্জকাৰ্য্যই সিজেনে বাজ্জাই বয়।’ পিলিঙাই বোল, ‘বৰকুঁৱৰীৰ
কথাতে যে উঠাবহা কৰে, বাজ্জা বসাতলে গল। এতিয়া জখলা নোভটালে
কাৰো বইখা নাই বুজিব।’ মই বোলো, ‘নবীন বা কোন হয় ? লাকোৰে

বোলে, 'কেলৈই আমাৰ চুতিংকা দেৱ ! এনয়েও তেওঁহে আগতে বজা হ'ব লাগিছিল—কগীয়া বেথীয়া মানুহ গুণেহে পালিপাচি খাব নোৱাৰিব বুলি নহল। এতিয়া ৰাজ্যৰ খাতিবত তেওঁক বজাই-বৰাই প্ৰতিম—মোৰ জোঁৱাইহে হয়, মানিব। তাতে সৰ্গদেৱে মানুহ-তনু কঢ়ালত অসন্তোষ হৈ আছে। আগলৈ পাছলৈকো আশাও আছে—' লাপলুপে বোলে, 'হওঁতে কামটো কঠিনেই। পিছে তই শঙ্কা কৰিব নেলাগে—আগ-পিছে লোকজন থাকিব। ৰাজ্যৰ কামত আকৌ তই চকল ডেকা মুনিচাটাৰ ভয় কিহৰ ?'

ডাঙৰীয়া সকলে অৱশ্যে উত্তম কৈছে। তাতে ভয়শঙ্কাৰ দোহাই শুনি এই নদাই সঁজাতীৰ গায়ে নসাল। বীৰৰ দৰে বুকু ফুলাই ঘপহকৰে বোলা, 'ভাল। আপোনাসৰৰ কাৰ্য্যভাৱ মই গাত ললো। মূৰবীয়াদৰক আপোনা-লোকক ৰাজী কৰাওঁক। আক দিন-খেন বা কি চাইছে ? লাকাৰে বোলে, 'আজি ৰাতি দুপৰীয়াতে—এইবাব কাৰ্য্যত বিলম্ব কৰা উচিত নহয়।' বুঢ়াগোহাৰ্য বোলে 'চাঙত ৰাতিয়েই লোকজন থম—তই লেচামৰ ঘোঁৰা লৈ যাবি পূব ছুৱাবে। ঘোঁৰা ভাল বিজুলী বেগত চল, তাত শঙ্কা নাই। লাপলুপে চা-চোৱাৰী লৈ হোৱ পাছ পাছ যাব। ময়ে তিপামে লোকজন সহিত পচিম ছুৱাবত ৰম। হোৱ হিলৈৰ মাত শুনিলেই সোমাম।'

জখলা ওভাটাবলৈ গাত ললা হয়—বাহাত আহিহে পেটেতে হাত-ভৰি লুপাল। শুনাতহে উজু, আচল কামফেৰা কঠিন। কাৰ্য্য সাধিবৰ পথত ছুৱৰী চম্বৰীয়ে পাল কাটিব, কাৰ্য্য সিদ্ধি নহল আগৰজনা বা পাছৰজনা ছায়াজনা সৰ্গদেৱ শুলত দিব। পূব ছুৱাৰৰ তীখৰ পহৰা পাৰ হৈ চকুৰ পচাৰতে ভিতৰ সোমাৰ লাগিব, সিহঁতৰ তৰোৱালৰ এবোব, কাঁড এছাটি বা হিলৈৰ খাব এজাঁই তোমাৰ গাত লাগিল,—লেঠা হল। ঘূগীয়া সঁজাতীয়ে জখলা ওভাটাব নেপায়। গতিকে সিহঁতে তৰ্কিব নোৱাৰাকৈ সোমাবা, হিলৈয়ে ঢুকি নোপাৰা হলেহে পিছটাকি চাবা। ঘোঁৰা চলিব বৰদৈচলাৰ বেগত। তাৰ পাছত হোলোঙৰখীয়াৰ হাতৰ বাক কাঁড কাৰ্ফাই চেবাই নিঘূগী শৰীলেৰে গৈ খাচ্চাঙৰ মাজ খোটালীত থকা সৰ্গদেৱে নিজ বৰ-মেললৈ নামাতে বেলহাৰ কৰা সোণখটোৱা জখলাডাল ওভাটাই ধৰি লেখৰ তিনিজাঁই খাব উৰাবা, আক কাষৰ পালি জখলা বগাই চাঙলৈ উঠি

সৰ্গদেৱৰ ঘাই কুঠৰীৰ ছুৱাৰত শলখা আটি দিবা—তেতিয়াহে তোমাৰ কাম সিদ্ধিল। তেহে ঘূমটিৰ পৰা উঠি সৰ্গদেৱে আলিন্দৰে জুমি চাই দেখিব যে জখলা ওভোটা হৈ থোৱা আছে—কাষত ৰাজ্যৰ লাইখুটা তিনিজননা গোহাই ঠিয়। তেতিয়া ৰজা ভাগিব, তিনিজননা ডাঙৰীয়াই এক যুকুতি হৈ ন-ৰজা পাতিব পাৰিব। সময় সুবিধা সকলো মিলিব লাগে—নহলে এনে কুচক্ৰ সম্ভব নহয় জানিবা। ৰাজ্যৰ শত্ৰুবোৰে যাহাতে ৰজা ভগাৰ চেলুলৈ মূৰ তুলিব নোৱাৰে, সৰ্গদেৱে যাতে আগেভাগে উমান পাই সান্নাধ্যানে থাকিব নোৱাৰে এনোহেন গুপ্ততে সকলো কাম কৰিব লাগিব—এনোহেন নিয়াৰিবকৈ কামফেৰা সাধিব লাগিব।

এনেবাৰ কাৰ্য্যত হতাশ্ৰুতি কটাকটি যুঁজ লাগে—কিবা প্ৰকাৰে কাৰ্য্যৰ সাধন হলেও প্ৰাণ লৈ সাৰি অহা টান। হোলোঙৰ ছুৱাৰে ছুৱাৰে, ভিতৰে-বাহিৰে পালিপহৰীয়া গিজ্গিজ্। এবাৰ ভাবিলো বোলা কথা দিলো ভাল হল, এতিয়া সময় মূৰকত নগালত লেঠা ছিগিল। নিজৰ জীৱনেই যদি বইখা নপৰিল, ৰজা আৰু ৰাজ্যকেনো কেনেকৈ সেবিবা? শেহত পিছে মনে নসহিল—কথা মানে হল এবাই যোৱা কাম। ঘূৰাই আনিব নোৱাৰি। তাত কথাৰ খেলাপ কৰিলে সঁজাতী কিহৰ—তাৰচোন সঁজাতেই হেৰাল। কপালতাত এদিন মৰণ আছই

এইখন দোখাৰ-মোখৰত পৰি চাঙাত মূৰে-কপাল হাত দি বহি আছিলো—এনেতে মগজুত এটি বৃধি খেলালে। সঁজাতীৰ বাছাইত, উপস্থিত বৃধিটোৱেই ঘাই সম্বল। সময় মূৰকত যদি উপযুক্ত বৃধিটো খেলালে তেনহলে জী থাকিলা, নহলেই নিগম মৰণ।

কথাত কয় বোলে, ‘সন্ধিৰ বাঁহ বৃধিৰ কাটিবা।’ মনেতে বোলো—মোৰ কাৰ্য্য ফেৰাত যদি কোনবাকৈ ছুৱৰী চাউদাঙক হাত কৰিব পাৰোঁ, তেনহলে পোনছাটাই ভবা কথা সিদ্ধি হল। ৰঙামাটি গুৱাহাটীও নহল, মিতিবো বল, চাউলো সিদ্ধিল। পিছে তালৈকে ধৰা যায় কাক? এইবোৰ অতিকৈ গুপ্ত কথা যাকে তাকে কব নোৱাৰি নহয়—বিশ্বাসী লোক লাগে। নহলে হিত বিপৰীত—সাহে বাঁহ যাব। তেনেতে জানিবা গেজুৱাৰ কথা মনত পৰিল। এৰা হয়—মোক নিজৰ পো-হেন দোখ, গতিকে ঠেকত নেপেলায়।

তত্ৰাভুক্ততাকৈ চাপ্‌কানটো গাত লৈ চাউদাংশাল পালেগৈ—সঁজাভীৰ
 যেনে চিঁতা তেনে কাম, বিলম্বৰ খলি নাই। তাত্তে জোৰ পুৰি হাত পালেহি।
 গেকুৱা শোভলিত পৰিছিল—মোক দেখি উঠি আহি বোলে, ‘বাতিন্থন দেখোন
 ওলালিহি ?’ বোলা, ‘কথা আছে।’ বোল, ‘বাওত চিনিছোঁ। পিছে
 কথাটোনো কি ?’ মই বোলা, তোক আপোন বুলিহে বিশ্বাসতে কৈছো, ইলুটি
 সিলুটি নকৰিবি। মোক মাৰ-কাট শূলত দিয় যি কৰ কৰ, কিন্তু তই নতবাল
 আৰু ভবাওতা নাই।’ এইবুলি তাক আছোপাস্তে সমস্তে বৰ্ণাই কালী।
 তভক্‌মাৰি শুনি থাকি বোল, ‘ভাদমাহত চুবম্‌ফাদেৱৰ বলীশুক জগিছে—সি
 ভালকৈ হোৱা নাই। পিছে তহঁতৰা পকৰাৰ পাখি গজিছ দেই পৰ্ব্বিক্তি
 লৰিছে। নহলেনো মই সৰ্গদেৱৰ ছুৱৰী চাউদাংশালৰ আগত জানিশুনি এন
 কথা কৰ।’ মই বোলা, ‘দায় দোষ নধৰিবা। দেহাৰা লেঠা, ৰাজাৰা লেঠা।’
 তোমাক আপোনাৰ বঙৰ বুলিহে পৰিছাছাই—এতিয়া কাটিলেও কাটা, বঁটা
 দিলেও দিয়া। মোৰ কিন্তু আন উপায় নাই।’ শ্বুঁতৰিহ আঙুলি বুলাই সি
 বোলে, ‘মেলও আনোৱা কোন কোন আছিল ? সকলোৰ নাম বলও বোল
 ‘ফৰিঙাই এইবাৰ জানেনে নাৰ্জানে ?’ মই বোলা, ‘জান।’

এদাঁৰমান বেলি তভক্‌মাৰি বহি থাকি গেকুৱাই বোল, ‘মই বুঢ়া
 হৈছা—দেহা জৰজৰ। বাণেশ্বৰেও নুশুনো, চবুৰেও নমনো। তই বোন
 তাকো চিনি পোৱা নাই, হোৱা কথা-বওৰাও কি বলি এৰা শুনি পোৱা
 নাই। এতিয়া যা—আন কাৰো আগত আগলৈকা এনদাব বৰমুখখন নোম-
 লিবি।’ এইবুলি খং ভাৰেৰ পীৰাৰপৰা উঠি গেকুৱাই চাপ্‌কানটো পিছাল
 আৰু ‘টোয়া মোৰ কপাল * আছিল’ বুলি ভোৰভোৰাই শালৰপৰা ওলাই
 গল। মোৰ ফালে ঘূৰিক নাচাল।

উ.—চাওঁ বোপা, মোৰ হাতখনত কণমান ধৰাচান—ঠিয়হে কঁকালটো
 পোনাই লওঁ। আঁঠুটো কুট্‌কুটাইছে, তপিনাও শিৰামূৰিয ধৰিছে। ভেজা
 এটা নহাল ঠিয় দিব নোৱাৰো—ধৰা, ধৰা, থেৰোংগাৰা নকৰিবা। শুকাই
 শৰণ থেৰৰ ছানি যেন হোৱা এই দুখন হাত যেন-তেন হাত নহয়—এইহাতে
 দুবাৰকৈ সৰ্গদেৱৰ গা- বচাইছিল, এবাৰ জখলা গুভোটাইছিল। এইহাতে
 সৰ্গদেৱৰ স্ননীয়া হেংদান লৈ যুক্তত নামিছিল, স্বয়ং লাচিত বৰফুকনক

সৱটি ধৰি শৰাইঘাটৰ বণত নমাই মোৰ ছুখনী আই মাতৃৰ মান বাখিছিল । হেজাৰ-বিজাৰ বঙালৰ তেজেৰে বাঙালী হোৱা সুনীয়া হেংদান এই ছুখন হাতে কবতোৱা গঙ্গাত পখালি আহিছিল । এই কিব্‌কিবীয়া আঙুলি-কেইটা এদিন কলথকৱাৰ দৰে নোদোকা আছিল—তেজে ফুটোফাটো, যেনে চিকণ তেনে নিপুণ । হোঃ! সেই দিনত এইখন হাত চুবলৈ পালে বহুতেই নিজাক ধটন মানিালহেঁতেন—জনম সাৰ্থক হল বুলি ভাবিলে-হেঁতেন । এতিয়াহে তেজ শুকাই অটৰচেলাই হোৱা ফপৰীয়া হাত হুকুহুকৈ কঁপিছ—তেতিয়া ই সমস্ত ৰাজ্যাক কঁপাইছিল । পিছে ছুখ কৰিবলৈ একো নাই মোৰ সোণাইহঁত, মানুহৰ একাল বাঁহৰ একাল । উস্—এতিয়াহে শাস্তি লাগিছে, অকণ টানি ধৰা বোপা—মোৰ গাত থৰ নাই ।

ঔ কি বৈছালী ? গেঙ্গুৱাৰ কথা ? এৰা, মনতে আশা একণ পুহিছিলোঁ বোলা গেঙ্গুৱাই ছুৱৰী চাউদাঙক বৈ-মেলি সহজতে ওলাৱা সোমোৱাৰ সুবিধা এটা কাৰ দিব । পিছ সেই অনাত্তা ডেলেই এতিয়া গেলাতে টেঙা দিবলৈ বোজাল-বোজালখন নলগালই বক্ষা পাব । আইধৰতকৈ বাইধৰহে চৰে এতিয়া । পুৱাৰ আগত শূলত তুঠিলেই হয় । মনতে বিস্তৰ হতাশা ভাব লৈ বাহালৈ ঘূৰিলোঁ—বাতিও ভালমান হল ।

কপালৰ লিখন কোনে খণ্ডাব ? দাযিহ এটা নিজ মুৰপাতি লোলা যোঁত্য়া, এতিয়া আক আকাশ-পাতল গুণি থাকি কি হব ? ভাতমুঠি খাই উঠোঁতেই লেচামৰ ঘোঁৰা ৰখীঘাটোৱাৰ মাত লগাই গল—ঘোঁৰা নেওৰাপত্যত বান্ধিলে-হিহই । বাহিবলৈ চাই দেখিলো, ঘিটঘিটীয়া একাৰৰ মাজত ভাদমহীয়া বৰষুণ কলহৰ মুখে ঢালিছ । মন মনে হেজাৰবাৰ চোমাদও নাবুৰিদৱৰ নাম লৈ প্ৰথম কুকুৰাৰ ডাকলৈ বাটচাই বোলো ।

নিশা কিছুপৰ যাওঁতে বৰষুণ-গাজনি কমিল । বাহিবত মাত শুনিলো, বোল, ‘কালনমী সাজুন ?’ বোলো, ‘দৌতা—বন্দী সাজু আছোঁ ।’ ওলাই দেখো মুগা ঘোঁৰাত উঠি পিলিঙা বৰগোহাই, লগতে একাক কাঁড়ী পাইক । বোলো, ‘তোনহলে যাৰ লাগ ।’ কাম্বলতিৰ তলত হাত হিলৈটো লৈ ঘোঁৰাত উঠি দাৰিকা ছুৱাৰ ফালে ঘোঁৰা চেকুৰাই দিলোঁ । বেছি আহিলা-পাতিৰ কাম নাই—এইটো মৰণৰ যাত্ৰাহে । কপাল ভাল থাকিলে উভটি আহিম—

ঢাল তবোৱালে বচাব নোৱাৰে। চিন্তা কৰাৰ খেনত একোবাৰ দুৰ্বল হলেও আচল কামৰ পৰত এই নদাই সবল। আকাশলৈ চাই দেখিলো বৰষুণজাক এবিলে যদিও মাজ আকাশ ডাৱবে ছাটি ধৰিছে। পচিমৰ আকাশত উজ্বলি আছে মোৰ কালপুৰুষজন—সেই টঙালি, সেই ধনু, সেই মিচিকিয়া হাঁহি। মনটো মুকলি মুকলি লাগিল বোপাইহঁত, বৰাজাবে শ্ৰণাম জনালোঁ। মোৰ ঘোঁৰাৰ পাছে পাছে বৰগোহাটীৰ ঘোঁৰা আছিল। পূৱ ছুৱাৰ বৰপৰা ছুকুৰি নলমান আঁতৰত বকুলাজাপাৰ তলাত ঘোঁৰা বাখিলোঁ—বোলো খন্তেক আলখলেখ চাওঁ।

পূব ছুৱাৰ চন্দ্ৰবী ইমান দূৰবৰপৰা মনিব নোৱাৰি—তাতে যি হে ঘোপ মৰা এক্কাৰ। অৱশ্যে সিহঁত নিশ্চয় থাকিব—নাথাকিবৰ কোৱনা কাৰণ নাই। গেছুৱাই যদি সঠক কৰি দিচ্ছ সিহঁত চাগৈ হেংদানত শাণ দিচ্ছ থৈচ্ছ। মোৰ পিঠিৰ হিলৈটো চুই চালোঁ—আছে। বৰাগাহাটীক পাছ পাছ আহিবলৈ ইঞ্জিত কৰি ঘোঁৰাৰ লেকাম টিলাই ধৰিলা আৰু পূব ছুৱাৰ ফাল নাবক পোনে বিজুলীবগে ঘোঁৰা চেকুৰাই দিলোঁ।

দাৰিকা ছুৱাৰ ওচৰ পাওঁতে দেখিলা চবীৰ তিনিটা পহৰা বোমৰক হিলৈত হাতৰি খুটাতে আট্ৰজি আছ। মোৰ ফাল ঘূৰিও চোৱা নাই—সাক সঁহাৰিও নাই। মনত বোলো—এইহেন খেনত চন্দ্ৰবী চিপাহীয়ে নাবত তেল দি ভাল শুইছে। ধনু মোৰ ভাগ্য। চকুৰ পচাৰত দাৰিকা ছুৱাৰ পাৰ হৈ হোলোভৰ বাটঘৰ পালোগৈ। তাতো দেখিলো একুৰি চন্দ্ৰবী থানিয়ে থানিয়ে লাখাই পৰি শুইছে আছে। ইমান ঘোঁৰা চেকুৰাৰ শৰত্বে কাৰো সাৰ সিৰিকতি নাই, ক'তো কোনেও এডামুৰি এটাও দিয়া নাই—সোপাই মৰ্ঘুমটিত পৰিছে—ইহঁতৰ হল কি? সৰ্গদেৱৰ দিন মন্দ বুজিলোঁ। বীৰৰ দৰে বুকু ফিন্দাই পহৰীয়াবোৰৰ গা চেৰাই-ডেই গৈ হোলোভৰ মাজকুঠীৰি পালোগৈ। ইভিত্তি সিভিত্তি চালো—ক'তো জনপ্ৰাণী এটিও নাই—কেউফালে উদং। মাজকুঠীৰ নামত সৰ্গদেৱৰ সোণ খাটোৱা জখলাডাল দেখিলোঁ—দেহি এ। ৰতবাৰ সৰ্গদেৱে এই ডালেদি বগাই বৰচ'ৰালৈ আহিল পল, আজি কালৰ বিসঙ্গতিত তাকে চিৰকালৰ নিমিতে সৰ্গদেৱলৈকে ওভোটাৰি ধৰিবলগীয়া হল। মনলৈ খেদ আহিছিল বোপাইহঁত—পিছে কৰ্তবাৰ অথাই সাগৰ সমুখত, সেইবোৰ

ছুখ-বেজাৰ কৰিবৰ আহৰি ক'ত ? মাজকুঠৰীৰ নামত জখলা ওভোটাৰ্হী
 খৰিলো—ক'তো উখমুখা নাই, এপদো বাখা-বিঘিনি নাই—কেউফালে নিসাৰ
 সাৰ। হোলোঙৰ চালত ফেঁচাই ৰাতি তিনি পৰৰ কুকলি দিলে—বজা
 ভাগিল সূচালে। তাই নিযতীয়ে সকলো কথাৰ হু পায। মনে মনে নিশ্চিন্ত
 হৈ তিনিজাট হিলৈ উবালো আৰু পালি জখলাইদি ওপৰলৈ উঠি সৰ্গদেৱৰ
 ঘাট কুঠৰীৰ চুৱাৰমুখ পালেগৈ। নাই—কেনিও একো সাৰি সঁহাৰি নাই।
 মাথান মোৰ গুলীৰ শব্দে কাৰণৰ বেৰত তিনিবাৰ বিড়িয়াই গল—বৰষুণত
 উম লৈ বাহত শুই থকা চৰাই একাকে কিবিলী পাৰি উৰি গল। মনতে
 বোলো, 'হোঃ—জখলা ওভোটোৱাহ হয—ইযাতকৈ চোন বণীজহা চাউলৰ
 ভাহ গিলিবলৈকা সহজ।'

মই সৰ্গদেৱৰ চুৱাৰত শলখা আঁটি ধৰোত দেখে পিলিঙা তিপাম আৰু
 শুকুলা বুঢ়াগোহাৰ্য ইতিমধ্যে আহি জখলা কাষত ঠিয় দিছিলহি।
 তিনিউৰা হাতত শুনীয়া হে'দান। এতিয়া বজা ভাগিল। বাহিৰত মেখে-
 বতাহ দোৰ্দপাল বৰষুণ। যা হওঁক—সঁজাতীৰ কাম সিজিল—এতিয়া
 আৰু মাৰিল কাটিলেও হানি নাই।

কুঠৰীৰ ভিতৰৰ পৰা সৰ্গদেৱে বৰবৰবৈ হোলাঙৰখীয়া চাউদাঙক
 বুলিছিল—চুৱাৰিত হাত দিও চাইছিল। তাৰ পিছত দেখিলো পচিম চুৱাবেদি
 হাতত আৰিয়ালৈ চকুৰিমান মানুহ সোমাইছ—দলাদাপ্ হেন্দোলাদোপকৈ
 জয়ধ্বনি দিছ। বুজিলা বৰপাতৰৰ লোক। চ'ৰাত মূৰৰীয়া দেৱক
 বহুৱাবলৈ গল। ভিতৰত সৰ্গদেৱৰ মাত শুনিলো,—'সৰ্বনাশ ঘটিল ঐ—
 মোক পাপ চুলে।' বৰকুঁৱৰীয়ে ইনাই বিনাই কান্দিছিল, 'মোৰ নিমিত্তেহে
 এনখন হল।' সৰ্গদেৱে বুজনি দিছিল বোলে, 'যিবা এটা পো আছিল তাকো
 কাল হল। ছুখ নকৰিবি। মোকানা ৰাজপাটখন কেলেই লাগিছে ?' আৰু
 বোলে, 'সিংহাসনত বহি নিজৰ ডাঙৰীয়া বোৰতে কথা বজাব নোৱাৰো—
 মইনো কিহৰ বজাটো ?' ভিতৰশালত তেতিয়া আইদউসকলৰ মাজত
 হুৱাহুৱা লাগিছিল। মই ঠাটতে নামি আহি বৰগোহাৰীৰ কাষত বলোহি।
 মোক দেখি বোলে, 'কিবা মায়াজাল হেন দেখিছো—কাৰো গাত আঁচৰ
 এটিও নালাগে। এনেকৈনো এনে কাম হয। সপোন নে দিঠক ?'

এতিয়াও ছৱৰী চাউদাংবোৰ মৰাপৰা দি থকা দেখি মোৰো মনত সংশয় হল—বোলো স্ত্ৰমটিনে আনছে কিবা। পৰীথাকে চাওঁ বুলি কাষতে থকা চক্ৰবীটোৰ পেটেতে অঙুলিৰে পূৰ্ণহতীয়া খোঁচ্ এটা মাৰিলোঁ। সি কেত্‌ফুটকে নকৰিলে। বৰগোহাটক বোলো, 'ই মৰিল হবপায়। চকুকিটা টানি চালো পিৰিকটি নলাৰে। হাত-ভৰি শিলাহন চোঁচ। বুকুত কাণ দি উমান ললো কলিজাৰ শব্দ নাই। ই মৰিল হয়।' বৰগোহায়ে বোলে, 'ভাঞ্জুৰি পৰি আছোতে ভয়তে মৰিল। মই বোলো, 'আহাম ৰাজাৰ ছৱৰী চাউদাং বণতাহ মৰ, ভয়ত নমৰ।' সেইটোৰ ওচৰতে আক ছুটা আছিল, সিহাতো মৰা। ঠাঁয় মোৰ ভৈষাট—এইহেন ৰাজপুৰীখন ভাল মৰা মানুহে ৰখি আছে।

আলসনিয়ে পোৱা মানুহৰ দৰে মুখখন বিকটাই বৰগোহায়ে বুঢ়াগোহায়ে গলগৈ। কিবা দেও-ভূতৰ কাণ্ড দেখাদি এজনৰ মুখতো মাত কথা নোলাল। লগত অহা মানুহবোৰ থানিয়ে থানিয়ে থিত্ দিলে। হিঁপামে খেন চাবলৈ দলৈৰ ওৰিলৈ গল—বুঢ়াগোহায়ে বৰচ'ৰাৰ পোনে বাট ধৰিলে। মায়া চেগ্ বৃজি সৰকি আহি পোনচাটেই চাউদাংশালৰ ফাল বাট লালো—হোলোঙত সঁজাতীৰ ভাত-কাপুৰীয়া কাম শেষ—বাদবানী কাৰ্যা ডা-ডাঙৰীয়াৰ।

বাতি তিনিপৰ পাৰ হৈছিল যদিও গেঙ্কুৱাৰ বহাত চাকি জ্বলি থকা দেখিলোঁ। অৱশ্যে সি সাৰে থাকিবৰ কথা, সকালো ঘটনা জানি-বৃজি কোননো শুই থাকিব পাৰে? মই ছৱাৰমুখ পাঠি গলাহেকাৰি মাৰোতেই ছৱাৰখন হেচুকি ফৰিঙা ওলাই আছিল। বোল, 'গেঙ্কুৱাৰ টান কৰিছ—যাম মানুহে টনাটনি।' মই বোলো, 'চাৰিডাঁৰ আগতে দেখি গৈছা স্ত্ৰম মুনিহাটা—এতিয়া থিতাতনো কিটা হল?' বোল, 'ভ্ৰম বাক আক মুখৰ ফেনগুটি ব'তিয়াইছ। মাজে মাজে গিযান আহিল চকুছটা টোলকা কৰি ঘূৰায়। বেজবৰুৱালৈ লোক পঠিয়াইছা—আহি পোৱা নাই।' ভিতৰ সোমাই দেখা পাটীত পৰি আছে চাউদাঙৰ মুখিযাল গেঙ্কুৱা। মাজতে এবাৰ থোকাখুকি মাতোৰ, 'ধাৰ স্ত্ৰজিলো এ—পাপ খণ্ডিল। এতিয়া স্ত্ৰখেৰে মৰা' বুলি কৈ আকৌ নিতাল মাৰিলে। বুকখন জীয়াভৰলীৰ চৌৰ দৰে হেন্দুলি আছিল—উশাহ খৰ। এবাৰ হঠাতে ফৰিঙাই বোলে, 'ধৰ্

ধৰ্ম কি চাই আছে। বাজলৈ নিব লাগে—গেঙ্কুৱা কাল হল।’

মৰা মানুহ দেখি দেখি পেট উৰুটি আহিছিল, মুখ সিৰিকিয়াইছিল। ফৰিঙাৰ হাঁচতিৰ পৰা গুৱা একণ মুখত দিহে ব’তিওৱাৰ ভাবটো কমিল। গেঙ্কুৱাৰ মৰা শ-ৱটো আগত লৈ বহি ফৰিঙা মৌন হৈ আছিল—মুখামুখিকৈ মই। সমাস্ত চাউদাংশাল ভৰঘুমটিত লালকাল। এবাৰ বোলো, ‘আমাৰ কামফৰা সিজিল, ছুৱৰী চাউদাং সকলো আগে-ভাগেই চিটপতাং। এটা বজা ভাগিল—আৰু এটাও হলেই চাগৈ—ক’তা এটা জীৱ হানি বিধিনিও নহল।’ তাৰ পাছত ফৰিঙাক সমাস্ত বস্ত্ৰান্ত বিবৰি কলো, শেষত বোলো, ‘মৰমু কালতানা গেঙ্কুৱাই কি কাল ৭ কিবা গম ধৰিব পাৰিলিনে?’

সেই ভাদমহীয়া পুৱতি বাতি গেঙ্কুৱাৰ কাঠয়েন শ-টোলৈ চাই চাই ফৰিঙাই চকুপানী টুকিছিল। সেই দৃশ্য আজিও পাহৰিব পৰা নাই বোপাইতত, বৃপাকৰ বিহান পুত্ৰাক কোনকৈ শোক কৰ নাঙ্গোনা—কিন্তু কেওঁ কিছু নোহোৱা ফৰিঙা সঁজা শ্ৰীয গেঙ্কুৱা চাউদাঙৰ মৃত্যুত যিমাতে দুখ বৰি উচুপি উচুপি কান্দিছিল, সঁজাতীৰাত্তা কথাই নাই, আহাম বাজাৰ কোনো সাধাৰণ বণুৱাৰো মই তেনেকৈ বন্দা দেখা নাই। শোক খন্দিয়াই থকা বুকুত এহাত হেঁচা মাৰি ধৰি ফৰিঙাই আনহাতত চকুপানী টুকি টুকি কাল, ‘ইয়াৰ লগত বজাত্তা পাপ গল—আলখ অসঞ্জাতিও গল। পিছ মানুহটো বৰ ভাল আছিল বোপাই, যি বৰিছিল বাজাৰ ভাললৈ বুলিহে বৰিছিল, মনত কোনো পাপ নেবাখিছিল, আশাও নুপুহিছিল।’ খাস্তক বৈ থাকি কিছু স্তম্ভিত হৈ ফৰিঙাই আকৌ কাল, ‘বুঢ়া হৈছে—মোৰো আৰু বেছি দিন আয়ুসত চাউল নাই। তই গুপুতে বাখ যদি কথাটা কওঁ—শপত খা।’ মই শপত খাইছো বোলাত বোলে, ‘তোৰ মনত আছে হবপায় আজি তিনিবছৰ আগতে বুঢ়াৰজাই খেৰুলাই কৰিলে। বাজাজুৰি ঘাৰ ঘাৰ উমুৱা গজিল, কোপশ্ৰীয়া চৰায় বাজ্য জুৰি উজালে। তেনাতে এদিন চুৰম্ফা গোহাটাদাৰ ঠাইতে গেঙ্কুৱাক মতাই নি বোল, ‘বাজ্যজুৰি অপায় অমঙ্গল ঘটিছে—বুঢ়াৰজাও পৰি আতিবৰ দিনহে হৈছে। তেওঁৰ অবিহান ময়ে বজা হওঁ।’ তাৰ পিছত বোলে, ‘ডাঙৰীয়াবোৰ চুতিংফালৈ টানে পিছে সি কগীয়া মানুহ। এতেকে বাজাৰ মুখলৈকো মোৰ মুখলৈকো চাই ভিতৰ

বিশ্বাসতে কিবা এটা দিহা কৰ। তোক ডাঙৰীয়া পাতিম।’ ই গেজুৱাযো চাংমাই শালত গৈ কিবা এটি ভথি কৰিলে—সৰ্গদৱৰ ভাততে বিহ দিলে হবপায়, মুখত পৰিলোন, দেৱশয্যাতে উঠিল। দহদিন দহবাতি মাতাবাল নিদিলে—মৰা মানুহৰ দৰে পৰিহে থাকিল। ডা-ডাঙৰীয়া বকুৱা-ফুকন সবাৱে পৰদি ব’ল, বেজবকুৱাযো আলখ কাৰ্খ-বাৰণ কৰিলে। পিছে বজাৰ গিয়ান মুঘুৰিল। এঠেবোৰ দেখি শুনি সকলোনা গোহায়ে বাজলৈ ওলাই মানুহহুহু গোটাইছিল, পিছে বজাদৱ হানি হোৱাত গোহাই সকলে তাকো শুনা কৰিলে। ইটো কথা অৱশ্যে কোঁৱে নেজানিলে। বেজবকুৱাৰ মনত পিছে আখজা আছিল হবপায় দেই, মুখ ফুটাই নকলেহে। মোৰে সঁজাতী বুলি বিশ্বাসতে ধনিষ্ঠামান উমুকিয়াই দিলত ময়ে গৈ চাংমাইশালত খৰিকীয়াই উৰহী গছৰ ওৰাটা উলিয়ালাগৈ। পিছত গেজুৱাক লাগপাই বোলা, ‘বুঢ়াবজাই বজত দৃষ্টলৈকে মনিছিল পিছে গাত মেবাই থকা ফেটা গোমবাহ নমনিলে ৫ চিনি নাপাই গাখীৰ খুৱাই হোলাঙতে পুহিল। বন্ধনই ভক্ষক হলে তাৰ পাপ হয়ন নহয়?’

সেইদিনা শুশুনা ভাঙজুৰি গুচি গলেও পিছে গেজুৱা মানুহটোৰ বজত সলনি হল। বিষয়-আশয়ত মন নাই—কিবা অশ্ৰু চিন্তা-ভাবনাত থাকে। পিছৰ জ্ঞানই তাক বকুৱাও পাতিছিল—সিহে ‘ডাঙৰীয়া নহওঁ’ বুলি চাউদাংশালতে থাকিল। গতিকে ‘যি হল হল’ বুলি আশ্ৰিত আৰু কথা বঢ়াবলৈ নহল। দিন পালে খেন পায়, খেন পালে সহি যায়। বজা এজন হলেই যেতিয়া বেছিকৈ গণ্ডগাল কৰি লাভ নাই।

মই বোলা, ‘ভৈষাম এ—এতে মান কথা বুলি নাজানো নহয়, মই আকৌ মেলৰ পৰা আহি এনেহনাটা গেজুৱাৰ আগতে গোটেইখন বাজভগনৰ বকলা মেলিলাহি।’ ফৰিঙাৰ চক কেইটা টোলকা হৈ বপাল পালেগৈ। বোলে, ‘কি বকলা?’ মই বোলা, ‘মেলৰ কথা, সৰ্গদেউ ভড়া পতাৰ কথা। তই লবলৈ কলি কামটো গাওঁ লোলা হয়। পিছে গেজুৱাৰ সহায় বিচাৰি আছিলো। বোলা হোৱা ছুৱৰী চাউদাংশাবৰ কিবা এটা কৰ। বুঢ়াগোহাই, বৰাগোহাই, বৰপা হৰ সকলো জখলা এভাটাৱাৰ কথাত একমত।’ ফৰিঙাই বোলে, ‘অ’ হয়নে? সি কি কলে?’ মই বোলা, ‘কি কব আৰু—

কলথোকা বাহুলিয়ে খালে। একো শুনা নাই দেখা নাই—কিবাকিবি
এসোপা ভোৰাভোৰাই ওলাই গল—মোৰ মুখলৈকো নাচালে, মাতো নিদিলে।’

মোৰ মুখে আত্মপাস্ত সমস্ত শুনি ফৰিঙাই বোলে, ‘এতিয়াহে বুজিছোঁ—
ই গেঙ্কুবাটাইহ সকলো ঘটনাৰ গুৰি। যোৱাৰাতি পহৰীয়া চাউদাংবোৰক
টাই কিবা খুৱালে। পিছে পাপে-তাপে মনত নসহিলত নিজেও বিহগিলি
মৰিল। নিজহাতে এটা বজা মাৰি আনটোক পাটত বহুৱালে—এইবাৰ
আৰু নিজেহাতে ইটোক ভঙাই আন এটোক পাটত তুলি নিজেও গল।
এতমান পাপ দেহাই নসহে। অতগাল চম্ভবী মৰিল—নাহকত। পিছে
সিনো কি কৰিব ? নিজমুখনো তহঁতক বাট এৰি দিবলৈ পহৰীয়া চাউদাঙক
কি কৈ কয় ? তাতকৈ সিহঁতক বিহুদি মাৰি পোলোৱাই উদ্ভম বুজিলে।’

পুৰাবলা শুনিলো বোলে চুত্ৰাংফাদেৰ বজাইহে ৰাতিয়েই পাটত উঠিল।
দলৈয় গনি চাই পূৰ্ণগ্ৰাহ গ্ৰহণৰ বাবে খেন বিষম বুলিলত সকলোৱে যুৰ্কা
কৰি আৰোৱানত গিলিপ দিলে। ভগা বজাৰু ধৰি নি বোজবাজ দি
পবতত থলেগৈ।

পাঁছ লাকৰৰ জীয়েকক বৰকুঁৱৰী ভাঙি মূৰবীয়াদেৱ সৰ্বযহ বৃঢ়াগোহাইৰ
জীয়েক, কক্কাৰাখাৰাৰ মাকক বৰ আইকুঁৱৰী পাতিল। আগতে সাৱধান
ফৰিবৰ প্ৰমাণ পাই লাপ্লপক সাজ খাবলৈ বুলি ভিতৰ স্তমুৱাই ভোগ-
বাৰীত মৰাৰ কথাও সবাৰে মনত আছিল।

সেইবলা চুপৰীয়া ফৰিঙা ওলালহি। বোলে, ‘পৰ্বতৰ পৰা নিউনাত
লগাই গড় বন্ধা ছমাহ হল—ইপামে আঙাৰা খাটৰ মূৰলৈকে। বাঁহ নোটো-
হাশ কলে—এতিয়া বৃঢ়াৰজাৰ মৈদাম নেদেখি। আইকুঁৱৰীৰ টটকীয়া কথা
শুনি খহুৱা গোহাইকো হেমনৰ বাৰীতেহে থয়।’ মই বোলা, ‘হয়। পিছে
‘কিটোনা হল ?’ বোলে, ‘বৰ আইকুঁৱৰী উঠি পৰি লাগিছে কুবুৰেখোৱাক
পাটত বহুৱাবলৈ—সৰ্গদেৱৰ অমুখ, কোন খেনত কি দেখুৱায় নাজানি।
‘সিদ্ধ পিছে ঘুঁীয়া, শৰীলতো জলাতঙ্কৰ বিকাৰ। ডা ডাঙৰীয়াবোৰৰ মনে

নাটে অৱশ্য—পিছে এতিয়া খহুৱা কোঁৱৰক মাৰিলোহ বাটৰ কাঁইট গুচে, পুৰণা কুলবো আলুকলাপুলি উঠে।’

বুজ্জালা কিবা এটি ডাঙৰ ঘটনাৰ শুং ওলাইহ। মনতে বোলা সৰ্গদেউ-সকলে অঙহী-বঙহীবাৰৰ কদ্‌কঠিয়া মাৰেই, তাত বেলেগ কিটো হল। মুখ ফুটাই বোলা, ‘বন্দীয়ে কি কৰিব লাগে তাকচোন বুজ নাপাওঁ—’ ফৰিঙাই বোলা, ‘ৰাজ্যৰ কালাখন। কেউদিশে পিনাপিন বঙাল, সৰ্গদেৱৰ দেহাও কৰীয়া। লাপলুপক খহালট, এতিয়া ই খহুৱাবো লেঠা মাৰিব পাৰিল ককুৰোখাৱাহ পাটত উঠ এতিয়া। তাৰ মানে সুনীয়া কাঁহীত বিহ পৰিব।’

ফৰিঙাৰ চোন পাতনিয়ুই শেষ নহয়—ঘাই কথাটালৈ কোৱনাপাধ্য নাহ। মই বোলা, ‘সেইবাৰ হয় বুজাছা—পিছ আমাৰ কৰিবৰ কি তাকহ ক।’ সি বোলা, ব্ৰহ্মস্বভাৱ হৈছ এনকুৱা—সিবেলা আইকুঁৱনীয়ে খহুৱাক ভাত খাবলৈ বুলি মাতি নি ফাকামৰ আঁৰৰপৰা শেল হানিছিল। কপাল গুণ জ্ঞানিবা শোলা খুটাৰ লাগি ভোটাটকা হল, গোহায়ে মািল। এইবেলা আকা দেওধাটাত চোকা লৈ গোহাইক পাচিছ আজি পূৰ্ণিমাৰ ৰাতি নিঙনাইদি বগাই মৈদামৰ পৰা সোণৰ ভোগজৰা হেদান সহিত বুঢ়া-বজাৰ সম্ভাৰ তুলিবলৈ। বোলা—তোহ ৰজা হব পায়, হেমনৰ বাৰীত কলা জহা চাউলৰ ভাত খাই বহি থাকিল ৰজা হব নাপায়। এইটিতেহ আচল তথি। এতিয়া কথা হল কোঁৱৰ হু নোপাৱাকৈ গোহাইৰ লগত কোৱনাবা সহায় যাব লাগিব—তাক সৰহীয়াইক লোকজন পঠাব নোৱাৰি, ৰজনজনাই হয়। মুঠই এটা ডেকা সাহিয়াল বিশ্বাসী লোক, তাতহ হেদান আৰু মগজুও বৃষি ছায়াটা বিজুলীৰ চমকত খোল এনাহন লোক লাগ। সাত্তে সোতৰই গুণি লোক পাঠিছা—হয় এই কামৰ নিমিত্ত সাজু হ। মই বুকু ফিন্দাই বোলা, বন্দী সাজু আছা। মাথোন কি কৰিব লাগিব সকলো ভাতি পাকি বিহকৈ ৰঙক।’ ফৰিঙাই বোলা, ‘গড়ৰ দাঁতিয়লীয়া বাটদি গছ-গছনিৰ তলত হাল গোহাই যোৱাৰ কথা—তই যাব লাগিব একবাটে—চাৰিনলমান পিছ পিছ, গোহায় যাতে উমানাক নাপায়। শত্ৰুৱ গোহাইক আগচি ধৰিলে আগলৈ পাছলৈ নাচাই হতালিকে জঁপিয়াই পৰিবি। যদি একো বিপদ বিঘিনিযে হেঙাৰ নধৰে, গোহায়ে মৈদাম পাই বৰ শিলচৰা তুলি

ভিতৰ সোমাব, তই ছুৰৰিতে সারধানে বৰি, মৈদামত নোসোমাবি ।
 বিঘিনি কোন পিনৰ পৰা আহে ঠিক নাই । গোহাই ওলাই আহিলে আকৌ
 পিছে পিছে আহি থাকিবি—সষ্টমে, সতৰ্কে । এটা চকু গোহাইৰ আগত,
 আনটা পিছত । ভাল কালে যদি গোহাই চাঙ পালেহি তোৰ কাম শেষ ।
 মুঠতে গোহাইৰ জীৱনৰ দায়িত্ব ভাব তোৰ ওপৰত এবিলৌ, বুজিবি ।’

ফৰিঙা মৌন হৈ বল । মই বোলা, ‘কথা ভালই শুনিছোঁ—পিছে যাব
 লাগে কেতিয়া ?’ সি বোল, ‘ৰাতি চাৰিড’ৰ যাওঁতে গোহাই ওলোৱাৰ কথা ।
 তই নিঙনাৰ আঁৰত থেম্ ধৰি থাকিবি । গোহাই অকলশৰে যাব, চাৰি পাঁচ
 নল আগবাটালেই তই পাছ লবি । দুৰলৈক শেনচকু ৰাখিবি, মাত বোল
 নকৰিবি—পদ পদ শক্ৰ । গোহাইকো জান নিদিবি—সি ড’ৰাব । মই
 বোলা, ‘ভাল, সেইমতেই হব ।’

ফৰিঙা গলগৈ । ছুপৰীয়া বেলাটো পাঠি-বামী তুলাই সাপাঁচ গুনি
 কটালোঁ । তুই ম’হৰ যুঁজত মঠত ভাল বিৰিণা মৰিবলৈ ওলাইছা । অৱশ্য
 সমুখ যুঁজত ড’ৰাবলৈ নাই—মোৰ হেঁদানৰ সমুখত টাক এানহেন বগুৱা
 এইছোৱাত নাই । পিছ হেঁদানাবাৰ চুটি—ৰাতি বিয়াল একাৰ-মুখৰে
 যুঁজৰ বাবে প্ৰশস্ত নহয় । কোন সময়ত কোন অস্ত্ৰ কামত খাচ নাজানিল
 বোপাইহত, বগুৱাৰ পদ পদ বিপদ । গছ-গছনিৰ মাজত হিলৈ চলাব
 নোৱাৰি, তাক খাঁজিবলৈকা সময় লাগ, চলন্ত অৱস্থাত খাঁজিবও নোৱাৰি ।
 আচম্বিত অতৰিত যুঁজত তাৰাৱালেই ভাল । গতাক মাজতে উঠি গৈ দীঘল
 তাৰাৱালখনত এবাট চ’ৰা দিলোঁ । হেঁদানৰ ধাৰা পৰীখা নৰি চালোঁ ।
 তাৰ পাছত সঁজ লাগিলত হাতৰ কাম এৰি ভাতমুঠি সিজালোঁ ।

ঘপহ্কাৰ দায়িত্ব এটা লোৱা সহজ, সময় যৰকত তাক পালিবলৈহত
 টান । ফৰিঙাৰ কথামত গোহাইৰ দায়িত্বটো লৈ যে মোজাখা পানীত ভৰি
 দিলোঁ তাকে ভাবিত পেটাতে হাত-ভৰি লুকাল । গোহাইক মাৰিবলৈ যদি
 ৰজাঘৰীয়া বিধাৰণ হৈছ তেনেহাল কথা বিষম । শত্ৰুক এশটি আত্মান
 এবুৰিযই আহে একা নিচয় নাই—এইপান মই তালা মাত্ত এটা ।
 হাতীয়ে মাখিয়ে । কাৰ্যসিদ্ধিও নহব, ময়ো অপাৰ্থকত মৰা পৰিম । অৱশ্যে
 গুপ্ত কাৰ্য্য যেতিয়া সিকালও লোকজন সবহীয়াইকৈ নাথাকিব—এযোত

‘স্বৰস। এটীবোৰাক আকাশ-পাতাল গুণি এবাৰ বোলা, ‘নদাই—ফৰিঙাক কথা দিওঁ তই হোৱা হাতৰ কাণ্ড এৰাল, এতিয়া মনৰ বাঘক আঁসৈ নিদিবি।’ এইবুলি একে আধাৰে বুকুত সাহ বাঙ্কিলী। দাযিৎ—বোপাইহঁত, দাযিৎ—, সি জীৱনতকৈ বহুগুণ ডাঙৰ।

মিশা হিনিডাৰ যাওঁতে হালীচালাৰ তলত তাৰাৱালখন লুকাই গা-ঘোলাৱা পদলিগুণ্ডাৰ দৰে পতৰাক দেখুবাই কোহলি কোন্দলিকৈ গডৰ বাজ ওলাই নিওঁৱাৰ আৰম্ভ চোপ্ লৈ থাকিলী।

পূৰ্ণিমাৰ জ্ঞানাক বাতি। বুঢ়া জৰীগছ জোপাৰ ডালত নিযতীয়ে কুকলিয়াল। শিয়ালৰ বাওঁচায় পহৰ সৃচালে। দিওঁৰ সিপাৰে নিজানত চাকৱাই বিনাশ। তেনো ক কুবুৰাই ডাক দিলত বুজিলী—সময় হল। গছৰ আঁৰলৈ কাণসঁৰাল মাৰি খেন লেখি থাকিলী।

দাঁখনৰ হোলাৰ্জনিৰ মাজ লুপুঙীয়া বাটত শুকান পাৰে ওপৰত মৰ-মৰণ উঠিছ, হয়, কোনোবা আহিল। জোপাহাৰ মাজেদি জুমি চালী—সিগাৰ বাটাটাৱাদি খোজ দিছে—গুৰুগুৰীৰ বাজহংস গতি, কঁকালত হেংদান—পঠিত শুনীয়া বাক। মুখখন ভালকৈ মনিব নোৱাৰিলেও ভাও-ভঙীত বুজিলী—গোহাই হয়। বুকখন ধুপুচকৈ উঠিল। তত্ৰাচ নিজাক সষ্টম কৰি চাৰি নলমান বেৰধান বাখি গোহাইৰ পাছ ললী।

ভৰিৰ তলত শুকান পাৰ, খোজপতি মনুৰাই উঠে—গতিকৈ গোহায়েও খোজটো পেলায়, ময়ো খোজটো দিওঁ। তথাপি কিবা এটি উমান পাই মাজ নাছ গোহায়ে চক্খাই ঘূৰি চায়, তেনে পৰত মই ঠাইতে জোপোহাৰ আঁৰ লওঁ। কিবা বোলেনে মহা আপদ—ত’ত ইমান কথা নাজান নহয়, পাছলোঁৱা বুলি ভাবি মোক কোবমাৰি নাকাটালই বন্ধ। মোৰ সোঁহাত তাৰাৱালৰ মুঠিত—এটা চকু গোহাইৰ ওপৰত—আনটো গোহাইৰ আগপাছ, অৰ্থাৎ দাঁতিযকাষৰে যিমান দূৰলৈকে মনিব পাৰি তিমানলৈকে।

এনদৰে হাচটিত জীউটো বান্ধি কিছুপৰ যোৱাৰ পাছত বুঢ়াবজাৰ মৈদাম বিনিকি বিনিকি দেখা পালী, অলপ পাছতে গোহাই গৈ গাঁতৰ মুখ পাওঁ পাওঁ হল। মৈদাম বখীয়াটোক আগেপাছে কেনিও নেদেখি একপ্ৰকাৰ নিশ্চিন্ত হালী। গোহায়ে ইভিত্তি সিভিত্তি চাই গাঁতৰ মুখৰ বৰ শিলছটাত

হাত দিলেগৈ । সেইছটা তুলি ভিতৰ সোমালেই বাটঘৰৰ ছুৰি পায় ।

মই ঠাইতে ছবেওমান দূৰ ফুটকাৰ জোপা এটাৰ আঁৰতে চোপ ললো—
এতিয়া আৰু চিন্তা নাই—অন্ততঃ গোহাই ঘূৰি নোযোৱালৈকে ।

পিছে বোপাইহঁত, অদেখা বিপদ-বিঘিনিযে কত খাপ্ লৈ আছ আৰু
কোন পৰত চেগ্‌চাই থিতাতে মেবাই ধৰ তাৰ একো ঠিক ঠিকনা নাই ।
যোৱা চাৰিকুৰি বছৰে দেখিলো যি মুহূৰ্ততে তুমি, 'ৰক্ষা পৰিলা' বুলি
উশাহ সলাবা, সেই পৰতে দেখিবা কোনা কাহানিও নভবা নিচিন্তা এশ
এবুৰি আপদ-বিপদ তোমাক ঘেৰি ধৰিলহি । এইবাবা তেনে হল ।

গোহায়ে কেৰ্কে-জেকেকৈ শিলছটা তুলি কোনো প্ৰকাৰে পোনাই
থৈছাহ, এনাত ছটা তাৰাৱাল ধৰা মানুহ আকাশ ফুটি ওলোৱাদি ঘপহ্‌কৰে
ছফালৰ পৰা গোহাইৰ গাত পৰিলহি । মই তকিবই নোৱাৰিলা
বোপাইহঁত—ততকৈ ধৰিব নোৱাৰিলা আৰ্চাহাত কি অঘটন ঘটিল .
তৎকাল তাৰাৱালখন উলিয়াই তাৰ এটাৰ ওপৰত বাঘৰ দৰে জঁপিয়াই
পৰিলো আৰু তাক থানিতে থিয়ৈ থিয়ৈ ছফাল কৰিলোঁ । ইতিমধ্যে পিছ
যি বিষম ঘটিবলগীয়া আছিল সি ঘটিলই ইটাৱাৰ গোহাইৰ মাজ-পিঠিতে
পূৰ্ণহৰ্তীয়া কোব মাৰি কেঁকোৰা হেঁদানখন গোহাইৰ হিয়াকৰিলৈকে আৰ
পাৰ কৰি শালি পেশাল । গোহাই মুখখাৰচা খাই মাটিতে বাগাৰ পৰিল,
সুন্নীয়া বাক পিচ্কাৰী মৰা গোজাৰ ষাঙলী হল । উস্—মনত পৰিলে
এতিয়াও তেজ হিম হৈ যায় সোণাইহঁত, গাৰ নোম ডালি ডালি হয় ।
এইবাবাক বিধিৰ লিখন বোলে বোপাইহঁত, মহালনা মই হেনটো গা-বখীয়া
এনল আঁতৰাত থাকাত এনে অঘটন ঘটিব পাৰেনে ? মোৰেই ছুৰ্ভাগ্য— ।

পিছ সেইবিলাক ছুখ-বেজাৰ কৰি বহিথকাৰ উপযুক্ত পৰ তেতিয়া নহয়
বোপাইহঁত, নদাই সঁজাতী হেন বীৰৰ পাশ্ৰু সেইটো হাত-বামে কাৰ্য
কৰাৰহ সময় । বনুৱাটো ঠাইতে গাঁতৰ মুখদি মৈদামলৈ সোমাব খুজিছে,
ইফালে গোহাইৰ অস্তিমকাল উপস্থিত, মুখে কোৱাৰিয়ে হোলোকা হোলাকে
তেজ ওলাইছ, এই দোখাৰমোৰত মই এতিয়া কাৰা কি—যাওঁ কেনি ?
এপলক চিন্তা কৰিবলগীয়া হল , সেইখন কেঁকোৰা হেঁদান বলাডিলত
সুমুৱাই লৈ গোহাই যে আৰু ঘূৰি নাহে সি একপ্ৰকাৰ নিশ্চিত । তেনেক্ষেত্ৰত

বগুৰাৰ বৰ্ত্ত্বা হল শত্ৰুকক এসকা দিয়াটোহ—তেওঁৰ শ-টোৰ বাসত কান্দি-কাটি বহি থাকিলে কি হব ? শোক কৰিবলৈ ঢেৰ সময় আছে—লাগিলে পাছত আপানঘাতীও হম, পিছে এটোখনত তৎ মুহূৰ্ত্ত্ব শত্ৰুকৰ ওপৰত জঁপিয়াই পৰি প্ৰীত্ৰাশাধ লোৱাটোহ বথা । তেহ গোহায অপঘাতে মৰিও শাস্ত্ৰ পাব—তেহ মোৰ কালানৰ্মী নাম সাৰ্থক হব । বগুৰাৰ জীৱনত বাপাহঁত কোনাটা বথা আগ, কোনাটা পাছ—নিমিষাত অতি নিয়াৰিকৈ থিৰাং কৰি লব লাগে ।

ঘপ্ৰুৰে মৈদামত সোমালা হয়, ভিতৰখন পিছে ঘিট্ঘিটীয়া এক্কাৰ, লগত টিঙিৰি এডোখৰা নাহ । হাত হাৰ খেপিয়াই উমান লালা—পাটঘৰৰ ছুৱাৰ বাগিছাৰি । গভিৰে কণামুনাকৈ এক্কাৰত সোহাত হৰোৱাল আক বাওঁহাত হেংদান ঘূৰাই ঘূৰাই পাটঘৰত সোমাই পৰিলোঁ । পাটঘৰটো ঠেক । মোৰ ছাৰাৱালৰ আগত হাত একা সৰিল নোৱাৰে—যাতই লুকুৰ্ত্ত্ব লাগ, পামই পাম ।

খনেক আগুৱাইছো—ও মোৰ ভৈয়াই—কিনা আপদ । তাৰাৱালখনৰ আগটা পাটঘৰৰ লাইখুটাত লাগিল হবপায়—এবাই নহা হল । বাটত ধাৰ গাৰ জোৰাৰ টানিলোঁ, কেৰচীযাকৈ উলাহি চালা, কটীযাকৈ উচালিলোঁ—নাই । কোচামুখীয়া কামাৰ একাপৰা নেৰায় । এইখন টানি-আঁজুৰি থাকোঁতেই এতিয়া শত্ৰুকৰ চোৰা কৰি এক্কাৰে-মুধাবে ঘালি নগালই বন্ধা । শেহত এবাৰ দাঁত-মূৰ কৰি কটীযাকৈ উফাল মাৰি পাসিয়ালোঁ । এই নদাইৰ বল বোপাইহঁত, লাইখুটা কেৰাকৰাই কঁপি উঠিল, মৈদামৰ চালবাবে মেট্ৰমেটাই গল, গডগগ্ৰা কমাৰৰ হাতগঢ়া তাৰাৱাল খেচুভিবীয়া হল—দে আক জোৰ । মটৰ বৈ তাৰাৱালখন মাজত ছুড়াখৰ হল, পাটঘৰৰ লাইখুটা লৰিল, চাল-বাবে মেট্ৰমৰণি উঠিল । ওপৰত ছুই হাতী জোখৰ মাটিৰ দ'ম, বুজিলো পাটঘৰৰ ধৰণী লৰিল—এতিয়া খহিব । তৎকাল ছুৰিৰ্যোদ ওলাই বাজ পালোহি । লগে লগে কি বিভীষণ কাণ্ড । পতালফুটা শব্দ কৰি কুৰিহাত মৈদামটো ছৰ্ছৰ্কৈ বহি মাটিৰ বুকুলৈ পাঁচহাত সোমাই গল । মুধাফুটা মানুহৰ দৰে কিমানপৰ সেইফালে চাই আছিলো কব নোৱাৰো, হঠাতে বাঁউসীত টোকৰ পৰিলত চকুখাই

স্বৰি চালোঁ। দেখা ফৰিঙা। তেতিয়াহে সকলো মনত পৰিল। গাঁওৰ মুখখনৰ চিন্‌চান্‌বই নাই—ঢাকনীৰ বৰশিল ক'ববাত উফৰি পৰিছেগৈ। ওচৰতে এচমকা ঠাই হোজৰে বাঙলী—সেই গোহাই পৰা ঠাইবন। হেতিয়াহে বুকুত শোক খুন্দা মাৰি ধৰিলে—দেহি এ। কি অঘটন ঘটিল। ফৰিঙাৰ ছুইহাত সাবট্ মাৰি ধৰি মই হেনটো বীৰপুৰুষে তিবোতাৰ দৰে জৰাওৰাৰ কান্দিবলৈ ধৰিলা সোনাইহঁত—মনত এনেহেন আঘাতে হানিছিল। নিজাক যে কত নেওচিলো, শাওপাত দিলো, ধিক্ ধিক্ কৰিলো। তাৰ পাছত একাবত মন শাস্ত হ'ল। ফৰিঙাক বোলো, 'মোৰ জীৱনেই মিছা—তোৰ দাঘিহ পালিব নোৱাৰিলোঁ। শতুকৰে গোহাইৰ প্ৰাণ ললে, কেঁকোৰা হেঁদানাৰ পাপীয়া স্তনীয়া বুকুখন শালি পেলালে এ—মই এলানাত্ৰৰ ছনল দুৰাক থাকিও একো কৰিব নোৱাৰিলোঁ। মানুহ ছুটা আছিল,—এটাক ঘৈয়ালা, আনটোৱে গোহাইক শালিলে।'

ফৰিঙা এতপৰ নিমাত্তে আছিল। এতিয়াহে বুলিলে বোল, 'এইয়া ঠাটো মৰিলান নাই তাকাহ ক।' মই বোলো, 'ইটো পাটঘৰ খাত্ৰাই হৈছে খাই মৰিল চাগৈ। সেই জোনৰ পোহৰাত ফৰিঙাৰ মুখ-চকুৰে বিৰিডি উঠা ঠাট্টাটা মনিব পাৰিছিলোঁ। বোলো, 'তই আকৌ কিয় আতৰ্ণল। আহিলিবা কেতিয়া?' সি বোল, 'ৰাতি ছপৰত তোকে গোহাইক পঠিয়াই মইনা শাৰিত্ৰৰ শুব পাৰোন? হাতত হেঁদানখন লৈ মায়া তোৰ পাছে পাছে আহিলোঁ।' মই বোলো, 'তয়ো তেনহাল ওচৰত আছিলি? তেও গোহাইৰ কি দশা হল—' সি হাঁহিলে, বোলে, 'ফেঁছজালি দিলেই—এতিয়া ব'ল, লাহে-ধীৰে সকলো ক'ম।' যাওঁতে বোল, 'গোহাই নৰা নাই।' মই উচাপ্ খাই বোলা, 'থ—থ। মই নিজ চকুৰে দেখিলোঁ। মোক ভুককিয়াব খুজিছ।' সি বোল, 'নহয়—আজি বাদ কালিলৈ পাটও উঠে—এনেহেনটো গোহাইক ৰাতি ছপৰীয়াখন অকল তোৰ লগত মৈদামলৈ পঠিয়াব পাৰিন? সেইকাৰণে আগতে চাই-চিতি থোৱা দেখাত অবিবল গোহাইৰ নিচিনা এটাকে পোছাক বাক পিন্ধাই লোকে দেখুৱাই ভেজিলোঁ। লগত পঠিয়ালো তোক—নহলে এই কুচক্ৰী ছুটা মৰে কেনেকৈ? তোক কোৱা নাই—গোহাই নকলি বুলি জানিলে জানো তই আহ? ইহঁত ছুটা হল

কুকুৰোখোৱা গোহাইৰ লগৰীয়া—ভোৰ হাতত দুটি হোৱাটো বুকবৰ
পো—। আনটো নিচিনিৰোঁ।’

মই বোলা, ‘ভোগজৰা হেংদান আৰু বুঢ়াবজাৰ হাড ?’ বোলে,
‘পহৰীয়াটোক কাটি সেইবোৰ আগতে নিয়াই থৈছে। গোহাই যে মৈদামলৈ
আহিছ সিহঁত সবাৰে জানে। দেখিছও। গতিকে সেইটি কথাত সুল।
কালিলৈ পুৱা ফাটিফুটি যাব বোলে খলুৱা গোহায়ে অকলশৰ মৈদামলৈ
আহি ভোগজৰা হেংদান আৰু হাডতো নিলই, চোবাংকৈ ঘলা দুটাবৈ
বগুৱাকো নিজহাতে কাটি গল।’

নিজান পুৱাতি ৰাতি—আমি দুয়ো গৈ আছা। পূব আকাশ তেতিয়াও
তেঙুলীয়া হোৱা নাই। ফৰিঙাই বোলে, ‘বুঢ়াবজাৰ মৈদাম খাইল কেনেকৈ
জান কি নাজান ? বোলা, ‘নাজানে।’ সি বোলে, ‘বুঢ়াবজাৰ মৈদাম কোচা-
নৰ পৰা অনাৱা মৰজিঘাল খনিকাৰ বৌশল কৰি সজা—কাঠৰ কড়ি, চ’তি,
মাৰলী গোটা ফঁইৰ বন্ধা মাজৰ লাইখুটাত। পাখি খুটা নাই। তাল-পেৰে-
বাৰে পাটপৰা, পালিখুটা বহিখাৱাহ—হাত ভাৰ নাই। তিনিজনা সৰ্গদেবৰ
বিহান তৰাৰ গোটা ফঁই পাঁচ ওপৰৰ দুই হাতীমান মাটিৰ হেঁচনিও নিজ
খতিনৰ কথা। পিছ যোৱাৰাতি তেইওৰ কোনোবাটোৰ তাৰাৰালৰ কোব
লাগিল হব পায়, ফঁই বটা গল।’ মই বোলা, ‘ষ্টাটাকাচান বিচাৰিয়ে
নেপাৰোঁ—মোৰ তাৰাৰালহ লাগিল—এয়া চা’ বুলি হাতৰ ভঙা তৰাৰালৰ
মুঠিটা দেখুৱাৰোঁ।

পূব চৰাইদেউৰ ওপৰদি তেতিয়া পুৱাৰ সূৰ্য্যৰ বঙা বঙা পোহৰৰ
কাঁড়বাৰ আকাশখন ভৰাই পেলাইছিল।

আঁহামৰ ৰাজাখন আছিল সুনীয়া সঁফুৰা, সোণাইহঁত, প্ৰতিজনা
ডাঙৰীয়াই একোডোখৰ পনীয়লি পোৱাল মৰকত, প্ৰতিটো নেংগ ৰাজখোৱা
একাটাইত মুকুতামণি, প্ৰতিটো বগুৱাই একা-টুকুৰা মিনাকৰা জাংফাই।
মাজিউজনা গোহাই সৰ্গদেৱৰ পাছত পিছে দেশৰ ভেটিও লৰিল, লাইখুটাও

পঢ়িল। ডা-ডাঙৰীয়া বিষয়ববীয়া সকলবোৰ মাজত একেমুঠি নবল, অপহৃত্তা অশুৰাই ডাঙৰীয়া নেওগ হৈ যুকুতি কৰি ৰাজ্য চাৰ্খাৰ কৰিলে সৰ্গদেউসকলে এতেকাল ধৰি হাতীচলা বৰীতলাৰ পৰা শদিয়ালৈকে একেগোট কৰা ৰাজ্য ভাগি থানবান্ হৈ উৰ্বলিল। হাৰামখোৰে সুনীয়া কাঁহীত কালবিহ চালিলে ঐ বোপাইহঁত, স্মৰ্ৰিলে হিয়া বিদৰি যায়। চাওঁ বোপা, মোক ভোমাৰ হাঁচটিখন খন্তেক দিয়াচোন—চকুছটা সেমেকি গৈছে

পাছে ত'ত দিল্লীও বঙালৰ পাটুচাহ সকলৰ মাজত ৰাজ্য লৈ কোন্দল গঢ়িলত আমাৰ সৰ্গদেৱে বোলে, 'বুপা-ককাৰ দিনৰ পৰা কৰতোৱা গজালৈকে আমাৰহ ৰাজ্য—বঙালৰ পাটুচাহ কেনেকৰি পায়? এতিয়া এই চলতে সিহঁতক ভঙাবহে লাগে।' এইবুলি ৰজাশহুৰ, লাপেতি, পিকছাই আৰু তঙচুক সষ্টম কৰি ভেজালে। ইফালে কোচানৰ বিবো কাঞ্জিয়েও বঙাল মাৰিবলৈ নাও নাওবা তিয়াৰ কৰি আছিল। তঙচুৱে গৈ কলঙত দুখানকৈ দলং বান্ধ তৰজৰ কৰিলত বঙালৰ ফৌজদাৰ মিৰ্জানাথুলাই 'আমাকহে ধৰিবলৈ পাচে' এইবুলি ঘোঁৰা কামায়ন তাকী য'ৰে বস্ত্ৰ-বেহানি ত'তে এৰি পলাই পত্ৰ দিল। তাতে ৰজাশহুৰে পিকছায়ে পাঙুত বহিলিহি আৰু তঙচুকে লাপেতিক চোঁচাত গড মাৰিবলৈ পঠিয়ালে।

চ'তৰ আঠদিন যাওঁতে এই বতৰা পাট সৰ্গদেৱে এই বন্দীক বৰচাঙলৈ পাচি নিভ্ৰাত বুলিলে বোল, 'কালনেমি, বঙালে গুৱাহাটী এৰি ভাগে আৰু আমাৰ ফুকন চেতিয়াবোৰে তেও খেদি নাযায়। বয়-বস্ত্ৰ ক'ত কি পালে তাৰো গম নিদিলে। লেকেটীয়া বঙাল ইমান সহজতে নেভাগে, আত কিবা এটি বহস্ত আছে। ইফালেও কোচনৰ বৰদেৱনীয়াই আটিমুটি কৰে বুলি শুনা—কিবা ঘটছে সকলো আলেঙে আলেঙে চাই-চিতি আহগৈ। বৰ-বকুৱাই ভিতকুৱালৰ বগুৱা পাইক চাৰিটা লগত দিব, জীয়েস্তে মৰস্তে বিখাসী লোক। মোৰ তাউখাম্ ঘোঁৰাটোও নিবি। আৰু ডাঁবৰ বাজৰি ডাঁবে দিবি। আৰু এই পত্ৰ ৰজাশহুৰৰ হাতে হাতে দিবিগৈ।' এইবুলি ছুৱৰী চাউদাঙৰ কালে চাওঁতে সি আনি পেৰা কাকত এম্বা দিলেহি। 'যিবা আজ্জা' বুলি সৰ্গদেৱৰ চৰণত সেৱা কৰিলত বোলে, 'নাৱে নেযাৰি, তবে যা। বিহানেই বওনা হৰি, কেঁৱে যাতে বুজ নেপায়।'

সেইদিনা নিশা আৰু ঘুমটি নাছিল। ৰাজ্যৰ আৰু সৰ্গদেৱৰ এমান দায়িত্ব এই বন্দীৰ মূৰত—ঘুমটি দূৰতে বিদূৰ হল। কাকতৰ মুৰাটো সামৰি চপ্‌কানৰ ভিত্তৰপাকে সি ললো। হেংদান আৰু সৰু হিলৈ এটা বাচি লৈ শিতানতে সাজু কৰি থলো। তাৰ পাছত কেতিয়া পূৰ্ণ হৈছে, কেতিয়া কোৱাই বা কবে তালৈকে বাট চাই শোভেলিতে ইকাটি সিকাটি কৰি পৰি থাকিলো।

পিছে চকুৰ পতাত হলে পতা নেলাগিল দেই—কুকুৰাৰ ডাক শুনিলোৱেই। লগে লগে তামদলৈৰ পাইকে ভাটিত জুই দিলে, হিলৈ সজা কমাৰৰ নিয়াৰিত টং-টাং কোব বাজিল। চ'তমহীয়া পূৰ্ণি ৰাতি পুহৰি পুহৰি নৌ হওঁতেই সমস্তে গড়গাওঁ জাগিল, 'নাওবৈচা, ঘোঁৰাশলীয়া, হাতীচাৰা পাইক থানিয়ে থানিয়ে গৈ কামে কামে হাত দিলে। ৰণচালি ধৰা জাক জাক ৰণুৱাই হোলোডৰ উত্তৰৰ মুকলিত থিত ললেহি। মাখি, মউ, কুলিচৰাষ্টৰ পৰা ডা-ডাঙৰীয়ালৈকে সকলো জাগিল—নিশাটো জুৰি মৰা পৰা দি থকা গড়গাওঁৰ ন-জীৱন পালে। শোভেলিত ইলুটি সিলুটি কৰি এইবোৰ সুৰীয়া মাত্ৰ ৰাগীত এপলকমান বলা-ঘুমটীয়া ভাব হৈছিল হবপায়, বাহিৰত ঘোঁৰাৰ খুৰাৰ খটাখট্‌শৰু শুনি চকুমকু খাঠ উঠি বহিলো।

কোঁজালি দিয়াই নাই—পূৰ্ণিৰ মূনিচুনি পোহৰ, উমি উমি জাৰ। চাৰিটা তেজী ঘোঁৰাৰ চাৰিটা পাইক আৰু খাচ সৰ্গদেৱৰ তাউখামু ঘোঁৰাৰ ঘোঁৰাচোৱাই আহি চোতালৰ জৰীবন্ধাত ঘোঁৰা বান্ধি গিৰিপ্‌গাৰাপ্‌কৈ গলগৈ। বুকিলো, সময় হল। ততাতৈয়াকৈ মুগাৰ ধুতিখন ছুই পুন্ধীয়াকৈ পিন্ধি চাপ্‌কানটো গাত ওলোমাই ললো। কঁকালত টঙালি ঙ্গাটি হেংদানখন আৰু সৰু হিলৈটো খোচোনাত সুমাই ঘোঁৰাত চৰিলোহি আৰু চোমদেও চেংদেৱৰ নাম সুমৰি ৰওনা হ'লো। ওপৰৰ মুকলি আকাশখনৰ সোঁ মাজতে তেতিয়া কালপুৰুষ জন তিববিবাই জ্বলি আছিল। নিজৰ অজানাতই মোৰ হাতছটা কপাললৈ তুলি প্ৰণাম জনালোঁ—হে মোৰ ভাগ্যদেৱতা, পদে বিপদে যেন এই অধমক ৰক্ষা কৰি কাৰ্য্য উদ্ধাৰত সূচল কৰি দিয়া!

সেইখনত তোমালোকে আজিৰ এই নদাই বুঢ়াক দেখিব লাগিছিল বোপাইহঁত, জৰা-বিষাধিয়ে জুকলা কৰা আজিৰ এই নদাই সেই দিনত ডেৰ-

কুৰি বছৰীয়া চফল ডেকা । গাত অফলা ভঙোৱা তেজ, ডফলা হাতীৰ বল ।
 পাছত চাৰিটা বগুৱা পাইক আৰু ঠেঙৰ তলত তাউখাম্ হেন ঘোঁৰা, কঁকালত
 হেংদান, শিৰাই শিৰাই উপত তেজৰ পিৰ্ণিৰণি । চৰাইদেউৰ ফালে শ্ৰেণাম
 এটি জনাই বুকু ফিন্দাই বাজাৰ কামত ওলাই যোৱা সেইদিনৰ নদাই সঁজাতী
 গোটেই দেশৰ গৌৰৱ আছিল বাছাইত, শাকনিবাৰীত হাল চলোৱা ঘববন্দী
 পাঠকৰ পৰা বাহীবন কৰি ভাগৰি পৰা লাহী কঁকালৰ জীয়াৰী-বোৱাৰীকে
 ধৰি ডাঙৰীয়া হাতীবন্ধৱালৈকে সকলোৱে হাতৰ বন কাটি কৰি থেম ধৰি
 মোটৈ চাই আছিল—যেন বেজেমোহা সাপ । মান মনে চাইগৈ গৰ্বভাব কৰি
 কোৱামেলা কৰিছিল—‘সোৱা নদাই সৰ্গদেৱৰ কামত গল । হেৰ’ চাহিহঁক
 আৰু, কি বীৰ পুৰুষ, কি সৰ্ব্বশুণী লোক । এনেহেন লোক কি এই বাজ্যত
 আৰু এজন ওলাব ।’ মিছা নামাতো বোপাইত, এউবোৰকে ভাবি
 মোৰো মনত কণমান গৌৰৱৰ ভাৱ হৈছিল দেই আৰু গডৰ বাজ নোলাওঁ মানে
 এহাত তাউখাম্ৰ লেকামত ধৰি আনহাতে গৌঁফত তাও দিহে আহিছিলো ।

গডগাঁৱৰ পৰা দিখাঁৰ কোখেদি বাৰকোশ উত্তৰলৈ ভটিয়াই গলে লুইত
 পায় । তাৰত ঘিলাজাৰিঘাট । পিছ সেটোপানে যাবলৈ বাক নহয়, বাটপথ
 জুৰ্গম, হাবিৰে ভৰা । তাৰ উপৰি সিফালে দিখৌমুখত কিছুদিন আগেয়ে
 পচলাৰে গড বান্ধি ঢেৰ চুটীয়া লোকজন আছিলহি, তাৰে দুই-চাৰিটাই দল
 এৰি হাবিয়ে বননিঘ অনাট-বনাই পিয়া-পি দি ফুৰাৰ দস্তৰ কৰিছিল, আহোম
 যেন দেখিলেই পাছ গৈ দগা দি কাটে । কোচ-বছাৰী-জয়ন্তা আৰু বিশেষকৈ
 বঙালে ভাটিৰ ফাল আখটি কৰি আছ—চুটীয়াৰ ফালে সৰ্গদেৱে মনকাণো
 দিব পৰা নাই, কাকেও পচিবও পৰা নাই । অৱশ্যে চুটীয়া ক’ত আৰু আহোম
 ক’ত । দিনে পোহৰে খেদি আহোমক ধৰ এনে মৰ্শাহ চুটীয়াৰ কোনো-
 কালে নহব । পিছ ৰাতি বিয়লি হাবিত অকলশৰীয়াটো পালে ফুকলি মাৰি
 ধৰি কাটিব পাৰে । লগত মুঠেই চাৰিটা বগুৱা পাইক লৈ সেই পথে যাবলৈ
 শ্ৰেণস্ত নহয় । সেই গভিকে ভাবি-চিন্তি চাই গডগাঁৱৰ পৰা ওলায়েই ঠাইতে
 পূবমুৱা হলো—তাহানি বুঢ়াৰজাই তলদানি ওপৰদানি কৰি বন্ধোৱা আলিয়ে
 পোনাই চিনাতলী হৈ ডেৱৰগাওঁ পালেগৈ বাকীচোৱা বাট শলশলীয়া—
 বিপদ-বিঘিনি নাই, ইটোৰ পিছত সিটোকৈ গড শ্ৰাঞ্চি বাহৰ ।

পুৱাবেলা পাঁচদণ্ড যাওঁতে গজপুৰ পাই ৰূপহী পুখুৰীতে হাতমুখ ধুলো ।
ঠাইখনৰ নামহে গজপুৰ দেউ—হাতী হলে এটাও নাই । কথাতে কয় নহয়
বোলে—নাম লয় ভোগাই, খায় পানী কাঁহুদি । ডেৰকুৰি বছৰ আগেয়ে বৃতা-
বজাই গজপতি হবলৈ হাবিয়াস কৰি জামিৰগুৰিত নগৰ পাতিলে—নানান
ঠাইৰ হাতী ধবাই আনি তাতে শাল কৰিলে । হাতী গোটখালে মুঠেই ত্ৰিশ-
কুৰি—সৰ্গদেৱ গজপতি নহল পিছে নগৰৰ নাম গজপুৰ বৈ গল ।

বৃতা ঘোঁৰা কোঁৱৰে নগা খেদি আহি ত্ৰেণ্ডিয়া তাতে বাহা কৰি আছিল—
লগত একহাজাৰী কাঁড়ীপাইক লৈ । আমি পীচাটাই গৈ তাতে সোমালোগৈ
আৰু ছাউনীতে জা-জলপানৰ নামত ছুবদীয়া বোকা চাউল একোমুঠি
পকটিয়াই একদণ্ড পাছতে পুনৰ বাট বুলিলো । ঘোঁৰা কেইটাব পেটতো
একোমুঠি ঘাঁহ পৰিল—সিহাতা ঈশ্বৰে স্ৰজা জীৱাহ । বহু দিব নেপায় ।

গজপুৰৰ পৰা দেৱৰগাঁৱলৈ উটিয়াই বাবকোশ পথ । বাটপদূলি তেনেকৈ
নাই—হাৰি কাটি ল্যু উলিয়াই যোৱাৰহে কথা । পিছ বঙাল ভাটিত ধৰা
দিন হস্তে গড়গাঁৱৰ পৰা পঞ্চবতনৈলৈকে লুইতৰ পাৰে পাৰে ঢেৰ গড় প্ৰাঞ্চি
হল, খতিখন নোহোৱাকৈ অহৰহ ছুৰী কটকী, সৈন্যসামন্ত অহাযোৱা
কৰিয়েই থাক । গতিকে চকুকান মেল এনিংনি চালে ঠায় ঠায় লুংলুঙীয়া
বাটপথ পায় । তাতে নামমাত্ৰ হাবি কাটি টাচি চুৰ্কাৰ নিকাই লব লাগ .
ঘোঁৰাত গলে তাৰো নেলাগে । সেই গতিকে মই বেলি ভাটি দিয়াৰ
আগেয়েই দেৱৰগাঁও পামগৈ বুলি নিচিন্ত হ'লো । দক্ষিণ-কোলত সৰ্গদেৱৰ
একছত্ৰী ৰাজ্য—বিপদ-বিঘিনি হবৰ কথা নাই । ঠেঙৰ তলত তেজী ঘোঁৰা,
মূৰৰ ওপৰত চ'তমহীয়া মুকল আকাশ, পোন বাট—নিচিন্ত মান লেকাম
ঢিলাই আমি ঘোঁৰা চেকুৰাই দিলো ।

পিছে, ভবা কথা নহয় সিধি বাটত আছে কণা বিধি—খেনেক পাছতে
কাৰ ৰূপালত কি আছে কেৱেঁ নেজানে বোপাইহঁত—মানপী জীৱনটা
তেজিনামৰূপৰ কেঁকুৰি পাহাৰৰ দৰে, পাক পতি বিঘিনি । এই কথাৰ
পৰিমাণ হাতে হাতে পালো বেলা ছুপৰীয়া দিচৈ বাহৰ পাৰ হোৱাৰ পাছত ।

মোৰ তাউখাম্ ঘোঁৰাটো আছিল চিক্‌চিকীয়া ক'লা । চৈয়দ কৌতুক
নবাৰৰ ভেটীত অহা ডেৰকুৰি ঘোঁৰাৰ মাজৰ পৰা স্বয়ং সৰ্গদেৱে নিজহাতে

পৰখ কৰি চাই বাচি লোৱা। তেজকে চাবানে চেহেৰাকে চাবা। জাঙকে চাবানে গলখনকে চাবা। দেখিলেই বাঘা চোৱাবীৰ মন লুকলুকায়—এবেওঁ উঠি চাবলৈ। সমান বাট পালে বিজুলী বেগত চলে, ওখোবা-মোখোবা হাবিতলীয়া বাটত ধুমুহাৰ দৰে। গতিকে যোঁটবন্ধা নাৱেৰে দিচৈ পাৰহৈ যেতিয়া সমান পোন বাটত পৰিলো, মোৰ তাউখাম্ চলিল পাখিলগা কাঁড় পাত্ৰৰ দৰে। আৰু লগত অহা লাকো-খেমাইহঁত তুখুজীয়া খোজৰ এলাবাং ঘোঁৰা কেইটাৰে বহুত পাছ পৰি বল। এবাৰ ঘূৰি চাই সিহঁতক নেদেখি বোলো কাকডঙাৰ পাত্ৰত বমগৈ—তাতে লগ পাম। যাব কলৈ— নগাৰ চাং তলোহ বাট।

তাহানি বুঢ়াবজা সৰ্গদেৱে মোমাই তামুলীৰ হতুৱাই দেৱবৰ্গাৱৰ দ'ল বন্ধাইছিল—এশ আঠোটা খটখটি বগাই উঠা নোঘৰি পাহাৰৰ ওপৰত। টিঙৰ পৰা চ্যাল সিপাৰে জোলাইবন্ধাৰ পৰা চিনাতলী দেওপানীলৈকে বুঢ়ালুইত দেখি, সেইবাবে নেঘেৰিটিং। চ'তমহীয়া বুঢ়ালুইত শুকুলা খনীয়া চাদৰত চকলা চকলে মুগাৰ বুঢ়াবছা, বাৰিষা এধাৰ ৰূপ। দ'লত নাচি নাচি ভাগৰত ঘনাই উশাহ লোৱা দেৱদাসীৰ উঠন বুকুৰ দৰে হিয়া জুৰ কৰা বতাহত হেন্দুলি হেন্দুলি উঠানমা কৰা সোঁতত ৰূপচকলীয়া তিৰবিৰণি তৰাৰ দৰে চিকমিকাষ—জ্বাল, নুমায়। এনেহেন মোৰ লুইতৰ ধাৰ এ—তাৰ ফালে আঙুলি টোৱাই অসমীয়াই গৰ্ব কৰে, 'সোঁৱা আমাৰ লুইত—অসমৰ শকতিৰ ঘাইশিৰ, অসমীয়াৰ তেজৰ ধাৰ, শত্ৰুক ধুই মচি উটাই নিয়া পগলা সোঁতৰ কালৰূপ।'

বেলা চৈধ্য দশ যাওঁতে কাকাডাঙাৰ স্মৃতি দেখিলো। চ'তমহীয়া শুকান স্মৃতি ছুয়াপাৰে অগাইধনি হাবি। তাৰে এচমকা মুকলি ঠাইত তাউখামৰ লেকাম খুলি আগঠেঙত ফান্দনি জুটি দিলো আৰু বুঢ়া জৰীগচ এজোপাৰ তলতে খাস্তক জিৰাওঁ বুলি ভাবিলো। ভাগৰো লাগিছে, চকুহালো টানি টানি নিছে। হেনেও খেমাইহঁতলৈ ৰ'ব লাগিবই—ইয়াতে এঘুমটি মাৰি ললে হানি কি ?

জৰীজোপাতে আউজি বহিছিলো—কেউফালে গছে পাত সলাইছে, চৰায়ে মাতিছে, বেলিটো মূৰত উঠিছিল যদিও ছাঁ ডোখৰ পাই শৰীললৈ

আলম্ব ভাব আহিছিল। কেতেমান পৰ এনেদৰে কলমটিয়াই আহিলো
কব নোৱাৰো, হঠাতে ঘোঁৰাৰ খুবৰ খটাখট শব্দ শুনি কাণ ঠিয় হ'ল। বগুৱা
সঁজাভীৰ বোপাইহঁত খানিতো বিধিনি বিধানিতো বিধিনি। কোন সময়ত
কলাঘুমটি কালঘুমটি হয় তাৰো ঠিক নাই—শুলেও চকুকাণ সজাগ।

মোৰ সোঁহাতৰ তৰ্জনীৰ তলতে কাঁচি জোনৰ দৰ এটা আঁক আছে
সেইটো দেখি সৰ্গদেৱৰ লাউখৰি গণকে কৈছিল বোলে মোৰ বিধানিত
অপঘাত মৰণ নহব। আগেভাগে বিধিনিৰ উমান পাম, চকুৱে নৌদোখাতেই
কাণে নৌ শুনোতেই মনতে গম পাম যে কিবা এটি বিপদ আহিছে। বগুৱাৰ
জীৱনত এই গিয়ান বৰ ডাঙৰ সম্বল বোপাইহঁত—বৰ ডাঙৰ সাহ। অৱশ্যে
মাটিৰ কলহৰ দৰে ঠুঁকী জীৱনটোত একা ঠিবাং নাই—তথাপি এনেকথা
জানিলে মনতে পিতৃ বান্ধিব পাৰি।

ঘোঁৰাৰ খোজৰ শব্দ কাণত পৰিল কি নপৰিল, মোৰ সৰ্ব্বশৰীৰ স্তম্ভ
হ'ল আৰু টোপনি কাটি গৈ চকুহাল মেল খালে আৰু ডেৰকুৰি নল দূৰত
ছটাকৈ চোৱাৰী বগুৱা চিপাহী দেখি পলকতে ঘুমটিৰ জাল কেনিবা
উৰিল। লগে লগে বিজুলীৰ চমকৰ দৰে এশ এবুৰি ভাব মনত খেলি গ'ল।
চোৱাৰী ছুটা দেখাতে বঙাল, পাগতে চিন। মাজত নৈখন, সেইখন
পাৰ হলেই সিহতে মোক দেখা পাব—ইমান দূৰৰ পৰা মোক মন নকৰিলেও
অস্তিত্ব: পানী-যুঁৱলিত নিচিন্ত মনে চৰিথকা তাউখামৰ ওপৰত সিহতৰ চকু
পৰিবই পৰিব। বুদ্ধিত ভোটোকা হলেও বঙালে ঘোঁৰা চিনি পায়।
তাউখামক দেখিলেই সিহতে বুজিব সেই তেনটো ঘোঁৰাৰ চোৱাৰী উলামূলা
লোক হব নোৱাৰে অৰ্থাৎ অসম ৰাজ্যৰ কোৱাৰা লেখত লবলগীয়া বিষয়া
ডাঙৰীয়া নিশ্চয় এইছোৱাত আবিৰ্ভাব হৈ বৰ্তমান আছে। অৱশ্যে মোৰ
দৰে ৰণকৌশলী বীৰ বুলি সিহতৰ চুটি বুদ্ধিয়ে ঢুকি নেপাবও পাব—তথাপি
সিহতে ধাৰণা কৰি লব যে এইজন্য লোক অস্তিত্ব:—কিবা বোলেনে—লাকো
ধেমাইহঁতৰ দৰে সামান্য পাইক নহয়।

এইবোৰ আচম্বিত বিপদ আপদৰ সময়ৰ কথাবোৰ বোপাইহঁত, মানুহৰ
জীৱনৰ বহুমূলীয়া পোৱাল মুকুতা—মনৰ সঁফুৰাত যতন কৰি সাঁচি থোৱাবহে
যোগ্য কথা। সেই খেনত জৰীগছজোপাৰ তলত অকলশৰীয়া অৱস্থাত

ঘুমটিৰ জাল নৌ কাটোতেই চকুৰ আগতে আকাশফুটি ওলোৱা ছুটাকৈ বঙাল দেখা হলে যি কোনো সামান্য বগুৱাই মহামুকুখৰ দৰে ঘপহু কৰে কিবা এটা নোহোৱা নোপজা কাণ্ড কৰি পেলালেহেঁতেন। হয় সিহঁতে খনিকতে আপোন পাহৰা হৈ 'জয় সৰ্গদেৱৰ জয়' বুলি হেংদান উলিয়াই সমুখ সমবত জঁপিয়াই পৰি বঙালৰ চোকা দীঘল তবোৱালৰ আগত কচুকটা গলেহেঁতেন, নহয় সিহঁতে ঠাইত হাবিৰ মাজত স্টুকাৰ লুকাই পৰি কাৰাডাঙাৰ পাৰত অগাঠখনি হাবিত নাহৰফুটকীৰ চোকা নখৰ আগত প্ৰাণ দিলেহেঁতেন। নহাল গডগাওঁ পাই সৰ্গদেৱৰ চাউদাঙৰ হাতত কটা গলেহেঁতেন। হোঃ—এনে অপঘাত মৰণতকৈ বগুৱাৰ জীৱনত আৰু দুখৰ কথা কি থাকিব পাৰে ?

অৱশ্যে মই তেনে লঠামূৰা বুদ্ধিৰ হোৱাহলে আজি তোমালোকৰ আগত এইবোৰ ৰটিবলৈ জীয়াই নেথাকিলা হয়। মোৰ গাত বল যিমান, মূৰত বুদ্ধিও সিমান। ঝুঁ—কি সুস্থিছা ? মই কৰিলা কি ? হেঃ হেঃ—তোমালোকে শুনি আচৰিত নহবা বোপাইহঁত, এতিয়া বৰ্ততেও হাঁহি উঠা যেন শুনি—মই ঠাট্টাত জঁপমাৰি জৰীগছাজাপাৰ খোৰোংটোলৈ উঠিলা। কাৰণ এনে সঙ্কটৰ খেনত মোৰ দৰে গধুৰ দায়িত্বৰ ভাৰবোৱা বগুৱাৰ প্ৰধান কৰ্তব্য হ'ল—'এতিয়া কিববা উচিত'—তাক শাস্ত্ৰ সুস্থিৰ মানৰে খস্তুক চিন্তা কৰা। আৰু তাকে কৰিবলৈ এচমকণা নিৰল ঠাট্টৰ প্ৰয়োজন। হওঁতে জৰীগছৰ তলখনো একপ্ৰকাৰ নিৰলই আছিল, পিছ ছুটাকৈ বঙাল সেই ছোৱাত থাকোতে সি ঠাট্ট নিৰাপদ নহয়। চিন্তা কৰিবলৈ নিৰাপদ ঠাট্ট লাগে বোপাইহঁত, আপদ-বিপদ জুমুৰি দি ধৰিলে আৰু কি চিন্তা কৰিবা ?

জেকনি জেকনি লগা সেমেকা খোৰোংটোত বহি পিছ বুদ্ধিলা যে ভাৰপৰা বঙাল ছুটাৰ গতিগোত্ৰ নিৰিকি চাবলৈ প্ৰশস্ত নহয়। উপোনে তাত কুম্ভেলুকা কেৰেলুৱা আদি ইতৰ প্ৰাণীৰ সমাগম বিছ অধিক। সেই নিমিত্তে ওলোমা শিপা এডালত ধৰি বগাই গৈ ঠাট্টতে ওপৰৰ ফেৰেঙনি এটাত বহিলোঁগৈ আৰু চকু পিৰিকিয়াই বঙালৰ আলখলেখ চাবলৈ ধৰিলো।

এনেহেন অৱস্থাত পৰিলে যে শীতল মগজুৰে ধীৰে সুস্থিৰে চিন্তা কৰাৰ কিমান প্ৰয়োজন তাক তোমালোকে মোৰ দৰে চকুৰ নোমলৈকে

পকা বয়স হলেহে বুজিবা। মই ভাবিলো বঙালে তাউখাম্‌ক দেখিব। তেতিয়া সিহঁতে কি কৰিব ? এইটো প্ৰথম চিন্তাৰ বিষয়। অৰ্থাৎ বঙাল নবাবৰ আহাদি তৈ আহি যদি মই নদায়ে এই অটইব হাবিব মাজত তাউখাম্‌ক দেখো—মইনো কি কৰিম ? শত্ৰুৱে কি কৰিব জানিবলৈ হলে নিজকে শত্ৰুৰ ঠাইত বহুৱাই ভাবিবা। ঘোঁৰা দেখিলেই বঙালে বুজিব যে বগুৰাও আছে—কাৰণ ঘোঁৰা দেখিলেই জুই। বগুৰাটো হয় পলাইছে নহয় ওচৰে-পাঁজৰে জিৰাটোছ, ঘোঁৰা এৰি সি দূৰলৈ নেযায়। এতিয়া সিহঁত বঙাল হুটা—গতিক সবল। তাবমানে সিহঁত সমুখ যুঁজিব লাগে—অৰ্থাৎ এই অকলশৰীয়া আহোম বগুৰাটোক বিচাৰি উলিয়াই কাটিব লাগে। নহলে সিহঁতৰ নিজৰ গালৈকে বিপদ।

তোমালাকে আমাৰ কালৰ যুঁজ-বাগৰ নীতি-কৌশলৰ কথা বৰকৈ নেজানা চাগৈ। এৰা, জানিবানো কোনকৈ ? শৰাইঘাটৰ পাছত বঙাল এইপোন ভুসুৰি মাৰিবলৈ এৰাৰ পৰা আমাৰ অসমীয়া প্ৰজাখন যুঁজ-বাগৰ কথাকে পাহৰিল। সেই দিনত আমি দলদোপ্-হেন্দালদোপ্ কৰি জঁত শদিয়াৰ পৰা পঞ্চবতনলৈকে ভ্ৰমি ফুৰিছিলো—নাৱে-তাৰে, পৰ্বতে-পাৰাণ্ড। দালবাল যলৈকে গৈছো বহাৰী-জয়ন্তা ডিমকুৰা-বাণী সবোলা বাজাই মূৰ দোৱাইছিল, বোজবাজ দি পুহিছিল। আমাৰ ডা-ডাঙৰীয়াবোৰলৈ ভাৰভেটা ওলৰ বয়বস্ত্ৰ পঠাইছিল। আমি ঘূৰি অহাৰ পাছত সেই বাজাত আকাল হৈছিল, কাকতী ফৰিঙৰ দাব আমাক সিহঁত ড'ৰাইছিল। সেইদিন আক নাই। সেই ফুকন ডাঙৰীয়াবোৰ মৰি ভূত হ'ল—মাথোন কালৰ সাখী হৈ মই বাকী আছো আৰু ফাঁপাবধৰা কুকুৰৰ দাব অকামিলা হৈ তোমালোকৰ আগত সেইদিনৰ কথা কৈ ছবেলা ভাতমুঠি মোকলাইছো—মোৰ বপাল।

ঐ—কি কৈছিলি ? যুঁজ-বাগৰ নীতি কৌশলৰ কথা ? তেতিয়াৰ দিনত যুঁজ আছিল ছবিধ—এবিধ সমানে সমানে আনবিধ সমানে অসমান। প্ৰথমবিধ মুখামুখি যুঁজ—তাইথে তাইথে বণ, যাৰে বল তাৰ চল। পিছৰ বিধ যুঁজ চোৰা, দুৰ্বলীয়ে ঠাইতে গা-ঢকা দি লুকাই চুবকৈ পাজফালৰ পৰা শত্ৰুক ঘাল। এই পিছৰবিধ যুঁজক খোনা খোনোৱে মস্কৰা কৰি দগা দি কটাও বোলে, খোনোৱে ফুকলি মৰাও বোলে, পিছ আচলাত এইটিও এক

কৌশলহে। অকলশৰীয়া অৱস্থাত আৰু নিজৰ দেহালৈ টান পৰিলে এইবিধ বণহে প্ৰশস্ত।

এতিয়া মই চিন্তা কৰি পালো যে বঙাল ছুটাই মোক বিচাৰি হাবিবন চলাথ্ কৰিব কাৰণ সিহঁত সবল। এই ভাব মনলৈ অহা মাত্ৰক প্ৰকাণ্ড জৰীগছাজাপাৰ ওপৰলৈ চকুপৰি মোৰ বুকু চিৰিংকৈ গ'ল। গছজোপা লঠাড়া, ঘিৰা ছই-চাৰিটা কোঁহপাত ওলাইছ, তাৰ আঁৰ লব নোৱাৰি। ততালিকে শব্দ ফেৰেঙণিটোৰ ডাল এটাতে গবামাৰি ধৰি গা লুকালো। ইয়াক উপস্থিত বুদ্ধি বোলে বোপাইহঁত, বগুৱাৰ জীৱনৰ একমাত্ৰ অবলম্বন। সেইদৰে আঁৰ লৈ চকুৰ পচাৰ নমবাকৈ বঙালৰ ফালে চাই থাকোতে ভয়তে ঘামিছিলোনে জৰাত ঘামিছিলো নেজানো—সেই চ'তমহীয়া ব'দতো বুকুখন চোঁচা চোঁচা লাগিছিল।

বঙালৰ ঘোঁৰা ছুটাই এথুজি ছুথুজিকৈ পানী জুখি জুখি কাকডোঙা পাৰ হৈছিল—অৰ্থাৎ আগ-ভৰিটাৰ পানী কিমান দ'তাব পৰথ্ কৰিহে খোজটো দিয়ে। বঙাল ছুটাই সতৰ্কিতে ইভিত্তি সিভিত্তি চাইছে—পৰদেশত সিহঁতৰ সেইদৰে চোৱাটো নিয়ামই—জোপ জঙ্গলে মৰাণ ক'ত থিত্ দি আছে নেজানি।

নেমুটঙাহন চকুছটা ঘূৰাই-পকাই ইফালে সিফালে চাওঁতে সিহঁতৰ চকু পৰিল চাগৈ নিচিন্তমান নদীৰ পাৰত ঘাঁহুখাই বিচৰণ কৰি থকা লেকামবিহীন তাউখামৰ ওপৰত। কাৰণ হঠাতে উজুটি খোৱাৰ দৰে লেকাম টানি নদীৰ বুকুতে সিহঁতে ঘোঁৰা থেমালে আৰু মই ভবা মতেই ঘোঁৰাৰ গৰাকীৰ দৰিশন পাবলৈ মাটিয় আকাশে চকু বুলাবলৈ ধৰিলে। পিছত অহা আহাদিটো দোখিল নিৰীহ নিমাখিত যেন লাগ—পিছে সিহে আগবাটোক তৰোৱালেৰে খুঁচি কিবা এটা কলে। বঙালৰ ভাষা মোৰ জ্ঞান আছে, পিছে সিহঁতৰ কথাবতৰা শুনিবলৈ নোপোৱাত কি কথা কলে বুজিব নোৱাৰিলো। তাৰ পিছত অৱশ্যে ছুয়াটো বঙাল চকুৰ ওপৰত হাত দি মই ওলমি থকা জৰীজোপাৰ ফালে চালত কথা কি বুজিবলৈ আৰু বাকী নেথাকিল—কথা বিসঙ্গতি।

ফেৰেঙণিটোৰ ডাল এটাত গবামাৰি ধৰি মই দীঘল হৈ পৰি আছিলো

মোৰ সোণহঁত, এটা চকু মুদি আনটোৰে ফেৰেঙণিৰ মাজেদি বঙাললৈ চাই আছে—বঙাল থকা ফালৰ পৰা মোক দেখা নেপায়—সেই গতিকে নিশ্চিন্ত পিছে ফেৰেঙণিটোৰ ফালে আঙুলি টোঁৱাই সিহঁতে টেকুৱাটেকি চোৱা দেখি মোৰ মনতে সংশয় হ'ল, বোলো কিবা উমান পালেনেকি। এহাতেকে খেপিয়াই চাই দেখো মোৰ পাটৰ পাগুৰিটোৰ দুহতীয়া নেগুৰডাল ফেৰেঙণিটোৰ তলেৰে ওলমি ভৰতুপৰীয়াৰ ব'দত চিক্‌চিকাই আছে আৰু অগাইধনি হাবিৰ মাজত এনে খানদানী দৃশ্য দেখি হবপায় বঙাল দুটাই তাৰ কোৱাবখন কৰিছে। অৰ্থাৎ চমুকৈ কবলৈ গ'ল মই ধৰা পৰিলো।

এনেবোৰ খেনাত বোপাইহঁত বগৱাৰ জীৱনত উপস্থিত বৃদ্ধি লাগে, খিতাতে ভোম্বাৰ মগজুত বৃদ্ধিৰ বিজুলী খেলিল যদি বাচিলা, নহ'ল নিগমে মৰণ। মই দেখা পালো, বঙাল ভাৰাৱালৰ নালত হাত দি একাঠ পানীক মাজত ঘোঁৰাৰ লেকাম জৰীজাপাৰ ফালে ঘূৰালেই—বিদশ বিভূঁই জেগাত সিহঁত আতিকে সঁম্।

পিছে এই খৰঙীৰ নদাই সজাতীও সামান্য পাইকৰ পৰা ভুকুত কলাটা পকাই একদিনাই সৰ্গদেৱৰ সজাতী হোৱা নাই। বগুৱাই বগ কৰ, ডাঙৰীয়াই বৃদ্ধি দিয়ে, পিছে দু'ঘাটা গুণ সমান গাত থাকিলোহ সঁজাতী—নহ'ল পোৱাগুটীয়া পাইকহে। মই ঠাইতে মূৰৰ পৰা সাঁচ সাঁচ পাগুৰিটা সোলাকাকি ফেৰেঙণিত বহুৱালো ওলামা নেজডাল এবেদৰেই ওলমি থাকিল। তাৰপিছত মূৰ পাগুৰিৰ অধিনে অকল বৃদ্ধিসাপা লৈ লাহেকৈ গা-গছাজাপাৰ আঁৰ ল'লা আৰু ডালটোৰ পৰা নামি হাবিৰ আঁৰ আঁৰ বগুৱা বাই গৈ ছয় নলমান আঁতৰৰ জোপাতা এটাৰ আশ্ৰয় লৈ পুনৰ বঙালক আলখলখ চাবলৈ ধৰিলো।

পাৰত উঠিহই সমুখৰ বঙালাটোৱে খাপৰ পৰা ভাৰাৱাল উলিয়াই জৰীজোপাৰ ফাল বিজুলীবেগ ঘোঁৰা চেকুৰাল। ওচৰ পালত দেখিলো সিহঁতৰ হাতত হিলৈ নাই—ঘোঁৰাৰ জিনতহে দুটাকৈ জামদাৰ হিলৈ বন্ধা। সেইবিলাক গধুৰ হিলৈ, ঘোঁৰাৰ পিঠিৰপৰা চলাবলৈ টান, খাজাতেও টেৰ সময় লাগে। চলবুজি মই খোচোনাৰ পৰা মোৰ সৰু হিলৈটো উলিয়াই খাঁজি ল'লো আৰু চাপ্‌কানৰ ভিতৰত সিয়া সৰ্গদেৱৰ পত্ৰখানত আঙুলি বুলাই

বুকুত সাহ বাঙ্কিলো । তাৰ পাছত বঙালৰ পোনে হিলৈ টন্ কৰি বলো, বোলো জৰীৰ তলতে সিঠতো বব, ময়ো খাব উৰাম । এজাঁই খাবেবে এটাক বগৰাব পাৰিলেই হ'ল—বাকীটা নদাইৰ হেংদানৰ আগত বেতপৰ ?

এমান পৰলৈকে বঙালৰ গতিবিধি কাৰ্য্যকলাপ মই ভবা গত্তেৰেই হৈছিল দেই—অবশ্বে মোক বঙালে গছৰ ডালত দেখা পাব বুলিহে ভবা নাছিলো । নেগুৰ থকা পাগুৰি বগুৰাই নিপিন্ধে, মই সৰ্গদেৱৰ কাকত অনা কাৰণেহে পিন্ধিব লগা হৈছিল—গতিক তাৰ কথা মনতে নাছিল । সিবোৰ যাইহওঁক বাক, এতিয়া শেষ ভাল যেতিয়া সকলো ভাল । জৰীগছত লোধোম হৈ ওলমি থকা তকৈ এতিয়া ভালহে হ'ল—তাত হাত দুখনো বন্দী হৈ আছিল । বগুৰাৰ বোপাইহঁত, হাত দুখন ঘাই সম্বল—তাকে বন্দী হৈ থকাটো মহা আপদ—হিলৈ হেংদান একোতো চলাব নোৱাৰি । এতিয়া জোপাৰ আঁৰত হাতো মুকলি মানা মুকলি । বঙালে গছৰ ডালত থকা মোৰ পাগুৰিৰ ফালে তবোৱাল গটাৱাইছ, মই দূৰত শান্তিৰ বহি সিহঁতৰ পাগুৰিৰ ফালে হিলৈ টন্ কৰি আছা । মোৰ পাগুৰিৰ ভিতৰত অৱশ্য মোৰ ঘূৰাটা নাই দেই, সিহঁতৰ আছে ।

এনে সময়তে এক নোহোৱা নোপজা কাণ্ড বোপাইহঁত, মঠাহন টিমক লোকেও যিটোৰ একো তং ধৰিব নোৱাৰিলো । বঙাল দুটাই আহি জৰীগছৰ গুৰি পাই ফেৰঙণিটোৰ তলতে ঘোঁৰা থেমালে আৰু তবোৱাল তুলি এপলক ওপৰলৈ চাই নিমিষাত ভূত দেখা মানুহৰ দৰে বিকট চিঞৰ মাৰি তৎকালে ঘোঁৰা ঘূৰাই বিশ্বাসবাদ পলাল । মোৰ খজাঁ হাতহিলৈ হাতত টন্ কৰাতে থাকিল—সিহঁতে এই ভৰ দুপৰীয়াখন গছৰ ডালত বুঢ়াডাঙৰীয়াই দেখিলানে বা'ঘই দেখিলে একো ঠিৰাং কৰিব নোৱাৰি মই বৰ বিবুধিত পৰিলো আৰু বঙাল দুটা নেদখা হলত হাতহিলৈ সামৰি সাৱধান এখুজি দুখুজিকৈ জৰী-জোপাৰ তললৈ আহিলো ।

ফেৰঙণিটোৰ তলত ঠিয় হৈ ওপৰলৈ চাওঁতেই পাগুৰিটো খহি মোৰ ভৰিত পৰিলহি । কিনা বিমোহন কাণ্ড ঐ—গছাজোপাৰ ফেৰঙণিটো নাই । ওলোমা শিপাডাল আছে, মই আঁৰ লোৱা শকত ডালটোও আছে কিন্তু মই সাবটি ধৰি থকা দুহাত বেচৰ শকত ডালটো কিবা ফুকমন্ত্ৰৰ বলত ষিতাত

নোহোৱা হ'ল। হঠাৎ খোবোঙটোলৈ চকু পৰি মোৰ বগুৱা তেজ্জ হিম হৈ গল বোপাইহঁত, এটা বিয়োগাম অজগৰে খোবোঙটোতে গাৰ এডোখৰ পকাই মূৰটো তললৈ কৰি কেবেচীয়া কাটি লাহে লাহে নামিছে। জৰীগছৰ ডাল বুলি কি বস্ত্ৰটা যে বুকুত সাবটি ধৰি মই এপৰ বেলি ওলমি আছিলো ভাবিয়েই গাৰ নোম ডালি ডালি হ'ল। পিছে সাপাটাৰ গাত্ত গবামাৰি ধৰি আছিলো বুলিহে জ্ঞানিনা সাৰিলো দেই—অজগৰে আকৌ মূৰটা ঘূৰাব নোৱাৰে নহয়! ভাগো বঙাল ছুটা ওলালহি, ঈশ্বৰ যি কৰে ভাললৈকে কৰে বাছাইত—নহলে গছৰ তলত টোপনিয়াই থাকোতে সৰ্গদেৱৰ কাকত-পত্ৰ সহিতে এই নদাই সঁজাতী অজগৰৰ পেটত সোমাই গেটেপাতে জীন্ গলাইহঁতেন। ইয়াকে বোলা, অৰণ্যত মূছা নাই বাখুৱা ঈশ্বৰ, তথাপি মৰণ আৰু গৰ্ভৰ ভিতৰ।

ইবাৰ সিবাৰ নাচাই পাগুৰিটা টপক্ কৰ বটলি লৈ ভিৰাই ধৰি লৰ মাৰি কাকাডাঙাৰ পাৰতহে উশাহ সলালোগৈ। পিছে বিপদ অকাল নাহ বোপাইহঁত, জৰীগছত অজগৰে মুখ মেলি আছে, সি মোৰটো কোবত চলিব নোৱাৰ কাৰণেহ। ' ওচৰতে ক'ৰবাত ছুটাকৈ বঙাল ক'ত খাপ্ পাতি আছে তাৰ নাই ঠিক্—ইফালে নদীৰ পাৰত মোৰ তেউখাম্ নাই। ইপোনে সিপোনে চাই ঘোঁৰা বঙাল একোৰ চিনচাব নেদেখি মনত সাহ বান্ধিলো আৰু হাবি-তলীয়া বাটটো পালোগৈ। নিজৰ আঁঠৈ আখানিৰ কথা ভাবি চকুৰ পানী ওলাল, মই ভটীয়াই ওলোৱা নদাই সঁজাতী কালৰ কুটিল গতিত এতিয়া উজ্জ্বলগীয়া হ'ল, তাকো ঘোঁৰা নাই হাতী নাই খোজকাটি। নদাই হেন লোক বণত পৰি কলীয়া হ'ল এ বোপাইহঁত, সেইখন অটব্য অৰণ্যত মই অকলে চাপ্ কানত সিয়া বজাঘৰীয়া কাকত, মূৰত বাজাৰ দায়িত্ব। মনত সৰ্গদেৱৰ চৰণত খেমাছে বিচাৰিলো বোলা এইবাৰ নদায়া গ'ল, মানযত্না গল।

ওলম্ব ৰবি গুজুং গুজুংকৈ কেইনলমান উজ্জ্বল হবপায়—কাষতে হাবিৰ মাজত মানুহৰ মাতৃকথা শুনি আচৰিত হৈ উমান লওঁ বুলি ধমকি বেলো। আধাকোঁচলুৱা বঙলুৱা ঠাচৰ কথা—পিছ মাতটো চিনাকি যেন লাগিল। এৰা—হয়। ভগাটোল হেন এইটো আমাৰ খেমাৰ মাত। অজগৰে-বঙালে এইখন উখামুখত পৰি সিহঁত চাৰিটা পাইকো যে মোৰ

পাছে পাছে আহি আছে পাহৰি আছিলো। আঃ—কি সুখৰ কথা। ইহঁত তেনেহলে আহি ওলাইছেহি।

এটা কথা চিৰকাললৈ মনত ৰাখিবা বোপাইত, বুকুত সাহসিত, মনত হেঁপাহ আৰু শৰীলত বলৰাখি এহাশুধীয়া চেষ্টা কৰিলে, সজ্ঞ উদ্দেশ্য পূৰ্ণত ঈশ্বৰে সদায় সহায় কৰে। লাইখৰিয় কয় বোলে এটোটা কিবা পুৰুষাৰ্থৰ কথা কথাটো কিন্তু ঠিক—নহলে ধেমাইহঁত এই ছোৱাত বোৱাৰ কথা নহয়, এবেৰ্ত বহল এমুঠন দ চ'তমহীয়া কাকডোঙাখন ঠাইতে দেওমাৰি পাৰহৈ নাকৰ পোন চলি যোৱাৰহে কথা। সিহঁত ৰবগৈ লাগে ধনেচৰীৰ পাৰতহে, তাতহে পেৰিবলৈ নাওছনি নাওবৈচা তিযাৰ কৰিবগৈ লাগে। মই নদাইৰ কাৰণেও চিন্তা কৰি সিহঁত বোৱা নাই চাগৈ—মইহেন পাগত উঠা ৰগুৱা, সমস্ত ৰাজ্যৰ দায়িত্ব যাৰ শিৰত তেনাহন বীৰৰ কাৰণ চিন্তা কৰি সিহঁত ইয়াত থেমিবান ? মই ইয়াত বোৱাৰ কথাও সিহঁত নেজান—গতিক নিশ্চয় ক'বাত কিবা বিধাৰণ হল। যদি হৈছে সিও ভালৰ কাৰণেই হৈছে দেই—নহলে মই অথাই পানীত পৰিলো হুয়।

মই যেনহেন বীৰপুৰুষ তেনাহনকৈ বুকু ফিন্দাই কথৰ উৱাদিহ লবলৈ কাষ চাপি গালা। পাতলীয়া হাবিকণ চেৰাই ভুমুকি মাৰি চকু খাই গালা—
ও মোৰ ভয়াই। এমাহান মোৰ ৰগুৱা পাইকসকলে বঙাল ছটাক ঘোঁৰাৰ পৰা নমাই বোঁচ ধৰি ৰজাঘৰীয়া দোপদ্ৰত সাখীৰ দৰে জেৰ কৰিছে। বঙাল ছটায়ো বেঙেমূতা গৰুৰ দৰে কঁপি কঁপি কিবা বিৰ্বিৰাই উত্তৰ দিছে। দেখিয়েই বুজিলা কি সুখিছ সিহঁতে চয় কৰিব পৰা নাই, সোধায়ো উত্তৰৰ মোৰ বুজা নাই। এৰা, বঙালেনো লাৰকাঠতক খাচ্ গডগঞা ঠাঁচৰ কথা বুজে কেনেকৈ—আৰু হইতোনা বঙলুৱা মাতকথাৰ কি আঁত পাব ? ধেমায়ো বাবে-কোপতি সোধে, 'ক'ত আছে ক। আৰু বঙালে হাতভৰি জোকৰি অগ্ৰং বগ্ৰং কিবাকিবি কয়। চাৰিটাকৈ আহোম ৰগুৱাই ঘেৰি ধৰিছে, বঙালৰ মুখত মাত ওলক ছাৰি সেপ ঢুকিবলৈকো ৰহ অৰুণ নাই—

খেনেকু চাই-চিতি থাকি কি কথা কি বতৰা একো মোৰ ধৰিব নোৱাৰিলো যদিও গতিক দেখি বুজিলো যে আজি ধেমাইহঁত গড গঞা অঁকৰা মৈত উঠিছে—সোধাবো অস্ত নাই উত্তৰ দিয়াবো অস্ত নাই। বঙাল থকুথকু

কঁপিছে আৰু ঠহঁতৰ খং খনে খনে চৰিত্ৰ গৈছে । ধেমাইৰ মুখত কেঁচাইখাতীৰ
তেজ—আন্ধি শেনৰ একাত্ ।

মই পিছে সিহঁতৰ মুখিয়াল স্বৰূপে এটা কথা এইখিনিতে চিন্তা কৰিব-
লগীয়া হ'ল— । বঙাল মৰক হানি নাই, কিন্তু ক'ৰ মানুহ, কি কথা, কি
কাৰণ আহিছে এইবোৰ উৰহী গছৰ ওৰ নোলাৱাকৈ বাৰটপথে লাগ পালও
বঙাল কাটিবলৈ সৰ্গদেৱৰ মনা আছে । খোনাৰ বাৰ পলাই পিছলি অশা বগুৱা,
কিন্তু কেতাবাৰ আৰু কটকীও আহে । এইবাৰক সুধিয়েই ফুকনসকলে
বঙালৰ বা-বতৰা লয়, সিহঁতৰ আগলি দিগলিৰা খা-খবৰ পায় । গতিকে
নিজৰ গাল টান নপৰালে বঙালৰ দগা দি কটা ভাল নহয় । এনে
অবস্থাত কি কৰা যায় ?

অলপ দূৰৈত দেখিলো বঙালৰ ঘোঁৰা দুটা বান্ধি থোৱা আছে—কাষতে
মোৰ ভাউখাম । দেখি ত্ৰি—বপুৰাই বঙালৰ কাজলী ঘূৰীজনী দেখি মোহ
গ'ল চাইগৈ—ওচৰতে টোঙৰ পেঙৰ কাৰি আছে । আগঠেঙত ফান্দনি
জোঁটা আছে বালত বন্ধা—নহলে ইহাঃ বঙালে আহাহামে যাদবা কৰিলে
হয় এতিয়া ?

পিছে সেটোবাৰ দৃশ্য চাই মন জুৰাবৰ পৰ তেতিয়া নহয়—ধেমাইৰ টিং-
টিংগিয়া খংটা দোপত্, দোপে চৰিত্ৰ গৈছে—ভৰচুপৰীয়াখন হাবিৰ মাজতে
এতিয়া কাণ্ড এটা কৰ । এনে সময়তে মই নদায়ে বংপথাৰত প্ৰবেশ কৰা
ভাল—নহলে দুই চকৰীয়া অঁকৰামূৰীয়া ধেমাকে হঠাতে ঘাপমাৰি বঙালক
ছোৱা কৰিবও পাৰে—তেতিয়া সৰ্গদেৱৰ আগত মোৰহে মুখ উলিওৱাৰ থল
হেৰাব, মইহে শ্ৰীচৰণত সমস্তে বাইখান কৰিব লাগিব সূৰ্য্যৰ মুখত কোনে
সোপা দিব ? আৰু মইনো তাত মিছা মাতিবগৈ পাৰোনে ? গতিকে মই
এবাৰ চেগবুজি ধেমাইৰ মুখৰ আগতে ভোটোংকৰে ওলাই গলো ।

বগুৱা পাইক এটাইকেউটাৰে মূৰত যেন আকাশ ফুটি চৰগ্ৰহে পৰিল
বোপাইহঁত, কেউটাই টেলুকাটেলুকিকৈ মোলৈ চাই আচল্লায়ে পোৱা মানুহৰ
দৰে ঘোঁৰাৰ ওপৰতে টলং-ভটং কৰিবলৈ ধৰিলে । বঙাল ছুটায়ো চেলুবুজি
সিহঁতৰ ঘোঁৰা ছুটাৰ ফালে চোঁচা ললে । তেহে মই, 'ধৰ ধৰ, বঙাল
পলাল' বুলি চিঞৰ ধৰিলত জানিবা লাকোৰ গিয়ান ঘূৰিল । খিতাতে

হেংদাখন উলিয়াই সি বঙাল ছুটাক বোখিলে। বঙালেও তবোৱাল উলিয়াইছিল—পিছে ইহঁত চাৰিটাভা—উস্তিব নোৱাৰিলে। তাতে মখে হেংদান উলিয়াই খেদা মাৰি গলত তবোৱাল পেলাই বইচ্ হৈ সিহঁত মাটিতে আঁঠু লৈ বহিল আৰু আমাৰ কবঙীয়া খুমন পাইকে 'এবাৰ সাপে খালে ঘূৰিবাৰ লেজুলৈকো ভয়' বুলি হবপায় এইবাৰ সিহঁতৰ হাতত লোৱা লগালে।

এতিয়াহে আমাৰবোৰো ঘোঁৰাৰ পৰা নামিল আৰু আটাইবোৰ মাটিতে ঘূৰনীয়াকৈ বহিলা—মই নিজৰ মানটো ৰাখি গছৰ মুচা এটাতে অকণমান ওখত বহিলা, তাৰ পিছত ধেমাইব বোলা, 'কি হল ক হব।'

ৰজাঘৰীয়া এই পাইকাৰাৰ বণথলীত যেনে চোকা ৰণুৱা বোপাইহঁত কথা-বতৰাত তাৰ এশগুণ ভোঁটা। নাও সজাৰপৰা ববহিলৈ মৰালৈক সকলা কামতে ইহঁত পাইকেত, কিন্তু মুখখন মেলিবলগীয়া হলেই লেঠা। আকাশৰ পোন চকুহাল টোঁৱাই লৈ আগ নাই গুৰি নাই মুখত যিহাক আহে তাক হৌ-হৌকৈ বলনিব, লাগে তুমি বুজা বা নুবুজা। মুঠতে কেউটা পাইকে এপৰমান একলেথাৰিয় ডালপাতত কোবোৱাৰ পাছত মই এভাগ শুনি আৰু তিনিভাগ মনতে ধৰিলৈ যি বুজিলা, কথাটা হল এই :

অৰ্থাৎ বেলা দুপৰীয়া আমাৰ চাৰি বীৰপুৰুষে কাকডোঙাৰ পাৰ পাই দেখিল তাউখাম অকলশৰ আপানমনে পানীযুঁৱলিত ঘাঁহ খাই আছে। এতকে ওচৰতে ক'ববাত মখে আছা বুলি অনুমান কৰি সিহঁতে ইভিত্তি সিভিত্ত চাইছিল—তোনাত নদীৰ বুকুত আহাদি ছুটাক দেখি হাবিৰ আঁৰ লাল। আহাদি ছুটাই পিছে সিাপানেহে গল—ইহঁতে নিৰিকি নিৰিকি চাই দেখিল যে গছৰ তলত বঙাল ওপৰত মই। মোৰ বিপদ বুজি সষ্টম হৈ চাৰিটাই চৌচা লৈছিল, পিছে ইতিমধ্যেতে হিলদল ভাঙি বঙাল ঘূৰিলেই। গতিকে হাৰিতলীয়া লুংলুঙীয়া বাটৰ দুয়োকাষে চোপ্ লৈ দৰি দি ইহঁতে বঙালক ধৰিলে আৰু মোৰ কি হল কি কথা সুধি জেব্ কৰি থাকিল।

তোমালোক চাৰিগৈ দ'ৰি দি ধৰা বণ-কৌশলৰ কথা নেজানা—এবা, বঙালা গল, যুঁজৰ এইবোৰ কায়দা কিটিপৰ কথাও কেৱেঁ নজনা হল। দ'ৰি দি ধৰাৰ কৌশলটো ঠেক বাটত যেতিয়া শত্ৰুৱে বেগী ঘোঁৰা দৌৰাই যায়

তেতিয়া খটাৰ লাগে। বাটৰ দুয়োকাষে দুজন চোৱাৰীয়ে ঘোঁৰাত উঠি বুকুৰ সমানত, আঙুলিটোমান শকত এৰী সূতাৰে খৰপাকত পকোৱা এডাল ফ'ই টানি ধৰে। গছৰ ঠানি বা গা-গছত দ'ৰিডালৰ এটা মূৰ বান্ধি দিব পাৰিলে বেছি ভাল। কিন্তু সাধাৰণতে এনে কামত হাতত সময় একেবাৰে কম থাকে, সুবিধামতে শকত গছো পোৱা নেযায়—সেই কাৰণে তেনে কটকটীয়া যোগান ধৰিবলৈ সুবিধা নহয়গৈ। প্ৰথমতে দ'ৰিডাল টিলাই ধৰে। ঘোঁৰা চেকুৰাই অহা শতুক যেতিয়া ওচৰ পায়হি তেতিয়া দ'ৰিডাল টানি ধৰিব লাগে আৰু তাৰ গলত দ'ৰিডাল লাগো লাগো হওঁতেই চেমন বৃজ্জ বৰশীত চিপ্ মৰাৰ দৰে উলাহি লুটপুটৈ চিপ্ মাৰি দিব লাগে। কি ঘটিল বৃজ্জ পোৱাৰ আগতেই বগুৱাটি কুটুপুটৈ মাটিত সৰি পৰিব, তাক ঠেঙৰ তলৰ ঘোঁৰাটো সৰাকি এবাই গৈ কোবতে কোনোবা ধূপুৰী পাবগৈ। সৰহীয়া বগুৱা হলে পিছ দ'ৰি দি ধৰাটো টান দেই—অৱশ্যে খুব বেগাই চলা ঘোৰা হলে চাৰি-পাঁচোটা মানক এনেকৈ বগৰাব পাৰি। ঘোঁৰা লাতে-ধীৰে চলিলে এটা কি দুটাকহে পাৰি। ঠটা মাটিত গুৰি কঁঠালটো পৰা দি পৰি এনেবাৰ বগুৱা প্ৰায়েই বহুপৰ মূচ্‌কঁচ্‌ গৈ থাকে—পিছে কোঁঠযানা তাৰ বেতিক্ৰমা হয়। তেনে খলত মাটিত পৰাৰ লগে লগে হেংদান উলিয়াই বোঁচ ধৰি বান্ধি পেলাব লাগে। এইবইটা বঙাল বোলে খাম্বুক মূচ্‌কঁচ্‌ গৈ আছিল, পিছত গিয়ান পাই বোঙমূতা গৰুৰ দৰে কঁপিন্‌ছোত কঁপিছে—মুখৰ মাথোক ওলাৱা নাই। আমাৰ দিনত বোপাইহঁত, দ'ৰি-দি-ধৰা, চিপ্‌লগোৱা এইবাৰ কৌশল কঁকালত পানীগামোছা ঔবাৰ কালৰপৰাই সকলোৱে জানিছিল।

পাছ খেমাইহঁতক বোলে, 'তহঁত জধামূৰ্গ, অজগৌ। তহেতেয়ে হাবিৰ মাজতে বববকুৱাৰ দোপ্‌দৰটো পাতি লৈ মেল সুধিবলৈ বহিলিহঁক, মোৰনে কি গতি হল বিচাৰ-খোচাৰ নকৰিলি কিয়?' মাজুলীয়াৰ ভেলুৱাই বোলে, মই গৈছিলো, দেৱক গছৰ ডালত দেখা হে নেপালো। গতিকে বোলে দেৱক ইহঁতে কিবা কৰি কৰবাত লুকুৱালেহে।' মই বোলে, 'গৰুৰুজ্জ, দুটা ইতৰ আহাদিয়ে মই হেন বীৰক কাটিমাৰি খম্বুকতে কৰবাত লুকাই পেলালে বুলি ভাবিলি যেতিয়া—।' সি বোলে, তাকেহে বঙালক

সুধিপুচ্ছি উত্তৰ পোৱা নাই—এনেতে দহোন দেৱ সৌশৰীবেবে ওলালহি ।
মই বোলা, 'তহতৰ খোলাত গোবৰ ।'

সিহঁত কেউটাই তলমূৰ কৰিলে, মুখত কথা নাইকিয়া হল । মই বঙাল
ছুটাৰ ফালে ঘূৰি সিহঁতক বঙলুৱা ভাষাতে সুধিলো বোলা, 'কাকডোঙাৰ
পৰা বিজুলী সঞ্চাৰে ঘোঁৰা চেকুৰাই আহি তহঁতে যে জৰীগছৰ তলৰ পৰা
হঠাত ঘূৰিলি তাৰ ওৰটো কি ? বহুত গুণাগুণা কৰিও মই একো জ্ঞাত
পোৱা নাই ।'

বঙাল ছুটাৰ মুখকেইখন কেঁচা হালধি বটাৰ দৰে শেঁতা হালধীয়া হৈছিল,
হাত-ভৰিবাবৰ অলয় জাৰে পোৱাৰ দৰে থকুথকু কৈ ক'পিছিল । খেৰৰ সনি
হেন শুকান ওঁঠকেইটা লৰাই সিহঁত আধা বঙলুৱা আধা চেকেৰীয়া ভাষাত
যি কাল তাৰ মম এই :

অৰ্থাৎ কাকডোঙাৰ মাজৰ পৰাই সিহঁত তাউখামক নজৰ কৰি ওচৰে-
পাঁজৰ কোৱানাবা আহাম এগুৱা আছে বুলি আন্দাজ কৰিলে আৰু তাতে
খন্তেক বৈ এনিতেনি চাওঁতে দূৰৰ জৰীগছজোপাৰ ফেৰেঙণিতে বগুৱাটো
দেখিলে—তাৰ মানে প্ৰথমত বগুৱাৰ পাগুৰিটোৰ নেজডাল দেখিলে, অলপ
আগবাঢ়ি গৈ পাগুৰিটাও দেখিলে । তাকে টন কৰি খেদি গৈ জৰীগছৰ
কাষ পাই ওপৰলৈ চাওঁতেই এগুৱাটোৱে টিকিৰ কৰি থিতাতে এটা বিঘাগোম
অজগৰ সাপ হল আৰু হাঁ-বৈ মুখমেলি সিহঁতক খেদি আহিল । সিহঁতো
পাট্‌চাৰ আহাদি—তৎক্ষণাত ভৰাই ধৰি পিছটাকি পলাল আৰু কণামুনাকৈ
ঘোঁৰা চেকুৰাবলৈ ধৰিলে । এনেকৈ গৈ থাকোতে চপকৰে কি হল, ছয়োটা
চোৱাৰী ঘোঁৰাৰ পৰা লুটপুটপুট কৈ খহি পৰিল । তাৰ পাছৰ ঘটনা এয়া ।
কামৰূপীয়া ফুকমন্ত্ৰক সাত কোটি আদাৰ্ জনাই সিহঁতে লোৱা দিয়া হাততখন
কপালত ঠেঁকি প্ৰাণ নামাৰিবলৈ জয়দেউ কাকুতি কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু
প্ৰাণৰক্ষা পৰিল চাৰা জিন্দগী নোকৰ খাটিবলৈকো ৰাজী হল ।

ওচৰে নেঘেৰিব চকীতে নে জোলাইবন্ধাৰ চকীতে ভেতিয়া শলা
ৰৰগোহাঁই আছিলহি, ভাবিলো এই ভালুকৰ সাঙী ছুটাক তাতে খণ্ডাওঁ ।
বঙালত সঁজাত নাই—দূৰ বাটত বান্ধি-কুন্ধিও নিয়া সুচল নহয় । সখে
আঁতিগুৰিকে লওঁ বুলি দুই-চাৰিটা কথা সুধিলো । সিহঁত বোলে মুগালৰ

মুঠে, ইয়াত সুগৰী, আগৰকাঠ কিনে, পচিমীয়া বেহানি বিকে। কলিয়াবৰৰ কাৰৰ শিঙৰিতে বেহা কৰি আছিল। তাৰপৰা লুইত উজ্জাই লুকাই চুবকৈ ধনেচৰীয়েদি ভিতৰ সোমাইছিল। তেনেতে তিয়ৰী কোঁঠত কছাৰীয়ে 'আগৰকাঠ বিকো' বুলি মাতি নি চকীয়ালত ভেটোল—তাতে ছটাক কাটিলেও। নাওভিঙা তিয়ৰীঘাটেতে এৰি সিহঁত ছটাই গুপুত ঘোঁৰাত উঠি পলাল। কথা এতেমানেই।

বনৰীয়া ঢেকীয়ালতি আৰু আমৈলতাবে ছাষাটাকে ঘোঁৰাৰ পিঠিত নিকটকটীয়াকৈ বান্ধি-কুন্ধি যেতিয়া দেৱৰগাওঁলৈ বুলি বাওনা হলো তেতিয়া পচিমৰ ধূলিয়ৰী আকাশত বাঙলী বেগি মাৰ যাওঁ যাওঁ—দিন এটা অথাল গল।

সন্ধিয়া ভাগোতে দেৱৰগাওঁ পালেগৈ। 'তাহানি এটাছাৰা ঠাইক বুলিছিল নাম দৈয়াং। লুইত আমনি কৰিলত বুঢ়াৰজাই নাম-দৈয়াংৰ দ'ল দেৱাল উত্তৰ পাৰৰ পৰা দক্ষিণ পাৰলৈ তুলি আনি নোঘৰিটিঙত পাতিলহি। মাটি-বৃত্তি দেবাস্তৰ দান কৰি নাম সলাই দেৱৰগাম বুলিলে। তাত আমাৰো ছাউনীও আছিল। শলাবৰ গোহাঁইদেৱক বাহৰাত লগ পালেগৈ। মোক চাব দেখি চিনি পাই ভাষ-সংশাষ বোলে, 'কলৈনা আহিলি?' মই বোলে, 'চিকুগী কুঁৱৰীৰ গা ভাল নহয়—অমৃত খাব লাগে। তাতহে বজাশঙ্কৰ বৰফুকনক সান্দশ পঠাইছে—নামজানিত ভেটাৰগৈ লাগে।' বোলে, 'সৰ্গমহা-বজাই তেনেহে কামতহে সঁজাতী ভেজাযান?' মই বোলে, 'কিবা তোমাৰ আমাৰ কথানে? বজা-বাজাৱানৰ কথা, আমিনা কি বুজ পাওঁ?'

বৰগোহাঁইৰ আগত বঙালৰ কথা সমাস্ত বথানিলা। তলমূৰ কৰি তভক মাৰি শুনি থাকি গোহাঁই বোলে, 'সঁজাতী, লুত্‌ফুলা ছিৰাজী মোগলৰ ধানাদাৰ হৈ গুৱাহাটীত বহাৰ দিন ধৰি ফুকনৰাবে কোনো বঙাল বেপাৰীক কাজলীমুখ পেৰিবলৈ দিয়া নাই। ইটো পাৰেও আহিব নোৱাৰে—কোচানে পাছভেটা ধৰি খাণ্ডাত ধাৰ দি আছে। তাতো পাৰিলেওনো চামধৰা পেৰাষ কেনেকৰি? গতিকে বুজো, ইহঁত বঙালে আসৈহে মাতিছে। মোৰ মনে ইহঁত ছিৰাজীৰ চৰীয়া। ত'ত গুৱাহাটীত সত্ৰতুলি তৰ বাটে ইবালাকক ভেজাইছে আমাৰ বল শক্তিৰহে গমগতি লবলৈ। নতুবা ইহঁত পলৰীয়া বগুৱা। যাই

হওঁক, মানুহ ছটা মোৰ ইয়াতে থৈ যাহক—মই সকলো বুকু লৈ যি ভাল হয় কৰিম। আকৌ বঙালেৰে যুঁজিবই লাগিব, বুজাই-বটাই ইহঁতক আমাৰ ফলীয়া কৰি লব পাৰিলে ভাল; আৰু হাবামখোৰ হয় যদি ছুছোৱাকৈ কাটি নেঘেৰীৰ পাহাৰৰ পৰা লুইতলৈ দলিয়াই দিবলৈ কেতপৰ ?

ভাত এমুঠি খাই বাতিটো তাত পৰি থাকিলো। বাতি বিয়লি ধনেচৰী পাৰ হবলৈ অস্ত্ৰবিধা—নাওবৈচা যোগাৰ কৰিব লাগে, নদীৰ বুকুত পকোৱা বালি। কপিলীৰ মান নহলেও, ধনেচৰীৰ চোৰ বালিৰ পাকো কম নহয় দেই, ঠায়ে ঠায়ে গোট হাতী গোটে গোটে গিলিব পাৰে। তাতে হাবিয়ে-বননিয়ে বঙালৰ যিহ ঘিট্‌ঘিটনি দেখিছো, হাবিতলীয়া বাটত বাতি বিয়লি যাত্ৰা নকৰাই মজল। ধনেচৰীতো বোলে নিশা সোণৰ নাও বগাঘোঁৰা ওলায়। মযাপী নৈ।

পিছদিনা পুৱতি নিশা কাউৰী কুকুৰ মাটিত নৌপবোতই আকৌ বাওনা হলো। ধনেচৰীৰ নাওবৈচা ঘাটোয় নৈ পাৰ কৰি অঁতালতহে পূৰ্বেকণ দিছে।

মোৰ বাওঁহাতৰ এই কনিষ্ঠ আঙুলিটোৰ যে আগ পাব ছটা নাই তোমালৈকে এই কেইদিনত কেতিয়াবা মন কৰিছাহকনে বাক ? মন কৰিছাহক যদি চাগৈ ভাবিছা সামাগ্ৰ ৰণুৱাৰ দৰে যুঁজ-বাগৰতহে নদাইৰ নিঘুণী শৰীৰত এইকণ ঘুণ লাগিল। নতুবা কিবা আওপাকত ছুঁঘটনা হল। পিছে সেইবোৰ নহয় বোপাইহত, সমুখ যুঁজত নদাইৰ শৰীৰত ঘুণ লগাব পৰা বীৰপুৰুষ এইছোৱাত নহবও নুপজিবও। ছুঁঘটনাত অকস্মাতে তেনেটো হবলৈ নেপায় দেই—এই নদাই সদায় সজাগ, সৰ্বক্ষণে সতৰ্ক, সজ্ঞানে অজ্ঞানে বিধিনিয়ে তেনেকৈ মোৰাব নোৱাৰে। পিছে জানি-বুজি শাস্ত্ৰ মগজুৰ অনেক চিন্তা বিবেচনা কৰি বাওঁহাতৰ এই আঙুলিটো মই সোঁহাতেৰে ঘাপমাৰি একেকোবেই নিজে নিজে বাটি পেলাইছিলো এখন নিনাও গাঁৱত—ছুইমুনিশিলা পাবই ভালুকজুৰি পোৱাৰ আগতে। কিয় কাটিছিলো জানাহক ? সমাজৰ নীতি-নিয়মৰ কটকটীয়া বান্ধোনত বান্ধখাই

জীৱনৰ দোমোজাত খাউনি হেৰুৱা এহাল ডেকা-গাভৰুৰ হাবিয়াস পূৰ্ব কৰিবলৈ, মোৰ মনলৈ অহা খস্কেকীয়া ছুৰ্বলতাক বিদূৰ কৰিবলৈ, একাৰে ক'লা কৰি পেলোৱা মোৰ জীৱনটোলৈ অহা কনমান পোহৰৰ বেঙনিক কধি ৰাজ্য আৰু সৰ্গদেৱৰ হকে উছৰ্গা কৰা জীৱনৰ আৰ্হি ৰক্ষা কৰিবলৈ। ভৰ ডেকা বয়সতে ঘটা এই ক্ষুদ্ৰমান ঘটনাৰ মাজতে লুকাই আছে মোৰ মনত শিলৰ বেখ কাটিযোৱা সোঁৱৰণি, আজিও মোৰ মন উজলাই যায় বিজুলীৰ চমকৰ দৰে সেই এখন ছবিয়ে, সেই পীৰিত্তিৰ কাহিনীয়ে। সেইদিনা একাৰ ৰাতি মন আঁউসীৰে ভৰাই মই এই আঙুলিটো বাটিছিলো, আজি এই জীৱনৰ আবেলি বেলিকা সেই সোঁৱৰণিকন মোৰ অতুল সম্পদ বোপাইহত, এই কটা আঙুলিটোত চকু পৰিল মোৰ মন অপাৰ শাস্তি আৰু পোহৰেৰে ভৰি পৰে। নিজাক নিজাই কওঁ—আহা, কি নিভীক বীৰ অথচ কি ত্যাগী পুৰুষ এই নদাই সঁজাতী।

ভাল তেনে শুনাহক। দেৱৰগাঁৱৰ পৰা ধনেচৰী আছিল বাৰাক্ৰাশ ভটিয়াই। মাজতে দেৱৰীয়া জান, চ'তমহীয়া খৰাং। এপাৰে চকুৰে মৰ্ণিব পৰালৈকে কচুপথাৰ, এপাৰে ধামনীপথাৰ। মাজ মাজ তামোলনি আৰু বাঁহনিৰ ঢকা চমকা-চমক গাওঁবোৰেৰে বুটাবছা। বুটাবজাৰ দিনত মোমাই তামুলীয়ে হাজা উহান্ কৰি বহুত মৰীয়া আনি এইছোৱাতে পাতিছিলহি—সেই নিমিস্তে কলাইগাওঁ। পিছে বালিঅঁহীয়া মাটি, খেতিবাতি নহয়। মৰীয়াই ছকোশ দূৰ লখিমী পথাৰৰ পৰা বোকা-আলতীয়া মাটি আঁজালি আঁজালিকৈ আনি খাটত ভৰাই শইচ পথাৰৰ যুইগ কৰি পেলালে। তাতে খাটৰ নাম হল বোকাখাট। সিফাললৈ কেইবাঘৰো এবাই অহা বঙালো পাতিছিলহি—পিছে জগৰটো লাগিল শোৱালকুচিৰ আটেকুৰি ঘৰ তাঁতী দৰ্শিণ কোলে পতাতহে দেই। সেই আপাহতহে পিক্ছাই বৰফুকন হল। বোলে, 'সৰ্গদেৱৰ ৰাজ্য মাটি নাটিল।' পিছে, চ'তমহীয়া পথাৰ শুকান, হাবি-জঙ্গলৰ মাজে মাজেও লুংলুঙীয়া বাট—ঘোঁৰাও চলে, মানুহো চলে। ধনেচৰী, বজাবাৰীপাৰহৈ ভালেৰেই গলো। লখুজানৰ চিক্চিকীয়া পানী দেখি পিয়াহ লাগিল হবলা, ঘোঁৰাকেইটা থেমিল। চ'তমহীয়া ৰ'দত আমি মানুহকেইটাও অৱশ, তাতে খস্কেক জিৰাই লাকোইতৰ লগে লগে

কইনাথুজীয়া খোজত চলি থাকিলো। বিপদে-আপদে সাৰথি, লগ নেবাই
ভাল, লাগিলে যিমানেই অজ্ঞগৌ নহওঁক।

আঁটিখুলি পেৰিয়েই তৰ্‌বাট এৰি লুইতৰ পাৰে পাৰে বুলিবলগীয়া হল—
সেইছোৱাত লুইতে পাহাৰৰ ভৰি ধুৱাই গৈছে। তাৰপৰা কুকুৰাকটাৰ
কোঁঠলৈকে অটবা হাবি আৰু পাহাৰ—এইছোৱা মিকিবৰ ৰাজ্যৰ কাষে
কাষে, লুইতৰ পাৰ নললে উপায় নাই। সোঁহাতে ধূলিয়ৰী লুইত, বাওঁহাতে
আকাশাচাৱা পাহাৰ শিলে-হাবিয়ে জঙ্গলে ভৰা। চ'তমহীয়া আবেলিৰ
তমোময় ৰ'দত বেলিমুখীমাকৈ পোনাহাঁহ। ঠাইতে ওখ, ঠাইতে চাপৰ, এই
খাল, এই বাম। ভালুকজুৰি পাবলৈ তেতিয়াও কেইক্ৰোশমান বাকী—সেই
ছোৱাত আকৌ এশিঙীয়া গঁড় চলাফুৰা কৰে। দেখিলো কিছু দূৰৈতে এচমকা
টিলা পাহাৰৰ নামনিতে সৰু এখন গাওঁ। চাপৰিৰ দীঘল বৰতাবে চোৱা
জুপুৰী ঘৰবাবৰ খুঁখাই আছে—মাজতে চোতাল উঁৰাল, তামোলনি বাঁহনি
নাই। বজ্জিলা পুৰণা গাওঁ নহয়, ন-পমুৱা। কুকুৰাকটাৰ কোঁঠলৈ এতিয়াও
আঠাক্ৰোশ বাকী—বেলি লহিয়ালেই। ভাগৰে জোৰে ৰাতিটো পৰি
থাকিবলৈ কৰবাত সুবিধা অকন হয়ই নেকি বুলি ঠাইতে নদীপাৰ এৰি
গাওঁখনৰ ফালে বাট ললো।

ওচৰ চাপি দেখিলো—ন-কৈ বহা গাওঁ হ'ব। মানুহ মুঠতে দহ-বাৰ
ঘৰহে হ'ব। এই অগাঠধনি হাবি বকৰাণিৰ মাজত সৰ্গদেৱৰ ৰাজ্যৰ এই
এমুঠি মানুহক কোনে তুলি ক'ৰপৰা কিয় বহুৱালেহি তাকে ভাবিগুণি
গাওঁখনত ভুমুকি মাৰিলোঁ। আমি যেনেহন বীৰ তেনেহনকৈ বুকু ফুলাই
শাৰীপতি খৰ কদমত ঘোঁৰা চলালো—প্ৰথমে মই, পাছে পাছে ঢোলৰ
লগৰ টেমেকা বাকী চাৰিটা। পোট পেটে কেউটাই সষ্টম—সৰ্গদেৱৰ
ৰাজ্যৰ চুকেকোণে মিত্ৰ যিমান শতুক তাতকৈ বেছি। আৰু সেই কালত
দুৰ্বল হেন দেখিলে মিত্ৰকো ঘৈয়ায় দেই—শত্ৰু-মিত্ৰ সময় বুজিহে।
এইবাব ক'ৰ মানুহ কি কথা আঁতিগুৰি নোলোৱাকৈ মুখামুখি হোৱা
ঠিক নহয়—অচিন কাঠৰ ঘোঁৰা।

বৰতাবে চোৱা বাঁহ-ইকৰাৰ জুপুৰিবাবৰ সোঁ মাজতে এখন ঘূৰণীয়াকৈ
বহল চোতাল, এটপীয়া ঘৰবাবৰ ঢং উস্তৰপৰীয়া—হুইমূৰে হোৰোপা খোৱা।

চৌভালতে গৰুৰুকা খুটি—সিমূৰে কানৰ সঁতাই বোৱাই ওবনী লোৱা কেইজনীমান ডেকেৰী আদহীয়া তিবোতা মানুহ—কুলাৰে ধানত বা দি আছে। বুকুত মেখনী তাকে মেখেলা কৰি গাঁঠি দি পিছা, কঁকালত টানিমৰা টঙালি। জাকৈয়া কুলাৰ তাল তালে নিপোটল লাহী দেহাবোৰ চ'তমহীয়া কঁহুৱাবনৰ দৰে হালিছে জালিচ, ভাগৰুৱা মুখাবাৰ ৰাজনী বেলিৰ দৰে ৰঙা, তাতে টোপাটোপ ঘামৰ মুকুতা। আমাৰ ঘোঁৰাৰ খোজৰ শৰত ৰা দিয়া খেমাই কেউজনী মানুহ চৰগ্ পৰা মানুহৰ দৰে আমাৰ ফাল ৰ-লাগি চাই ৰ'ল। আমিও লেকাম টানি থেমিলো।

তিবোতা কেইজনীয়ে ভয় খাইছিল হবপায়। হাযাতা, পাঁচোটাকৈ গজ্জকীয়া চোৱাৰী ৰগুৱা, ভাগৰত ঘামিজামি আহিলেও, কাপাৰকানি ক'লা হলেও ৰাজপুকুৰৰ চেহেৰাতে চিন্। গতিকে মুনিহৰ ডঁৰাবৰ কথা— তিবোতা কোন চাব। সিহাত পিছ লৰমাৰি পলাই নগল, আটাতা নেনপাৰিলে। ওচৰে-পাঁজাৰ মুনিহৰ চিনচাব দেখোনেকি বুলি চাৰিউফাল চকু ফুৰালো—আমাৰ দৰে লোকে ত্ৰিৰাতাৰে কি কথা হব? পিছে নাই। 'সইতৰ মাজৰে গাভক এজনীয়ে খোনক্ তন্ত্ৰি থাকি কঁকালৰ টঙালিৰ গাঁঠিটো আৰু টানকৈ আঁটি আমাৰ ফালে আগবাঢ়ি আহিল। আমিও ঘোঁৰাৰ পৰা নামিলো আৰু মই দুখোজ আগবাঢ়ি গৈ বীৰদৰ্পে গাভকৰ মুখামুখিকৈ ঠিয় দিলোগৈ।

কেউফালে চকু ফুৰাই দেখিলো কেইটামান নঙঠা—আধা—নঙঠা লৰালুৰিয় আহি আমাৰ কাষত থিত দিছেহি। গাভকজনী আতিকৈ দেখ- নিয়াৰ আছিল বোপাইহঁত, লাহী গঢ়ন, কেঁচা সোণৰ ৰ', উঠন বুকু, কুন্দত কটা মুখ। দেখি মইহঁত সঁজাতীৰ পৰ্বত সদৃশ চিত্তা লৰিল, মন উৰো উৰা হল। মোৰ ৰাজকোঁৱৰ সদৃশ দেহা, বীৰৰ ভাওভঙ্গী খোজ-কাটল দেখি গাভকৰ মনটাতো চাগৈ খোকিবাখো লাগিছিল দেই—মই ওচৰ পালত জুই পৰি তলমূৰ কৰিল। আচল বীৰপুকুৰে গাভক ছোৱালীৰ কমেৱা তুলাহেন মন প্ৰথম দৰিশনতে জিনিব পাৰে দেই—খোনক পৰ কাৰো মুখত কোনো কথা নোলাল। তাৰ পিছত নিজকে সূঁৱৰি অৰুণ সূঁথিৰ হৈ জানিবা মই খাচ্ গডগঞা ভাষাতে কৈ পেলালো, বোলো, 'আমি ৰাজ্যৰ কামত

ভটীয়াইছো। বাজিটো পৰি থাকিবলৈ ইয়াত কৰবাত সুবিধা হবনেকি ?

গাভৰুৰ মুখৰ ভাব সলনি নহল—ঠাইতে মূৰতুলি পাছৰ কেইজনীলৈ চালে। ভাব দেখি বুজিলো মোৰ কথা তেবাসবে বুজিব পৰা নাই। সৰ্গদেৱৰ ৰাজ্যত বোপাহঁত, চুকে-কোণে নানা তৰুৰ প্ৰজা, কাৰো লগত কোনো নিমিলে। ইহত মিকিবেইন আৰবইনে গোভাই তাকো বুকু নেপালোঁ—সেইবোৰ এটাইবোৰ দোৱান মই কৰও নেজানো বুজিও নেপাওঁ। পিছে এই নদাই ইমান সহজাত এৰা ভকত নহয় দেই। গৰুৰ আগত টোকাৰি বাবলৈ এৰি এইবাৰ হাতৰ আঙুলিৰে অঙ্গিভঙ্গী কৰি বুজালো যে বাজিটো জিৰণি লবলৈ ঠাই অকণ বিচাৰিছা। মোৰ ভাও-ভিঙতি দেখি মুখত কাপোৰ লৈ খিলখিলকৈ হাঁহিত দিল। পেটে পেটে খং উঠিছিল—বিস্ত খং কৰিবৰ পাত্ৰ এইবোৰ নহয়, থান-বাংলা নহয়। গতিৰ মনৰ খং ৰাগ মনতে সহি সামৰি ভাও-ভঙ্গীৰই আৰো এৰাৰ কথাটো বুজাবৰ চেষ্টা কৰিলোঁ। ইমান সহজ কথাটা কলা বোবা লোকেও বুজিব পাৰে—পিছ এইবাৰ গাভৰুজনীয়েও অবিকল একে আঙতি-ভিঙতি লগৰ কেউজনীক দেখুৱাই সিঞাৰি দিলত কেউজনী তিৰীয়ে আৰু লৰালুৰি সোপায়া গিৰ্জনি মাৰি হাঁহি দিলে। মোৰ গাই আৰু নসতিল বাপাইও, আহাম ৰণুৱাৰ ডেকা তেজ মূৰত উঠিল—গাভৰুজনীৰ হাতখন খপ্‌কৰে থাপ্‌মাৰি ধৰি জোকাৰ এটা মাৰি খঙেৰই কৈ দিলা বোলো, 'এনেদৰে পেংলাই নকৰিবহঁক—তহতৰ গাওঁভুই সোপাকে উছান কৰি যাম। মই কোন চিনি পোৱা নাই। কথা বুজক মূবুজক মোৰযে খং উঠিছে আৰু মইযে একাচকা মানুহ গাভৰুজনীয়ে ধৰিব পাৰিলে হবপাষ—তাই হঠাৎ লেউসেউ হৈমাটিত বহি পৰাহেন হল, মুখখন কেহঁৰাজ বটায়েন ক'লা পৰিল। বাকী কেইজনীয়ে দূৰপৰা লাজ লাজ ভাব কৰি আঁতৰি যোৱা হে দেখিলোঁ।

প্ৰথম কোবতে গাভৰুজনীয়ে জোকাৰ মাৰি হাতখন মোৰ মুঠিবপৰা একৱাবৰ চেষ্টা কৰিল—পিছে গাৰ জোৰত ঘাটি খোৱা লোক নদাই নহয়। তাতে তিৰী—যোনকি লাও ডাঙৰ নহ'ক তেওঁ পাতৰ তল। হাতখন কোনো পখে একৱাব নোৱাৰি তাই বঙাচঙা পৰি গৈছিল। ঘনঘনকৈ লোৱা উশাহত নিটোল বুকখন নাচিছিল। পচিমৰ মুকলি আকাশত ৰাঙ্গনী ৰ'দালিৰ ৰং,

কেউকালে বসন্তৰ বাগবাগিনী—মোৰ মমৰ টোকাবিখনৰ এডাল গুণত বোপাইহঁত, কোনোবা বলীয়া ব'বাগীয়ে আঙুলি বুলাই গল, গোটেই শৰীৰত খিতাতে এচমকা বিজুলীয়ে খেলিলে । মই কোন, মোৰ দায়িত্ব কি খস্কুকলৈ সকলো পাহৰিলোঁ—মাথোন মনলৈ আছিল 'মই এটা ডেকাল'ৰা, এইজনী এজনী গাভৰু । তাই মোৰ বশত ভাইৰ হাত মোৰ হাতৰ মুঠিত ।' হাতখন গাৰ বলেৰে খামুচি ধৰিলোঁ—যন্ত্ৰণাত বিকল হৈ তাইৰ মুখৰ ভাঁজ সলনি হ'ল । চৌপাশে ঠিয় হৈ সেই দৃশ্য চাই থকা মানুহবোৰৰ কথা, ধেমাই লাকোঠতৰ কথা পাহৰি গলো মোৰ বোপাইহঁত—সেই নদাই বোলা ডেকাল'ৰাটো মুহূৰ্তৰ কাৰণে এটা বলীয়া মেথোন হৈ পৰিল । কিন্তু মাত্ৰ খস্কুকৰ কাৰণেহে দেই । নিমিষতে গিয়ান ঘূৰিল আৰু স্তম্ভিত হৈ চাৰিওফালে চকু ফুৰালোঁ ।

হাতত কেৰোবা দা-কুঠাৰ লোৱা ডেকাই আদহীয়াই কুৰিটামান মানুহ যেন আকাশফুটিহে চোতালত থিয় দিছেহি । আমাক দেখি সিহঁতে 'হাই-বিইয়ে' কৰি উঠিল । তাৰ মাজৰপৰা ডেকা এটাই মোৰ কাষলৈ আগবাঢ়ি আহি দাখন জোকাৰি বা'-বিংকৈ কিবাকিবি কলে । কি ভাষা কি কথা গম ধৰিব নোৱাৰিলেও কোৱাৰ ধাৰণ দেখি বুজিলা যে মই তেনেদৰে গাভৰুৰ হাতত ধৰি ঠিয় দি থকাটো তাৰ সত্ত্ব হোৱা নাই । তাৰ ভাৱভঙ্গী মতিগতি বিধাৰণ হেন দেখি মই ঠাইতে গাভৰুৰ হাত এৰি দেখাত মুখিয়াল যেন লগা ধীৰ শাস্ত্ৰ পকা-চুলীয়া বুঢ়াজনৰ কাষ চাপিলোঁ ।

পকা থোকৰা তেনে বুঢ়াজন এবাৰ মোৰ মুখলৈ এবাৰ গাভৰুৰ মুখলৈ চাই ডেকাটোক কিবাকিবি কলে । মৰো লগতে উজান দি গডগঞা ভাষাতে আমাৰ বিলাই বিপত্তিৰ কথা যি পাৰো বুজাই কলোঁ । বুঢ়াই বোধহয় মোৰ কথা অলপ অচৰপ তৎ ধৰিব পাৰিলে দেই, আধা হেনাত্তা অসমীয়াত আৰু বাকী আধা ঠাৰে-চিঞাৰে বুজালে যে থাকিবৰ ঠাই হ'ল । তাৰ পাছত লগৰ মানুহবোৰক কোচান দৰঙীয়া সান্‌মিহলি দোৱানতে কিবা কলে আৰু তাৰে এজনে সিমূৰৰ পঁজা এটালৈ আঙুলি টোঁৱালে । আমি তালৈকে গৈ চোতালতে ঘোঁৰা বান্ধি ঘৰটোৰ ভিতৰ সোমালোঁ ।

গধূলিলৈ বুঢ়াজন আমাৰ বাহাটোলৈ আহিল , লগতে গাভৰুজনী আৰু শাকে-কচুৱে এভাৰ সিধাপাতি লৈ ডেকাটো । গাভৰুৱে চোতালতে খুটি

উধান পাতি চাউল মুঠি সিজোৱাৰ যা-যোগাৰ কৰিলে। খবিলুবি গোটাই দি ডেকাটোৱে চোতালৰ মূৰৰ কাঠৰ মুচা এটাতে বহি তাইলৈ ব-লাগি চাই থাকিল।

বুঢ়াৰ লগত কিছুপৰ কথা পাতি থলমূলভাৱে ধৰিব পাৰিলো যে সিহঁত কোচানৰ দুৰ্গভৰ লগত অহা লোক। বিস্তিযাল নাওবৈচা কৈদৰ। কাৰ্জিব লগত বলে নোৱাৰি ঘা খাই দুৰ্গভ দৰঙলৈ এবাই গল আৰু ইহতে চোবাংকৰি এবাই আহি লুইতখন পাবহৈ এই নিজ্ঞানত গাওঁ পাতি বহিলহি। খেতি খোলা কৰে, লুইতত মাছ মাৰে, নদীৰ পাৰতে নাও কাটে। বৰখুঁও দিব-লগীয়া নাই, কাৰো অধীনো নহয় কোনেও মনো নকৰে। তাকৰীয়া এমুঠি লোক—নিজৰ ভিতৰতে আৰ্জে, খায—বাহিবৰ লগত সহকৃ ঘনচাল নাই। গাভৰুজনী বুঢ়াৰ জীয়েক, কেঁচুৱাতে মাউৰী হল, বিয়াবাক হোৱা নাই—সেই ডেকাটো টেপৰৰ লগতে বিয়াৰ কথা-বতৰা চলিছিল। পিছে আজিহে লেঠা হল, হঠাতে নোহোৱা নোপজা ঘটনা হৈ সকলো আউল লাগিল। কাৰণ দেশদস্তৰ মতে আবিযৈ গাভৰুৰ হাতত প্ৰথমে ধৰা মুনিহটোৱেহে তাইক বিয়া কৰাব লাগে।

কথা শুনি মোৰ মূৰত আকাশফুটি চৰণ্ পৰিল, বোপাইহঁত, এতিয়াহে নিদানত পৰিলোঁ। সোঁৱা তিনিকোশ দুৰত শিঙৰি জিলিকি আছে, মোক কি উকাহ খাইছিল এইখন অপয়া গাঁৱত সোমাই কোৰে কাটি গ্ৰহণী চপাবলৈ? মই খঙতাহ গাভৰুৰ হাতত ধৰিছিলোঁ, মোৰ মনত পীৰিত্তিৰ বাও বাহ লোৱা নাছিল। পিছত হওঁতে খস্ককলৈ মনটো কেনেবা কৰিছিল হয় তথাপি এনেহে নাতুত-নাশ্ৰুত নিয়ম নীতিৰ বান্ধৰ কথা মোৰ সপোনবো অগোচৰ। কিখন বিজ্ঞতৰীয়া কথা হল, সৰ্গদেৱে উমান পালেওনো কি বুলিব। বুঢ়াক বুজালো বোলো আমাৰ দস্তৰমতে আহোমে আহোমেহে বিয়া-বাক হয়, আৰু ক্ষনিকৰ খঙত জানিবা মোৰ হাতটো গাভৰুৰ হাতত এধানমান লাগিলেই তাতনো ইমান কি আকাশখন খহি পৰিবৰ কথাটো হল? বুঢ়া প্ৰথমতে টিক্‌চি বিক্‌চি উঠিল—তাৰ পিছত কন্দনামূৱা হল? ক'লে, মাউৰী ছোৱালীজনী কি দশা হব—তাই চিৰকালৰ নিমিত্তে আবিযৈ হৈ থাকিবলগীয়া হল। পোৰা কপাল'। বুঢ়াই নিজৰ হেনাহুচা ভাষাতে এইসোপা কৈ হিহ্না-

ধাকুৰি বাউচিঞ্জুৰি কান্দিবলৈ ধৰিলে ।

ইতোমাথা ডেকাই-ডুঙৰাই একুৰিমান লোক গোট খাইছিলহি ।
প্ৰতিটোৰে হাতত কেঁকাবা দা, জুইৰ পোহৰতে দেখিলো সিহঁতৰ তেজাগাবা
মুখত কেঁচাইখাৰীৰ বহণ । এবাৰ বুঢ়াৰ ফালে এবাৰ আমাৰ ফালে চাই
চাই নিজৰ ভিতৰতে উখনা-উখনি কৰিছে । বেছি তৰ্কবাদৰ স্ত্ৰযোগ নাই—
এইবোৰ বিজ্ঞতৰীয়া মানুহৰ মাত্ৰগতি একা কব নোৱাৰি । খবতকীয়াকৈ
চিন্তা কৰি নাকটো মোহাৰি বৃষি এটা উলিয়াই বোলো, 'তোমাৰে যি কৈছা
'ভাল । পিছ আমাৰ বিয়াবাক দিনবাৰ চাই-চিত্তিত হয় ।' দিন পালে খেন
পায় নোপাঠত, খেন পাল অজৰ অমৰ হয় । এতিয়া ৰাতিটো কোনাৰকম
পুৱক, পাছৰ কথা পাছ দেখা যাব ।

চাউল সিদ্ধাৰা ঠাইৰপৰা গাভৰুৱে কেবাহি কেবাহিক একোবাৰ
ডেকাটোৰ ফালে একাবাৰ মোৰ ফালে চাইছিল । সেই হজবৰলাটোৰ
শগত মোক মান মান ৰিজাইছিল চাইগৈ । মিছা কলে কি হব, মাথা চেগ বৃষ্টি
তাইলৈ মাজ-মাথা একাবাৰ চাইছিলো । নাচামানা কিয় ? মোৰ দেহাত
ভৰা যৌৱন—মনত ফাগুণৰ পাছাৱা বা, শিৰ শিৰ তপত তেজ, বুকুত
পীৰিত্তিৰ উমি উমি জুই । মোৰ এইহন বীৰপুৰুষৰ যোগা দেহ,
শায়ুকৰ সাহসেন সাহ, আৰু নিপুণ বণকৌশলত ভোল গৈ পুৰ্বৰাতও বহুত
গাভৰুৱৰ ভিতৰি ভিতৰি মোলৈ বেথা ৰাখিছিল—সেই কথা সিহঁত মুখফুটাই
নকালও মই মনে মনে গম পাওঁ । গডগাওঁ চহৰৰ কেইজনী গাভৰুৱৰ পেট
পেট মোত মজা নাই ? সেইবাবৰক নাক সিঙটাই এৰি আহিবলৈ এই
নদায়ে কেতিয়াও পিছপাও হোৱা নাই দেই—নদাইৰ নিৰ্মিত্ত সদায় দাঘিত্তাহ
আগ । পিছ এইবাৰৰ কথা কিছু বেলেগ হল—এইবাৰ এইজনী গাভৰুৱৰ
মোৰ শোৱাহন মনকা লোকচীয়া এচাৰিবি দৰে মোৰাই শেলালে বাছাত্ত,
এনেহন যৌৱনৰ চোৰবাৰিৰ গুণ । মানুহ এনেকৈয়ে অধঃপাতে যায় ।

ৰাতি চাউল মুঠি ধৰি এইবাবৰক গুণাগুণী কৰি পাটীত পৰি আছো,
ঘুমটি অহা নাই । কলিজাটোৰ একাল যেন কোনাবাই লৈ গল, মনেটোৰ
এচোৱা যেন বৰদৈচিলাই উৰাই নিলে—চকুৰ পতাও পতা লাগিলেই
ছঁয়াময়াকৈ গাভৰুজনীক দেখো । লগে লগে বুকুখন পাহাৰ খহাদি খহে,

সাৰপাই উঠি বহো। গাৰ শিৰবোৰ টোকাৰিৰ গুণৰ দৰে টনটনীয়া হৈ
 আছ, মন উৰো। ধেমাইৰ নাকৰ ঘোঁটাঘোঁটনিও বাঢ়িহে গৈছে, এনে
 সময়ত ছুৱাৰ কাষৰত মানুহৰ খোজৰ শব্দ শুনি এবেকজাঁপে উঠি বহিলো।
 খস্কেক কাণ সবালি মাৰি থাকি বৃজিলো, হয়—মানুহৰ খোজেই হয়।
 কোনাবাই ভিতৰ সোমাব খুজি ছুৱাৰি খেপিয়াইছ। বিদেশ বিভূই ঠাই,
 বগুৱাৰ জীৱনত এইবাৰ লাগিয়াই আছ, গতাক আমি সকলো খেনাত
 সষ্টম। হাতত সাৰ ভৰিত সাৰে উঠি আহি এবাৰ ঘপহ্ কৰে ছুৱাৰখন মেলি
 ধৰিলো আৰু ছুৱাৰ মুখত চকামকাইক দেখা পোৱা মানুহটোক নিৰ্মমাত
 হেঁচা মাৰি ধৰি মোৰাই একছাটাই মাটিত বগৰাই পেলালো। তাৰ হাতৰ
 কোঁকাৰা দা এশাপাক ত দূৰত উফৰি পৰিলগৈ। ঢকাচমকা পোহৰত মুখখন
 চালো—আমাৰ সেই ডেকাটি—টেপৰ। ঘনাই উশাহ লৈছ—মাত্ৰাবাল
 নোলায়। হোঃ—সাক্ষাৎ সৰ্গদেৱৰ সঁজাতী, হেৰিয়াৰ পো-ৱে চিনি পোৱা
 নাই। চোৰাংক ঘালিবলৈ আহে।

সি পিছে আফালনিও নেমাৰিলে, এবাই যাবৰ চেষ্টাও নকৰিল। তাৰ
 হাতত একো আহিলা নাই—ঈজিবলৈকো গাত বল নাই যেন লাগিল।
 এৰি দিলত কোনােপ্ৰকাৰে ঠিয় হৈ চোতালৰ মূৰৰ ফাল দেখুৱালে। অ’—
 আই, যোৰৰো যোৰ বিপৰীত যোৰ, এটা কাণকটা এটা চোৰ। চোতালৰ
 মূৰত লাজ লাজ ভাৱ ভঙ্গিমাৰে ঠিয় হৈ মোৰ সোণৰ পুতলী, বুকুত কাঁড
 শলা ভেলেঙীৰ দৰে দৰক্লে আমালৈ চাইছ। ইমান বিঘিনিৰ মাজতো
 হিয়াৰ কোনােৱা এটা চুকত জোঙে খুচি গল বোপাইহত, মনটো শাত
 পৰিল। এনাহন পৰত বঙাল শত্ৰুকাৰা বুকুৰ কুটুম হেন লাগে। সেই
 নিতাল জ্ঞানাক ৰাতি টেপৰৰ পাছ পাছ গৈ গাভৰুৰ কাষ পালাগৈ।

ওচৰ চাপিলতহে গম ধৰিব পাৰিলা গাভৰুৱে উচুপিছে। আবেলি বুকু
 ফিন্দাই ঠিয় হৈ নদাই বীৰক মস্তকা কৰা উতনুৱা গাভৰু এইজনী নহয়, এইজনী
 এজনী অসহায় তিবোতা ডেকালিৰ গেলাগপত ওফন্দি অহা মদগৰ্বী তিবোতা
 নহয়। বহু ৰূপহী গাভৰুৱে মাটিত মূৰ থোকচি ইনাই বিনাই কান্দি গছৰ
 পাত সবোৱা দেখিছো বোপাইহত, সেইবোৰ শুনিছো আৰু বীৰৰ দৰে মুখ
 বিদৰাই আঁতৰি গৈছো—তিবোতাৰ চকুৰ পানীয়ে বীৰৰ হৃদয় কোমলাব

নোৱাৰে। কিন্তু সেইদিনা বাতি ছুপবত সেই 'অচিন অজ্ঞান গাঁৱত খন্তেকৰ চিনাকি সেই গাভৰুজনীৰ উচুপনিযে, গডগঞা হেজাৰ ৰূপহীৰ বহুতো খাবাসাৰ কান্দোনকো চেৰ পেলাই এই নদাইৰ হিয়া উচাতন কৰিল। এনেহেন বঞ্চক মানুহৰ মন, এনেহেন বিটলীয়া আমাৰ হৃদয়।

কাৰণটো কি বুজিবোৰা একো উপায় নাই, মহা বিপাঙত পৰিলো। পিছে এনে দোমোজাত পৰিলে সদায় চিন্তা কৰিব লাগে। এক নিমিষ চিন্তা কৰিয়াই তৎকালে বুজি পালো যে গাভৰুৰ হাতত ধৰাৰ পাছতো মই তাইক বিয়া কৰাবলৈ অমত হোৱাতাহ তাইৰ বুকুত শোকৰ ধুমুহা বৈছে। হাবি-জঙ্গলৰ মাজত ডাঙৰ দীঘল হোৱা ৰূপহী উঠন গাভৰুৰ মোৰ দৰে ৰগুৱা বীৰক এপলক দেখিলেই মোত গৈ এনেকৈ বাউলী হবই—তাত আচৰিত হবলৈ একো নাই। গাভৰুজনীলৈ পুতেী হল, মনতে শোক-চেনেহ জাগিল—দেহি ঐ। মই খাবিযে কৰি এৰি-থৈ গুচি যাওঁ বুলিনো তাইৰ মনত বত বিষাদ। মাউৰী গাভৰু—এনেহেন ৰূপ এনেহেন যৌৱন। মোৰ দেহাত পুৰুষৰ তেজ কৰিকতে উথলি উঠিল, মনৰ কোনোবা এচুকত লুকাই থকা ডেকা নদাইটো ওলাই আহিল। বোলা, 'ধিক্ ধিক্ নদাই। অচিন ঠাইত এনে এজনী অসহায় গাভৰু তোৰ হাতলৈ মুখলৈ চাই কান্দি-কাটি বাউলী, আৰু তই এনেহেন পুৰুষ, তাইক মাত্ৰ বিয়া কৰাই তাইৰ চকুপানীটোপা মচি দিব পৰা নাই, তাইৰ শোকেৰে ভবা মনাটাত এচবেঙা পোহৰ পেলাব পৰা নাই। তই ভেকৱা, তই এলাইবাছ। তোৰ জীৱনলৈ আৰু চেৰ ৰূপহী আহিব পাৰ, কিন্তু এই পোনপটীয়া গাভৰুজনীৰ কোমল মনত পোবা লোৱাৰ দাগি দিবলৈয়ে ওলাইছ—তই পশুৰো অধৰ্ম।'

মনত যেতিয়া পোৰণি উঠে সোণাইহঁত, মগজুত যেতিয়া এহেজাৰ সাপে খুটিয়াবলৈ ধৰে তেতিয়া বিচাৰ-বুদ্ধি বলহীন হয়। দেশকাল পাহৰি সেই মুহূৰ্ত্তত মই ঠিৰাং কৰিলো যে মই গাভৰুজনীক বিয়া কৰাম। ৰাজ্য যাওঁক, সৰ্গাদৰ যাওঁক, পূবৰ বেলি পশ্চিমে ওলাওঁক—এই গাভৰুক মই বিয়া কৰামেই, এই অটব্য হাবিৰ মাজত তাইৰ চুলিৰ আগমান দীঘল ওবে জীৱনটো কান্দি কান্দি পাব কৰিবলৈ দিব নোৱাৰো। মনতে এই প্ৰতিজ্ঞা কৰি মুখ ফুটাই বোলা, 'তোমাৰ চকুপানীয়ে মোৰ হৃদয়ত তোলপাৰ

লগাইছে—ভূমি কি বিচাৰিছা কোৱা, মই জীৱন দিও তাক পূৰণ কৰিম ।
 তাই কি বুজিলে কব নোৱাৰো, ছুগুণে উচুপিবলৈহে ধৰিলে । মই গাভৰু
 লাহী দেহত হাত বুলাই শাস্ত্ৰনা দিবলৈ বনমান কাষ চাপিলো—তাই
 ছুহাতমান আঁতৰি গল । মযাপী তিৰী ঐ—তইতৰ ভাঁজে ভাঁজে খেজে
 মনভুলোৱা পীৰিত্তিৰ খেল ।

ডেকাটোৱে এতেপৰ মোৰ গতিবিধি নিৰিকি আছিল, এইবাৰ কাষ চাপি
 আধা সিহঁতৰ দোৱান আৰু আধা বঙলুৱা মাতেৰে যি বুজালে শুনিযেই মোৰ
 মূৰত দ্বিতীয় বাৰলৈ চৰণ্ ভাগি পৰিল । গাভৰুজনীয়ে বোল ভাবেহে বিয়া
 কৰাবলৈ আশাপালি আছে—তাৰ লগত অগাইধ পীৰিত্তি । এতিয়া সমাজৰ
 নিয়মমতে ৰাইজে ধৰি বান্ধি তাইক মোৰ লগত ওলামাব খোজাত তাই মনতে
 আত্মিক বিষম পাইছে— ৰাইজে লগলাগি সিহঁতৰ কাৰণে এই ঘৰাটাও সাজি
 দিছিল । সিহঁতৰ এনেহন সুখৰ সম্পানত মই হঠাতে ভূঁইফুটি এলাই বাদ
 সাধিলো—এতেক সিহঁত দুখাটাই নদীত জাঁপ দি আপোনঘাতী হব । কি
 সৰ্বনাশৰ কথা—কি অপযা কথা দেখিলাইক ? কৈছা নহয় কোচ-বছাৰীক
 আঁহে আঁহ বুদ্ধি—কতিয়াও আসৈ নোপাৱা ।

এইবাৰহে পৃথক ভাবেৰ চিন্তা বৰিবলগীয়া হ'ল—আগৰ কথা সোপাই
 ওলট্-পালট্ হৈ পৰিল—আঁত হেৰাল । মন বৰি দেখিলো ডেকাটো
 চফল—সাজপাৰ মোৰ দৰে কৰিলে দেখিবলৈকা তেনেই দলিয়াই পোলাৱা
 নহৰ । গোঁফ মাথো তুঁটিয়াইছে, মূৰত পাহৰটা টুলি । বশ্মঠ সবল শৰীৰ ।
 পিছে এই ভৰ ডেকা বয়সতে সি দহঘৰ মানুহৰ সমাজখনক বলাব পৰা নাই
 যেতিয়া সি একঠা খোৱাৰ যুটগ নহয় । অকামিলা তিৰীমুৱা, তাৰ মুখৰ ভাত
 কোৱাই কাটি খাব, এই আঁকৰী আবৰী গাভৰুজনী জীৱনটো দহিপুৰ
 মৰিব—এনে এলাইবাছ গুৰিখালেবে জীৱনৰ নাও নচলে ।

এনেহন অৱস্থাৰ মাজতো মোৰ মনটোত নানা খেলিমেলি ভাবে বেঙাই
 গল । তাই গাভৰু এলাগী, কপালঘাতী । এই অৱণ্যৰ মাজত মইহেন
 ডেকা বৰপুৰুষক চেংদেৱে তাইৰ ভাগ্যত মিলাই দিলেহি, এতিয়া মোক
 বৰিবলৈ, এনেহন সুযোগ পায়ো হেনস্তা কৰি তাই এই হজবলটোতহে
 যদি বিয়া সোমাব খোজে, তাইৰ লাওখোলাস্ত বুদ্ধি নাই । মনে মনে তাইক

হেজাৰ নেওচা-কেওচা দি ডেকাক বোলো, 'ভাল। তহঁতৰ পীৰিত্তিত বাধা হবলৈ মই নাহা। কিন্তু মইয়ে তহঁতৰ সমাজৰ আওপকীয়া বান্ধত পৰিলো— এতিয়া এৰাওঁ কোনকৰি ?' ডেকাই তাৰ ভাষাতে বহুত পৰ বুজাৱাৰ পিছত যিটো কথা বুজ পালো, মোৰ মূৰ ৩ দিনাটাত তৃতীয়বাৰ চৰণ্ ভাগি পৰিল, মূৰ আচম্ভাই কৰিবলৈ ধৰিলে।

কথাটো হ'ল মই যদি খোৰা কোঙা ঘূীয়া হওঁ, অথবা মোৰ যদি ভিতৰুৱা বিয়াধি থাকে নাইবা মই যদি থি'তাত বজ্জপাত পৰি হানি হওঁ তেতিয়া সমাজৰ বান্ধ এৰাব—গাভৰুৱাও মুকলিমূৰীয়া হৈ অস্থ লোকত বিয়া সোমাব পাৰিব। তাকে নহলে চন্দ-সূৰ্য ঘূি থকাৰ কাললৈকে মই তাইৰ মুনিহ— তাই মোৰ তিৰী।

হাঁ—বিধি। তহঁতৰ এইখন শালিকী পীৰিত্তিবন্ধত এতিয়া মইহে মৰিবলগীয়া হ'ল। বোলা, 'তহঁতৰ পীৰিত্তি বসাতাল যাওঁক। মই প্ৰাণে প্ৰাণে মৰিব নোৱাৰা—আগত বান্ধৰ কাম ঢেৰ আছে। মই কণা বোবা লেঙুৰ ভেঙুৰা নহওঁ, সেইটো দেখিছই। এতিয়া তহঁতৰ কাৰণে মই নাব-কাণ কাটিমন ? মোৰ দেহা বান্ধৰ কামত উছৰ্গি থোৱা আছে, মইনা এই ভৰ বয়সতে তেনে কৰিব পাৰানে ? তাতকৈ তহঁতৰ পীৰিত্তি যদি সঁচা হয়, সোৱা সৌখিনিত লুইত দেৱতা আছে—তাত দুয়োটাই সান্ৱটা-সান্ৱটি কৰি জাহ যাহক। নহলে বৰগছৰ ডাল এটাতে চিপ্জৰী ল। একেলগে মৰিবলৈ ঢেৰ উপায় আছে—নহলে বৰবিহ এডোখৰকে গিলহক। তহঁতৰ বিয়া হোৱাত মোৰ কোনো ওজৰ নাই—কিন্তু মই নাক-কাণ কটাতা অসম্ভৱ। তহঁত আৰু তহঁতৰ 'সমাজ জহনীত যাওঁক, মোৰ কাৰণে বান্ধ আগ।'

মোৰ কথাৰ ভমকতে হবলা, ভেকাটোৱে গাভৰুক গবামাৰি ধৰি বাউচ জুৰি কান্দিবলৈ ধৰিলে। মুখেৰে টানকৈ কলেও মনে মনে মই কি কৰা যায় চিন্তা কৰি আছিলো তেনেতে চকুত পৰিল বাওঁহাতৰ এই কণিকলি আঙুলিটোত। বজাঘৰীয়া চোঁদৰ দৰে দেহাত লাগি আছে—কোনো কাৰ্যত নাই। হিলৈ খাঁজোতেও নেলাগে কাৰ্যটো মাবোতেও নেলাগে—ঘোঁৰাৰ বাঁচ ধবোতেও নেলাগে—বজাঘৰ গুৰুঘৰ কাৰো কাজত নহা এই এটা

অকামিলা আঙুলি, গাধৰ গলত সোণৰ সাতসৰীৰ দৰে দেখিবলৈহে
শোভন ।

ডেকাটোৱে কান্দি আছিল, গাভৰুৱে হৰিণীৰ দৰে চল্‌চলীয়া চকুহাল
মেলি মোৰ ফালে চাই আছিল, মুখত আকৃতি মনত বেদনা । হঠাৎ দেখোন
ডেকাটোৱে গাভৰুৰ পৰা এৰাই আহি ঘপ্‌বৰে বেকৌঁৰা দাখল তুলি লৈ
নিজৰ ডিঙিত বেপ্‌ দিবলৈ ধৰিলে । মোৰ আৰু মনত নসলে বোপাইহত,
গাভৰুৱে মাটিতে আঁঠুলৈ বহি পৰিলত মোৰ আৰু খৈৰ্য্য হেৰাল—সেই খেনত
মনলৈ কি ভাব আহিল তাকে এতিয়া মনত নাই—, মই ডেকাৰ হাতৰ
পৰা দাখন থাপ্‌মৰি কাটি লৈ একেকাৰে মোৰ বাওঁহাতৰ এই বগীয়া
আঙুলিটোৰ আগপাব ছটা কাটি পেলালো । মোৰ শৰীৰত ঘৃণ্‌ লাগক—
সিহঁতৰ বাসনাও পূৰ্ণ হক । পাঁচ ভূতৰ দেহাৰপৰা সামান্য অকাজ্‌ভাগী আঙুলি
এটাৰ ছপাব হেৰাল—পিছে যাউতিমুগীয়া সোঁৱৰণী মনত থাকি গল । এই
আঙুলিটোৰ বিনিময়ত সিহঁতৰ ছটা আৰু মোৰ এটা এই তিনিটা জীৱনৰ
কাৰণ কি অময়া সবগ ৰচি থৈ আহিলো বাছাহত তাৰ তুলনা নাই ।

ৰাতি পুৱাইছিলেই । বুঢ়াক মতাই আনি সকলো কথা কলো । মই ঘুগীয়া
হালা, এতকে বিয়া কৰাবৰ উপযুক্ত নহয় । এবাৰ মোৰ বটা আঙুলিটোৰ
ফালে আৰু এবাৰ তেজ্জৰে তুম্বলি হৈ পৰা বননিডবাৰ ফালে চাই চকু
মোহাৰি বুঢ়াই মূৰ ছুপিযালে । চকুৱদি ছুধাৰ পানী বৈ গ'ল—সি যেন
সপোনেইনে দিঠকৈই তাকে মোৰ ধৰিব পৰা নাই । মই বুজালা এইবোৰ
শুভকাম পিছুৱাব নেপায়—ৰাতিটোৱেই হাতীটো—আকৌবা খন্তেকতে ক'ত
কি ওলায় । সিহঁতে মোৰ কথা শুনিলে—সেইদিনা পুৱাতে টেপৰ আৰু
গাভৰুৰ বিয়া হৈ গ'ল । মোৰ ভৰিত মূৰ থৈ ছয়ো সেৱা কৰিলে । শ্ৰাণ ভৰি
আশীৰ্ব্বাদ দিলো বাছাহত, জীৱনৰ যুঁজত হৰাব যে আনন্দ কিমান,
পোৱাতকৈ দিয়াত যে শাস্তি কিমান বেছি, হিংসাতকৈ যে উদাৰতাত অধিক
সুখ, সেইদিনা হাডে হাডে বুজিলো আৰু মোৰ বুকুখনৰ এছোৱা তাতে এৰি
থৈ ৰাজ্যৰ কামত পুনৰ ৰাওনা হলো ।

এৰি থৈ আহিলো বোপাইহত, এই এবাৰলৈ নদাই সঁজাতী হাবিল ।
মনত খেদ নাই কিন্তু সুৱৰিলে আজিও একোবাৰ বুকু হুম্‌হমাই ৰায়, এচমকা

তেজ গোট মাৰে । মোৰ ডলাৰ বগৰী জীৱনটো একেদৰেই থাকিল, আঁউসীৰ
 একাৰৰ বুকুত খস্কেকলৈ ভোটা তৰা এটাই জ্বিলমলাইছিল—কণমান পবতে
 আকৌ মাৰ গ'ল । জীৱনৰ পথত মই পিছে চলিয়েই থাকিলো, যাত্ৰাৰ বিৰাম
 নহল, বাটৰ শেষ নহল— এয়েতো জীৱন ।

ডালুকজুৰিৰ পৰা মহাক্ৰোশ ভটিয়াই কলিয়াবৰৰ জখলাবন্ধা সত্ৰ পাওঁত
 বেলি মূৰৰ পোন পাইছিলহি । পাকৰিখুৰি পাহাৰৰ নামতে সলাৰ কোঁঠ—
 তাত পিছে বসলৈ নহল, বেছি বজ্জনজনা হয় বুলি । সত্ৰতে বনমালী গোসাঁই
 আছিল, তাতে খাস্তক জিৰাই-শাঁতাই পুনৰ বাওনা হ'ল ।

কলিয়াবৰতে লুইতৰ গা-ঘ'হাঁই শিলাময় পাহাৰ—তাৰ ওপৰত কামাখ্যাৰ
 ধাম । ওখকৈ পাহাৰ, ওপৰত উঠিলে পূবে কুবুৰাবটাৰ কেঁকুৰিৰ পৰা উত্তৰে-
 দক্ষিণে চামধবালৈকে মনি । কেঁকুৰিতে মিকিৰৰ বুঢ়াপাহাৰ তাত ভেজা লৈ
 লুইতে উত্তৰৰ চামধবালৈ পোনাইছে—দক্ষিণ পাৰে শিমলুগড় । সলাৰ পৰা
 শিমলুগড়লৈকে সৰ্গদেৱৰ কোঠ ছাউনীৰ অস্থ নাই—ক্ৰোশ ক্ৰোশ গড়
 প্ৰাণি, বাহৰ । এইছাৰা পথ মিকিৰ আৰু বছাৰী ৰাজ্যৰ কাষ কাষ—
 কপিলাৰ লগত বলং যত মিলিছে তাৰ পৰাই বছাৰীৰ সীমা । তাৰো পচিমে
 জয়স্থাৰ—এটাছাৰাত সৰ্গদেৱৰ ৰাজ্যৰ সীমানাখন চোৱা-চিতা কৰ
 কাজলীখাৰা গোহাঁয়ে । উত্তৰ কোলে দক্ষিণ কোলে চামধবাৰ গড়, তাহানি
 বুঢ়াৰজাৰ দিনত ভগৱী গোহাঁয়ে উত্তৰ লুইতৰ পৰা চামধবা পাহাৰলৈ আৰু
 দক্ষিণে ভববাণুবিলৈ হাকণি-দাকণি পৰ্বতত লগাই বন্ধা গড় । মাজত লুইতৰ
 কপালী ধাৰত ওপড়ি শত সহস্ৰ পহৰীয়া নাৰনাও নিসঙ্কিতকৈ গঠা । গুৱাহাটী
 খানিত পিছলিলে ফুকনাবাৰে খোপনি ধৰিবলৈ সেই দুৰ্জয় গড়, শিউৰিৰ পৰা
 চাৰি যোজন ভটিয়াই । তাত তেতিয়া বাহুলি আৰু লাপেতিফুকন, চেতিয়া
 আৰু বৰকৰাৰ অবিহনে কলিয়া বৰীয়া ফুকন আছিল । ছাউনীতে লগ
 পালত বাহুলি ফুকনে বোলে, 'চতুৰ্জ্জৈ আকাদাহ আগজাননী নিদিলে .
 এতেকেহে বঙাল পলাই সাৰিল । পিছে কঁকাল ভঙা নাই যেতিয়া আকৌ

আহিব। এতিয়া চামধৰাত এক কৈদ থাকিব লাগে, আৰু এক কৈদ কাজলীত। তেহে পাণ্ডু-শৰাইত বল পাব।’ মই বোলো, ‘বঙালৰ ঘোঁৰা কামাষণ কি পালে কি থাকিল?’ বোলে, ‘সেইবোৰ নেজানো। নবাবৰ ভণ্ডাৰ লুটিছিল, বস্তুও কতোমান পাইছিল। সোপাকে গ্ৰাস কৰিলে, গডগাঁৱক ভেজোৱা নাই। তাত পিছে তঙচু, কোঁপতীয়া আৰু সদাই ডেকাহে আছিল দেই—যি কৰিছে সিহঁতহে কৰিছে।’ চেতিয়া গোহাঁইৰ তাভো বুজ্বাজ ললো। এতোমান বস্তু কলৈ গল কি হল কোনেও কব নোৱাৰে। নবাবে লগত লৈ যাব পৰা নাই ঠিক, কিন্তু উৱাদিহ্ একো নাই।

সিধাপাতি খাই বাতিটো কটাই পাছদিনা পুৱাতে আকৌ ওলালো—মনতে বোলো এইবাৰ হয় কাজলীত নহয় গুৱাহাটীতহে বমগৈ। বিশক্ৰোশ ভটিয়ালেই খাগৰিজান, তাতে তঙচুৱে কলঙত দলং বাক্জি থৈছেই, তাৰ পাছত কপিলাখন কিছো জয়াৰ যদিও তাৰ আগলৈ আৰু বাধা নাই। বাতিটো জ্বিৰাই তাউখামো চেঙা হৈ আছে। অৱশ্যে ভালুকৰ সাতী গলৰ মনি ইহঁত চাৰিটা আছে। সিহঁতৰ বিজতৰীয়া বটুৱা ঘোঁৰা কেইটা অকল খোজ-কাটলেই গধুৰ নহয় দেই, লেছকাও। মোৰ তাউখাম্ যেতিয়া খৰ-কদমত চলে, সিহঁতে লেহেতীয়ায়। যেনে ঘোঁৰা তেনে চোৱাৰী—মানুহ কেইটাবো কলটোপ্ কলটোপ্ অৱস্থা। সেইগুণে ভাবিলো হয়তো খাগৰিজান পাৰ হৈ কপিলাৰ পাৰতে ববগৈ লগীয়া হব পাৰে, ইহঁতৰ মব্কেলেপ্ ঘোঁৰাকেইটা সুখিব হবলৈ আৰু কিছু জিবনি দিব লাগিব। এখুজীয়া খোজত চলি ভব-ছপৰীয়া কপিলা মুখ পালোঁগৈ।

শিমলুগডবপৰা কাজলীলৈ এইছোৱা পথ ছুৰ্গম। অৰাজ্য—মনিচৰ সমাগম নাই। টেলেকা সন্দিকায়ে মিকিৰ বজাপোৱালিক ববাই সৰ্গদেৱৰ খটোৱাল কৰিছিল কাজলীতহে—এইছোৱা বিস্ত লালুঙে কছাৰীয়ে বাৰে-মিহলিব জাজ্জা। ইফালে মাজে মাজে দ হোলা, দলনি-পিটনি, বকবাণি। বাঁৱে কলং সোঁৱে লুইত। দখিণ কোলত সৰ্গদেৱৰ একছত্ৰী ৰাজ্যৰ বেতিক্ৰম এই খাগৰিজানতে—চামধৰাৰ পৰা কাজলীলৈ—ডিমকৰা কছাৰী গোভা আৰু নানান্ কণ্ কণ্ ৰাজ্য, গাঁৱে গাঁৱে বজা, কোনোটো অবইচ, কোনোটো ভলে পুতল। লুইতৰ গাতে লগাছোৱা অৱশ্যে সৰ্গদেৱৰ—ভাত

কাৰো হাত নাই। কপিলাৰ ছয়োপাবে চাৰিকোশ জুৰি দকৈ পিটনি, মাজে মাজে পলাস, তাত চোৰ বালিৰ পাক। গোটে হস্তী গোটে গিলে এনেহেন বালি। দেখাত পলাস কিন্তু এবাৰ যদি বেনেবা পাকত ভৰি পবিল, আক বন্ধা নাই। পথ চিনি অঁকাই-পঁকাই যাব লাগে, পথ নিচিনিলে নিগম মৰণ। কপিলাৰ পাবৰ এইছোৱা পথত লাহে-ধীৰে সাবধানে ঘোঁৰা চলাব লাগে।

লুইতৰ পাবে পাবে বগা বগা কঁহুৱাৰ লয়লাস চাই চাই আহি আহি কাজলী পাৰ হওঁতে আবেলি হ'ল। চ'তমহীয়া ধূলিয়ৰী বাট লুইতৰ পলসে ছাটি পেলাইছে, পিছে কাজলীত থাকিবলৈ সূচল নহব বুলি বুজিলো। টেলেকা সন্দিকায়ৈ টঙাদলৈ আক চাৰিকুৰি ঘৰ আহোমবে ভটিয়াই আহি পাঁচোটা চাঙ্ঘৰ সাজি চকী পতা আজি বহুবেক নো হয়—সিধা-পাতিও নাই, বোজ-বাজ আহে কলিয়াবৰৰ পৰাহে। আনহাতে আক খানিকদূৰ আগবাটি থাকিলে পাছদিনা দিনে-পোহৰে গুৱাহাটী পামগৈ বুলিও ভাবি কাজলীৰ চকী চেবাই আগুৱালো। এইখিনিতে লুইতৰ পাব এৰি তবলৈ উঠিব লাগে—এইছোৱা ছুম্বীয়া ৰাজ্যৰ ভিতৰত। তাহানি নবনাৰায়ণ ৰজাই জয়ন্তাৰ সীমাত ওঠৰ ৰাজা মাৰি অধিকাৰ পাতি থৈ যোৱা এই ৰাজ প্ৰভাকৰৰ দিনবে পৰা আমাৰ হৈ আছিল। বুঢ়াৰজাৰ দিনত বহাৰীৰ ভীমবল ৰজাবে লাগি এই মৰ্মে আনক কোন্দলো গঢ়িল—পাছত ছুম্বীয়াদেৱৰ দিনতহে সবাৱে মিলি একাবাৰ হ'ল। এই ছুম্বীয়াৰ সিবাগে জয়ন্তা আক মিকিৰ গাওঁ লাগি আছে—ইপোনে কোঁচ, সিপোনে বহাৰী। ৰজাশত্ৰৱ চামটাকটা সাতগঞাৰ লগত নিধিক বটকী ফেটোৱাৰ পৰা বহাৰীৰে আমাৰে ঐতিগোট বঞ্চিত—কিন্তু তলে পুতল বহাৰীয়ে চেগ্‌চাই কেতিয়া ওভোটা হৈ ধৰে তাকতো নাজানি। মুঠাত ছুম্বীয়াই বোলা বা বহাৰীয়েই বোলা, সঞ্জাত কতো নাই।

পিছে ছুম্বীয়াৰ দাঁতিয়ে দাঁতিয়ে বগাইছো, হঠাতে গুৰিত ডাৱৰে ক'লা কৰি আনিলে আক খন্তেক পাছতে কলহৰ মুখ ঢলা বৰষুণ আৰম্ভ হ'ল। বিদেশ বিহুঁই ৰাজ্য—মহা বিপাত্ত পৰিলো। ইয়াক বোলে, 'খুন্তকৰ ভোজ, খাওঁতা নাই'। দাঁতিচহৰী পাবহৈ ছুই ক্ৰোশমান আশুৱাৰ্ণাত সেই ডবাপিটা বৰষুণতে দাঁতিয়ালে ধৰিলেহি—বোলে, 'ক'ব মানুহ ? ব'লৈ যাব ?'

আমি সকলো বুজাই কৈ বোলো, ‘আজি, নিশাটো ইয়াতে ক’বৰাত নুবিহা হলে বন্ধো—পুৱাভাগলৈ বৰষুণ এৰিলে আকৌ বাট ধৰিম।’ দাঁতিয়াল পহৰীকেইটাৰ মাজত সিহতৰ দোৱানতে কিবাকিবি গুণাগুণ হ’ল—শেষত তাৰে এটাই আমাক ওচৰ গাওঁ এখনলৈ বাট দেখুৱাই নিবলৈ ওলাল।

তাৰ লগে লগে গৈ কাণিমুনি বেলিকা যিখন গাওঁ পালোগৈ তাৰ মাল্লহবোৰ কছাবী হেন লাগিল। এইছোৱা ৰাজ্যত মিকিবে, কছাবীয়ে, জয়স্বাই, কোঁচে গোটেইখন লেটিপেটি। মাজে মাজে লালু গোভা। কোনছোৱাত কোন আছে ধৰা টান। আমাক দেখি সেই বৰষুণৰ মাজতে মতাই-তিবোতাই ডেৰ-ছুকুৰিমান লোকজনে জুম্ব বাকিলেহি। গাৱৰ মুখিয়াল বুঢ়াজনক আমাৰ লগত অহা দাঁতিয়ালে কিবাকিবি বুজালত বুটাই আমাক আষ্টেপিষ্টে নি তাৰ চাঙত তুলিলেগৈ।

আমাৰ ঘোঁৰা কেইটা ভোকে-পিয়াহে লালুকাল হৈ পৰিছিল। গামক বখাটো কলত তেওঁ ডেকা ছটাক মাতি ঘোঁৰাকেইটা দেখুৱাই কিবা কলে। সিহঁতে নাও হেন কাঠৰ চৰীয়া ছটাত পানী ভৰাই ঘোঁৰাকেইটাৰ কাষত দিলেগৈ। পানীবোৰ কিবা ঘোলা শুকুলা হেন দেখিলো। প্ৰথমতে বোলে নৈৰ পানী চাটৈ। পিছত টেঙি টেঙি কেচেমা কেচেম গোন্ধ পাই ওচৰ চাপি চাই দেখো পানীত পঁইতা ভাতৰ বহ মিহলাইহে তেনে কৰিছে। কিনো বোলে—এইসোপা আপংহে হ’ল। ইহত কছাবীয়ে চাটৈ এনেবোৰ পানীহে খায়।

ঘোঁৰাকেইটা পিয়াহত আছিল, পানী পাই উশাহ নসলোৱাকৈ খালে। তাৰ পিছত মুঠাবান্ধি অৰনি দিয়া ঘাঁহ এসোপাও মোকোবা-মোকোবে খাই শেষ কৰিলে। ইতিমধ্যে জানিবা বৰষুণজাক এৰিছিল—ঘোঁৰাকেইটা অলপ দূৰৰ খুঁটিত থলেগৈ। খেনেক পাছত কছাবীয়ে মদেভাতে গাহৰিয়ে আমাকো যতালেহি। লগত আলু-কচু পোবা। কাক বাঁহৰ চুঙাত পোবা বঙচুৱা ভাতৰ নেককা—উছুৱা উছুৱা গোন্ধ। বাঁহৰ চুঙাত আপং—মই পিছে সেই লাওপানীবোৰ খাবলৈ নহল দেই। সৰ্গদেৱৰ নিষেধ, তাহানি ফৰিঙায়ো হাক্ দি পৈছে। বিশেষকৈ বিদেশে-বিজুঁঘে এইবোৰ খোৱা কথা নহয়—ঘৰতে বহি বিশ্বাসতে পালে যহন তহন। গতিকে লাওপানীৰ চুঙাটো

চেগবুজি জলডাইদি উবুবিয়াই দিলো । ঠাৰে চিঞাৰে লাকোহতকো বুজালো
 বোলো এইবোৰ নেখাবিহক । সিহঁত পিছে বগা বহত মজিল দেই—মোৰ
 কথা হুশুনিলে । পাতৰ ভাত ঢুকুৱাৰ আগতে সিহঁতৰ চুঙাহে উদং হল ।
 ৭৭ চালি ধৰি হাঁহি খিকিম্পালি মাৰি সিহঁতে চুঙাবোৰ হাতত লৈ নেঘেৰি
 নাচোন দিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে ।

এপাকত মন কৰিলো ৰাতি ভালেখিনি হ'ল । ডবিয়াই হকিয়াই
 কেউটাকে গোটাই-পিটাই লৈ গামে দেখুৱাই দিয়ামতে চাঙৰ মূৰৰ ধানখেৰ
 পাৰি ধোৱা খোটালা এটাতে হাত-ভৰি পোনাবলৈ বুলি দীঘল দিলোগৈ ।
 কছাৰীৰ তাইে তাইে নাচ তেতিয়াও চলিয়েই আছে—কুটৰীটোও এক্কাৰমুখাৰ ।
 এমূৰ অকলশৰে মই, সিবাগে ইহত চাৰিটা, গিয়ান নাই, লাংখাই পৰি
 আছে । ভাগৰে-জোগৰে ঘুমটিয়েও টানিছিল হবপায়, হঠাতে ওচৰত খিকি-
 খাবাক্ শব্দ শুনি ভাতঘুমটিৰ জাল কেনিবা উৰিল । এক্কাৰতে খেপিয়াই
 চালো—খেৰৰ তলতে হাতহিলৈ আক হেংদান আছে । বুকুত সাহ বাটিল ।
 উশাহ-নিশাহ বন্ধ কৰি এক্কাৰতে চকু পিৰিকিয়াই চালো ।

একুৰিমান কছাৰীয়ে সিহঁত চাৰিটাক চৌপাশে ঘেৰি ধৰিছে । লাওপানীৰ
 জালত সিহঁত অচেতন । ইফালে এই মহাবাতিখন এই কছাৰী সোপাৰ
 উদ্দেশ্য নিশ্চয় সজ্জ নহয়—কিবা এটি ফুন্ কৰি আহিছে চাগৈ । আমাৰ
 আওকঠীয়া চাৰিটা হলে মৰঘুমটিত লাল-কাল—মই অকলশৰীয়া মুনিহ-
 টোৱেনো কৰিম কি ? গতিকে বুদ্ধি কৰি ময়ো লাংখাই পৰি থাকিলো আৰু
 সিহঁতৰ আলেখলেখ্ চাবলৈ ধৰিলো ।

খন্তেকপৰ নিৰিকি থাকি কছাৰীজাকে সিহঁতৰ ওপৰত জঁপিয়াই পৰি পঘাৰে
 সিহঁতৰ হাতে-ভৰিয়ে বান্ধি পেলালে । ইহঁত চাৰিটা টং, সাৰ-সিৰিকতি
 নাই । পাছে তাৰ মাজতে খেনোটোৱে সাৰ পালে হবপায়, ডবৰা ডবৰি
 লাগিল । এইখন উজুৰাজাৰ মাজতে মই জানিবা হিলৈটো আৰু হেংদানখন
 বগলত লৈ পেটে-বুকুৱে চুচৰি কাণিছৰী ছুৱাৰখনেদি স্টুটকৰে ওলাই
 পৰিলো । মোক তেনেকৈ ধৰিবান্ধি নিবলৈ মইতো ভেৰকোহঁতৰ দৰে সামান্ত
 পাইক নহয় । মই সৰ্গদেৱৰ সঁজাভী । এখন ৰাজ্যৰ দায়িত্ব মোৰ মূৰত,
 মই এনেদৰে বিধানিত পৰিলে কৰ্তব্যত বিধিনি হব, ৰাজ্যৰ হানি হব । গতিকে

লাহেকৈ বাজলৈ ওলাই বোবাখুটিৰ ফালে পোনালো ।

কছাৰীৰ বোপাইহত, আহে আহে বুদ্ধি, কিন্তু এইবাৰ সিহঁতবো নিশ্চয় কিবা এটা ভুল হল । হয় সিহতে মোৰ কথা পাহৰিলে, নহয় এক্কাৰ-মুখাবত তৰ্কিব নোৱাৰি লোকোহতৰ মাজতে ময়ো শুই থকা বুলি ভাৰি খোটালাটোৰ ইটো মূৰলৈ মনকে নকৰিলে । আপং টুকিছিল যদিও সিহঁত বলে সবল, ডেকাই-ডঙুৱাই কুৰিটামান হব, উভটি ধৰিলেও মই অকলে কথিব নোৱাৰিম । ধেমাইহঁতে ভো এবীৰ লেটাৰ দৰে বাজ্ ললেই, মই যদি তাউখামক লৈ কোনোপ্ৰকাৰে উজাই গৈ কাজলীমুখত টেকেলা সন্দিকাইক বতৰাটো দিবগৈ পাবো, ইহত জীয়াৰ আশা আছে । নহলে পাখি-গজা পকৱা, ইহতক কেনে বাখিব । পাছে বাতিপুৱাৰ আগতে ক'ত পান্নহি হবলা—তেতিয়ালৈ চাগৈ ইহতৰ হাড়তো বন গজিব । তেওঁ চেষ্টা অকণ কৰি চোৱাত হানি নাই ।

ঘোঁৰাখুটি পোৱাৰ আগতেই চি—হিঁ—হিঁ—হিঁ অট্টবাও শুনিলো । গৈ পাই দেখো কেউটা ঘোঁৰাই বান্ধব পৰা মুকলি হৈ মহাৰঙ্গে লক্ষ-ভক্ষ কৰিছে । মই খেলা মাৰি গলত ঘোঁৰাবো লব-মাৰক ছাৰি সমানে কেৰ তুলি মোৰ ফালেহে চোঁচা ললে । খোজো দিছে পাছঠেঙ্ ছুটাৰেহে—আগঠেঙ্ ছুটা আকাশলৈ টোৱাই । মনতে বোলো কি আপদে পালে । সিকালে চাগৈ মই নদাইক নেদেখি কছাৰীৰ মাজত হাবা-কাৰা লাগিছে এনেহেন সৰুটপৰত কণাৰ লাখুটি এই ঘোঁৰা কেইটাৰ গাত ভাল দেওধনী লজ্জিল । দেখোতেহে অটৰ চেলাই হাড় জ্বক্জ্বক্ ভিতৰি পাখি, যেন খোজটো দিওঁতেই হাম্খুৰি খাই পৰিব—এতিয়াচোন এই চতমহীয়া বাতিখন ইহতৰ তাথৈ-তাথৈ নাচ, চিঞৰ-বাখৰত এগন ফালিছে—হাঁ মোৰ বিধি—এইখন আজি কি অপদৰাটে পালে ।

তাহানি সাগৰধৰিয়ে কৈছিল বোলে ঘোঁৰাৰ গিয়ান হেনো মাজুহতকৈ বেছি—সিহঁতে কিবা নেদেখা-মুশুনা কথাবো ভু পায় । মনতে বোলো হতচিৰী বাহক । ভাংখোৱা বান্ধবৰ দৰে এইজাকৰ যিহে খেই খেই নাচ—ইহঁতৰ গিয়ান মানে ফুটকাৰ ফেনসোপা । ঘোঁৰা পাঁচোভালৈ চাই খন্তেক দৰক লালো, এনে বিপাকত পৰিলে খেনেক চিন্তা কৰা আৱশ্যক । এবাৰ মন কৰিলো মাজৰ কাজলীজনী ঘূৰীহে—তাইকে বেচি কুৰি ধৰি ইহঁত চাৰিটাৰ এই দেওধনী উছৰ সমাবোহ । পীৰিতি লাগিছে বাছাইতক, হাবামথোৰক

ডেকালিব বা-মাবলীয়ে পকাইছে । বোলো ব হক !

পগলা ঘোঁবাত উঠা মোব অভ্যাস আছে বোপাইহত, একেজাপে লেকামত ধবি মাজব সুবীজনীৰ পিঠিত উঠি বহিলো । তায়ো একাব-মুখাবত ডলকিব নোৱাৰিলে হবপায় । কেনেকৈনো তৰ্কিব—চাৰিটাকৈ ডেকেকরা ঘোঁবাব লগত পীৰিত খেলত নিমগন । মই পিঠিতে হকৰ্কে উঠি দিলত তাই চকিল চাটগৈ—অটুবাও কাটি আকাশলজ্জা উধাজাপ এটা মাৰিলে । কোনো প্ৰকাৰে লেকামত টানি ধৰি কখিলো যদিও বইচ কৰিব হলে নোৱাৰিলো দেই—তাই নাটেৰীয়ে হিলদল ভাঙি দৌৰিবলৈ ধৰিলে—পিছে পিছে নাক ওপৰলৈ তুলি বাকী চাৰিটা । কেনিনো গলো একো ততকে ধৰিব নোৱাৰিলো বাপাহত, নিমিষতে দেখোন গাৱৰ বৰচোতাল পালোগৈ ।

জোৰ-বস্তি জ্বলাই একুম মানুহে তাতে উখনা-উখনি কৰি আছিল । মোক পিঠিত লৈ সুবীজনী আক পিছে পিছে চাৰিটা মতা ঘোৰা গৈ বৰদৈচিলাৰ দৰে মানুহজুমৰ মাজতে সোমালোগৈ । পগলা ঘোঁবাব গগনাচাৱা জাপ, দেওধনী নাচন আক আওফাল তাওফাল চিঞৰত মানুহজুম ছেদেলিভেদেলি হৈ যেনিয়ে তেনিয়ে পিৰ্যাপি দিলে । দুই চাৰিটাক ঘোঁবাই লঠিয়ালেও হবপায়, ময়ো হিলৈৰ কুন্দাবে কেইটামানক গতিয়ালো । চেগবুজি এজাঁই কি দুজাঁই খাবো উবালো । পিছপাকত দেখিলো চোতাল উদং হল । মাজতে মৰা-শ হেন হৈ পৰি আছে আমাৰ চাৰিজন বীৰপুৰুষ, হাতে-ভৰিয়ে টোম-হেনকৈ আটি আটি বন্ধা । সৰ্গদেৱ নিজহাতে দিয়া মোৰ সুনীয়া বাধৰ পতোৱা হেংদানখন সেই প্ৰথমবাৰ কাজত লাগিল বোপাইহত—ততালিক ঘোঁবাব পৰা নামি সিহঁতৰ বাকুবোৰ কাটি মুকলি কৰিলো ।

সিহত কেউটা ধক্ধক্কে কঁপিছিল । মুখে কেনগুটি বৈছিল—সাক্কাৎ যমৰ মুখতে পৰিছিল তো । ঘোঁবা কেইটাবো গিয়ান সুৰিল হবপায়, খানিক ধীৰ নুহ হল । গাওঁবুচাটো চাঙৰ ভিতৰত লুকাই আছিল, বুঢ়া মানুহ, বাকীবোৰৰ মান লৰা-ধপৰা কৰিব নোৱাৰে । তাকো বাজলৈ উলিয়াই আনি হাতে-ভৰিয়ে মেৰাই বান্ধিলো আক কছাৰীয়ে পেলাই থৈ যোৱা জোৰ এটাৰেবে জুই একুৰা জ্বলাই বাতিটো পুৱাবলৈ বাট চাই বলাঁ ।

কেঁহজালি দিওঁতেই খেমাইক পঠিয়াই কাজলীৰ চকীয়াল বকৱাক বতৰা

দিয়া হ'ল। শিকাই পঠিয়াইছিলো বোলো, 'দাঁতিয়াল চকীত নৰবি—কাঁড়পাত
 যোৱাদি নাকৰ পোনে ছাঁটুকৈ পাৰ হৈ যাবি।' মই বাকী তিনিটাৰে সৈতে
 গাওঁবুঢ়াটো পৰ দি থাকিলো। তেতিয়াহে ওলাল বোলে—এইবোৰ কছাৰী
 বৰিদৰ্পনাবায়ণৰ দলৰ—ভলে ভলে সৰ্গদেৱৰ দ্ৰোহী। বাতি আচলত পাই
 ধৰিছিল। এনেকৈ দগা দি ধৰি ইহতে দেও পূজাত বলি দিয়ে। আহোম বগুৱা
 পালেতো ভালেই—একে ফৰ্মুটিতে ছুটা আম পৰে। ঘোঁৰা হিলৈ এনেয়ে
 পায়। পিছ বোলে ইহন্ত ঘোঁৰা কেইটাক লাওপানী খুৱাই মতলীয়া কৰি
 মেলি দিলে। মোৰ লগত পাইকেকেইটাকো ধৰিবান্ধি আনি বৰচোতালত
 বিচাৰি শুধি থাকোতেই চকীয়াল ঘোঁৰাচোৱাৰী আহি গোটেইখন লগু ভগু
 কৰিলত সোপাই পলাই পত্ৰং দিলে। ছুটা বস্ত্ৰলৈ ইহতে যমবমান ভয়
 কৰে—হিলৈ আক ঘোঁৰা। সেই কণামুনা এক্কাবত জঁপিয়াই ফুৰা পাঁচোটা
 ঘোঁৰাই ইহতৰ মানত পাঁচ কুৰিমান হৈছিল চাগৈ—তাতে আকোঁ হিলৈৰ
 শব্দ। অলপ ধতুৱা লোক, গোটেই উখামুখা লাগিল।

পুৱাবেলা একুৰি পাইকেৰে খদাই হাজৰিকীয়া আহি কছাৰীৰ গাঁৱকো
 যি আছিল আলুৱে কলাপুলিয়ে তুলি নিলে। গাওঁবুঢ়া মুখিয়ালবোৰকো বিনা
 বিচাৰে কাটিল। বেপাৰী বঙালৰ পৰা কছাৰীয়ে ডকাইত্ব দি বখা বস্ত্ৰৰ
 অনেক পাইছিল—সেইবোৰ লগত নিবলৈ কছাৰীৰ সময় নাটিল। মনে মনে
 বিষম পাইছিলো—উলুৰ লগত কাতামান বগৰীও পুৰিাল—ইহতৰ
 এটাইবাব লোক সিমান বেয়া নহয়। পিছ শত্ৰুক কণ্ঠীয়া মাৰি তুলিব
 লাগে। গিয়ানী লোকে কয় বোলে শত্ৰুক খেমা কৰা ভাল। পিছে
 সেইদিনত বোপাত্ত, শত্ৰুক ভালকৈ এশিকনি দি সিহতেও খেমা কৰিবলৈ
 কিছো থল বখাটোহে আমাৰ পক্ষে অধিক উত্তম বুলি ভাবিছিলো।

গুৱাহাটীত বজাশহৰ বৰফুকনক এই সকলো বা-বতৰা দিমগৈ বুলি আমি
 বেলা ছপৰীয়া তাৰপৰা বাওনা হলো। এইবাব আক গুৱাহাটীৰ আগতে
 ববলৈ নাই—তেহলৈ বামুণেই মৰক বা লগুণেই ছিগক।

অনেক পাহাৰ-পৰ্ব্বত চেৰাই গৈ বেলা গোখুলা গুৱাহাটী পাই গম পালো—তাতে ডাঙৰীয়া এজনো নাই। বজাৰহৰে পিকছায়ে শৰাইতহে আছেগৈ। তাতে গৈ লাগু পাই সকলো বা-বতৰা দিলো। গুপুততে পত্ৰখানো বজাৰহৰক হাতে হাতে দিলো। পটি চাই নিভুতে বোলে, 'সঁজাতী—সৰ্গদেৱত বুকুই কৰি বোলে বঙাল যে ভাগি পলাল সি আমি যুঁজত নমাৰ আগে-ভাগে। কাৰ্জিৰ লগত কিছো যুঁজ হ'ল পিছে—তাতে আচ'ৰা গুলী লাগি আমাৰ ভবলাও পৰিল। আৰু বস্তুবাৰীৰ কথা যি বৈছে তুঙচুৱে সদায়েহে জানে—মই খানিত নাই গতিকে ভূ-ভা নেপাওঁ। ঘোঁৰা কায়মান হিলৈ তবকী ইয়াতেহে বণখলীত লাগে বুলি হবলা বাখিছে। খেদি আহি গুৱাহাটী ললেহি নবাবৰ উঁডালত কি পালে কি থলে সিহঁতেহে জান। ইহাতে চালে পিছে সেইবোৰকে কিছো পোঁৱাৰ আশাতেহে দেহ-প্ৰাণ উছৰ্গি সৰ্গ-ৰাজ্যৰ কাজকে! কৰা যায়।'

পাছদিনা আগবেলাটোও শৰাইতে পাণ্ডুতে ইটোসিটোক লোচৰি শুধি কটালো। যা-যোগাৰ দেখি বুকিলো উত্তৰে মানাহৰ পৰা বৰীতলালৈ আৰু দখিণে শ্ৰীসূৰ্যৰ পৰা সেবপুৰলৈ আমাৰ নাও-নাওবা বঙালক ভেটাৰ নিমিত্তে সাজু আছে। তৰে-বামেও সষ্টম। দুই খেলীযাকৈ ফুকনাবাৰ বহিছে—পাঁচশৈয়া হাজৰিকীয়া। তাহানি মোমাই তামুলীৰ দিনতে তৰঙোৱা দুইগোটে পাইক এইবেলাহে বস্তিলে। চেঁচত তুঙচুৱে লাপতিয়ে গড বান্ধিছে, লগত হেজাৰ পাইক। দুপৰীয়া বেলিকা তালৈকে বুলি ওলালা। তৰবাট বুলি ভাগৰি পৰিছিলো—এইবেলা নাও ললো। লাকো খেমাইহঁত ৰং-তামাচা কৰি শৰাইৰ গডতে থাকিল, সিহঁতক লগত নিবলৈ নহল—অধিক বাটতে গুবো ধমনা। নাৱৰ পৰা বিয়লি বেলা লুইতৰ কাপোৱালী ধাৰত বান্ধনি ৰ'দালিৰ হেজাৰ হেঙুলীয়া বস্তিৰ লুকাভাকু চাই চাই গৈছিলো—চাৰিহাল বঠাৰ নাও, লুইতৰ ধীৰ-গজ্জীৰ সোঁত। আকাশৰ সিমূৰে সৰ্গদেৱৰ ৰাজ্যৰ সীমা চেৰাই বঙালৰ ৰাজ্যত বেলি পৰিছে, লুইতৰ বুকুত কেইখনমান

চেলেঙী নাৱে খেলিছে, তেজ্জেবে পচিম আকাশ বাঙলী—কবতোৱা গজাব সোঁতত যেন আমাৰ বগুৱাই বঙাল খেদি খাণ্ডা ধুই পখালি গল ! এই ময়াপী বুঢ়া লুইতৰ হেজ্জাৰ খাবত যেন তাৰে জ্বিলিকনি—বাউচ্ বাউচ্ বঠাৰ কোবত যেন তাৰে শব্দ । ভাবতে আপোন পাহৰি কেতিয়ানো গৈ চোঁচা পালোগৈ গমকে ধৰিব নোৱাৰিলো ।

তেতিয়া সন্ধিয়া পৰিছিল । গডৰ পৰা আহি তঙচু বাহাতে আছিল । তাতে গৈ বোলো, ‘কথা-বতৰাবোৰ বৰ বাক হোৱা নাই—নবাবৰ সোণা-দানা বস্ত্ৰ-বেহানি কলৈ গ’ল কি হ’ল তাৰ বিচাৰ ওলাইছে ।’ সি মুখখন ওফান্দাই বোলে, ‘কিটো হব ? যোৰ বৰপেৰাত মেটমাৰি ভৰাই লুইতত উটাই দিলো । নবাবৰ পাছে পাছে উটি গৈ ঢাকা পালেগৈ ।’ মই মনতে বুজিলো,—সোঁ আঙুলিয়ে ঘিঁউ নাহে । মুখত ফুটাই বোলো, ‘সৰ্গদেৱে পাছে বিষমহে পাইছে ।’ সি বোলে, যুঁজৰ যি আহিলা-পাতি পালে সিৰোৰ ইয়াতে লাগিব—বঙালৰ কামায়েনেৰেহে বঙালক ওভোটাই ধৰিবলৈ সূচল । তাক গড-গাঁৱলৈ পঠোৱাৰ কি সকাম ? বাকী বয়বস্ত্ৰ একো নাই নবাবে সোপাকে লগত লৈ গল । নবাবে আমাক কিবা ভাৰভেঁটা দিছিলনে যে আমি সৰ্গদেৱক ভেজিম ? পুটপাত কৰা পাইকে ভণ্ডাৰ বস্ত্ৰ কিবা পাই হাত কৰিছে যদিও নেজানো—আমি যি লামলাকটু ছুই-এপদ পালো তাক গডগাঁৱলৈ পঠিওৱাৰ যোগা নহয়—সেইসোপা হাততে ধৰি থৈছো . লাগে বুলিলে ভেজাব পাৰো ।’ মই বোলা, ‘সন্দিকাই, এইটি হলে ভাল কাৰ্য্য নকৰিলা । সৰ্গদেৱক ভাবিব নোৱাৰা—ত’ত সহস্ৰলোচনৰ বংশধৰ, হেজ্জাৰ জোৰা চকুৰে দেখে, দুহেজ্জাৰ জোৰা কাণেৰে শুনে ।’ সি বোলে, সেইত্যা কৰি বৈছো—এয়া আগত অগ্নি আছে—মোৰ হাতলৈ বস্ত্ৰবাৰী একো অহা নাই ।’ মই বোলে, ‘সেইকাকি বাক সৰ্গদেৱে বুজিব—মই বুজাব গৰাকী নহয় । পিছে বণত সেনাপতি সন্দিকাই থাকোতে তেওঁৰ অজান্তিকৈ ইতৰ বগুৱাই নবাবৰ ভণ্ডাৰ লুটপাত কৰি বস্ত্ৰ লৈ যায় সিও সন্দিকাইৰেহে দায় । মোটে বুজিবা—চাপৰিলে মেঘ নেৰায় দেউ । বতৰৰ বতৰা বতৰতে কৈ থলো ।’ সি মুখখন গোমোঠা মাৰি বহি থাকিল ।

বাজলৈ ওলাই আহি ছাউনীতে শইকীয়া বৰা ছুইচাৰিটাৰ লগতো কথা

হলো। জয়ধনীয়া বাইডাং বকরাকো পাই সুদি পুছি বৃজিলো নবাবৰ গোলা দখল কবোতে চুৰবাৰ পুতেক সদাই ডেকা আৰু কোঁপতীয়াই লুটৰ বয়বস্তুক হেফাজত কৰিছিল। কোঁপতীয়া সেইবেলা ববলীয়াত উজাই আছিল। বাইডাং বকরাক পঠিয়াই তাক মাতি আনি সোধাত বোলে, 'তিনিটা বৰপৰা খুন্দখাই আছিল—তাকে সন্নিকাইক দিলা। সিয়ে সদায় লগলাগি জানেই কিটো কৰিলে। সৰ্গদেৱলৈ ভোজাৱা নাই যদি সিহঁতেহে ৰাখিছে, মোক হলে ভাগ দিয়া নাই। আ-অলঙ্কাৰ, থাক টেমী বিছো আছিল, সুগীয়া বাখৰপতোৱা ভৰণ, বাক আঙঠি পিক্‌দান ভোগদানো আছিল। সেইসোপা চম্ভালোতেহে বঙাল ভটিয়াই সাবিল। খেদি গাল ধৰা পবিল হয়।'

পাছদিনা ঘূৰি আহি শৰাইতে বজাশহুৰক বোলা, 'তুচ্চক সদাইক কোঁপতীয়াকে সধো লোৱা লগাই গড়গাঁৱলৈ ভেজিবলৈ সৰ্গদেৱৰ আজ্ঞা হয়। বিচাৰ ত'তহে হব। সিহঁতক ভিতৰুৱাকৈ ধৰি পঠিয়াব লাগে। আৰু বঙালৰ বস্তুবাৰীবোৰনো ক'ত উধাও হল তাৰো উৱাদিহ লব লাগে।' বজাশহুৰক বোলা, 'ইহঁত তিনিটাক ধৰাই পঠিওৱাটো একো ডাঙৰ কথা নহয়, পাছক টোহে টান। চুই, চাৰিদিন বাক বৃজবাজ লৈ চাওঁ—তই কেইদিন থাক।'

ইহঁত তিনিটাক ধৰি বহুতো-সুধি-পুছিও একো আঁত উলিয়াব পৰা নগল। কটুটাই কেউটাৰে বাগি দিয়া, সৈ কোঁৱ নলয়। চাউদাং পঠিয়াই বাহাবোৰা চলো কৰা হল, একো নেপাল। চ'তৰ চৈধ্যদিন যাওঁতে ইহঁত তিনিটাক বজা-শহুৰৰ আজ্ঞা কৰি লোৱা লগাই গড়গাঁৱলৈ ফেটালে। লগতে তিনিটা চাউদাং আৰু লােকাহত গল। বজাশহুৰৰ সৰ্গদেৱলৈ বিতংকৈ লিখি পত্ৰও ভেজিল।

বোলে, বাহুলি লাপেতিহঁতে মানাহা পাৰ্ব হৈ সোণকোঁহলোক পৰীক্ষিতৰ ৰাজ্য মাৰি হাতীচলা বৰীতলালৈক সৰ্গদেৱৰ চৰণত থাপিল। এতেকে দেৱৰ আৰু অসন্তোষৰ থল নাই।' মই গুৱাহাটীতে কেইদিন বোলা বঙালৰ আলখালখা চোৱা হক বস্তুবাৰীবো খা-খবৰ লোৱা যক। দিনবতোক পাছত পিছে সৰ্গদেৱে বজাশহুৰক পত্ৰ দি বোলে, বঙালক মাৰি ৰাজ্য ঘূৰাই অনাত সৰ্গদেৱ মহা সন্তোষ। পিছে পতালৰ মনি আনি দিলাও কালসাপ যি সি কালসাপেই—তাত খানিকো সঞ্জাত নাই। বঙালৰ বয়বস্তু লুকাই ধোৱাবোৰৰ উচিত শাস্তি হব লাগে। এতেকে চতুৰ্ভূজকে আকাদহকে গড়গাঁৱলৈ ভেজিবৰ

আজ্ঞা হয়। সঁজাতীকো ঘৰিতে ঘূবাই পঠাব লাগে—ত'ত কাজ আছে।' ঠোৰতে বুলিলো গুৱাহাটীত আমাৰ চাউল উকলিল। সেইমতে বহাগৰ একুৰি ন দিন যাওঁতে গড়গাৱলৈ বুলি উজালো।

গড়গাওঁ পাইহে শুনিলো বোলে ইতিমধ্যে বৰদেৱনীয়াক মিলাই দিওঁ বুলি বৰকথা মতা জয়নাৰায়ণ বঙাললৈ পলাল। মানাহৰ ইপাৰে সিপাৰে তিনিদিন গুলী মৰামৰিও হৈছিল আগতে। বাৰ্তা পাই সৰ্গদেৱে বিষয় বৰীয়া সবাটিকে খঙিলে বোলে, 'সাপ মাৰে তেও নেজত বিহ বাখে।' তেনে দিনতে গুৱাহাটীয়া কটকীয়ে আহি সন্দেশ দিলেহি বোলে, 'বেহাৰ আৰু আচাম মাৰিবলৈ দিল্লীৰ নতুন পাটুচা অৰংজেৱে মজুমখা নামৰ বৰসেনাপতিক ভেজিছ। প্ৰতাপী পাটুচাৰ প্ৰতাপী সেনাপতি—এইবাৰহে আচামৰ নাই বঙামাটি নাই গুৱাহাটী।'

এই বিষম বতৰা পাই ডা-ডাঙৰীয়া সবাটিকে চপাই সৰ্গদেৱে চাঙতে বৰমেল পাতিলে। তাতে ঠিক হল সনাতনকে মাধচৰণকে সকলো বা-বতৰা বুজবাজ লৈ আহিবৰ নিমিত্তে চকাৰ নবাব চাস্তাৰ ত'লৈ ভেজোৱা হক। বঙালেৰে যুঁজি ৰাজা হায়ৰাণ, এমান ডাঙৰ ঠেলা ঠেকাবলৈ সা-সমল নাই, পাকৈত ৰণুৱা পাইকো কম হৈ আছে। সৰ্গদেৱে বোলে, 'বঙালেৰে আগাআগি এদিন নহয় এদিন হবই লাগিব কিন্তু এতিয়াই পৰ নৌ হয় অখন। যা-যোগাৰৰ নিমিত্তে বছৰ খানেক সময় লাগে। তাকে চাই কথা-বাৰ্তা কৰিবি। আৰু কাৰ্জিয়ে বৰদেৱনীয়াইহে বঙালক খেদায়, আমি বৰদেৱনীয়াক ডঙাইহে গুৱাহাটী লৈছো—সি কথা লুৎফুল্লাই কব। আমাৰ লগত বঙালৰ অৰি নাই। আমাৰ পাইক কাজলীত থাকোতেই সিবোৰে গড় ছাৰি পলাই গ'ল।

বেজদলৈৰ মন্থিৰ বকৱা মেলত বহিছিল। সি সৰ্গদেৱৰ পুৰণা সখি। তাতে হিলৈশাল, খাৰঘৰ সকলো তাৰ মাততে আটোমটোকাকিকৈ চলাত সৰ্গদেৱে তাৰ লগত অধিক প্ৰীতি কৰিছিল। সকলো ডা-ডাঙৰীয়া ভাগিলত সি সৰ্গদেৱক নিলে বোলে, 'যতোমান বকৱা ফুকন পাতিলে সকলো তল পৰিল। উদক ভেটাৰবীয়া পতা হল। নাথুলাৰ বস্ত্ৰ পাই সিহঁত এতিয়া আধাৰ গিলা অজগৰ—ধানিত বহি মহানুখে কলমটিয়াইছে। এইবোৰে

বঙালক জেটিব পাৰিবনেকি ? বঙালে পুনৰ টোপ্ দিলেই কল্প কবি
 গিলিব, লাগিলে ৰাজ্যকে বিকিব । ঘৰ শত্ৰুকডহে ৰাৱণ বধ যায় ।’ সৰ্গদেৱে
 বোলে, ‘এবা ফা-ফুকনবোৰতো আছেই তাৰ উপৰিও সঁজাতীকো পঠিয়ালো,
 একো উলিয়াব নোৱাৰিলে ।’ মনখিৰে বোলে, ‘বঙালৰ বস্ত্ৰ কোনে নিলে
 চাই দণ্ডহে বিহিব লাগে—নহলে অপবলৈ আহি বেয়া । আগত ডাঙৰ কাল
 আছে । আৰু ফা-ফুকনৰ কথা যে কয়, সিবোৰে কি কাম সিদ্ধিৰ ? সিদ্ধিৰ
 মুখৰ শিয়াল । আৰু সময়ত নোবোখিলে পানী তললৈহে যায় । বঙালে
 আঁগৈ পাব ।’ সৰ্গদেৱে বোলে, ‘কিবা কৰো ?’ সি বোলে, ‘দেৱে যদি
 বিচাৰিবলৈ আজ্ঞা কৰে মই বিচাৰি চাব পাবো । দোষীয়ে দণ্ড নেপালে
 ৰাজ্যৰ বাক্ টিলা হয়—নিটিকে ।’ তাতে সৰ্গদেৱে বোলে, ‘আগত বঙাল—
 এনে পৰত কোঁদো বাহত জুই দিওঁনে ? সিবোৰ মহা অসন্তোষ হব ।’ মনখিৰে
 বোলে, ‘আপোনাৰ বাৰী ভাল হলে পৰৰ ছাগল নাহেই নহয় ।’ সৰ্গদেৱে
 বোলে, ‘চ’ৰাই বা কি কয় ?’ মনখিৰে বোলে, ‘চকক শ্বুধিলে চাউল নধৰে ।
 কিন্তু পকা কোঁৰা গেলিবলৈ দিয়াতকৈ কাটি পেলালেহে গালৈ ভাল । কণমান
 কষ্ট হব হওঁতে, কিন্তু ৰাজ্যৰ মুখলৈ চাই স’ব লাগিব । আৰু অকল ভাল
 কামত বঁটা পিঙ্কালেই নহয়, বেয়া কামতো শাস্তি বিহিব লাগে ।’ সৰ্গদেৱে
 কিছুপৰ নিতাল মাৰি থাকি বোলে, ‘তেনেহলে বাক যাওঁক ।’ মনখিৰে
 বোলে, ‘হাল নাই হলধৰ হৈ গলে কাম নিসিজে । উঁডালী বক্ৰাই বিচাৰ
 শ্বুধিব কিৰূপে ? নাক-কাণ কাটিবও লাগিব । এতেকে বৰফুকনৰ মৰ্ঘাদা
 দিলেহে হয় ।’ সৰ্গদেৱে বোলে, ‘তেনেহলে চ’ৰাত শ্বুধিব লাগে ।’ মনখিৰে
 বোলে, ‘মোক খাৰুটেমী দি ফুকন পাতিব নেলাগে—দোপ্ দিলেই হব ।’
 সৰ্গদেৱে বোলে, ‘সেইমতে নহব । দায়িত্ব দিলে যহো দিব লাগে । খাৰুটেমী
 দিব নোৱাৰিলেও টুপী জাপি মচুলা দি তোক পৰ্বতীয়া ফুকন পাতি
 পঠিয়াওঁ । গুৱাহাটীত এতিয়া ফুকনবোৰো কেওঁ নাই—নামনিয়ালত তয়ে
 বৃদ্ধৰ মুৰ হগৈ । মই সেইমতে পত্ৰও দিওঁ । বস্ত্ৰবোৰো তয়ে বিচাৰগৈ—
 উলিয়াব নোৱাৰিলে পিছে ফুকন ভাঙিম ।’

পিছে মনখিৰ গুৱাহাটীলৈ ভটিয়াই গল । সেইবেলা সৰ্গদেৱক নিভৃততে
 পাই বোলো ‘দেৱে আহোম ৰাজত নোহোৱা-নোপজা কাৰ্য্যটি কৰিলে ।

এতিয়া কায়স্থ ফুকন হল, আহোম বিষয়াসবে সহিব কিৰূপে ? আৰু তাতোবা সজ্ঞাত কি ? সৰ্গদেৱে বোলে, ‘বজাই বিষয়াই সোপাই আহোম হৰ্ষতেও এনে কাণ্ড ঘটিল, বঙহতেনো সজ্ঞাত ক’ত ? আৰু ৰাজ্যৰ বান্ধ কঢ়ালি টানিবলৈ শালকাঠৰ লগতে দুই-চাৰিমুঠা ইকৰাও জাপিব লাগে—নহলে বান্ধ নবয়। পাছত ইকৰা পটি জোখৰ হব, শাল বৈ যাব।’ সৰ্গদেৱে মিচিকীয়াই হাঁহিলে।

আঘোণ মাহলৈ বতৰা আহিল বোলে মজুমৰ্থাই বিহাৰ মাৰি অসম ৰাজ্যক পিনে আহিলেই। ববদেৱনীয়া চাক্ হল। সনাতন কটকীয়ে কলেহি বোলে, ‘মোগলে হাতীচলা বৰীতলা গুৱাহাটী ঘূৰাই বিচাৰিছে।’ ফুকনবোৰে এই বাৰ্তা দি সৰ্গদেৱলৈ কটকী ভেজিলে। সৰ্গদেৱে খাৰঘৰ হিলৈঘৰ চালে অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ আহিলা-পাতিৰ ভণ্ডাৰ চালে। চাউল-পাতৰ যোগান নিৰিখ্ কৰিলে। বগুৱা পাইকৰ যুদ্ধবিছাৰ মহলা ললে। শইচে-ধানে ৰাজ্য উভৈনদী। বগুৱা পাইকৰ পথাৰৰ বাব নাই—সমস্তে ৰাজ্যই একেগোটে উবুৰি খাই ধৰিব পাৰিব। ভণ্ডাৰত যুঁজৰ আহিলা-পাতি ভৰি আছে, গডগঞ্জা ভাতি যোৱা ছবছৰেও মুমুৱা নাই। বঙালৰ পৰা পোৱা হিলৈ-পাতিও কিছো আছে। এই সকলো দেখি শুনি সন্তোষ হৈ সৰ্গদেৱে ববচ’ৰা-পাতি কাকত লিখিল বোলে, ‘হস্তীৰ দন্ত এবাৰ ওলালেনেকি পুনৰ্বাৰ সোমায় ? পৰমেশ্বৰ বিধাতা অমুকুল হৈ যি ৰাজ্য আমাক দিছে তাক তাক্ষি খুজিলে কিয় পাব ?’ ফুকনহঁতে এই বাৰ্তা মজুমৰ্থালৈ ভেজিলে। এতেকে মাঘৰ শেষত মজুমৰ্থাই আহি মানাহাকোঠ পালেহি।

ইতিমধ্যেতে ন-পৰ্বতীয়া ফুকনে মহা-পযোভবে দন্দৰ পাতি গুৱাহাটীত বহি অনেকে বিচাৰ কৰিলে। তঙচুৰ লগত যোঁত থকা বুলি বহুতো নিৰ্দোষী লোকৰ নাক-কাণ কাটিলে, সাতিসলাও কৰিলে। কথা বুদ্ধিলে বতাহ—মানাহামুখেতে পঞ্চৰতনতে এই বতৰা পাই ফুকনবোৰ মৰ্মাহত হ’ল। কায়স্থ ভঁৰালীকৰুৱাই পৰ্বতীয়া ফুকন হৈ আহোম বিষয়াৰ বিচাৰ কৰে, টেবীয়াটক পাগ্ মাৰি ঘূৰি ঘূৰি চায়—সিহেন কথা ফুকনবোৰে সহৈ কিৰূপে ? তাকে সৰ্গদেৱত জনালে বোলে, ‘ফুকনবোৰ হ’ল ববনাৱৰ খোলা, তেহলৈ ডাঙকেই বা ছিঙকেই। পিছে কায়স্থ ফুকন অপৰ্ণইতা বাঁহ, আগ তল নিয়াই কাউৰীক

বং চায়। লোকজন তাতে অসন্তোষ হৈছে। আক সৰ্গদেৱৰ বন্দী বেটাহে
 চেতন, অশ্লশব্দ আহিলা-পাতি সমস্তে জড়—চলালেহে চলে।’ সৰ্গদেৱে
 খঙিলে, বোলে, বিশেষ নিমিত্তে এটাক জ্ঞানিবা দহজনৰ মূৰে
 পঠিয়ালো তাতেনো ইবোৰৰ কিয় ক’হীৰ পাতে গা কাটে? ইবোৰ ফুকন যি
 ফুকনেই, জাতেপাতে শিবফুটা আহোম, দিখীৰ বুকুৰ শিল। নিকটিলে খয়
 যায় নিকি? আক আহোম ফুকনবোৰ যদি ভাল, বস্ত্ৰবাৰ কলৈ গ’ল?
 কটাক’থা ভিয়াই গধুৰযে কৰিছে, বৰফুকনেনো এতেকালে উলিয়াব
 নোৱাৰিলে কেলেই? মই বজা থাকোমানে সিহঁতে বস্ত্ৰ পাব পায় জানো?
 তাকে চাই নিজ নিজ কাম কৰি যাওঁক।’ পিছে মনখিৰ গোঁজেই গছ হল।
 বিনাকাৰণত সৰ্গদেৱৰ বিশ্বাস ভঙ্গ হল বুলি ফুকনবোৰো বিস্তৰ অসন্তোষ হৈ
 থাকিল। বিশ্বাস হবালে আক কি থাকে বোপাইহঁত—বিশ্বাসতে মৰে তৰে,
 বিশ্বাসতে পৰ্ব্বত লৰে।

মজুমৰ্খা অহাৰ পবুত বাহুলিয়ে মানাহামুখত কোঁঠ দি আছিল, পঞ্চৰতনত
 ফুলবকরা আক লাহন ফুকন। পিছে ফাগুণত মজুমৰ্খাই মানাহৰ কোঁঠ
 ভঙাই উজাই আহিল। ফুকনবোৰ বিমাৰিষ হৈ আছিল বোলে, ‘আমাৰ
 ওপৰে বেজদলৈ সঁজাতি আহিছে নহয়—এতিয়া যুঁজকহি।’ একাঠী কাণ্ডও
 মাৰোতা নহল, সকলো উৰুৰি আহি গুৱাহাটীত বলতি। চ’ত মাহ পৰোতেই
 মজুমৰ্খা উজাই আহি গুৱাহাটী পালেহি আক তাকে দেখি কোঁঠ আহিলা-
 পাতি সকলো এৰি আচাম চামধৰালৈ ছুইবিল।

এই কথা শুনি সৰ্গদেৱে খঙিলে। বোলে, ‘মানাহামুখৰ পৰা পিচলি
 আহি আমাৰ ফুকনবোৰে গুৱাহাটীত খোপনি লব নোৱাৰিলে কিয়? চামধৰা
 পায়হি কিয়?’ তাতে কটকীয়ে বোলে, ‘বঙাল বলে সবল। মানাহাৰ
 পৰা গুৱাহাটীলৈকে ভেটিব পৰাৰ যোত্র আমাৰ নাই। চামধৰাতে সকলোৱে
 গোটপিত্ খাই একেমুঠে উভটি ধৰাৰ কথা।’ কুৱৈগঞা বুঢ়াগোহাঁয়ে বোলে,
 ‘জোৰ পুৰি হাত পালেহি, ইমান মূৰামুৰিলৈকে বৈ থকা উচিত হল জানো?
 গুৱাহাটীতে ভেটিব লাগিছিল, এতিয়া মূৰকত জানোচা কিবাখন হয়।’ তাতে
 কটকীয়ে বোলে, ‘পূৰ্বে পৰ্ব্বতীয়া ফুকনে কাতোক শান্তি বিহিলে, কতোৰ
 নাক-কাণো কাটিলে, ফুকন বিষয়াষো মনত বিষম পালে। সি কাৰণতহে

এনে বিধাৰণ হল।' কুৱৈগঞাই বোলে, 'তেনেহলে বঙালক বঙা ঠঙা দি চামধৰালৈ আদৰিহে আনিছহক। এইবোৰ ফুকন বিষয়াই কি দেশ ৰাখিব! ৰাজ্যবো কপাল, সৰ্গদেৱবো কপাল—দেশ নৰল।' বুলি বুকত চাপৰ মাৰি মেলেতে ঢলি পৰিল। সেই যে পৰিল আৰু মুঠিল দেই। পিছদিনা বাহু গৰীষাক বুঢ়াগোহাঁই পাতিলে। সেই মেলেতে ফুকন বৰুৱা ৰাজখোৱা বোৰবো কিছো সাল সলনি কৰা হল, জাজ্যবো সাল বদল হল। সকলো গৈ উত্তৰকোল দক্ষিণকোল জুৰি চামধৰাত থানিয়ে থানিয়ে বহিলগৈ। ৰজাশহুৰকো সেনাপতি ভাঙি ঘোঁৰা কোঁৱৰক সেনাপতি পাতিলে।

ইতিপূৰ্বে তঙচুৱে বিচাৰত কলে বোলে, 'বঙালৰ বস্তুবাৰী দুখন নাৱত ভবা দি লাদি উজাওঁতে নাও ডুবি বস্তু হানি হল। মানুহো তিনিটা মৰিল।' আৰু বোলে, 'সৰ্গদেৱে মোৰ ঘৰবাৰী চোৱাইছেই—এমান বস্তু মইনো ক'ত থম—কিহলৈ থম? আৰু সৰ্গদেৱৰ আঁৰ কৰি বস্তু ৰাখিম, বন্দী এনে নহয়।' সৰ্গদেৱে বোলে, 'তোৰ হেপাজতৰ বস্তু লুইতে গিলিলে যদিও তোবেই দোষ। মোৰ গাৰ নোমেই শক্ৰ হলি, বঙহ হৈ মোৰ মঙহ খালি। বস্তুবোৰ ক'ত লুকাই থৈছ উলিয়াই দে। নহলে কাটিম।' পিছে বস্তু উলিয়াই দিব নোৱাৰিলত কাটিলে।

তাত পাছে ভগা বৰফুকন ৰজাশহুৰে বাট দেখাই বঙালক চামধৰা গড়ত তুলিলগৈ। চামধৰা পৰিল। দিলেৰখাঁই শিমলুগড়ো ললেগৈ। কলিয়াবৰতে বুকুৰাকটাতে আহোম সৈন্য পৰিলত চ'তৰ আগপৰতে গোহাঁই ফুকন বৰুৱা সকলো ভাগি আহি গডগাওঁ পালেহি।

সেই বেলাহে নামনিয়াল কটকী সঁজাতীৰ পৰা ভণ্ডাৰী বৰুৱাৰ সমস্তে কথা শুনিলো। লোকে গৈ মানে যহে দৰেৰে দপ্‌দৰ পাতি বৰফুকন হৈ বহিল আৰু বিস্তৰ লোক বিচাৰ কৰিবলৈ বুলি ডকাই আনিলে। বস্তু-বাৰীৰ বিষয় একা সংস্ৰদ নেপালে হওঁতে, পিছে দোষী-নিৰ্দোষীৰ বাচ্‌বিচাৰ নকৰি সবাকে কঠোৰ শাস্তি বিহিলে। কাণ-নাক কাটি, ঠেং-হাত ভাঙি যুগীয়া কৰিলে। হেজাৰ বিজাৰ লোকৰ এনে দুৰ্গতি হল। শাস্তি পোৱা মানুহবোৰে ফুকনবোৰৰ সঙ্গ এৰিলে। আগতেই মানুহ-তনু উজাই-তুলি আনিলত কামৰূপ ৰাজ্য অমেককাল ধৰি হাবি হৈ আছিল, এতিয়া পৰ্বতীয়া

ফুকনৰ ড'বিত বাকী থকাবোৰো 'যেয়ে যেমিয়ে পালে তেনিয়ে পলাল । 'বিচাৰলৈ বুলিছে' বুলি উমান পালেই পাটক পলায় । সক সক বিষয়-ববীয়ায়ো দল এবাই গল । গতিকে চপাণ্ডবি আৰু মানাহামুখৰ কৌঠত কাম কৰিবলৈ পাটক নোহোৱাত গডৰ কামো শেষ নহল । হাতীচলা ববীতলাতো কৌঠৰ কাম আধাবঙীয়া হৈ থাকিল । লোকজনো কম আছিল । গতিকে বঙালে খবিলত জোৰা-পোন্ধা দি বখা গডপ্ৰাক্ৰি খহি পবিল । চাহবুকজত থকা পৰ্বতীয়া ফুকনেও বোলে অবলশৰীয়া হৈ হুইবিল । চামধবা আৰু শিমলুগডৰ কৌঠত বঙালে সিমান চল নেপাৰ বুলি সবাৰে তালৈকে ভাগি আছিল । সেই চুটা চুৰ্গম কৌঠ—পৰ্বতৰ গাতে লগা জয়ধনীয গড, দাঁতিয়ে-দাঁতিয়ে খাটৈ । তাত অন্তত: কিছোদিন বঙালক কথিব পাৰিব বুলি সবাৰে ভাবিছিল । পিছ বতোকদিন যুঁজি নোৱাৰিলে—বঙাল আহি পোতা কলঙৰ পোনপালেহি । বজাশস্ত্ৰৰ নগঞা ভোটাই ডেকাৰ হতুৱাই দিজোৰ মুখদি বাট দেখুৱাই বঙালক গডত তুলিলেহি । এইদৰে ঘৰ-শত্ৰুৰ চক্ৰান্তত চামধবাতো আচাম পিচলিল—ভাৰ পিছত আৰু খোপনি খৰিবলৈ ঠায়েই নবল ।

কৈৱে কৈৱে বখানিলে বোলে ভগাৰী বকুৱাই বস্ত্ৰ বিচবাৰ চলেবে আগবাটি গুৱাহাটালৈ গৈছিল বঙালক বাট দেখুৱাই আনিবলৈহে । খাৰঘৰ হিলৈঘৰ সকলো তাৰে হাতত, সি দেখুৱাই দিলেই বঙালে সকলো পায় । সেই অচিলাত লেনদেন কৰি বঙালৰ মুৰে সিয়ই বজা হোৱাৰো বখা ভাবিছিল—বঙাল কিবা ইয়াত সদায় থাকিবান ? সেই গুণেহে সি উজাই গৈ লখৌতে বল—আনো ডাঙৰীয়া বোৰৰ সহিতে উৰ্জাই নাছিল । ঘৰ-শত্ৰুকৰে মোৰ সোণাময় দেশখনক সেইকামোৰ মাৰিলে ঐ সোণাইহঁত—কিনো কাল সাপৰ লগত সৰ্গদেৱে ঘৰ বান্ধিছিল ।

কুকুৰা কটাত আহোম পবিল ; ডা-ডাঙৰীয়া সবাৰে উজাই আহি গডগাওঁ পালেহি । সলা পাবহৈ মজুমখায়ো লখৌতে নাও নাওবা এৰি উজাই গডগাৱলৈ পোনালত বাটতে সৰ্গদেৱে কটকী ভেজাই কোৱালে বোলে,

‘কবকাটল বি হয় দিওঁ—সিৰোব উত্তৰি হাওঁক’। নবাবে বোলে, “আগেয়ে এনে কথা নকয় এতিয়াবে আমাব ইমান নষ্ট কৰি এনে কথা কয়। ইহঁত নিশ্চয় ভিতৰি ভিতৰি বলহীন হৈছে, ভেনেহলে আমি কিয় খুঁবি যাম ?” নবাব আগুৱাই আহিল। আমাব ডা-ডাঙৰীয়াও বহুতে নবাবত বৰি হবামখোব হল। হলা গছত বোপাইহঁত, সবাবে বাগি কুঠাব মাৰে।

চিটিকি এৰাই অহা ডা-ডাঙৰীয়াসবে কি কৰিব কি মেলিব গুণি-গাঁথি থাকোতেই মই অকলৈ উজাই আহি সৰ্গদেৱত বতৰা দিলোহি। ত’ত বিমৰিষ চিত্ত সকলো গুণি কিছু খুবুলি চাঙলৈ গল, ববকুঁৱৰীৰ হাতত ধৰি কান্দিবলৈ ধৰিলে। ববকুঁৱৰীয়েও বিস্তৰ বৃজালত জানিবা ছপববেলিকা মেললৈ আহিল।

ছপৰীয়া চাৰিখুটাৰ মেলত বহি সৰ্গদেউ তত্ক মাৰি আছিল, বোলে, “চেংমুনদেৱকোচোন নেদেখে।” যি বাদবাকী আছিল তাৰেই মেল বহিল। তাতে বাঁহগড়ীয়া বুঢ়াগোহাঁয়ে বোলে, “বঙাল বাৰিষাব বাচনি পানী, তাক ভেটি বাখিবলৈ সগুহতে বাজ্যৰ কোমবত বল নাই, আক মজুমৰ্খা মহাপ্ৰতাপী বীৰ, নাৱে-তবে সমানে বলী, তাক সমুখ বণত গাব বলেৰে জিনিব নোৱাৰি। তাক কেৱল তাৰ মবদাঁহেহে জিনিব। তালৈকে টুটুৱাই আনি ঠেকত সোমাবলৈহে দিব লাগে। হেজাৰ হওঁক আমি থানিত, সিহঁত বিথানিত। দগা-দি কাটি এটা এটাকৈ বলহীন কৰাচে বিধেয়। তালৈকে সিহঁত ইয়াত সোমালেহে সূচল। আগত বাৰিষা আহিছে—বঙালক সেয়ে খেদিব, দোকোলটকা বানপানী, মাৰিমবকত জুকলা হৈ শত্ৰু আপুনি আঁতৰিব। এতেকে সৰ্গদেৱে লম্বো গডগাওঁ এৰি ছমাহলৈ গা-ঢাকি ধৈৰ্য্য ধৰি থকাহে যুগুত, বাকীসকল ইয়াতে থাকক—যেয়ে য’তে যেনেকৈ পাৰে বঙালবো বিপৰ্য্যয় কৰক।”

আতে সকলোৱে হয়ভৰ দিলত সৰ্গদেৱে ভেজি-নামকুপলৈকে যোৱাটো ঠিক কৰিলে। সেইমতে লগত যাবলৈ মানুহ-ছনুহো ঠিক কৰি বঁটা-বাক পিন্ধোৱা হল। চ’তৰ আঠ দিনৰ দিনা বেলা পুৱতিতে গাভক আক কুঁৱৰী সকল, পেবাতৰী, জলভাৰী, যোগানভাৰী সকলোটি চৰাইখোবঙলৈ আগজানি দি গল। বাহৰ শুনৈন হল, শুনা কুঠৰীত অকলশৰীয়া সৰ্গদেৱে সাতাম-

সুকীয়া চোমদেৱৰ পেনা বুকুত বান্ধি যাত্ৰাৰ খেপ মিলিবলৈ বাটচাই থাকিল।

সেইদিনা পখুলা পৰত সৰ্গদেৱে মোক চাঙলৈ বুলিলে; গৈ পালত বোলে, 'কালনেমী, বঙাল দেৱৰপাৰ্শ্ব পালেহি—মহা অখাস্তৰ ঘটিল। বহুত চিন্তিলো—নিশাও ঘুমটি নাহে। বঙাল দেশৰ শত্ৰু—তাৰ হাতৰ পৰা ৰাজ্য বাধিব নোৱাৰি মই এতিয়া দেশাস্তৰী হমনে? তই এই হেংদানখন ল—' বুলি টঙালিৰ পৰা সুনীয়াহেংদান খাপেসৈতে উলিয়াই মোৰ হাতত দিলে, কি কথা কি বঙৰা বুকু নেপাই ময়ো হাতপাতি ললো। ভেতিয়া বোলে, 'চাঙত কেঁৱেই নাই—ভয়ে-ময়ে নিভতে। এই কেঁকোৰা হেংদানখন মোৰ বুকুত সুনাই দে—মোৰ হিয়া জুৰ পৰক। ভয় নকৰিবি—কেঁৱে গম নেপায়।' এইবুলি কৈ মোৰ সোণৰ পুতলাহেঁ সৰ্গদেউ আঁঠুকান্ধি মাটিতে বহি পৰিল।

সি যে কি দৃশ্য বোপাইহঁত। মোৰ মূৰটো বাউজাই কৰিছিল—হাত-ভৰিবোৰ ঠক্ঠককৈ কঁপিছিল। গাটো অৱশ—চকুৰ আগত জাউৰিয়ে জাউৰিয়ে একাৰ নামিছিল। গাৰ কঁপনিত মোৰ হাতৰ পৰা হেংদানখন মাটিত সৰি পৰিল আৰু ব্ৰজা বন্দীৰ সকলো ভেদ-পাৰ্থক্য থিতাতে পাহৰি মই মোৰ সৰ্গদেৱক দুইহাতে সৱটি ধৰিলো। যাৰ পাৰ্শ্ব চুবলৈ শিৰফুটা ডাঙৰীয়াসবে জনমতো সাহ নকৰে তেনোহন সৰ্গদেৱৰ সুকোমল শৰীৰ এই নদায়ে এই দুখন হাতেৰে সৱটি ধৰিছিলো—বাছাঠত—সেই পৰশ আঞ্জিও হাতত লাগি আছে।

বুকুত খামোচ মাৰি ধৰি সৰ্গদেউ মোৰ গাতে ঢলি পৰিল। ৰাজ্য গল, ডা-ডাঙৰীয়া গল, বঙহ-কুটুমে বঙালত ভজিলে। মোৰ বুকুত শোল হানিছে, মোক পাপে চুলে, কালনেমী, মোক শাওপাতে চুলে। তোক কৈছো—এই খেপতে মোৰ বুকুখন শালি পেলা, কোনেও নেদেখে কোনেও নোদোষে—' সৰ্গদেৱে হুকুছকাই কান্দি উঠিল, হুকুৱে ভৰ বাৰিষাৰ ঢল নামি আহিল, বুকুত হেম্বোলনি, মাতত বিলাপ। মই কি শাস্তনা দিম বোপাইহঁত, মোৰ নিজৰে বুকুত শোকে খুন্দামাৰি ধৰিলে, এইখন কি হল, এতিয়া কি কৰো, ভাবি বিবুধি হলো।

খন্তেক এনেদৰে উপায়বুধি হুকুৱাই থকাৰ পিছত অৱশ্যে মোৰ গিহান আহিল, বোলো মই এইখন কি কৰিছো। ৰাজ্যত বঙালে খোপনি লৈছেহি,

সৰ্গদেৱৰ অবিহনে গৌৰ্জেই গছ হ'ব। এয়া অসম ৰাজ্য যায় যায় আৰু মই নদাই
 সঁজাতীয়ে ভিৰীৰ দৰে কান্দিছো। ছিঃ ছিঃ—সৰ্গদেৱৰ সৰ্ব্বৰ গল—ৰাজ্যও
 নাই ৰজাও নাই—মই লাওলোৱাৰ থাকিলেই বা কি। ইকুল সিকুল
 ছয়োকুল যায়চোন। সখে যেনেমতে হঠক ৰজাক বচাবহে লাগে,—
 চুবীয়াৰ আগেৰে চকুপানী টুকি সৰ্গদেৱক বোলো, 'দেৱৰ সোণৰূপৰ মুখত
 এনে কথা লুঘুৱায়। দেৱ হৈছে ৰাজ্যৰ লাইখুটা, এনেকৈ ভাগি পৰিলে
 ৰাজ্য তৰিৰ কিৰূপে? দুদিনলৈ নিদানত পৰিছে, বঙাল শতকৰে খিতাপি
 লৈছেহি, বাঁহৰ একাল, মানুহৰ একাল, দুদিন অস্তে বঙালো আঁতৰিব,
 লোকজনো চাপিকুচি আহি দেৱৰ বল বৃদ্ধি কৰিব, এতিয়া কেদিনলৈ দিন
 বঞ্চিত আপুনি ভালে থাকিলেই হল। ভূঁইকঁপত বহা ভাগিলে লোকে ছুনাই
 সাজে নে নেসাজে? নে বাঁহতলত থাকে? কতোমান উপবিপুৰুষৰ ৰাজ্যত
 বঙালক চিবকালৰ নিমিত্তে শিলা গজাবলৈ দিব কোন সতে? আৰু যুঁজত
 হাবজিত আছেই, জিকিলে খেদা ধৰে, হাবিলে পিছটাকি পলায়, তাতো
 পৰি বল বচাই ছুনাই খেদা ধৰে—এয়েহে নিয়ম। সৰ্গদেৱে এনেকৈ মন
 পেলাই দি সুনীয়া কাঁহীত বিহ নাঢ়ালিব ঐ ৰাজ্যৰ শাওপাতে চুব, ইন্দ্র
 বংশৰ নাও মুমাব, ৰজাই প্ৰজাই উচ্ছৱে যাব। ৰাজ্যৰ দোহাই সৰ্গদেৱ,
 পুলিন পুথাওৰ দোহাই আপুনি উঠক, ধৈৰ্য্য ধৰক?'

বীৰৰ দৰে বুকু ফুলাই সলসলীয়াকৈ কথাৰূপেইটা কলো বোপাইহঁত, একো
 একোটা কথা যেন একোটাহত কামায়নৰ গুলীহে। সৰ্গদেৱ বিস্ময় স্বস্থ হল।
 উঠি গৈ নিমতে পেৰা খুলি চোমদেও উলিয়াই আনিলে। লগতে তিনিটা
 হীৰাপতোৱা আঙঠি, এখন বাখৰপতোৱা হেংদান, এজোঁকা খাক আৰু
 এটোপোলা লাকৰা সোণ। সেইসোপা চালপীৰাতে থৈ মূৰে-কপালে হাত
 দি মৌন হৈ বহিল, দুইধাৰে চকুলো বলে। আৰুনা কি ক'ম ঠিৰাং
 কৰিব নোৱাৰি ময়ো কাষৰতে ঠিয় হৈ থাকিলো।

কিছুপৰ এনেদৰে থকা হল, মাজতে এবাৰ নেপুৰীয়া চাকিটো মুমাবৰ দেখি
 এবোটু ভেল ঢালি শলাকানি বচাই দিলো। চাকিটো আকৌ দুগুণে জলিল।
 চগা ছুটামানে জঁপিয়াই উৎপাত কৰিছিল, একোবত সিহঁতো পুৰি মৰিল।
 সেইপোনে চাই চাই কতোপৰ আপোন পাহৰা হৈ থাকি সৰ্গদেৱে হঠাতে

মাত্ৰ দিলে বোলে, 'ভাল : আগবমতে পুৱাই তেজী নামৰপালৈ বাওনা হব লাগিব। ভাল চাই ঘোঁৰা ছুটা বাচি ধৰি—'। যিবা আজ্ঞা' বুলি ওলাই আহি ছৱৰি পালত পুনৰ মাতি নি বোলে—'কালনেমী, তই সঁজাতী মই বজা ; এতেকে বঙালে মোৰহে পুং খেদিব। বিধানিলৈ ওলাইছো—বিধিৰ কি লিখন কপালত আছে তাকে নাজানো। মই বজা পলালে বঙাল বজা হব—পিছে সিহঁত গহৰা গজাহে, বেছি দিনলৈ নিটিক। তাৰ পিছত ভাল আহোমৰে কেঁও পাটত উঠিব।' এইবুলি চোমদেও, হেংদান, আঙঠি আৰু অলঙ্কাৰবোৰৰ টোপোলা কৰি হাতলৈ তুলি ললে। 'এইবোৰ লগত নিবলৈ যোগ্য নহয়, বিদেশে-বিপথে অনেক বিধিনি। বাকী উঁডালৰ বস্ত্ৰ ডাঙৰীয়াসবে সামৰি বুটলি ধৰ ? পিছে এই কেপদ বস্ত্ৰ মোৰ হেপাজততহে থাকিব লাগে' এইবুলি মোক পাছে পাছে যাবলৈ ইঞ্জিত দি সৰ্গদেৱ চাঙৰ বাঙলৈ ওলাল।

বাচৰৰ সমুখৰ মুকলি পথাৰত তেতিয়া বাতি ছই প্ৰহৰত ফৰিংস্কুটা জোনাকে খেলিছে। সৰ্গদেৱে চাঙৰ উস্তৰ-পূৱ চুকলৈ গৈ বাৰতে গা-লগাই ঠিয় হল। তাৰপৰা পূবৰ পোনে লেখি লেখি ছুকুৰি খোজ আঙুৱাই গৈ মোক কাৰলৈ মাতি কলে—'এই ঠাইতে তিনি হাত দ গাঁত এটা কৰ—এহাত বেচ হলেই হব।' এইবুলি তাৰ পৰা পোনাই দখিণ-পূব কোণলৈ আহিল, মিচিকীয়া হাঁহি এটি মাৰি বোলে, 'দখিণ-পূবৰ পৰা আটেকুৰি খোজ হল। মনত ৰাখিবি।' মই মূৰ জোকাৰি শলাগিলো।

সৰ্গদেৱে স্বয়ং আগত থাকি গাঁতটো খনাই নিজহাতে অলঙ্কাৰ আঙঠি সমেত চোমদেও হেংদান ভাতে পুতিলে, ওপৰত মাটি দি গছকি কেইচপৰা-মান ঘাঁহ দিয়ালে। তাৰ পাছত বোলে, 'আয়াৰ ছুটাৰ অন্তত : এটা জীয়াই থাকিব লাগে। মোৰ অবিহনে চোমদেও হেংদান আৰু কালহীবা ক'ত থাকিল, তই জান, মই জীৱিত থাকোতে তই একো নেজান। আমি যদি এৰা এৰি হওঁ, বঙাল যোৱাৰ পাছত ছমাহ ৰবি। ছমাহত মোৰ বতৰা নেপালে ন-সৰ্গদেৱক এইবোৰ দি আঁঠু লবি। চোমদেও হেংদান শিঙৰিত উঠোতে লাগিব। কালহীবা তিনিটা আঙঠিত আছে, বৰবিহ। বাকী পোৱাল মুকুতা পদ্মৰাগো অনেক আছে। সখে কি পুতিলি, ক'ত পুতিলি সকলো পাহৰি পেলা—মই জীৱন্তে থকাত তই একো নেজানিবি।'

সৰ্গদেৱৰ পাছে পাছে গৈ চাঙত সোমাব খোজোতে ঘূৰি চাই বোলে, 'ঘোঁৰা মানুহ সকলো ঠিক হল জানো ?' এইবুলি এখোজ দি পুনৰ বোলে, 'কালনেমী, দৰ্শন-পূবৰ পৰা কেইখোজ হল অ' ? মনত আছেনেন ?' মই বোলো, 'কি কেইখোজ হোৱাৰ কথা কৈছে ?' বোলে, 'এতিয়া যে খানিলি গাঁতটো।' বোলো, জানো—ঈশ্বৰে কি কথা কয় ! কিহৰ গাঁত ? কেতিয়া খানিলো ? দেৱ নিজে দেখো জীৱন্তেই আছে ! মোৰ একো মনত নাই' । সৰ্গদেৱে হাঁহি এটা মাৰি বোলে, 'টিমকৰ চূডামণি, তোৰ আগত সিও পাছ । তোক আক নোৱাৰিলো । যা—কালিলৈ কাউৰী-কুকুৰ মাটিও নৌপৰোভেই আহিবি ।'

মোৰ বুকুখন গোঁৱৰত ওফন্দি উঠিছিল সোণাইহঁত, মোৰ ওপৰত সৰ্গদেৱৰ কত ভাবসা, কত বিশ্বাস । অসম ৰাজ্যৰ সৰ্গদেৱৰ একান্ত ভবসাৰ খল এই নদাই, মোৰ সাহতে সৰ্গদেৱৰ সাহ—আহা, কি যশস্তা । মোৰ পিতাই ঐ—এইবাৰ গোঁৱৰ দেখিবলৈ তুমি নেথাকিলা । মইনো কতে মৰো—।

ঘোঁৰা, সাজ, পাচনী, তামুলী সকলো ঠিকঠাক কৰি গৈ শেতেলিত পৰি এইবোৰকে ভাবি-চিন্তি থাকোতেই পুহৰি পুহৰি হল আৰু সাজপাৰ সলাই ঘোঁৰাশাললৈ গলো ।

সৰ্গদেৱৰ ক'লা ঘোঁৰাটোৰ বাহিৰে শালত আন তেজী ঘোঁৰা নাছিল, মই মজলীয়া এটাকে বাচি ললো—এই নদাই চোৱাৰী বহিলে গুংগুঙীয়া ঘোঁৰাও বাঘা হয় । তাৰ পাছত বাহৰৰ বাজৰ খুটিতে ঘোঁৰা বান্ধি সৰ্গদেৱৰ নিদ্ৰাভঙ্গ কৰিবলৈ কুঠৰীলৈ গলো । ইতিমধ্যে বাহৰৰ চ'ৰাত ছুই-চাৰি ডা-ডাঙৰীয়া গোট খালেহিয়েই ।

মই পাওঁতে সৰ্গদেৱ তামুলীপীৰাত বহি খুটাতে আউজি আছিল, দেহাত পাটৰ চাপকান, পিঠিত সুনীয়া বাক, মূৰত মুকুট কঁকালত হেঁদান—দেখি মনত হল যেন এইমাত্ৰ মেলত বহিবলৈহে ওলাইছে । এইহেন সোণৰ পুতলা সৰ্গদেৱ ৰাতিটো চাগৈ শেতেলিত পৰিবলৈকে নহল—দেহি ঐ । মই নিদ্ৰাভঙ্গ কৰাত চক্ৰমক্ খাই উঠি চকু মোহাৰিলে । বোলো, 'সৰ্গদেৱ, সময় হল ।' বোলে, 'হয়নে ? মই সাজু ।' এইবুলি চ'ৰালৈ ওলাই আহিল ।

ডা-ডাডবীয়া সকলো চ'ৰাতে আছিল, সৰ্গদেৱ আহিলত সবাৰে আঠকাকি সেৱা কৰিলে। দেৱে নিমতে হাত ডাঙি বল, বুকুত খোঁকিবাৰ্থো শোকে খুন্দিয়াইছে, কাকো একো বুলিবও নোৱাৰিলে কাৰো তৰিকে চাবও নোৱাৰিলে, এহাতে বৰখুটাতে ভেজাদি আনহাতে চকু ঢাকি সৰ্গদেৱ ঠাইতে ঢলি পৰিল। ডা-ডাডবীয়া সকলো বাজলৈ ওলালত অকল বুঢ়াগোহাঁই থাকি সৰ্গদেৱক মাত দিলে। এইবাৰহে যেন অফলা বানত বৰভগা ভাগিল, বুঢ়াগোহাঁইৰ গলত সৱটি খৰি মোৰ সৰ্গদেৱে হিয়া ঢাকুৰাই কান্দিবলৈ ধৰিলে, বোলে, 'কৈকোবাক ভাতত বিহ দিলো, আইকুঁৱৰীকো কুকুৰেখোৱাকো জীয়াই জীয়াই পুতিলো—এইসোপা পাপোহ মোক পৰিলে।'

মই এখোজ আগবাটি বোলো, 'সৰ্গদেৱ, পুৱতি হলেই—খেণ পাব হয়হে এতিয়া।' তাত কিছো ধৈৰ্য্য ধৰি চকুলো মচি সৰ্গদেৱ তল মূৰকৈ ওলাই আহিল।

লগত পাঁচ হেজাৰ লোকেৰে সিংহচুৱাৰ পাব হৈ সৰ্গদেৱে গড়ৰ ভিতৰফালে চালে। পুৱতি নিশাৰ ঢকা-চমকা পোহৰতে দেখিলো দেৱৰ চকু চলচলীয়া, চুধাৰী মুকুতা সৰো সৰো। মোক হাত বাউল দি কাবলৈ মাতি বোলে, 'কালনেমী, আমি চৰাই খোবোঙেদি যাম। অভয়পুৰদি নামৰপলৈ পোনাবলৈ নগাৰ মাজে মাজে অশুচল হব। গতিকে শলগুৰি বালিবহাট হৈহে যাব লাগে। মোৰ লগত পৰ্বতলৈকে বুঢ়াগোহাঁই থাকিব আৰু এই পাঁচহেজাৰ লোক লৈছো। ধামুন আৰু ভিতকৰাল ইয়াতে থাকিব, তয়ো আতেহে থাকিব লাগে। মোক বখিবলৈ ঢেৰ লোক ওলাব, ৰাজ্য বখিবলৈ নাই। চৰাই খোবোঙেদি দলৌগুৰিহৈ বকতা পাওঁতে দিন সাতোক লাগে—তই এইকেদিন ইয়াতে থাকি বঙালৰ বেহৰুপ চা, বকতাৰ বাহৰত মোক বতৰা দিবিগৈ।'

মোৰ মূৰত বোপাইহঁত, বিনামেঘে বজ্জপাত পৰিল। ক'ত মই মানুহটো সৰ্গদেৱৰ নিমিত্তে প্ৰাণ দিবলৈ সাজু হৈ ওলাই আছো, এতিয়া কিবা বোলেনে মোকেহে ইয়াত থাকিবলৈ কয়। মুখত ফুটাই বোলো, 'সৰ্গদেৱৰ আজ্ঞা শিলৰ বেখাহে। পিছে অজ্ঞান আথানি ঠাই, বন্দী লগেভাগে থাকিলেহে দেৱৰ সুবিধা হব যেন পাওঁ।'

সেইহেন আপলবখেণতো পিখনী ভুলোৱা হাঁহি এটি মাৰি মোৰ সৰ্গদেৱে বোলে, 'কালনেমী, নাৱৰ গুৰিত হে পাঠকত নাও বৈচা লাগে, বাকী আগবাবোৰ যহন তহন হলেই হল। এতেকেহে মই বুলিছো—তই থাক।'

সৰ্গদেউ গলগৈ। সেইদিনা দিনৰ দিনটো পাঁচকুৰি হাতী আৰু চুহেজাব পাইক লগাই ডাঙৰীয়াসবে ভণ্ডাবৰ বয়বস্তু কঢ়িয়াই নগৰ খালি কৰিলে। গধূলাপৰলৈ সেইহেন গডগাওঁ তেনেই পেৰেতপুৰী হৈ পৰিল—দেখিলে চকুৱে লোভক জৰে। মানুহ তনু কাৰো মুখত পানী নাই কাৰো শৰীৰত চিৰী নাই। পোকে কামোৰা গৰুৰ দৰে ইকালে সিকালে চপলিয়াইছে, গাত খৰকাচুটি নাই। কোলাত কেঁচুৱা লৈ ত্ৰিবোতা মানুহবোৰ পৰ্কতে-পাষণ্ডে যেনিয়ে পাই তেনিয়ে পিয়াঁপি দিলে, পাইকবোৰে চৌদিশে সৰু সৰু কোঁঠ পাতি গোহাঁইবোৰৰ লগত ধানিয়ে ধানিয়ে বল। সৰ্গদেউ জীউটো গল, গডগাওঁ কপালখাতীৰ ভেলটো বৰি আমিবোৰে অনাহাৰে অনিদ্ৰাই বাতিটো নিয়ালো।

সেই বাতি মাজনিশা আকাশত হাতীপ'টি নাছিল। আকাশৰ সৌমাজতে কালপুকষজ্ঞনৰ কাষলতিৰ তৰা কেইটা বৰকৈ তিববিবাইছিল। পচিমৰ পৰা এচপৰা কলা ডাৱৰে খাওঁ খাওঁ মূৰ্ত্তি ধৰি আকাশৰ সৌমাজলৈ টোঁৱাই আহিছিল। এপৰমান পাছতে ডাৱৰে আকাশ ছাটি ধৰিলে, কালপুকষ মেঘৰ মাজত হেৰাই পৰিল। ছুখৰ বাতি যেতিয়া পুৱাল তেতিয়া আকাশত এটিও তৰা নাথাকিল। অসমী আইৰ কপালত পূবেকণে সেন্দূৰ পিদ্ধাই দিলে—মোৰ আই আকৌ উজলি উঠিল।

পাঁছদিনা পুৱা জুম জুম মানুহবোৰ গোট খাই নানা ভৰহৰ আলোচনা কৰিছিল। সেইবেলা থামুন গডগঞা বজাশক্তৰে মোক মাতিনি কলে বোলে, 'কালনেমী, লখন, ভাৱবিয়াল আৰু চয়ালক চ'ধাদিনাই বঙালৰ গালৈ লৰখোঁটলৈকে পঠিয়ালো, বোলো যি হয় পেচ্‌কচ্‌ দিওঁ সিহত তাঁতে থেমক। ইবোৰ আঞ্জিও নেপালেহি। ইতিমধ্যে বঙাল বোলে দেৱৰগাওঁ পেৰি

আছিলেই । ফুলবকরায়ো সনাতনো কালিতে গল । তযো দেৱবগাঁৱলৈকে
ভটিয়াই য়া—কি কথা কি বতৰা গম গতি লৈ আহ ।’

নদাই সঁজাতীৰ নিমিত্তে বোপাহত, যেনে আজ্ঞা তেনে কাম । ততালিকে
দেৱবগাওঁ বুলি বওনা হলো—থলে ভটিয়াই হুপৰ বেলাতে গজপুৰ পালোগৈ ।
ভাত ভেতিয়া গোটেইখন বৌজাল বৌজাল—, বঙাল আহি গা পালেহি,
লোকজন দিহিঙে দিপাঙ অফলা ভগাদি ভাগিছে । থানিয়ে থানিয়ে এমুঠি
বগুৱাৰ চকীয়াল বহিছে, পিছে ভবালুইতৰ বাণ এ—ইকাৰৰ বেৰে কি
ভেটিব ?

দেৱবগাঁৱৰ কাষ পাওঁতে বঙালে তাতে থানা দি আছেহি বুলি জান পাই
সাৱধানে আগবাঢ়িছিলো । অৰ্থাৎ দেখোন মুকলি পথাৰৰ মাজত পচিমৰ
পৰা এচপৰা ধূলিৰ ডাৱৰে বান্ধনি বেলিটো ঢাকি ধৰিলে । লগে লগে
ঘোঁৰাৰ খোজৰ শব্দ । বুজিলো বঙাল । কি কৰা যায ভাবিবৰ সমযো
নাই, ঘপ্‌কৰে ঘোঁৰা ঘূঁৰাই একোশ পথ ছুইকিলো । তাতে এখন গেজেপনি
হাবি আছিল—ঘোঁৰাই মানুহে তাতে লুকাই পৰিলো ।

প্ৰথমতে এদল ঘোঁৰা চোৱাৰী খৰকদমত পাব হৈ গল—ৰঙা পোছাক,
মূৰত পাগুৰি, মুখত ডাঢ়ি, কঁকালত টনহিলৈ আক তবোৱাল । বাট ঠেক,
এশাৰীত ছুটাকৈ সমানে গৈছে । প্ৰথমতে গনিছিলো, পাছলৈ গণনা
হেৰাল । তথাপি হেজাৰৰ কম নহব যেন লাগিল । তাৰ পিছত খস্কেকলৈ
একো নাই হঠাৎ দূৰত গাড়ীৰ শব্দ শুনিলো—ঘোঁৰাই টনা কাঠৰ ধুৰাৰ
গাড়ী । হাঁয় মোৰ ভৈষাই । দহহেজাৰ বঙাল এনেকৈ পাব হবলৈ বৈ
থাকিলে দেখোন ইয়াতে ডাঢ়ি-চুলি পকিব । গতিকে বাটৰ কাষলৈকে বগুৱা
বাই আহি লানিশাৰী পাতি আহি থকা গাড়ীবোৰ নিৰিখন কৰি থাকিলো ।
কতোমান গাড়ীত গোটে গোটে মানুহটো সোমাব পৰা বৰ বৰ কাঠৰ
ধোঙোৰা, কতোমান আকৌ পৰ্দা লগোৱা চৈ দিয়া গাড়ী—সিবাৰত কি
আছে গম নেপালো । কতোমানত যুঁজৰ আছিল-পাতি, কতোমানত
তামীঘৰা, পৰ্দা, কাপোৰ-কানিৰ দ’ম । ভালকৈ চাই এটা কথা মন
কৰিলো—হুখন গাড়ীৰ মাজত কমেও কুৰিহাত কঁক আছে, গাড়ীৰ আগে-
পিছে গোটেইখন ধূলিৰে ধূৱলী-কুঁৱলী—ইখন গাড়ীৰ পৰা সিখন গাড়ী

নহনি। মনতে বোলো ধুৱলীৰ আঁবতে লুকাই গাড়ী এখনত উঠি ইহঁত কলৈ যায় কি কথা গম প্ৰতি লোৱা যক। গলধনত চাপৰ ছুটা মাৰি ঘোঁৰাটো মুকলি কৰি দি চেগবুজি পেটে চুঁচৰি বাটলৈ উঠিলো। চৈ লগোৱা গাড়ীবোৰত মানুহ-দুহুহো থাকিব পাৰে—গতিকে সিবোৰত উঠিবলৈ সূচল নহব। এতেকে পিপাৰ গাড়ী এখন পাই তাতে পাছফালৰ পৰা জাঁপ মাৰি উঠি পৰিলো আৰু ছুটা ধোঙোৰাৰ মাজতে আঁঠুকাটি সোমাই থেকেচা নেকচা খাই খৰকদমত বাট বুলিবলৈ ধৰিলো।

পিপাবোৰ বঙলুৱা মদেৰে ভৰি আছিল, মুখবোৰ পাতল পাত্বেৰে বন্ধা। চিটিকি পৰা মদ কাপোৰে-কানিয়ে লাগি বঁহীয়া বঁহীয়া গোন্ধাৰলৈ ধৰিলে। কঁকালৰ পৰা সুনীয়া হেংদানখন উলিয়াই তাৰে এটা ধোঙোৰাত হেংদানৰ আগেৰে কুককি কুককি ফুটা এটা কৰিলো, সময়ত খালি পিপা এটা আৱশ্যক হব পাৰে। চিব্ চিব্ কৈ মদ বৈ গৈ পিপা খালি হ'ল আৰু মই খালি পিপাটো ঠাইতে গাড়ীতে বগৰাই ললো। সেইমূৰে তিনিমূৰীয়া হৈ বহি থকাৰ পৰাই এপাকত দেখিলো—গজপুৰ পাৰ হ'লো। তাত তেতিয়া এটি জনপ্ৰাণীও নাছিল দেই—কতো এজাঁই খাবো মুবিল—ভেটি ধৰাবতো কথাই নাই।

গোদুলা ভগাৰ পাছত আহল-বহল মুকলি ঠাই এডোখৰতে গাড়ীবোৰ ব'লগৈ, ইকালে সিফালে চাই বুজিলো গডগাঁৱৰ কাষ পালোহি। ভাবিলো ইহঁতে চাগৈ আতে বাতিটো জিৰাব। জোনৰ ঢক্‌ঢক্‌কা পোহৰত দেখিলো কেউপিনে বঙাল বগুৱাৰ ভিৰ। খেনোৱে তামীঘৰা তৰিছে, খেনোৱে লাংখাই পৰি আছে, আগতো গাড়ী, পাছতো গাড়ী। ভাবিছিলো চেগবুজি সূচকৰে নামি পলাম। কিন্তু অৱস্থা দেখি সাহে হুজুৰিলে—গাড়ীৰ পৰা জাঁপ মাৰি দিম হয়, কিজানিবা বঙালৰ গাত পৰো—তেতিয়া আইধৰতকৈ বাইধৰহে চাব হব। বিধানিত পৰি ঠেং-ভৰি এটা ভাগিলেতো কথাই নাই—সৰ্গদেৱৰ কাৰ্যত বিধিনি ঘটিব। কেনিও আহোম বগুৱা পাইক এটিও নাই—ইমানবোৰ বগুৱা চকীয়াল কি হ'ল, ক'ত হেৰাল। কেঁৱে এখোজো আগবাঢ়ি ইহঁতক খেদি নধৰেহি কৈল? মোৰ গাত একুৰি ষোল বছৰীয়া বগুৱা তেজে পিব-পিবাইছিল দেই। পিছে শীতল মগজুৰে সকলো

কথা চিন্তা নকৰাকৈ কাৰ্য্য কৰিব, এনে লোক নদাই সঁজাতী নহয় ভেজব
 পিবপিবণিত বলীয়া হৈ বীৰত্ব দেখুৱাই এনে সময়ত খাপৰ পৰা তৰোৱাল
 উলিয়াই “সৰ্গদেৱৰ জয়” বুলি জঁপিয়াই পৰিলে আৰু এই দেহা বাজ্যৰ
 কামত লগাব পৰাৰ আশা নাই—কেউপিনৰ পৰা জপটিয়াই ধৰি বঙালে লকা
 লোৱাদি লব। কামলৈকো হাড় এডাল নেথাকে। গজিকে পিপাৰ তলিতে
 নিৰাপদ ঠাই হেন পাই তন্তি থাকিলো—বোপাইহত—বিপদ কালত ধৈৰ্য্যক
 মান গুণ নাই।

কাষতে বঙলা মিহলি অসমীয়া মাত শুনি চকুখাই গলো, টিমিকি টিমিকি
 জোনাকত দেখে এটা বঙাল, আনোজন অসমীয়া ডাঙৰীয়া, কথা-বতৰা
 পাতি পাতি ধীৰে সূস্থিৰে আগবাঢ়িছে। ডাঙৰীয়াজন খোজকাটলে চয়াল
 যেন লাগিল—কাৰ চাপিলত দেখা পালো চ্যালেই হয়। বঙালক পোছাকাত
 চিনিলো—শিৰফুটা বিষয়াই হব। পিপাৰ তলতে চোপ পাতি বৈ ইহাতানা
 কি কথা পাতে তাকে শুনিবলৈ ধৰিলো। চ্যালে বোলে, ‘গডগাওঁমে অনেক
 সোণাদানা হীৰামুকতা ব্যবস্থ মিলেগা—হাম সকলো দেখাই দেগা। বৰা
 বৰা নাওশাল হেই, গঠিয়া জুমক বৰহিলৈভি হেই।’ বঙালটোৱৰ গলগলীয়া
 মাতেৰে কি কলে মুশুনিলো—সেইবোৰ খাচ্ বঙলুৱা মাত ভালদৰে মুবুজোও
 নহয়। পিঠিত চপৰিওৱাৰ ছেও দেখি বুলিলো তেওঁ খুব বং পাইছে। চ্যালে
 কলে, ‘তোমাৰা কাম চব্ৰ দেগা, সৰ্গদেওকা ভি ধবাই দেখা—কিন্তু তুম্
 হামকো খাটপাম পাইক দোলা দোক ডাঙৰীয়া বনায়েগা’। লগৰ
 বঙালটোৱে ‘চাবাচ’ নে ‘চব্ আচ্ছা’ কিবা এটা চিঞৰিলে। মাততে বুলি—
 সি মদৰ জালত টং। ছায়াটা লাহে লাহে আগবাঢ়ি গল।

আমাৰ গাড়ীবোৰত ঘোঁৰা জোঁটাই আছিল ইমানপৰ, এইবাৰ গম
 পালো গাড়ী উলাব্ কৰি ঘোঁৰা মেলিছে। আগৰ কেইখন গাড়ীৰপৰা হুম্-
 দাম্ শব্দ—পিপাৰোৰ নমাইছে চাগৈ। এতিয়াহ পৰিল বিৰিণাৰ মৰণ কাল,
 পেটে চুঁচৰি গৈ আগতে খালি কৰি থোৱা পিপাটোতে গোট মানুহটে
 গোটে গোটে সোমাই পৰিলো—আগ-পাছ গুণিবলৈ নহল। মদৰ গোন্ধটোত
 হওঁতে বিক্চিনা লাগিছিল বমি বমি ভাবত নাভীয়ে ভুৱে উকটি উঠিছিল,
 পিছে কাল কাটিলে বিৰেও সহে, নাকত আঙুলি দি বুকুত হেঁচা মাৰি

কোনোমতে কিছুপৰ নিয়ালো ।

পিপাটোৰ ভিতৰত তিনিমূৰীয়া হৈ বহিছিলো—ইকালেও নেদেখি
সিকালেও নেদেখি, পোনে চালেহে দেখি । এনে হাতভৰি লৰাব নোৱাৰা
অৱস্থাত মানুহৰ বিশেষ একো কৰিব পৰা কাম নেথাকে; হাতহিলৈ আক-
হেংদান দেখিলো আগতে গুজি থোৱা দৰে চাপকানৰ তলতে আছে । গভিকে
বহি বহি চিন্তা কৰিবলৈকে আৰম্ভ কৰিলো ।

তাহানি কৰিঙাৰ কথাতে খহুৱা গোঁহাটৰ গা-বখীয়া হৈ মৈদামলৈ যাওঁতে
হুহু বুঢ়াগোঁহায়ে কৰিঙাক কৈছিল, বোলে, “মূৰটোৱে সৈতেহে মানুহটো,
এনে এটা সঁজাতী লাগে ।” সেইগুণে কৰিঙাটৈ বাচি বাচি মোক পালেগৈ ।
কথাটো তেতিয়া হুবুজিলো, এতিয়াহে বঙালৰ মদৰ পিপাত তিনিমূৰীয়া হৈ
সোমাই থাকি গিয়ান হল, অৰ্থাৎ মই এটা অজ্ঞাগী, গৰুধৰু । কি দৰ্কাৰ আছিল
মোৰ এইখনত সোমাই জীয়া হু ভুগিবলৈ । হাবিতে জোপ লৈ থাকি বঙাল
যোৱাৰ পাছত গড়গাঁৱলৈ হাবিতলীয়া বাটেদি পোনাই দিলেই হলহেঁতেন,
এতিয়াওচোন লোকৰ গাভীত উঠি তলৈকে আহিলা । মাজতে দেহাৰ কষ্ট,
বঁহীয়া গোন্ধত পেটে উকটিছে, হাতভৰি লৰাব নোৱাৰি, সৰুফুৰা বৰফুৰা
কৰিব নোৱাৰি, কাহাঁচি এটা মাৰিব নোৱাৰি—কেউকালে বঙালে পিনাপিন,
এইখনহে ভাল আপদত পৰিলোহি । পিছে আপদৰ কালত ভবিষ্যতৰ কথাহে
চিন্তা কৰিব লাগে বোপাইহত, যি ঘটিল সি ঘটিলেই, যি ঘটিবলগীয়া
কপালত আছে তাকেহে পুৰ্ববাৰ্ধ কৰি মোৰাব পাৰি ।

পিপাটোৰ পৰা থাকতে মূৰটো উলিয়াই চালো, তেতিয়া জোনটোবো
এছোৱা ওলাইছিল । দেখো কি ।—হাঁহ মোৰ ঠৈয়াই । সোৱা কুৰিনল দূৰতে
চোন দিখো, ববনাওশালৰ ঘাট । চ্যালে বঙালে যোৱা দেখিলো—সেইকালেই
পোনাইছে চাগৈ দেই । তাত নিশ্চয় পহৰী এটিও নাই—এইবাৰহে ভাল কথা
হল, গোৱে পোৱে তল গল । এনেয়ে বঙাল তৰে বলী ; আন্নিবোৰে দুমাহ
পাছত বাৰিষা আহিব, দোকালটকা বানপানী হৈ বঙালক ঠেকত পেলাব,
তাবে আশাতেহে আঁচলত সঁফুৰা বান্ধি তন্তি আছোহক । এতিয়া ববনাওশাল
বঙালৰ হাতত পৰিলে আক বঙালক বলে পাৰিব কোনে ?

আঁচল কামৰ সময় হলে বোপাইহত, নদাই সঁজাতীয়ে ততালিকে বৃজ পায় ।

ধিতাতে বুজিলো যে পিপা এটাৰ ভিতৰত স্ৰব হৈ বহি কাল নিয়াব কাল সেইটো নহয়, সেইটো কামৰ সময় । জুইৰ ভয়ত উধান নপলায় ; কপালত যি আছে হব বুলি পিপাটোৰ পৰা চুঁচৰি পলাই আহিলো , এনেয়ে হলেও ওলাবৰ সময় হৈছিলেই—মোৰ পৰা আগৰ ছুখন গাড়ীলৈকে পিপা নমাই আঁটাল, খানিক পাছতে এনেও ধৰা পৰিম ।

লাহেকৈ গাড়ীৰ পৰা নামি ইত্তিত সিঁত্ৰিত চালো, মোৰ পাছৰ গাড়ীত গাড়োৱান নাই—সিফালে চাৰিটা বঙালে সিহঁতৰ ভাষাতে উধনা উধনি কৰিছে । গাড়ীৰ আঁৰ লৈ লৈ গুজুংগুজুং কৰে নাওশালৰ ফালে বাট বুলিলো ।

কথাত কয় বোলে “স্বৰ্ণাতো মুত্থা নাই, বাখস্তা ঈশ্বৰ তথাপি মৰণ আছে গৰ্ভৰ ভিতৰ ।” সেইখন জাঙ্গা, কেউফালে বঙালে পিনাপিন্—টিমিক টিমিক জোনাক , তাৰ মাজতো মোলৈ চকুদিয়া প্ৰাণী এটি নোলাল । গাড়ীবোৰৰ বাৰ্ণহাতে তামীঘৰা বহিছে, তাতে জাকজাক বঙাল । সমুখৰ গাড়ীবোৰ খালি যদিও মই থকা ফাল ছুই-চাৰিটা বঙাল আছিল দেই—কিন্তু কাৰ কপালগুণে নাজানো, মই সাৰি গলো আৰু ঠাইতে বাটটো পাৰ হৈ ঘাটৰ ফালে দৌৰিবলৈ ধৰিলো ।

ববনাওশাল সোমায়েই গাটো কিবাখন লাগিল—য’ত হেজাৰ পাইকে দিনে-নিশাই নাও কাটে, দিনে-নিশাই যি ঠাই লোকজনেৰে উত্থলিমুত্থলি, হাই-উকমিৰে বোজাল, বোজাল, সি ঠাই আজি কাঁহ পৰি জীণ যোৱা নিমাত নিতাল, পেৰেভপুবী । ছুকালকৈ খোলা ববজুৰবিৰে সোমাই গৈ ভুমুকি মাৰি দেখিলো পানীযুঁৱলিত ওপঙি আছে জেঁটবন্ধা জাক জাক চৈ দিয়া ববনাও, জাপ জাপ মাৰনাও । তাৰ ওচৰতে দেও হেন ছুটা মানুহ ঠিয় দি আছে—কোন হব আৰু ? এটা ঘৰ বিভীষণ, আনটো বঙাল । বঙাল শক্ৰ খেদাই বাজ্য নিকটকা কৰিবলৈ বুকুৰ তেজ ঢলা অসমীয়া আমি—এয়া আমাবে এটাই ইয়াত খাল কাটি বঁৰিয়াল মাতিছে । কি নীচ, কি পাপী জীৱ । সি আকৌ ডাঙৰীয়া হয়—কালবো কাল— ।

কিন্তু কিবা এটা কৰিব লাগিল—এনেকৈ তেঁবেঙা দি ঠিয় হৈ চাই থাকিলে নহব । খেনেক পিছতে বঙালে ববনাওশাল দখল কৰিবহি—তাতে

পাগ্ৰমা ডাটীয়া দেখিলে ভয়লগা পহৰা ধৰ—তেতিয়া স্ততেমূলে সোপাই
গল ।

নাও কাটিবলৈ দ'ম কৰা বৰ বৰ কুন্দাৰ আঁবে আঁবে নাও উঁৰালৰ কালে
হাতত সাৰে ভৰিত সাৰে আগুৱালো আৰু সিহঁত ছটাৰ অজানিতে ইপোনৰ
পৰা উঁৰালৰ কাৰ পালোপৈ । থাক্ থাক্ নাও, তাৰ গাতে লগা এটি ইটাৰ
ঘৰ, পানী যুঁৱলিৰ কাষতে । বোধহয় পহৰা ঘৰ । চুঁচৰিগৈ দেখিলো বৰছুৱকি
খোলা—সুটকৰে বগুৱা বাই ভিতৰ সোমাই পৰিলো ।

ঘৰটোৰ ভিতৰখন ঘিটাঘিটীয়া এক্কাৰ , জালিকটা স্কুঙাইদি জুমি চাই
দেখিলো কুৰিগজ মান দূৰতে চৰালে হাত-ভৰি জোকৰি ইকালে সিকালে
দেখুৱাই বঙালক কিবা বুজাইছে । দুয়োটাই এখুজি হুখুজিকৈ মই থকা কালে
আহি আছিল—ভাগ্যে মই আগেভাগে ঘৰটোত সোমালোহি বুলিহে । মনতে
বৰ আনন্দ লাগিল বোপাইহত—তোনহেন সৰুট পৰত এনে আনন্দ
সৰাৰে কপালত নঘটে ।

কুঠৰীটোৰ ভিতৰৰ এক্কাৰ ইতিমধ্যে মোৰ চকুত সহি গৈছিল হবপায়
দেই—এচুকত এটা জাবৰৰ দ'ম যেন দেখিলো । হাতেৰে চুই দেখো এইবোৰ
বাকদৰ খাৰ । আৰু কিবা আছে নেকি খেপিয়াই চাই আন একো নেপালো—
কিন্তু নদাইৰ উপস্থিত বুদ্ধিয়ে এই অঠাই সাগৰত এটা উপায় পালে । চ'তমহীয়া
বদত শুকাই থকা কণকনীয়া কাঠৰ নাও—আহা । সেয়ে হব ।

ঘৰটোত পালিছুৱৰি আছে । সেইপোনে ওলালে বাৰহাত দূৰতে নাও-
উঁৰাল । চুবীয়াৰ কোমৰটো খুলি তাতে একোঁচাকৈ খাৰ ভৰাই পালি ছুৱৰিয়েদি
ওলাই গলো । সেইখিনি উঁৰালৰ সিমূৰৰ নাওজাপত তিনিভাগ কৰি থৈ
আকৌ একোঁচ নিলোহি , সেইখিনিও মাজৰ জাপত থলো । তাৰ পাছত আৰু
ছৰাব । সুনোতে দীঘলীয়া হেন লাগিলেও বোপাইহত, এই সমস্তে কাম এক
নিমিষতে হল । এই নদাই অকল চিন্তাতে খব্তকীয়া নহয়—কামতো বিজুলী
যেন ।

শেহৰবাৰ ঘৰটোলৈ ঘূৰি আহি পিঠিৰ পৰা হাতহিলৈটো উলিয়ালো ।
তাহানি বঙাল দেখোঁতেই তাতে একোঁচই খাৰ খাজি থৈছিলো । মোৰ ফালৰ
নাওজাপত থকা খাৰৰ দ'ম এটালৈ টনকৰি চৰাইদেৱৰ নাম লৈ ল'প্ৰুপী

টিশিলো ।

কথাত কয় বোলে 'ভবা কথা নহয় সিদ্ধি, বাটত আছে কণা বিধি ।' ক'ত হিলৈব খাবজাঁই উবিব আক নাওজাপত লাগি গোটেইখন লঙ্কাকাণ্ড কবিব, মোৰ লপ্-লুপীত খট কৰিলে আক ফুচুকৈ শব্দ এটাহে হল , খাব নজালিল । বুকু ধপচুকৈ উঠিল বোপাইহঁত, মনটো মৰি গল । টান আপদৰ কালত বিবুধি হৈ উপায় নেদেখা পথালিচকুৱা নবমনিচক, উপায় এটা দেখুৱাই দি কপালে এনেকৈয়ে ঠগে । ভোমালোকে চাগৈ ভাবিছা মোৰ গাতেই দোৰ । মোৰ একো দোৰ নাই বোপাইহঁত—মইনো কেনেকৈ জানিম যে হিলৈব নলাব ভিতবেদি বঙালৰ মদ সোমাই নলীয়ে খিলিকিয়ে সেমেকি আছে ।

ইফালে ফুচুকৈ হোৱা শব্দটো ইহঁত ছুটাই শুনিলে হবপায়, জালিয়েদি দেখিলা চয়ালে চকিতে ইফালে সিফালে চাইছে, তাৰ হাতত হিলৈ, কোমবত হেংদান । খস্কক ঘূৰি পকি তাৰ চকু মই থকা ঘৰাটাৰ ওপৰত বল আক বঙালটোক তাতে থেমিবলৈ দি চয়ালে ঘৰাটাৰ ঘাইছুৱৰিৰ ফালে আছিল । মোৰ বুকুৱে ধান বনাদি বানিবলৈ ধৰিলে, ভয়ত অৰ্ণে কৰ্ণে শুকাল—এইটো ঘৰৰ ভিতৰত অকলশৰে মই, হাতত হিলৈ এটাও নাই, মৰণৰ বাঁহহে হল এইখন । কামো নিসিজিল, আথানিত মৰণো মিলিল । কি কৰিবা বোপাইহঁত, সঁজাতীৰ জীৱনেই এন , কচুপাতৰ পানী ।

ঘাই ছুৱৰিৰ ফালে সিহঁত ছুটা, পালি ছুৱৰিযদি গলে নাওভঁৰাল , পিছে নাৱে নাৱে বগাব পাৰিলে সিমূৰে হয়তো ওলাই যাব পৰা হব । এনেহেন উভয় সঙ্কট, উপাযা নাই, সময়ো নাই—সি চ্যাল ঘাইছুৱৰি পালাহিয়েই—ঘপহুকৰে পালিছুৱাবেদি ওলাই নাৱে নাৱে বগাবলৈ ধৰিলো ।

জাপ কৰি থোৱা মাৰনাওত আচলৰ আগত জীউ বান্ধি লৈ বগাবলৈ পাইছানো কেতিয়াবা ? এইবোৰ স্নযোগ সবাওৰে জীৱনত নঘটে । ওখোৰা-মোখোৰা, খোজপতি টলংভটং, খোপনি বাখিব নোৱাৰি । এবাৰ পিছল খাই হামখুৰি খাই পৰিলো , ওপতি থকা নাৱে নাৱে লাগি ঘটুকৈ শব্দ হল , লগে লগে যেন আকাশৰ পৰা বজ্জপাতহে সৰিল বোপাইহঁত—হুম্ হুম্ হিলৈব শব্দ, এজাঁই ছুজাঁই তিনিজাঁই । কেউটা গুলী মোৰ গাব কাৰেদিযেই গল । শব্দটো আহিছে পহৰীঘৰৰ জালিয়েদি—তাতে কিৰিঙতিও

দেখিলো ; নিশ্চয় চম্বালে উমানতে মোলৈকে টোৱাই মাৰিছে ! উৰ্দ্ধ্বাসে
দৌৰিবলৈ ধৰিলো বোপাইহঁত—নিমিষতে নাওশাল পাৰ হৈ ছুৰবি পালোৱৈ ।

এনেতে যেন অলয় কাণ্ড ঘটিল , কেউকালে জুইয়েই জুই, বজ্জপাতেই
বজ্জপাত । খাব অলিছে, নাও অলিছে , চ'তমহীয়া বদ'ত শুকাই থকা কণকশীয়া
কাঠৰ নাও—বাঁহৰ চাৰিৰ চৈ । এবাৰ জুয়ে ধৰিলে আক এবে ক'ত ?
চৌদ্দিকে দিনযেন পোহৰ কৰি খস্কেকতে চন্‌চন্‌কৈ গোটেই নাওশাল অলিল
—আহা কি দৃশ্য—আজিও বুকু হম্‌হমাই উঠে বাছাইত , সেই বঙাঘোঁৰাৰ নৃত্য
তেজ মঙহৰ চকুৰে দেখাৰ সৌভাগ্য এই নদাই সঁজাভীৰ বাহিৰে দ্বিতীয়
কোনো অসমীয়াৰ নহল । চম্বালে দেখিছিল, পিছে সি বাজ্যৰ হাবামখোৰ—
তাক অসমীয়া বুলিব নোৱাৰি । কাজ সিজিল, সৰ্গদেৱৰ ববনাওশাল বঙালৰ
হাতৰ পৰা বক্ষা পৰিল , পিছে মনতে এটা ছুখ বল—মই নদায়ে যিটো কাম
পাউঁ পাতিও সিদ্ধি কৰিব নোৱাৰিলো ই হাবামখোৰ চম্বালে তাক মোলৈ
বুলি খাব উঠাই কৰিলে ।

হাতজোৰ কৰি নেদখাজনাক প্ৰণিপাত জনালো । আকাশৰ সৌমাজতে
দেখিলো কালপুৰুষজনে হাঁহি হাঁহি উজ্জলি আছে । ছুৰবিয়দি ওলাই আহি
মন কৰিলো বঙালৰ তামীঘৰাত হুলস্থূল, হট্টগোল । আগঠে দাঙি ঘোঁৰা-
বোৰে জঁপিয়াইছে—লগে লগে গগনফলা আটাই । মামুহবোৰে চেবাবলীয়াৰ
দৰে ঠফালে সিফালে দৌৰি চাপৰি ফুৰিছে, কোন কেনি গৈছে কোনেও কব
নোৱাৰে । তাৰে নেজডাঙি ঢপলিয়াই অহা ঘোঁৰা এটাত জঁপমাৰি উঠি
গড়ৰ বাহৰৰ ফালে চেকুৰাই দিলো—বোলো তাঙে কাৰো নাপালে পোনাই
চৰাই লৈ যামগৈ ।

পাহুদিনা পূৰ্ণৰতিতে গড়গাঁৱৰ কোঠত বজ্জাশহৰক লগ পালো । সকলো
বতৰা পাই বোলে, 'বঙালয়ে আশুৱাই আহিয়েই আছে, মোটে বুজিছো কাৰ্য্য
নিসিজিল ।' সেইবুলি পাহাৰৰ নামনিত কোঠ মাৰিলগৈ । সেইদিনাই ছপৰ
বেলা বঙালৰ এটা ঠাল গড়গাঁৱত সোমাল, আন এটা গজপুৰতে ব'ল ।
বাহগভীয়া বুঢ়াগোহাঁয়ে বজ্জাশহৰে দগা-দি লুটি বঙালক নিৰ্য্যাতন কৰিবলৈ
পাং পাতিলে । সেইমতে ধানিয়ে ধানিয়ে লোকজনো বহুৱালে । মীৰজুমলা
নবাবেও আহি গড়গাঁৱৰ কাষতে ধানি পাতিলেহি ।

পাঁছদিনা পুৱা কুলবীয়া কুৰন আৰু সনাতন ওলালহি । সিহঁতে বোলে, চয়াল বঙালত মিলিল—বাকীবোৰ খুবি আহিছে । ছুইচাৰি আৰো লোক বঙালত মিলিছে, সিহঁতৰ কথামতে পছমপুখুৰীৰ পানী খুলি ওলিত বঙালে বিস্তৰ হিলৈ পালে ।

বাতিলৈ শুনিবো বোলে চয়ালক বঙালে কাঁচী দি মাৰিলে । সি হেনো বঙালৰ সেনাপতি বচিদৰ্থক নাওশাল দেখুৱাবলৈ নি জুই লগাই মাৰিক খুজিছিল । হাৰামখোৰৰ শাস্তি ঈশ্বৰে এনেকৈয়ে দিযে সোণাইহঁত, পাপৰ ফল এই জনমতে হাতে হাতে মিলে ।

পাঁছদিনা বাতি চুপবত বুঢ়াগোহাই ডাঙৰীয়াই মাতি নি বোলে, 'বঙালক দুটা ফোঁজে সৰ্গদেৱৰ পিছ লৈছে বুলি কোৱামোৱা শুনো ; লগত পাঞ্চৰ থা আছে, আমাৰ পৰিা মিলা মানুহো ছুই-চাৰি আছে । এইছোৱাত বাগি বুগা দি হওঁক, চলাই ভুলাই দগা দি হওঁক, বঙালক কোনোপ্ৰকাৰে ভেটা দি ৰখা বাৰ , পিছে ত'তহে সৰ্গদেও অসারধানে ৰহিব পাৰে । ফোঁজী বঙাল বোলে দলৌণ্ডবি পাওঁ পাওঁ । ৷ দেৱ বাইচাতে আছে—তাতে এই সকলো বতৰা দিবিগৈ । লগতে বৈ সারধানেও বাখিবি, খানিকলৈকো গা এৰা নিদিবি । সৰ্গদেৱে বাইচাতে জিবগি লোৱাৰ কথা—তত্ৰাচ তাতো নেপালে শলগুৰি-লৈকে যাবিগৈ । যি দেখিলি যি জানিলি সকলো বতৰা দিবি । আইকুঁৱৰী-হঁতক পাৰিলে আগেভাগে নামৰুপত পছ্ছাই দিবি । দেৱত কবি বোলে ময়ে বজাশহুৰে ইয়াত কিছা ধানখিত লগাই ছুই-চাৰিদিনতে মিলিমগৈ । তিপাম নোপোৱালৈকে দেৱৰ পাদ পদে আপদ কোনোপধ্যে তিপাম সোমাব পাৰিলেই ৰক্ষা । অ'—আৰু কবি সৰ্গদেৱৰ আজ্ঞামতে নকুৰি ধানৰ উৰাল, ছুহেজাৰ বাকদৰ পেৰা আৰু গুঠৰকুৰি ববনাও চোৰফেটাই পোৰা হল - নাওশালতো বাৰকুৰী ববনাও পুৰিলে । আৰু কেউপিনে বঙাল, নিজৰ গালৈ সাৱধান হবি . তেৰ ওপৰত বহুত ভাবসা ।

ৰাজ্যৰ কামত বাছাইত, এই নদাই সঁজাতীৰ লোহাৰ শৰীৰ , ভাগৰ

জোগৰ নাই, খেনেকলৈও আলাইচ্ নাই। 'বিবা আজ্ঞা' বুলি সেই মাজনিশাতে আকৌ ~~স্বপ্ন~~ ~~কল্পিত~~। নতুন ঘোঁৰা, প্ৰথমতে অনুচল ~~নামিছিল~~, পিছে নদাই বহিলে বটুৱা ঘোঁৰাও পলকতে বাঘা হয়।

পৰ্বতৰ পৰা দলৌণ্ডবিলৈ বাটচোৱা ছুৰ্গম—কেউকালে জাবণি হাবি, অৰাজ্য। দিনতে বাঘে মানুহ টানে, সাপ সুপৰতো কথাই নাই। তাৰ ওপৰত বঙাল শক্ৰ পিনাপিন্, ভূতৰ ওপৰত দানহ। নাজানো নাকুৰিদেৱে কপালত কি লিখিছে—তেওঁলৈকে বুলি প্ৰণাম এটি জনাই বিশ্বাশবদে ঘোঁৰা চেকুৰালো। ওপৰলৈ চালো, কাল-পুৰুষজনে আগৰ দৰেই তিববিবাই আছে মাথো অলপ পাচিমলৈ হালিচ। বৃজিলো যাত্ৰা শুভ, বিপদ-বিঘিনিৰ কথা নাই।

পিছে তেতিয়া চাগৈ কালপুৰুষে মস্কৰা কৰিহে মিচিকিয়াই হাঁহিছিল দেই—পৰ্বতৰপৰা দুইক্ৰোশ গৈয়েই কথাটোৰ উমান পালো। পাতল পাতল জোনাকত দেখা পালো গোটেই বাটটো জুৰি হেলো হেচোকৈ আহি আছে এটা প্ৰকাণ্ড বৰা গাহৰি, তাৰ দাঁতেই বিজ্ঞানি হেংদানখন মান দীঘল হব। মাঘমহীয়া বৰাই পকাধান খাবলৈ নামে, এইজনে চাগৈ খাই-বৈ এতিয়া পৰ্বতলৈ উঠিছে। ঘোঁৰাৰ খোজৰ শব্দ শুনি বৰাই খেঁধৰি কাণ ঠিয় কৰিলে, আমাৰ ন-শিকাক পক্ষীৰাজেও চি-হি'-হি'-হি'-হি' বুলি আগঠেং ছুটি ডাঙি বৈ গল। গোবোহাৰে গদিয়াওঁহে গদিয়াওঁ, ঘোঁৰা অচল অটল, সেইদৰে চৰগ পৰাৰ দৰে উলাৰ হৈ থাকিল। ইফালে বৰাই দাঁতটো পোন কৰি ধীৰ গতিৰে আগবাটিবলৈ ধৰিল। গতিক বিষম বৃজি খোচোনাৰ পৰা হতহিলৈটো উলিয়ালো আৰু খাৰ এজাঁই খাঁজি বলো।

বৰাটো ওচৰ পাইছেহিয়েই হওঁতে, পিছে এতিয়া গুলী টোৱাওঁ ক'ত ? ইহঁতৰ মূৰটো হল বজ্জুটি কঠিন, গাৰ ছাল গঁডৰ ছাল হেন, গুলী লাগিলে উৰুৰিহে আহিব। তেনেতে তাহানি ভিতৰুৱালৰ কথা এটা মনত পৰিল, বোলে, 'গড়ে বৰাই পোনে চলে, ফালৰি কাটিবা সমুখ হলে', অৰ্থাৎ ইহঁতে ধিতাতে ঘূৰিব নোৱাৰে, চকুৰ পোনে নাকৰ পোনেহে বায়। গতিকে গুলীজাঁই চকুত লগাব পাৰিলে হয়, পিছে কোটমণি হেন ক্ষুদ্ৰ ক্ষুদ্ৰ চকু চকাচমকা জোনাকত টন্ কৰিবলৈ কঠিন—তেওঁবুলি চেষ্টা কৰি চোৱাত হানি নাই। বৰা আহিয়েই আছে, এইফালে আমাৰ উঠে চৰবাই খেম ধৰি যতে

খিত্ দিলে দিলেই—বোধকৰো মূচ্‌কচ্‌ গল ।

কাষতে এজোপা শকত শিমলু গছ আছিল—ঠাইতে ঘোঁৰাৰ পৰা নামি গছজোপাৰ আঁৰ ললো আৰু কণামুনা পোহৰত উমানতে কঁপা হাতেৰে বৰাৰ চকুলৈ টন্‌ কৰি খাৰজাঁই এৰিলো . মনতে ভাব 'হে নাকুৰী দেও এই খাৰজাঁই যেন পোনেই নি বৰাটোৰ চকুতে লগোৱাগৈ ।' গুৰু কৰে শকত হল, বৰাটোৱে মূৰটো এচুলিমান কতীয়া কৰিল আৰু চকুৰ পচাৰতে বিজুলী-বেগে মোৰ পোনে চেঁচা ললে , আৰু এনেহেন কাণ্ড দেখি 'ও মোৰ ভৈষাই' বুলি মই খিতাতে শিমলুজোপাৰ ফেৰেঙনি মেলা ডাল এটাবে বগাই আগলৈ উঠিলো আৰু ডালটোক মোৰ বুলি সাবটি ধৰি কঁপিবলৈ ধৰিলো ।

বিজুলী সন্ধাৰে আহি বৰাটোৱে শিমলুজোপাত খুম্‌ মাৰিলেহি আৰু গুৰিৰ পৰা আগলৈকে গোটেই গছজোপা হিৰহিৰকৈ কঁপি উঠিল । মই বোলো, 'ডাল হল গছজোপা উভলি পৰে এতিয়া । পিছে নাই—বৰাই দেখোন যেনেকৈ খুম্‌ মাৰিছিল তেনেকৈয়ে ঠৰঙা হৈ বল ।

তাৰ পাছৰ ঘটনাৰ কথা কবলৈকে লাজ লাগে বোপাইহত, সেইবোৰ নদাই হেন বীৰৰ সুযোগ্য কথা নহয় । গছৰ ডালতে কিছুপৰ খিত্‌ ধৰি যেতিয়া বৃজিলো যে কিবা এটি কথা হল আৰু বৰাটিৰ সহজতে লৰচৰ কৰাৰ আশা নাই, কি ঘটিল তাৰ বৃজ লওঁ বুলি সংশয়চিতে নামি আহিলো আৰু সাৱধান এখোজ দুখোজকৈ কাষ চাপি দেখিলো বৰাটোৰ দাঁত শিমলুজোপাৰ গুৰিটাত কেইবা আঙুলো নিকপ্‌কপীয়াকৈ সোমাই গৈছে , বৰাটো ঠাইতে টেলখাই আছে, মুখেদি হো-হোৱাই ওলোৱা তেজ কেউফালে চেকুৰা-চেকুৰে গোট মাৰিছে । বুঢ়া বৰা, গছৰ গুৰিত জোৰেৰে খুম্‌ মাৰি দাঁতো লাগি ধৰিলে, খুন্দাৰ কোবত দাঁত কৰপীয়া লাগি হাড়মূৰো গুৰি হল চাগৈ ।

এতেপৰে ঘোঁৰাটোৰ ফালে চাবৰ আহৰিয়েই হোৱা নাছিল—এইবাৰ চাই দেখিলো ঘোঁৰাটো আগৰ ঠাইত নাই । হিলৈৰ শব্দ, বৰাৰ মুক্তি এইবোৰ দেখি শুনি তাৰো চাগৈ হেৰোৱা গিয়ান ঘূৰি আহিল—সময় বৃজি সি পলাল । এতিয়া এই বাতিখন জাৰণিৰ মাজত ক'ত বিচাৰো, কি কৰো তথাপি মনতে সাস্থনা লভিলো বোলো সি নিশ্চয় বেছি দূৰলৈ যোৱা নাই । ইতিমধ্যে চৰায়ে মাতিছেই, দিনেৰপাহৰে লৈ বিচাৰি পূৰ্ণতিতে আকৌ

বাওনা হব পাবিম । অগত্যা শিমলু জোপাব ডালটোতে উঠি, তলত মৰি
খকা ববাটোলৈ চাই চাই বেলা একঘড়ী কটালো ।

ঘোঁৰাৰ গিয়ান বোলে মানুহতকৈও বেছি—কথাৰাৰ সঁচা হবপায়
দেই— । গছজোপাব ডালত মোৰ খন্তেক চিলমিলীয়া ঘুমটি আহিছিল
হবপায়—হঠাতে তলত চি—হিঁ—হিঁ—হিঁ—হিঁ অটুৰাও শুনি মোৰ জীউ উৰি
গল । চাই দেখো আমাৰ অখৰাজ গছৰ তলত ঠিয় । চকুচুটা মোহাৰি
আকৌ ঘোঁৰাত উঠিলো । ঘোঁৰাৰ পিঠিতে জোলোঙাত বোকা চাউল
আছিল—তাবে ছটামাম শুকানে শুকানে গাল মাৰি মৰটিয়ালো—তিয়াই
বুৰাই নিয়ম মাত খাবলৈ আহৰি নাই ।

বকতা হৈ বাইচা পালোটে গোবুলা কাণিমুনি বেলিকা । আমাৰ মানুহ
তাত বহুত আছিল—আপোন পৰিচয় দি শুমিপুচি জানিলো যে সৰ্গদেউ
সেইদিনাই আবেলি শলগুৰিলৈ বুলি গল । বাইচাত এনেয়ে পাঁচ দিন
খকাৰ কথা , পিছে চৰীয়াৰ মুখে বড়ালে পিছ লোৱা কথা গম পাই চাৰিদিন
হওঁতেই ততাতৈয়াকৈ গলগৈ । বাহৰত লোকজন তেতিয়াও বহু আছিল ।
দিন-নিশাই ঘোঁৰা চেকুৰাই ঘোঁৰাই মানুহ ছয়োটা ভাগৰি পৰিছিলো—
ৰাতি বিয়লি বাটে-পাথও বিপদ-আপদ অনেক—গতিক বাহৰতে এমুঠি
খাই ৰাতিটো পৰি থাকিবলৈ ঠিৰাং কৰিলা ।

পিছে মানুহ পাঙে, ঈশ্বৰে ভাঙে । কালসন্ধা ভঙাত চাউল মুঠি গিলি
বহিছোহে, মুছদি কৰি অঁটোৱাই নাই—বাজত বোঁজাল-বোঁজাল শুনি ওলাই
আহিলো ।

বাহৰবখীয়া জুই কুৰাৰ কাষতে এজুম মানুহ গোটখাই কোৱামোৱা
লগাইছে । মই বোলো, ‘কি হল ?’ তাৰে কোনোবা এটাই বোলে, ‘কিটো
হব আৰু । বড়ালৰ ছটা ফোঁজ গোবুলাত বকতা পাৰ হৈ পোনবাটে
শলগুৰিৰ ফালে উজাইছে । আমাৰ লোকজন আহিলাপাতি বকতাতো
বেছি নাই, বাইচাতো নাই, যি ছই-এপদ আছিল তাকো আগে ভাগে
গড়গাৱলৈ ভেজালে—বাকীবোৰ সৰ্গদেৱৰ লগতে গল । বোলো, ‘সৰ্গদেৱৰ
লগত লোকজন কিমান যায় ?’ বোলে, ‘আমি ছই হেজাৰহে ইয়াত পাছ-
কাছি আছো—বাকী এক হাজাৰ মান বকতাত বল , সৰ্গদেৱৰ আগত এক

হেজাৰ মান আৰু লগতে এক হাজাৰ মান আছে, লগতে চেংখৰা বববকৰা, ফুকন গৌঁহাই আৰু দুই চাৰিমান বকৰা আছে।’ মই বোলো, ‘ইয়াত এতিয়া বকৰা কোন থাকিল?’ বোলে, ‘বকৰা নাই, নেওগহে এফেৰা আছে, নবৰা নেওগ।’ তেওঁৰেই আলচ কৰি চাওঁ বুলি ছাউনীতে লগ ধৰিলোঁগৈ।

তেওঁ বোলে, ‘কথাটা শুনিছা—চৰীয়াই হাবিব মাজত শুং দেখি কৈছেহি। কলৈ যায় কি কথা নেজানো। ইয়াত মানুহ আছে দুহেজাৰ— দেৱৰ লগত ঘপ্ কৰে ওলাই যাব নোৱাৰিলে বাবদ হে। কালিলৈ পুৱাই যাব। এইখিনি পাটকৰে বঙালক খেদা ধৰা স্ফুল নহয়। তাতে খাৰ-বাৰুদ কম, তাৰাৱাল যুঁজত বঙালেৰ পাৰিম জানো? সিহঁতৰ দুৰ্খজীয়া হিলৈ আছে।’

ভাৰি দেখিলা কথাটা সঁচা। এনেহে হাবি পলাই অহা পাইক, তাতে খাৰ-বাৰুদ নোহোৱাকৈ হাতখনে মুখখন বঙাল মাৰিবলৈ পঠালে কোন যাব? আৰু সাহ কৰি গলেই বা, এটাও উভটি আহিব জানো? এইটোহেন সময়ত একো একোটা বগুৱা পাইক একো একোচপৰা সোণ, বোপাইহত, এটাকো এনেহে যাবশৈ দিব নোৱাৰি।

তোনাহাল কি কথা যায়? বঙালক কথিব নোৱাৰিলে তৎকালে সৰ্গদেৱক বতৰা দিব লাগে—নহাল ত’ত অসাৱধান হৈ থাকিব পাৰে। সেই কামৰ নিমিত্তে উপযুক্ত পুৰুষ এই দেশত মাত্ৰ এজনই আছে, সেইজন মই নিজে। ভাগৰে জোগৰে লালকাল হলে কি হব—কৰ্ত্তব্যৰ কথা সোঁৱৰা মাত্ৰই এই নদাইৰ শৰীৰত বগুৱা তেজে বিজুলী খেলিলে। নবৰাক ‘মই এতিয়াই শলগুৰিলৈ যাওঁ’ বুলি কৈ ততালিকে ওলাই আহিলা। সি পীৰাত বহি আছিল, চকুদুটা টেলটেলকৈ মেলি তাতে বহি থাকিল।

কথাতে কয় বোলে ‘সোঁ বাট দুৰ্গম তাক নেযাবা এৰি’—দুৰ্গম হলেও পোন বাটকে বাঁচি ললো কাৰণ হাতত সময়ৰ নাটনি। যিমান সোনকালে পাৰি সৰ্গদেৱক বতৰা দিব লাগে। অচম্বিতে অজ্ঞানিতে ত’ত কৰবাত বঙালৰ হাতত পৰিলে মহা অথাস্তৰ মিলিব। এইটো খেনত গোটেই অসম ৰাজ্যৰ ভাগ্য আৰু দায় মোৰ হাতত—মনতে এই বুলি দুগুণ উছাহ গোটাই লুংলুঙীয়া হাবিতলীয়া বাটেদি শলগুৰিলৈ পোনালো।

পুৰতিৰ আগে আগে শলগুৰি পাই বজাবাহৰ বিচাৰি উলিয়ালো । সৰ্গদেৱৰ অৱস্থা দেখি সোনাইহঁত মোৰ চুচকুৱে লোতক নিজৰি ওলাল । কপাহৰ জ্বোলাহেন সেই সুকোমল দিব্যকাস্তি ৰূপ ক'তনো হেৰাল—চকু কোটৰত সোমাল, শেঁতা পৰা গালৰ হস্ত ওলাল, গাৰ ছাল শোঁতোৰা পৰিল । ৰাজ পোছাক শৰীৰত সোলোক ঢোলোক—তাকো গাত আছে বুলিহে, সাধাৰণ পোছাকত বাটে পথে দেখিলে বজা বুলি চিনিবই নোৱাৰিলো হয় । দেখিয়েই বুজিলো—অশ্ব হুখ-বহুৰ ধুমুহা গৈছে— শৰীৰাতা, মনতো ।

মোক দেখা পাঠি সৰ্গদেৱৰ আধা মুদ খোৱা চকুচুটা তৰাহেনই তিব-বিবাই জ্বলি উঠিল, খানিকলৈ মুখৰ মাত হলে গুফুটিল । মোৰ চকুত ভৰাবান, সৰ্গদেৱৰ চকুত আশাৰ বেঙনি । মোক বোল, 'কালনেমী, বাৰ্ভা পাওঁ তোক বোলে বঙালৰ ছাউনীলৈ পঠিয়াইছিল—কেনে নিবন্ধে ঘূৰি আহিলি ? মই বোলা 'সৰ্গদেৱৰ আশীৰ্বাদত বন্দীয়ে নিঘুণী শৰীৰেৰে উভটিলো, পাছে সেইবোৰ পিছত কম, এতিয়া ঘাই কথা অইনহে, অৰ্থাৎ বঙালৰ সেনাপতি পাঞ্চৰ খাঁই চুটা ফৌজ সহিত সৰ্গদেৱৰ পাছ লৈছে । হওঁতে এইখন বান-জ্বলে বাট পথ চিনি উলিয়াব নোৱাৰিলে হয়—পিছে তাৰ লগত মিলা আমাৰ মানুহো আছে, সিবোৰেই দেখুৱাই দিব । সি বঙালে বোলে ইতিমধ্যে বকতা পাব হৈ শলগুৰিলৈ পোনাইছেই । মই সৰ্গদেৱক সাৱধান কৰি দিবলৈহে খব খেদাকে আহিলো ।'

বাৰ্ভা শুনি সৰ্গদেৱৰ মুখ পুনৰ শেঁতা পৰিল, চকু শুকাল, তেজ হৰিল । সেপ ঢুকি বোলে, 'কালনেমী, বঙহেই মোক খালে । বঙাল শক্ৰে হৰিণ খেদাদি খেদিছে, তাত মোৰ কণমানা হুখ নাই । হওঁতে কালি ৰাইচাতে তেনে উৰাবাতৰি এটা পাইছে মই ৰাতিঘট উজ্জাই আহিলো ।'

মই বোলা, 'সৰ্গদেৱে তিপাম নেপায়গৈ মানে নিৰাপদ নহয় । দিহিঙৰ পাৰে পাৰে এই ভেৰ ক্ৰোশ হাবিতলীয়া বাট এনেয়ে ছুগম । তাতে সৰ্গদেৱ শলগুৰিৰ পৰা বালিহাটলৈ যাব বুলিও সবাৰে জানে, গতিকে বাটে পথে বঙালে চোপ লৈও থাকিব পাৰে । বুঢ়া গোঁহাই দেৱে কৈছে বোলে ছুই-চাৰি দিনতে মিলিবহি । ইতিমধ্যে সৰ্গদেৱে তিপাম পালেগৈ ভাল ।'

সৰ্গদেৱে বোলে, 'লোকজন সকলো ভাগৰুৱা, তাৰো দোভাগ কালি বাইচাতে থাকি আছিল। বৰুৱাবোৰ অৱশ্যে আহিছে, পিছে বাটে পথে বিপদ অনেক, লগত সবহীয়া লোক হলেহে ভাল।' মই বোলো, 'এইবাব সৰ্গদেৱৰ লগত মই থাকিম, আৰু ইয়াৰ পৰা তিপামলৈ এদিনৰ বাটহে। চকুৰ পলকতে সাৰিব। বিশেষ চিন্তাৰ কাৰণ নাই।' সৰ্গদেৱে বোলে, 'বাক, চেংধৰা আৰু ফুকন—গোঁহাটক সুধি পুছি চাওঁ।'

সেইদিনা দিনটো সৰ্গদেৱৰ সঙ্গত কটালো। নানান লোকজন আছিল, নানান বা-বতৰা দিলেহি। সুবিধা চাই মোৰ নিজৰো দুই-চাৰি আৰাৰ কথা কলো। আবেলি ভাগলৈ চৰীয়া আছিল, বোলে 'দিহিঙৰ পাৰত বঙালৰ চিন দেখি আহিছে। তিপাম ৰাজ্য পানীকঁটত আছে—তাকো বতৰা ভেজিবৰ উপায় নাই, দৰিণৰ নগাৰ লগতো শ্ৰীতিগাট নাই, সেই পোনেও সুবিধা নহয়। তাত তিপামৰ সীমাতো, নামচাঙতো, তাওকাকতো লাকাম নগাৰে ভৰি আছে।' চেংধৰাই বোলে, 'তাহানি বুঢ়া ঘোঁৰাকোঁৱৰে ঘৰ পুৰি আলু কচু কাটি অহাৰ পৰাই সিহঁতৰ বিৰাগ। পালে নেবিব।' ফুকন গোঁহায়ে বোলে, 'সিহঁতেও ছিত্ৰ এটিকে বিচাৰি বৈ আছে। পিছে বঙাল সকলো একেমুঠে নাই বুলি শুনো—কেইবা ভাগো হৈ অ'ত ত'ত চোৰাংকৈ ফুৰিছে। তাৰে দুই-চাৰিটা এই পোনেও ওলাবহি পাৰে।' সকলো শুনি সৰ্গদেৱে বোলে, 'যি হয় হক, মই ইয়াৰ পৰা লাহে ধীৰেহে যাম।'

ৰাতি ভালেমান পৰলৈকে বাজতে বহি হোলোং বৰুৱা, ছলীয়া বৰুৱা আৰু মই এইখনকে কথন-মথন কৰি আছিলো, এনেত বাহৰৰ কাষত কুঁহিয়াৰণিত খৰ্-মৰণি শুনিলো। কুঁহিয়াৰ ফালি ফালি কোনোবাই সাৱধানে আগুৱাইছে। হোলোং বৰুৱায়ে দেখোঁ কাণ ঠিয় কৰি শুনিছে। কিনো ওলালহি বুলি চাবলৈ ছায়া উঠি গলো, ছলীয়া বৰুৱাই ফুকন গোঁহাটক খবৰ দিবলৈ গল।

ওচৰ চাপি দেখোঁ, কুঁহিয়াৰ লৰিছে হয়, মাজে মাজে দুই-এডাল মটমটকৈ ভাগিছেও। নিশ্চয় মানুহই হয়—পিছে গেজেপনি কুঁহিয়াৰ বাৰীত ৰাতি বিয়লি বিচৰণ কৰা মানুহ বিচাৰি উলিয়াবৰো অসুবিধা, খেদি ধৰাবো অসুচল। গতিকে হাত-হিলৈটো খাঁজি ছয়োটাই ছফালে চোপ লৈ বহিলো।

খেনেক এনেদৰে চোপ ধৰি আছো, হঠাতে কাণৰ কাৰেদি হোঁ—হোঁ—
 কৈ কিবা এটা পাৰ হৈ গল, লগে লগে খন্তেকলৈ গোটেইখন উজল হৈ
 পৰিল। প্ৰথমতে ভাবিলো খাৰ উৰিল, কিবা বৃষ্টি কৰি শব্দহে নোহোৱা
 কৰিলে। পাছে চাই দেখো খাৰ নহয়, মূৰত জুই দিয়া এপাত কাণুহে বাহৰব
 ফাল উৰি পৰিছেগৈ। কিনো কথা বুলি আমি ছটাই মুখ চোৱাচুৱি
 কৰোতেই আক এপাত উৰিল। এইবাৰ কিন্তু ঠিক কোনখিনিৰ পৰা কাণু
 আহিছে টং কৰিব পাৰিলো দেই—মই হিলৈ টোঁৱাই একেথৰে সেইপোনে
 চাই বলো। মনাত বোলা এইবাৰ আক এপাত মাৰহক চাওঁ একেজাঁই
 গুলীৰেই পুথোৱেৰ ঠাইতে শালিম। ভগনীয়া বজাৰ বাহৰত ফুল জুৰি
 খেল—আকল বাটিছে বাছাহতৰ।

মনাত ভাবিছিলোহে, আশা কৰা নাছিলো দেই। পিছে সঁচাকৈয়ে আকৌ
 এপাত কাণু আহিল, লগে লগে মোৰ হাতহিলৈ গৰজি উঠিল। এই পাত
 কাণু কিছো ওপৰেদি উৰিছে—দেখিয়েই বুজিলো, বজাবাহৰব বৰতাৰ ছালতে
 পৰিবগৈ। হোলোং বৰকাক 'বাহৰ জ্বলে এতিয়া, সৰ্গদৱক চা' বুলি বিং
 মাৰি কৈ হাতত হেংদানখন লৈ একেজাঁপেই কুহিয়াৰণিত সোমাই পৰিলো।

যি ছোৱা ঠাইলৈ টন কৰি খাৰ উৰাইছিলো তাৰ কাষতে কুহিয়াৰবোৰ
 বৰকৈ লৰিছিল। গৈ দেখা মাটিয়ে ঘাঁহে তেজ তুম্বলি। বুজিলো গুলী
 লাগিছে। শতুক ধৰা পৰক নপৰক, খাৰজাঁই যে অথলে মগল তাকে
 ভাবিয়েই মনটো স্তত লাগিল দেই—কিবা বোলেনে শব্দভেদী বাণ। তুণুণ
 উছাহেৰে শতুকৰ পাছ লালো। কুহিয়াৰব পাতে গা কাটি ছিটাছিট কৰিছে—
 ভৰিতো হলে বিক্ৰিছে। ইফালে কুহিয়াৰো লৰিবলৈ এৰিলে, ঢকাচমকা
 পোহৰত একো দেখাও নেপাওঁ, সিটোৱে কৰবাত চোপ্ লৈ আছে যদিও
 নেজানো। জখম হৈছে যেতিয়া বেছি দূৰ যাব নোৱাৰিব চাগৈ, তথাপি
 ওচৰতে কৰবাত হিলৈ টোঁৱাই বৈও থাকিব পাৰে।

পিছে অসহায়ৰ চোমদেও সহায়—এনে সময়তে চৌদিশ পোহৰাই
 বজাবাহৰব বৰতাৰ ছাল জলি উঠিল। চ'তি মাৰলীৰ গোট বাঁহ গোটে
 ফুটিছে, দমদম কৰে জুই জলিছে—আকাশ ছোৱে এতিয়া। তাৰে পোহৰত
 দেখিলো কুহিয়াৰ আকৌ লৰিছে—মাজতে বঙা কিবা এটা। বঙাল হয়।

ভাব পাহাড় এক নিমিষ মাত্র । মোক সৰ্গদেৱে দিয়া সুনীয়া কেঁকোবা
 হেদানখন ভাব পিঠিতে বাঁটলৈকে শালিলো—বাওঁ হাতেৰে ভাব মুখন চেপা
 মাৰি ধৰিলো । হোলোক কৰে বাঁতিওৱা এহোলোকা তেজ মোৰ হাজতে
 পৰিল , ওচৰতে কৰবাত ঘোঁৰা এটাই চি—হি—হি—হি কৰি অটুৰাও
 কাঢ়িলে ।

হয়ো হয় । দাঁড়িয়ে-গোঁকে ভোবোকাৰ সাক্ষাৎ যমদূতহেন বঙাল এটা—
 সেই যে পিঠি শালোতেই মুখ খেবেচা খাই পৰিল, আক মুঠিল । এই পাটক
 লৈ এতিয়া কি কৰা যায় সিহে মহা চিন্তাৰ বিষয় হল । ইমান ওচৰতে বঙালে
 পিন্ধাপি দি ফুৰিছে বুলি গম পালে সৰ্গদেৱে ডৰাব , বিষয়া বগুৱা সৰাৰে
 ওপৰত বিশ্বাসো হেৰাব—সিহে মহা অখাস্তৰৰ কথা । অৱস্থা দেখি সৰ্গদেৱৰ
 বুকু বিষৰ পাবে , যুদগৰৰ দোষ আছেই, ভয়তে কলিজা বন্ধ হৈ যাবও পাবে,
 আনো অনেক অঘটন ঘটিব পাবে , গতিক বৃদ্ধি এই কথা ইমানতে কেঁৱে
 নজনাকৈ সোপাদি ধোৱাই ভাল ।

মৰা বঙালৰ ছেপ লুককি টিঙিৰি কিছো পালো , বাকী কাপোৰ-কানি
 পাগ সকলো গোটাটো এটা টোপোলা কৰি বান্ধি তাতে লুকাই থলো ।
 বঙালৰ হিলৈটো আৰু খাবৰ মোনাটোও তাতে থৈ লঠা মূৰা শ-টো
 কুঁহিয়াৰণিৰ মাজেদি চোচোবাই নি কিছু দূৰত পেলালোগৈ । নহলে গোন্ধাব ,
 শঙ্কণ-চকুণো পৰিব পাবে । এই সোপা নিয়ম মতে কৰি অটাই কুঁহিয়াৰণিৰ
 সিটো মূৰে ওলালোগৈ আৰু বঙালৰ ঘোঁৰাৰ কিবা চিন্চাব পাওঁনেকি
 চালো । এঠাইত ঘোঁৰা বন্ধা চিন পালো—লাদো দেখিলো, পিছ ঘোঁৰাহে
 নাই । মনতে নিসন্দেহ হলো যে বঙাল কেইবাটাও আছিল , খাবৰ শব্দ
 শুনি আৰু জুই দেখি, মৰাটোক তাত এৰি থৈ বাকী বেইটা পলাল ।

ঘূৰি গৈ দেখো বাহৰ জলি শেষ হল । বাজতে মুকলিত লোকজন সকলো
 ঠিয়, মাজতে সৰ্গদেৱে মূৰে কপালে হাত দি বহি আছে । কাষত ববৰুৱা ,
 কাৰো মুখত বোল নাই । বাহিৰ বাহিৰে ছলীয়া বৰুৱাৰ বাহালৈ গৈ
 সাজপাৰ সলাইহে সৰ্গদেৱক মাত দিলোহি, নহলে কাপোৰ-কানি তেনেই
 বঙালৰ তেজেৰে লুতুৰি পুতুৰি হৈ আছিল ।

মোক দেখা পাই সৰ্গদেৱ তেনেই কন্দনামুৱা হল—বোলে, 'বঙালে মোৰ

‘কি দশা কবিলে চকু পাৰি চা।’ মোৰ বুকুখন ধুপুটকৈ উঠিল বোপাইহত—
 বঙালে জুই দিয়া বুলি সৰ্গদেৱে বুজিলে কোন সূত্ৰে? মুখত ফুটাই বোলো,
 ‘সৰ্গদেউ, বঙাল নহয়, আনো মানুহহে হব। বঙাল এইখিনি পোৱাহি
 নাই—বন্দীয়ে তাৰেহে পম খেদিবলৈ গৈছিলো। কোনো বিষয়িণে ঠেৰত
 পৰা দেখি শত্ৰুক শালিছে। ধৰিবহে নোৱাৰিলো—আপে ভাগে পলাল।’
 সৰ্গদেৱ তত্ৰাচ বিমৰিষ হৈ থাকিল।

বাকীছোৱা ৰাতি তেনেকৈয়ে গল। সৰ্গদেৱে ববৰুৱাৰ বাহাতে ৰাতি
 কটালে। মই ছলীয়া বৰুৱাৰ বাহাতে ঠাট অৰুণ কৰি কাতি হলো—ঘুমটি
 হলে নাছিল দেই। সৰ্গদেৱৰ বাহাত জুই দি ধূৰ্ত্ত বঙালে কি অভিসন্ধি
 পূৰাব খুজিছে তাকেহে বুজিব নোৱাৰি চিন্তা-ভাৱনা কৰি থাকিলো।

পাছদিনা পুৱা আকৌ মেল বহিল। সৰ্গদেৱে বোলে, ‘এবে বুজিলো,
 শত্ৰুৰ জালে চৌদিশ বেৰি ধৰি আছে। যিমান শীঘ্ৰে পৰা যায় তিপামলৈহে
 যাব লাগে। এই পোৰা নগৰত আক থাকিবলৈ ভাল নহয়।’ চেংখেবাই
 বোলে, ‘তেনেহলে সকলো যা-যোগাবহে কৰিব লাগে। কালিলৈ পুৱাই
 ৰাওনা হব লাগিব।’ মই বোলো, “আই-কুঁৱৰীহতকে, পেৰা যোগান
 ভাৰীহতকে আগে-ভাগে পঠিয়াই দিলেহে ভাল। সিহতৰো আগে-পিছে
 লোকজন থাকক—নহলে বাটত নগাই ডকা দিব পাৰে। বাট-পথে ওলাব,
 বঙালৰো গম-গতি বুজা যাব।’ সেইমতেই ছপৰ বেলা সকলো গলগৈ।

সেইবেলা আবেলি গোপনে কুঁহিয়াৰণিৰ পৰা বঙালৰ সাজটো আনি
 ‘কিঞ্চিৎ নিকা কৰি সি পুটকি ললো। কথাতে কয় নহয় বোলে, ‘যাকে
 ৰাখা সেয়ে ৰাখে।’ পিছে পোছাকটো সি থাকোতে মনত এটা বুদ্ধি
 খেলিল। বেলিও লহিয়াইছে, ছলীয়াক বোলো, ‘বৰুৱা তই ণাকো নকৰি,
 মই এইবেলা খন্তেক ওলাম। স্বৰি আহোতে বেলি হব। সৰ্গদেৱে স্মৃষিলে
 বঙাল চাবলৈ গ’ল বুলি কৰি। আনক একো নকৰি।’ সাহেপিতে কম
 হ’লও ছলীয়া বৰুৱাৰ এটা ডাঙৰ গুণ আছে—মুখত নিবোকা চা’মান।
 কি কথা, কি বতৰা সি এবাৰলৈকো মুস্মৃষিলে, মূৰ ছপিয়াই শলাগিলেহে।
 অৱশ্যে অভগাল লোকৰ যা-যোগাবত চকু দিওঁতে উৰহী গছৰ ওৰলৈ
 ফুৰিবলৈ তাৰ পিছে আহৰিও নাছিল দেই।

ঘোঁৰাত জীন্ দি হিঁল হেংদান উলিয়ালো আৰু বঙালৰ পোছাকটো টোপোলা কৰি বান্ধি লৈ হাবিতলীয়া বাটেদি ভাওকাকৰ পোনে উজালো । বাটে-পথে একো বিধিনি নহল, বঙালৰো গুং-সূত্ৰ নাপালো । সন্ধিয়া ভাগিলত লাকামৰ চাঙৰ কাষ পালোগৈ আৰু ঠাইতে নিজৰ সাজটো সলাই বঙালৰ সাজটো পিন্ধি ললো ।

লাকাম নগাৰ চাং মানে একেঠাইতে থুপ খোৱা ঢেৰ ঘৰ—সিহত সদায় মাউখে থাকে । কেউফালে শত্ৰুকাৰ ভবা, বনভো শত্ৰু, অসমৰ বজাও শত্ৰু আৰু সোঁ সিহতৰ নিজৰ ভিতৰতো ইঠাল সিঠাল শত্ৰু—গতিক সবারে মিলি একে মুঠে বন্ধিলেহ সুবিধা । গাঁৱৰ দাঁতি কাষৰ হাবিতলীয়া মাটি কাটি আলু-কচু বোৱে—একঠাইতে কেইবছৰমান থকাৰ পিছত আন জাঙ্গালৈ যায় । বাঁহৰ চাংঘৰ, দালী বাঁহৰ ছাল টাকীপাত বৰতাৰে ছোৱা, বৰাৰ ঘৰত ভবাৰ গাঁঠি । ফু মাৰি ভাত খাব পৰা নিমজ বহল চোতাল—তাৰ চাৰিওফালে নানা ভবৰ ঘৰ—থুপ খাই ইটোৰ গাত সিটা লাগি থাকে । গাঁৱৰ মুৰত ওখকৈ বাঁহৰ আঁটাল, দেওধান, তাতে দেও পূজা কৰ, গক পছ বলি দিয়ে । উছৰ সমাবোহ নেধাকিলে বাতি বিয়লি গাঁৱৰ মানুহ দেওধানৰ ফাল নেযায় । নিৰাপদ থানি—গতিকে হাবিৰ মাজে মাজে মই তালৈকে পোনালো ।

মনত সজ উদ্দেশ্য থাকিলে বোপাইহত, নেদেখাজনাই সহায় কৰে, তেতিয়া কোনা কামতে লগ ভাগ নেলাগ—এটাই এশটা । অকলশৰীয়া লোক হলে দলদোপ হেন্দোলদোপ নাই, বোঁজাল বোঁজাল নাই, নিগমে যাবা, নিগম আহিব । বিধায় বিধি পথালি নিদিলে ভাল লোক এটাৰেই কাম সিজে—যি কাম হেজাৰও নোৱাৰে । কেলেই তাহানি হনুমান বান্দৰে লঙ্কখন অকলৈ ছাৰখাৰ কৰা নাই । মই কালনেমীওতো কমাটা নহয় ।

আঁটালৰ আৰতে বহি শুকান বৰতাৰ জুমুঠি এগাল সাজি বাতি এপৰ নিযালো । ছুপৰত নিজম পৰিল, উমান লৈ বুজিলা সমস্তে লাকাম শুলে ৮ মোনাৰ পৰা টিঙিৰি ছুডোখৰ উলিয়াই তাৰে বৰতাৰ জুমুঠি এটা জলাই ললো । তাৰ পিছত সেইটোৰে একোবাৰত ছটা-তিনিটাকৈ জুমুঠিত জুই-

লগাই চাঙৰ ঘৰবোৰৰ কালে দলিয়াই দি একেজাঁপে ঘোঁৰাত উঠিলোঁপৈ ।
 চ'তৰ বাৰখনে শুকাইথোৱা বৰতা টকোঁপাতৰ ঘৰ, এবাৰ চুবলৈ পালে
 অগ্নিদেৱতাই লফা লোৱাদি লব, আমাৰ আৰু ইয়াত পৰ দিয়াৰ সকাম
 নাই । 'জয় সৰ্গদেউ' বুলি বতাহতে খাৰ এজাঁই উৰাই ফিৰিঙতি ভগাদি
 ভাগিলো ।

শিচু কোঁদো বাহতহে জানিবা জুই দিলো, বাছাহত, খনিবতে গোটেই-
 খন পয়মাল লাগিল , নিমিষতে সমস্তে লাকাম জাঙুল খাই উঠিল । ওভাটা
 বাটে কিছুদূৰ গৈ উমান পালো তাৰে এগালে মোৰ পাছ লৈছে । ঘোঁৰাৰ
 বাট পাহাৰত একাবেকা, বহুত ঘূৰি পকি একে ঠাইতে ওলায়, আনহাতে
 লাকাম ডালে পাতেও বগায়, পোন বাটো চিনে । প্ৰথমতে ঘোঁৰাৰ
 পিঠিৰ পৰাই পাগুৰিটো সোলোকাই এঠাইত পেলালো , কিছুবাট গৈ
 বড়া চোলাটোও গাব পৰা খহাই দলিমাৰি দিলো-তাৰ পিছত আৰু
 একেকোবতে আহি আমাৰ সীমা পাৰ হৈহে উশাহ সলাইছোহি বোপাইহত ।
 তাতে দিহিঙৰ ওখকৈ পাৰত উঠি চাওঁ—দূৰৰ ক'লা পাহাৰৰ ওপৰত বড়া
 জুই । অগ্নিদেৱতাই নিজৰ কামফেৰা কৰিলে—এতিয়া উদ্দণ্ড সিজিলেই হয় ।
 এই ছোৱাত কাষৰে পাঁজৰে যদি কোনবাকৈ বঙালৰ শিপা—শিপলীও
 আছে—আৰু বন্ধা নাই । লাকামে বিচাৰি বিচাৰি আলুৱে কলা পুলিয়ে
 তুলিব এইবাৰ । নগাৰ খং বৰ একাচেকা , কাল সাপৰ কঁকালত কোব
 পৰিছে, এইবাৰ শেনৰ এজাত ।

বাতি দোভাগত বাহৰ পালতহি ছলীয়াই বোলে খেনেক আগতে
 মোক সৰ্গদেৱে বুলিছে । বৰবৰুৱাৰ বাহৰত গৈ দেখো সকলো তাতে
 আছে । মোক দেখি সৰ্গদেৱে বোলে 'চৰীয়াই লাকামৰ চাঙত জুই দেখি
 বাতৰা দিছেহি । জুই কোনে দিলে ঠিক নাই—ভাগি উৱলি যোৱা আমাৰ
 লোকেও শত্ৰু আচৰি দিব পাৰে । পাছে হিতে বিপৰীত হল—এতিয়া
 লাকাম আৰো বিবাগ হব, সেইবাটে তিপামলৈ যোৱাৰো মুদা মৰিল । মোৰ
 কপালত কি লিখিছে কব নোৱাৰো, যলৈকে যাওঁ সাগৰ শুকায় মাণিক
 লুকায় ।' মই বোলো, 'নাকুৰিদেৱে যি কৰে মজললৈকে কৰে সৰ্গদেউ, বৃথাতে
 চিন্তা নকৰিব ।' সৰ্গদেৱে বোলে, 'তই সদায় তেনেকৈহে কৰ ।' চেংধৰাই

বোলে, 'টে দিৱা মাৰনাও ছুখন পানীতে আছে। সৰ্গদেৱে নাৱে উজালে কি ৰূপ হয়?' মই বোলে 'সজ। পিছে নাৱে গলে কেইবাদিনো লাগিব, ভেজী ৰোঁবাবে এবেলাবহে বাট। তাতে গুৰিয়ালে বঠাধবাই বজ্জনজনা হৈ কথাটো ওলাই যাব।' সৰ্গদেৱে বোলে 'মোৰ এতিয়া এদিনেই এযুগ। যি কৰ সোনকালে কৰইক—এই পোৰা নগৰত আৰু এক দণ্ডও থাকিব নোৱাৰি। আৰু বা ভাগ্যত কি আছে। এয়া নিজৰ বাজ্যতে বঙালে পছ খেদা দি খেদি ফুৰিছে—এতিয়া নগায়ো পাছ লয়হে। বুঢ়াগোহায়ে বজাশছৰো আহি নেপালেহি।' সৰ্গদেৱৰ মাত থোকাথুকি হৈ আহিছিল।

চেংধবাই বোলে, 'হওঁতে নববাই বাইচাত থাকি অহা মানুহখিনি লৈ আজি পালেহি—এতিয়া আমাৰ লোকজনৰ জোৰ বাঢ়িল। পিছে কালিলৈ পুৱা চৰীয়াৰ পৰা বিত্তং-বতৰা নোপোৱালৈকে একো খিৰাং কৰিব নোৱাৰি—তেতিয়ালৈকে বোৱাহে ভাল।' সিমানতে মেলৰ ওৰ পেলাই আমি দিহাদিহি গলো।

পাঁছদিনা পুৱা শুনিলা বোলে বৰবৰুৱা আৰু ফুকন গোঁহাই দুয়ো সৰ্গদেৱৰ কুঠৰীত মন্ত্ৰণাত বাস্ত। বেলা এপৰত বৰবৰুৱাই পাচিলে। টোলত সোমাৰ্ঙতেই দেখিলো ছলীয়া বৰুৱা বেগা-বেগিকৈ ওলাই আহিছে। গোমোঠা মুখ, খঙাত হেঙুল যেন বঙা, ভেঁ-ভেঁৱাই কাৰেদিষেই পাৰ হৈ গল, মোৰ ফালে কেবাঠিকৈও নাচালে। শুধিলো বোলে, 'আও, কিনো হল?' উত্তৰত ভোৰভোবাই অৰাইচ গালি এসোপা পাবি কাঁড়পাত যোৱাদি গলগৈ।

টোলৰ ভিতৰত এটি কুঠৰীত বৰবৰুৱা বহিছিল, কাষতে ফুকন গোঁহাই। মোক দেখি ডালিমগুটীয়া হাঁহি এটি মাৰি বৰবৰুৱাই বোলে, তোলৈকেহে বাট চাই আছে—আহ্।' এই বুলি ফুকন-গোহাই লৈ চালে। গোঁহায়ে বোলে, 'অতি গোপন কথা আছে—চোমদেৱৰ নামত কাকো নকৰ বুলি শপত ৰা।' মই ভাবিলো কিবা পেলাইহে কৰিছে হব পাৰ, মুখেৰে বোলে, আও।

কেনেনো কথা ? আৰু সৰ্গদেৱকো কব নেপায়নে ?' ববৰুৱা বহাতে উত্তৰ
 খাই উঠিল, বোলে, 'হয়, সৰ্গদেৱকো কব নেপায়। এতিয়া আমি তিনিটাই
 ইয়াত যি কথা পাতিম তাক আমাৰ বাহিৰে অইন কোনেও জানিব নেলাগে।'
 মই দেখিলো কথা বিসঙ্গতি, ইহতে ৰং কৰি এইবাব কথা কোৱা নাই—
 ছায়াটোৰে মুখ গম্ভীৰ। বোলে, 'খেমা কৰিব, মই এনেবাব মন্ত্ৰণা শুনিক
 নোৱাৰো। মই জনা কথা সৰ্গদেৱেও জানিব লাগিব।'

সিহতে ইটোৱে সিটোৰ মুখলৈ চাই বল। ফুকন গোহায়ে বোলে,
 কালনেমী, ৰজা তোৰো নহয়, মোৰো নহয়। ৰাজ্যবহে। আৰু যিয়ে ৰাজ্যক
 পালে সিয়ে ৰজা। তই মই হলো সিংহাসনবহে বন্দী। আৰু কালিলৈ জানিব
 চলাজনা সৰ্গদেৱক ভাঙি অইন এজন ৰজা হল, তই নতুন সৰ্গদেৱবহে সঁজাভী
 হবি, নৈয স্মৃতি সলালে এৰা স্মৃতিয়ে নাও নচলে নহয়। আচলতে আমি
 অসম ৰাজ্যৰ বিষয়াহে, ৰজাৰ নিকিনা গোলাম নহয়। আৰু তই কালি
 আজিৰ বা-বতৰাবোৰ পোৱা নাই হবলা তেহে তেনেকৈ কৈছ। আমি যি
 চিন্তা কৰিছো সি ৰাজ্যৰ ভালৰ কাৰণেহে।'

কথাবোৰ চোন কিবা উছৱা উছৱা শুনো। ৰজা আৰু ৰাজ্যক বেলেগাই
 চাবলৈ মই নদাই সঁজাভীয়ে শিকা নাই—পাছ ইহতৰ মতিগতি ভাল নহয়।
 মুখত ফুটাই বোলা, 'কি কথা কি বতৰা কওঁক।' ববৰুৱাই বোলে, 'আগ
 শপত খা।' মই বোলে, সেইঅনা বাদদি যদি কব খোজে, কওঁক, নহলে
 হুশুনো। সৰ্গদেৱক আঁৰ কৰি সঁজাভীয়ে শপত নাখায়।' তাতে ফুকন গোহায়ে
 বোলে, 'উস্—ই বৰ একাচেকা মানুহ—নাও বুৰিলেও টিঙৰ পৰা নেনামে।'
 তাৰ পিছত খস্তুক দৰক লৈ থাকি বোলে, 'বাক তোক ঘাই কথা বেইটী
 কওঁ—শুনি-বুজি তই নিজে বিচাৰ কৰিবি, পৰত কব পায়নে নেপায়।'

তিনিউ খানিকক্ষণ মৌন হৈ থাকিলো তাৰ পিছত ববৰুৱাই কলে,
 "চৰীয়াই বাৰ্তা দিছেহি যে গডগাওঁ দখল কৰি বঙালৰ সোপাই ফৌজ সৰ্গদেৱক
 ধৰিবলৈ বুলি এইফালে আহি আছে। আমাৰ লোকজন তাকব, তাৰো
 আহিলা-পাতি নাই, সোপাই লৰ্বাং তৰ্বাং, পাহাৰে পৰ্বৰতে সিটৰিত, চপাই
 গোটাই যে আনিব তালৈকো কেও নাই। ইফালে ৰাঁহগভীয়া বুঢ়াগোহায়ে
 গডগঞা ৰজাশহৰে বগুৱা পাইক দি বাকী আছিল তাকো লৈ বঙালত মিলিল,

আইলাপাতি, খাব-বাকদৰ ভঙালো বঙালক চম্ভাই দি নবাবকে বববজা বুলি
সেরা কৰি আছে ।’

আক শুনিব নোৱাৰিলো যোপাইহঁত, মোৰ মুখাসুট হোৱাৰ উপক্ৰম হল ।
মূৰৰ ওপৰৰ চন্দ্ৰতাপ চকৰি ঘূৰাদি ঘূৰিবলৈ ধৰিল, চকুৰ আগত কোটি কোটি
তৰা ফুটিল । উস্—কি হাবামখোৰ । কি কালসাপ । মোৰ বাজ্যৰ, মোৰ
সৰ্গদেৱৰ কি ছুৰ্দ্দিন, কি ছুৰ্ভাগ্য । মই নদাই সঁজাতী এইবোৰ দেখিবলৈ কিয়
জীয়াই আছে—। মই গোটি মানুহটো ঠাইতে চলি পৰিলো , অইন লোকে
এনেবোৰ কথা শুনাহলে তৎকালে গিয়ান হেৰুৱালে হয় দেই—পিছে নদাই
খামীড়াঠ মানুহ । দাঁতে দাঁতে কবচনি উঠিল, হাতখন বাবে বাবে টঙালিব
হেংদানৰ ফালে গল , গা কঁপিল, মূৰটো আচল্লাই কৰিলে—কাষৰে কিবা
এটাত ভেজালৈ বালো । বববকুৱাই কাষলৈ আহি কাণমূৰে পানী ছটিওৱাতহে
কিছু স্মৃতিৰ হালো ।

সিমানতো বববকুৱাই বোলে, ‘তই বব অলপ ধতুৱা পুৰুষ হয়—এতেমান
কথাতে মুচকঁচ্ যায়নে ? ধৈৰ্য্য ধৰ ।’ মই কিছো সংযত হৈ বোলো, ‘কওঁক,
কৈ যাওঁক । বববিহ গিলিবলৈ মাতি আনিছ যেতিয়া ভালকৈয়ে গিলো ।’

বববকুৱাই কৈ গল , বোল, ‘ঘাই কথা হল, বঙালা, আমাৰ মানুহো
সকলো মিলি এই ফাল আহিছ—সৰ্গদেৱক ধৰিবলৈ বুলি । এতিয়া এনে
খেনত আমাৰ কৰ্ত্তব্য কি ? মই সেপটুকি বোলা, ‘য’ত যি বগুৱা পাইক আছে
সবাকৈ চপাই কোচাই বঙালক ভেটি ধৰিব লাগে ।’ সিহত ছয়োটাই
কেবেচীয়াকৈ চাই কাঠ হাঁহি মাৰিলে . বোলে, ‘হেৰ । বঙাল বাবিষাৰ ভবা
বান । সিহতক ভেটিবলৈ আমাৰ গাত জোৰ আছে জানো ? আক গোটেই
বাজ্যই যাক বজা বুলি সেরা কৰিছে তাৰে যুজিবি কেনেকৈ ?’ মই বোলো,
‘যুঁজ কৰি বঙালক কৰিব নোৱাৰিলে দেশত কিবা বব বিহৰ আকাল
লাগিছেনে ? নে চিপ্জৰী পাবলৈ নাই ?’

ফুকন গোহায়ে বোলে, ‘তই কথাবোৰ বব আওপকীয়াকৈ ভাব । বঙাল
ছুদিনলৈ আহিছে—ইয়াত কিবা সদায় থাকিবনে ? এদিন নিজে নিজেই
যাবগৈ । তেতিয়া ইয়াত এজনাক কবতলীয়া বজা পাতি থৈ যাব—সিহনেও
চোমদেও হেংদান লৈ পয়োভবে পাটত বহিব । বৰ্ত্তমান সৰ্গদেৱক গা—এবা

দি বঙালৰ লগ লোৱাবোবেই খাট-পাম, বিষয়-আশয় পাই ডা-ডাঙৰীয়া হব, বাকী আমি সৰ্গদেৱৰ হাতলৈ মুখলৈ চাই থকাবোৰবহে ছয়োৰুল গল। বঙালে বঁটা পিছোৱা দূৰ কথা, পালে দণ্ডে বিহিব। তাকে চাই—'

'তাকে চাই—কি ?' মোৰ বুকুখন চেৰেকৈ গল। মুখত খং ফুটাই বোলো 'আপোনাসবৰ কথা-বতৰা মই একো বুজ পোৱা নাই।' তাতে বৰবৰুৱা পাবগুই বোলে, 'কালনেমী, তোবনো কেতিয়াবা বিষয়া ডাঙৰীয়া হবৰ মন নেঘায়নে ? বোলো, 'যায়। সৰ্গদেৱে পাতিলে এদিন হম।' বৰবৰুৱাই বোলে, 'তেনে আমাৰ কথা শুন, আমি এইটোকে পাতিছো যে সৰ্গদেৱক বিচাৰি বঙাল এইখিনি পোৱা মাজকতে বঙালত বৰিম। বঙালক 'কথিবৰ চেপ্তা কবিলে নতুবা বঙালৰে বিবোধ কবিলে বঙালৰ অসম্মতিহে হব লাগিব। গতিকে এতিয়াই বঙাললৈ বতৰা দিয়া হৰ্ষক যে বঙালে যদি ডাঙৰীয়া পাতি আমাকো বিষয়-আশয় বহলাই দিয়ে তেনেহলে আমি সৰ্গদেৱক ধৰাই দিবলৈ বাঞ্জী আছে।'

মোৰ মূৰত আকাশ ফুটি চৰগ পৰিল, চকুৰ আগতে পিথপীখন দপদপকৈ এচোৱা তললৈ বহি গল। খঙে-বাগে গাৰ নোম ঠৰঙা হৈ ডাল ডাল হল, সৰ্ব্বশৰীৰ কঁপিবলৈ ধৰিলে। 'কি—' 'কি—' বুলি পতাল ফুটা গৰ্জনি এটা মাৰি তিলকতে হেংদানখন উলিয়াই বৰবৰুৱালৈ চোঁচা ললো—নাৰকী পাৰগু। আজি হয় তহতৰ এদিন নহয় মোৰে এদিন, জীয়াস্ত নদাইক এনে কথা শুনাৰ। মোৰ মূৰ্ত্তি দেখি সিহত ছুটাই একেজাঁপে উঠি পিছৰ ছুৱাবেৰে ভিতৰ সোমাল। একোৰ মাৰিছিলো—ছুৱাবত লাগি সেইখন ছুছিটা হল। মানুহটো পোৱাহলে ঠিঠিঠি ছুফাল হলহেতেন। হেংদানবোৰ ছুটি—সেইটোৱেই অনুবিধা।

'বঙালৰ বিষয় খাবি ব হঁক' বুলি ময়ো জাঁপমাৰি ইটো কোঠালীৰ ভিতৰ সোমাই ইহত ছুটা কেনি ক'ত আছে চাওঁতেই দেখো মোৰ সমুখত—অ' মোৰ গোঁসাই। এয়াচোন সোঁ-শৰীলেৰে স্বয়ং সৰ্গদেউ। ইহত ছুটাই সৰ্গদেৱৰ পিছফালে ঠিঠি হৈ বেঙে-মুতা গৰুৰ দৰে থকথককৈ কঁপিছে। সৰ্গদেৱে জানিবা হাত দাঙি মোক থেমালে—মুখত মিচিকীয়া হাঁহি। মোৰ মূৰৰ ভিতৰত তেতিয়া বোপাইহত, সাতো সৰগ ভোঁ-ভোঁকৈ ঘূৰিছিল—এইবোৰ

কি কথায় কি কাণ্ড ।

সৰ্গদেৱে হাঁহি এটি মাৰি বোলে, 'কালনেমী; মোৰ আজ্ঞামতে ইহতে তোক পৰীখাহে কৰিছিল ।' মনতে বোলে, পৰীখা, হয়নে ? ভাল পৰীখা লোৱা, দুটা ওলাইছিলি, ভাগ্যে সময় মুৰকত জাঁপ মাৰি সাৰিলি, নহলে পৰীখা লোৱা শেষ নহল হয় । এৰা দেও, মই হলো বগুৱা মাৰুহ—এনেখন আওপকীয়া কথা-বতৰাৰ মোবনো কেনেকৈ ধৰো ?

ভাৰ পিছত ইহতৰ কালে চাই সৰ্গদেৱে বোলে, 'ইয়েই হব নহয় ?' দুয়োটাই একে আৰাৰেই বোলে, 'হব সৰ্গদেউ—উত্তম হব ।' মাততে বুজিলো সিহতৰ কঁপনি তেতিয়াও মাৰঘোৱা নাছিল ।

সৰ্গদেৱৰ কুঠৰীতে আমি তিনিটা মাটিতে বহিলো—সৰ্গদেৱ পালঙ্কত বহিল । তাৰ পিছত বোলে, 'কালনেমী, মোৰ গাৰনোমেই শত্ৰু হল, আমাৰ মানুহে দেখুৱাই নিদিলে বঙাল ইয়াত ওলাবহি পাবে কেনেকৈ ? কালি শেষবাতি এহেজাৰ লোক আগভাগে পঠালো, বাদবাকী ইয়াত আক এহেজাৰ আছে । পাছে ইয়াৰ মাজতে মোৰ গালৈ কোন ভাল কোন বেয়া কি কৈ বুজিম ? যাতে গুৰিয়াল বুলি ভাবসা কৰিছো সিয়ে নাও বুৰাইছে । ইমানগাল লোকজনৰ মাজত এটা কণীবিহৰ গুটি থাকিলেও ব্যঞ্জন সোপাই পণ্ড হ'ব—আখানিত এলাপাকত ক'তবা কিবাটো হয় ! আক আছিল-পাতি বিশেষ লগত নাই—, অন্তৰোৰ লোক মিলি ঘমঘটাকৈ যাবা, বঙাল দেখি লোকজনে ফৰিং ছিটিকা দিলে মই বজাটো শুদা হৈ ওলাই পৰিম—বঙালে ধৰি নিব ।' ছমুনিয়াত এটা কাচি সৰ্গদেৱ মৌন হৈ বল । তাৰ পিছত বোলে, 'আমি গোপনে আলোচনা কৰি ঠিৰাং কৰিছো যে মই তিপামলৈ অকলেহে যাওঁ—লোকজন বহুত হলে বোজাল-বোজাল হৈ লগত জাননী হয় । দোল-ভাৰীও নেলাগে, ঘোঁৰাত যাওঁ । এতিয়া নগাৰ চাঙতো জুই দিছে, সেইবোৰো ঘোৰ শত্ৰু হল । আজি বাতিয়েই যাওঁ বুলি ভাবিছো—পিছে কথাটো আমাৰ চাৰিটাৰ বাহিৰে যেন আনে নাজানে : পৰ্ব্বতত বঙালৰ বল নেখাটে—তাতে মোক কেঁৱে ধৰিবও নোৱাৰে । চৰীয়া ঘোৱাদি নিকুটে যায়—তালৈকে লগত উৱাহে-পিযাহে সহায় স্বৰূপে বিশ্বাসী বগুৱা এটি লাগে ।' সৰ্গদেৱ বিমৰিব হৈছিল, পিছে আকো হাঁহিলে 'পৰঞ্চ

কৰি চাই তোকে বাঢ়িছো। মোক ভিলামত পোছাই দে।’

মই বোলো, ‘বঙাল বজা হোৱাটো তেনেহলে মোক পৰখ কৰিবলৈহে কোৱা হ’ল ?’ বববকৰাই টপবাই বোলে, ‘হয়, এটাইবোৰ মিছা কথা।’ বোলো, ‘বজাশহুৰ আৰু বুঢ়াগোছাই একা ? সৰ্গদেৱে বোলে, ‘তেনে কথাখনো বিশ্বাস কৰনে ? সেইবোৰেই তেনে কৰিলে মইনো বাক কিছৰ আশাত জীউটো আঁচলত বান্ধি লৈ পলাই ফুৰিছো ? মনতে বোলো, ‘হৰি হৰি, ইহঁতে কেতিয়াবা জীয়া মানুহকে লাগে লাগে পুতিব। মুখত কাঠহাঁহি এটা ফুটাই বোলো, ‘সৰ্গদেউ, বন্দী সাজু আছে, আজ্ঞা কৰিলেই হ’ল।’ সৰ্গদেৱে বোলে, ‘আবলি ভাগলৈ চৰীয়া আহিব, তাৰ পিছত বতৰা দিম : পিছে আজি বাতিৰ ভিতৰতে যাবৰ কাৰণে সাজু হৈ থাকিব লাগে।’

সেইদিনাই বিয়ুলি চৰীয়াই বতৰা দিলেহি বোলে বঙাল শলগুৰিৰ আশে-পাশেই আছে। সৰ্গদেৱে বাতিয়েই ভিলামলৈ যোৱাটো পাঙিলে আৰু মোক টোললৈকে মতাই নি বববকৰাই সিকথা কলে। সেইমতে এমুঠি খাই-বই বাতি এপৰত ওলালো। ঘোঁৰাশালত তিনিটা বেগী ঘোঁৰা আছিল, তাৰে এটা বাচি ললো। সৰ্গদেৱে নিজৰ ক’লা ঘোঁৰাটো ললে।

দিহিঙৰ পাবে পাবে বাট বুলিছে, চৌদিশে নিজ্ঞান অগাইধনি হাবি, জ্ঞানাক বাতি অঁকোৱা-পকোৱা খলাবমা সেইছোৱা বাটত আমি অকলে—মই আৰু মোৰ সৰ্গদেউ। কাৰো মুখত মাত নাই, ঘোঁৰা চলিছে খৰকদমত—মনত শঙ্কা, কিজানি কিটো হয়। ওপৰৰ মুকলি আকাশত হাতীপটি—মাজতে জিলিকি আছে কালপুকৰ—হাতত খেৰুকাঁড় লৈ মূৰৰ ওপৰত সাজু—যেন আমাক বন্ধা কৰিবলৈহে খেৰু টোঁৱাই আছে। মনতে বোলো, ‘হে দেও, এই যাত্ৰা যেন মোৰ সৰ্গদেৱক ভালৈ কালে সৰুৱাই নিয়া, পথৰ সাৰথি হৈ খোজে খোজে বিপদৰ পৰা ত্ৰাণ কৰা। এই নিচলা সঁজাতীৰ ওপৰত আজি বৰ গধুৰ দায়।’

নগামাটি তাওকাক পোৱাৰ আগে আগে দিহিঙত এটা কেঁকুৰি পায়, কিলাকুটীয়া কেঁকুৰি—ভাঁজটোতে অটব্য হাবি। দিনতে গাটো কেনেবা কেনেবা লাগে—সেইছোৱা বাট বাওঁতে। ইন্ততি সিঁতিতি চাই আগুৱাইছো, সেইধিনি পাই দেখোন আমাৰ খৰকদমত যোৱা ঘোঁৰাৰ বেগ কমি গল।

আমাৰ ঘোঁৰা দুটাই চকিতে টকালে সিকালে চাবলৈ ধৰিলে আৰু কইমা-
খুজীয়া খোজত চলিল। আহোম চোৱাবীয়ে শিকোৱা বগুৱা ঘোঁৰা দুয়োটা,
কিষা বিশেষ কাৰণ বিনে সিহঁতে তেনে কৰাৰ কথা নহয়। গতিকে ঘোঁৰা খেমাই
খেমেক দৰক লৈ চাবলগীয়া হল—আগতনো কি আছে। মই অৱশ্যে নিজৰ
কাৰণে উৰোৱা পুৰুষ নহয়, কিন্তু মোৰ লগত যে দেশৰ ৰাজ্যৰ আশা-
ভাৱসাব থল অৱং সৰ্গদেউ। হাতৰ ঠাৰোৰ সৰ্গদেউক খেমাই মই ঘোঁৰাটো
লৈ নিঃশব্দে কেইখোজমান আগুৱাই গৈ কেঁকুৰিটো পাব হলো আৰু
ভাবপৰাই নিৰিকি নিৰিকি বঙালৰ যি কাণ্ড দেখিলো মইহেন খামীডাঠ
সঁজাতীৰো বিমূৰ্ছিত হোৱাৰ উপক্ৰম হল।

বঙালৰ থানাদাৰে জলল কাটি চাফা কৰি তামীঘৰা পাতি ফোঁজ লৈ
বহিছে—বাঁহৰ জোৰ জলাই কেউপিনে পোহৰ কৰি থৈছে। মাছুহ-তহু
কিমান কি আছে মনিব নোৱাৰি কাষৰে গছ এজোপাত উঠিলো। ভাবপৰা
দেখিলো—তামীঘৰা দুটা, বগুৱা চিপাহীবোৰ ভাগে ভাগে লাংখাই পৰি
আছে—অস্তিত্ব: এটা থানা হব। ঠেক বাটটোৰ কাষতে পোন্ধৰ-কুৰিজন
চিপাহীয়ে ঠিয় হৈ পহৰা দিছে। মনতে বহুত চিন্তাৰ ভূমুক খেলি গল
বোপাইহত—বোলো বঙালে কিবাপ্ৰকাৰ ফুট পালেনেকি যে সৰ্গদেৱে
ৰাতিয়েই উজাবলৈ পাঙিছে? নে 'যেতিয়াই আহে ধৰিম' বুলি খোকাপাতি
খাপ লৈ আছে? এতিয়া ঘাই কথাটো হল, চন্দ্ৰবীসোপা পাবহৈ বাবলৈ
টান—সোপাই বাটটোতে শাবী পাতি আছে, লগত জামদাৰ হিলৈ, চুকুৰি
নল দূৰতো চিকাৰ ধৰিব পাবে, বগুৱাও প্ৰায় চাৰি-পাঁচশ হব—সাব
পালেই বাহভগা কোঁদোৰ দৰে জাঙুলখাই উঠিব—তেতিয়া সাহে-বাঁহ গল।

কেঁকুৰিটো পাব হৈয়েই আগত এটা দোবাট, সোঁ-হাতৰটো গৈছে
লাকামৰ চাঙৰ ভিতৰেদি নাকৰ পোনে নামকপলৈ, বাওঁহাতৰটো গৈছে
দ্বিহিঙৰ পাবে পাবে তিপামলৈ। মনতে বোলো, 'ঠিক বঙাল থানাদাৰৰ
পো, জাজা চাই-চিতিহে বহিছেহি, দোবাটৰ জোৰত হে ৰখিবহি লাগে—
নহলে সৰ্গদেউ কোনবাটে যায় আগে নাজানিলে খেদি ধৰিব কেনেকৈ? খেনেক
চিন্তা কৰি চালে কথাটো বৃজি পাবা বোপাইহত—ই উলামুলা কথা নহয়,
অৰ্থাৎ হুগৈ, সৰ্গদেউ কোনবাটে আৰু ক'লৈ যাব বঙালে তাক খাটাতকৈ

নেজানে—নহলে আগত দিহিঙপাবৰ ঠেকত ধৰিলে হয়। দ্বিতীয়তে সৰ্গদেউ কেতিয়া আহিব সিহঁতে তাবো খবৰ পোৱা নাই, অৰ্থাৎ সেইটি জনাহলে সিহঁত এতিয়া সঠম থাকিলে হয়—এইদৰে লাংখাই পৰি নেথাকে। তাবমানে এইটি থানাই অনুমানতেহে খাপ্ দি আছেহি। চিন্তা কৰিব জানিলে, বাছাইঁত সকলো কথাকে অতি সহজে বুজিব পাৰি।

মনতে বুধি এটা পাণ্ডি গছৰ পৰা নামিলো আৰু ঘোঁৰাটোৰ লেকামঙ ধৰি হাতত সাৰে ভৰিত সাৰে সৰ্গদেৱৰ কাষ পালোগৈ। সৰ্গদেৱ একে ঠাইতে ঠিয় হৈ আছিল—মূৰত মুকুট, পিঠিত স্ননীয়া বাক, কঁকালত বাখৰপতোৱা দীঘল তবোৱাল জোনাকত ভিববিবাই আছিল, মোক দেখি বোলে, ‘কালনেমী, কি ঘটিল ? বোলো, ‘সৰ্গদেৱ, আগত বঙাল—এইবাৰ বন্ধা নাই।’ সেই পাণ্ডল জোনাকতে মন কৰিলো, সৰ্গদেৱৰ মুখখন কেহেঁবাজ বটায়েন হল, বোলে, ‘বঙাল—নে লাকাম ? ভালকৈ চালিনে ?’ মই বোলো, ‘বঙাল’। সৰ্গদেৱে বোলে, তেনেহলে কি কৰো এতিয়া ? ঘূৰি যাওঁ।’ মই বোলো, ‘শলগুৰিৰ পৰা আৰু এটা থানা এইপোনে আহি আছে, ঘূৰি গলে সিহঁতৰ হাতত পৰিম। ইযাতো এটামান থানা আছে—তিপামলৈ এতিয়াও পোৱাদগুৰ বাট—খৰতকীযাকৈ পাব হৈ গলেও খেদি ধৰিব।’

এইবুলি কৈ মই মোৰ বগা পাগ চাপকান সোলোকালো আৰু হেংদান হাতহিলৈ সমেত সৰ্গদেৱৰ কাষত মাটিতে থলো। সৰ্গদেৱে কঁপা মাতেবে বোলে, ‘কালনেমী, এইবোৰ কি কৰিছ ?’ মই বোলো, ‘সৰ্গদেউ, খেমা কৰিব। এতিয়া আৰু কোনো উপায় নাই। মনে জানি মই বঙালেৰে মিলো বুলি ভাবিছো। বহুকাল আপোনাৰ বহতীয়া হৈ থাকিলো—এতিয়া আপোনাক ধৰাই দিওঁ। বঙালে মোক অসমৰ সৰ্গদেউ পাতিব, চিৰকাল আৰু ভড়ুৱা কুকুৰৰ দৰে গেবাবী খাটিমনে ? আপোনাৰ পৰন্ত কাল আহিছ। গতিকে আপোনাৰ বাজপোছাক, স্ননীয়া বাক, মুকুট, তবোৱাল—সকলো খুলি মোৰ হাতত দিয়ক, ক’লা ঘোঁৰাটোও দিয়ক।’

সৰ্গদেৱৰ মুখ ক’লা পৰিল, বোলে, ‘তই এনে সময়ত হে মন্তৰা কৰিছ।’ মই বোলো, ‘মন্তৰা নহয়, যি কৈছো—সত্য। হাজতে ধৰা দিছেহি, এইহেন সোণালী সুযোগ এনেয়ে যাবলৈ দিলে মোক ভাগ্যৰ শাওপাতে চুব। খবখেদা

কৰক সৰ্গদেউ, হাতত সময় নাই। লাকামো খণ্ডি আছে—এই স্বাক্ষাত
 আপুনি কোনোপধ্যেই সাৰিব নোৱাৰে। মাজত মই উলুৰ লগত বগৰী পোৰা
 বাৰ্ত্ত কিয় ? কিহৰ আশাত ?

সৰ্গদেউ শিলৰ মূৰ্তি যেন জখৰ হল। চকুত পানী নোলাল বুকুত এহাতে
 চেপি ধৰি থোকাথুকি মাতেৰে কলে, 'সকলো গল, কালনেমী, ৰাজ্য গল, ৰাজত্ব
 গল, ডা-ডাঙৰীয়া গল—ছুখ নাই। মাথো শেষপৰত তয়ো যে এনেকুৱা কৰিলি
 সেই শোকে মোক জীয়াই থকা বাকী কেইটা দিন খুলি খুলি খাব।' মই বোলো,
 'মোৰ কি দেহাৰ দৰ নাই—আশা-ভাবসা নাই ? সোনকাল কৰক সৰ্গদেউ—'
 সৰ্গদেৱৰ পৰিচ্ছদ খুলিবলৈ মই গাত হাত দিলো। সৰ্গদেৱ দুহাত আঁতৰি
 গল, 'মোৰ গাত হাত দিয়—ইমান সাহস তোৰ ! তই নিকিনা বন্দীয়ে—'
 বুলি খাপৰ পৰা তবোৱাল উলিয়াল। মই খাপ মাৰি তবোৱালত ধৰি
 বোলো, 'আপুনি যে নদাইক যুঁজত নোৱাৰে সি কথা নিজেই জানে, বঙালে
 পালে যি কৰে কৰিব কিন্তু নিজহাতে আপোনাৰ প্ৰাণ লবলৈ মোৰ সত্,
 নেষায়। তাকে চাই মুই কোৱামতে কৰক—। মোৰ হাতত চোমদেউ
 কালহীৰাও আছে—মই অসম ৰাজ্যৰ উঠি ৰজা হমেই হম।'

• ৰূপা হাতেৰে হাত জোৰ কৰি অসমৰ ৰজা শ্ৰীশ্ৰীজয়ধ্বজ সিংহ সৰ্গদেৱে
 আকাশৰ ফালে চাই প্ৰণাম কৰিলে আৰু নিমতে নিজৰ সমস্ত আভৰণ এটা
 এটাকৈ খুলি মাটিত থলে, সেই মুহূৰ্ত্তত আকাশত কালপুৰুষজন জ্বলি
 উঠিছিল আৰু সেই মুহূৰ্ত্তত ভগনীয়া ৰজাৰ ৰাজপোছাক মুকুট পিন্ধি অসম
 ৰাজ্যৰ সিংহাসনৰ নিকিনা বন্দী এই নদাই সঁজাতী অসমৰ ৰজা হৈছিল।
 জয়ধ্বজ সিংহই সঁজাতীৰ বগা সাজ পিন্ধি সঁজাতী হৈছিল। এনেদৰে এক
 মুহূৰ্ত্ততে মানুহৰ ভাগ্য পৰিবৰ্ত্তন হয়—বোপাইহত—ৰজা ভিখাৰী হয়,
 ভিখাৰী ৰজা হয়, দাসীৰ পুত্ৰ সিংহাসনত উঠে, ৰাজকোঁৱৰ দাস হৈ
 গলত শিকলি পিন্ধে। বুৰঞ্জীৰ একেখিলা পাততে দুয়োটা কথা লিখিবলৈ
 সিহঁতে লাজ পায় বোপাইহত, কিন্তু ইয়েই নিষ্ঠুৰ সত্য, পাতখিলা লুটিওৱাৰ
 পাছত হলেও তাক লিখিবই লাগিব।

মোৰ ঘোঁৰাটোত সৰ্গদেৱক তুলি দি মই ক'লা ঘোঁৰাটোত উঠিলো,
 কলো, 'এতিয়া মই ৰজা, আপুনি সঁজাতী। আপুনি আগে আগে যাক

লাগে।’ সৰ্গদেৱ ধেৰো-গেৰো কৰি থাকিল, বোলে, ‘সপোন নে দিঠক মই বুজিবই পৰা নাই’—চকুৱেদি ছুধাৰি লোতক বৈ আহিছিল। মুখত কাঠহাঁহি এটা ফুটাই বোলো, ‘মই যে বঙালেৰে মিলিম সি ঠিবাং, কিন্তু অতদিনে আপোনাৰ বহুত ধাৰ খালো—গতিকে মই আপোনাক নিজহাতে ধৰাই নিদিওঁ বাক, বঙাল অসাৰধানে আছোতেই আপুনি যদি বৰ খৰতকীয়াকৈ ঘোঁৰা চেকুৰাই সিহঁতৰ ছাউনী পাৰ হৈ সাৰি যাব পাৰে, যাওঁকগৈ। যদি ধৰা পৰে সি মোৰ দোষ নহয়, আপোনাৰ কপালৰ দোষ। পোনবাটো ত্ৰিপামলৈ যায়, পোৱা দণ্ডৰ বাট। বঙালেতো খেদিবই, ময়ো, বঙালেৰে মিলি তালৈকে খেদা ধৰিম। এতিয়া লেকাম ঢিলাই দিয়ক, যিমান জোৰেৰে চেকুৰাব পাৰে নিজৰ নিমিস্তে ভাল,’ এইবুলি হাতৰ চাবুকোৰ সৰ্গদেউ উঠা ঘোঁৰাটোৰ টিকতে গাৰ জোৰেৰে সাৰোপ্ কৰে একোৰ মাৰিলো। বিজুলী বেগে ঘোঁৰা চেকুৰিল, পাছে পাছে ময়ো ঘোঁৰা চেকুঁৰালো। বঙাল চম্ভৰীয়ে সেই মাজনিশাখন কি ঘটছে গম পোৱাৰ আগতে সৰ্গদেৱৰ ঘোঁৰা পোনবাটে ত্ৰিপামৰ ফালে পাৰ হল। মই চম্ভৰীৰ কাষ পায়ৈই মোৰ ঘোঁৰাটো লেকাম টানি থেমালো আৰু চম্ভৰী দুটালৈ টোঁৱাই হাতহিলৈৰ ছুজাঁই খাৰ উৰালো। এজাঁই লাগিল—ইজাঁই কেনি গল চাবলৈ সময় নহল। আৰু ছুজাঁই খাৰ খাঁজি লওঁমানে বঙালৰ কোঁদোবাহত জুই লাগিল বোপাইহত, গোটেইখন উখল-মাখল হল। তামীঘৰাত অট্ৰবোল, ত-ব-ল বা-ম ল, বাৰটামান চিপাহী তীববেগে ঘোঁৰা চেকুৰাই মোৰ প্ৰায় গা পালেহি। বজাৰ পোছাকৰ জলমলনিৰে গা দেখুৱাই দেখুৱাই ময়ো ঘোঁৰা চেকুঁৰালো। দোবাটৰ পৰা ত্ৰিপামৰ বাটত দেখিলো বগা ঘোঁৰা বগা পোছাকেৰে সৰ্গদেউ বহুতদূৰ পালেগৈ—নেজানিলে মনিবই নোৱাৰি। মই নিচিন্ত মনে লাকামৰ বাটে ঘোঁৰা ঘূৰালো—, ছুজাঁই খাৰো উৰালো যাতে কোনবাটে আহিছো বঙালে বুজি পায়। মোৰ কাণৰ কাষেদিয়েই কেইবাজাঁয়ো গুলী সো-সোৱাই গল। ঘোঁৰা চলাইছিলো অঁকাই-পকাই, যাহাতে বঙালে মোক দেখিও থাকে আৰু গাতো গুলী টন কৰিব নোৱাৰে।

খৰতকীয়াকৈ চলা ঘোঁৰাৰ ওপৰত উঠি হিলৈত খাৰ খাঁজিবলৈ টান—

তুখানি আক ছুজাঁই খাব হাতহিলৈত খাঁজি ললো। মাহুহৰ আবাও, ঘোঁৰাৰ চিঞৰ-বাখৰ ছলছুল গুলীয়া-গুলীৰ শৱদত ইতিমধ্যে লাকাম জাগিছিল—সাজুও হৈছিল; সেই পোনে টোঁৱাই খাব ছুজাঁই এৰি চাঙৰ বাটৰ পৰা কালৰি কাটি হাবিতলীয়া বাট ললো। হাবিৰ মাজে মাজে অলপ বাট গৈ গছ এজোপাৰ তলতে ঘোঁৰাটো বান্ধি বং চাবলৈ বুলি গছৰ ওপৰলৈ উঠিলো। বঙাল পোনবাটে লাকামৰ চাঙত সোমালগৈ।

দেখিলো খস্তুৰকতে পিথপী উলটি গল। ছুহাজাৰ লাকামে বঙালক ঘেৰি জপটিয়াই ধৰিছে—বঙালৰ ঘোঁৰা ঘূৰাবৰো ঠাই নাই, গুলী খাঁজিবৰো চুক্তি নাই। আগে-পিছে সোৱে-বাৱেঁ কেৱল লাকাম—ওলাই আহিবৰ বাটো ভেটিছে; এনেয়ে পাহাড়ীয়া লুংলুঙীয়া বাট, গছে-ডালে-পাতে চৌদিকে লাকাম। লাকামে মৰণক নডাব বোপাইহত, গুলী-গোলাকো নডাবে। তেঁক ঠাইত ঘোঁৰাই আগঠেং ডাঙি দেওধনী দেখুৱাবলৈ ধৰিল, বঙালৰ গুলীতে বজভো বঙাল মৰিল। বাকীৰ বাবে হিলৈ খাজোঁতেই নগাই কচুকটা দিলে। মুঠতে যিগাল বঙাল চাঙত সোমাল, তাৰ এটাও মুঘূলি, বাটে-পথে ছুই-এটা পলাই হাবিয়ে-জঙ্গলে সোমাই সাৰিল যদিও কব নোৱাৰো। আগদিনা ৰাতি চাঙ জ্বলোৱাৰ হোৰ তুলিবলৈ লাকাম জাগি সাৱধান আছিল—এতিয়া হাতৰ মুঠিত ধৰা দিয়া বঙাল সাৰে কলৈ? লাকামে মনৰ হেপাঁহ পুৰাই শোধ ললে। চাঙত লাকাম বলাই, তাত সংশয় নাই।

একদণ্ড পিছত লাকাম নিজম পৰিলত ডিপামৰ বাটে ঘোঁৰা মোবালো। পুৰতি নিশা যেতিয়া ডিপাম পাওঁগৈ তেতিয়া ডিপামৰ বাট-ঘাট গোটেই পহৰীয়ে-চম্বৰীয়ে উছলি-মুছলি। মোক দেখি সিহঁতবোৰে টেলেকা-টেলেকিকৈ চাইছিল, ছুৱৰী-চম্বৰীবোৰ ঠিঠি ঠিঠি ঠেৰেঙা লাগি আছিল। খেনেক পাছত ভালকৈ পোহৰ হলতহে কাৰণটো বুজ পালো—বোপাইহত, মোৰ গাত সৰ্গদেৱৰ পৰিচ্ছদ, মূৰত অসমৰ ৰাজমুকুট, কঁকালত বাখৰ পতোৱা তবোৱাল। ঠিকেই তো, ছুৱৰী চম্বৰীবোৰে যে মূৰ আচম্ৰাই কৰি ঠাইতে টেলখাই পৰি যোৱা নাই সিহে আচৰিত কথা।

পুৱাবেলা সৰ্গদেৱৰ সাজ-পোছাক, মুকুট-তবোৱাল সকলো লৈ

বজাৰাহৰলৈ গলো। সৰ্গদেৱ তেতিয়াও শেতেলিতে আছিল—চকু মেলিয়েই মোক যেন দেখে ভূতহে দেখিলে, শেতেলিতে বহি খন্তেক মৌন হৈ থাকিল। মই সাজে মুকুটে সকলো সৰ্গদেৱৰ পাৱৰ কাষৰ শৰাইতে থৈ আঠুকাঙ্কি শ্ৰণিপাত কৰিলো, সৰ্গদেৱে উঠি আহি মোক সাতটি ধৰি হকহকাই কান্দি উঠিল, ‘উস্—ভই আহিলি। মোৰ এতিয়াহে বুকু জুৰ পৰিল, পৰাণ শাঁত হ’ল।’ মোৰ সৰ্গদেৱৰ বুকুত মূৰ সুমুৱাই মোৰো চকুপানীৰ বৰঙণা ভাগিল, বোপাইহত—বোৱা বাস্তিনো কি মস্তবাই নেখেলিলো।

সৰ্গদেৱৰ পিছ সুধিলে দেই। বোলে, ‘কালিনো, এইবোৰ কি কৰিছিলি? মইনো মনতে কমটো অসন্তোষ পালোনে?’ মই বোলা, ‘সৰ্গদেৱ, চেংধৰাৰ বাহৰত মোৰ মনত যি ছুখ দিয়ালে, তাতোতকৈ বেছি ছুখ মইহে দিলোনে?’ সৰ্গদেৱে বোলে, ‘বেছি, বহুত বেছি। পাছে তিপামৰ বাটত মোক শতুকৰে পালে কি হ’ল হয়?’ মই বোলা, ‘দেৱৰ পোছাক দেখি সাধাৰণ পাইক বুলি এৰি দিলে হয়, আৰু বজাৰ সাজত মোক দেখিছে, দেৱক খেদিব কিয়? আৰু সিকালে শতুক নাই, তিপাম ছুৱৰিব এমান কাষলৈ একথানা চিপাহীলৈ বঙাল ফৌজদাৰ নেযায়।’ খানিক বৈ বোলা, ‘দেৱৰ সাজ দেখি বঙালে মোৰ পিছ ললে, সিহঁতক চলাই ভুলাই নি লাকামৰ চাঙত কচুকটা দিয়ালোগৈ। লাকাম সাজু হৈ আছিল, আগদিনা বঙালৰ ভেশ ধৰি ময়ে সিহঁতৰ চাঙত জুই দিছিলো। আৰু ইমান ওচৰতে বঙাল আছে, সিহঁতে উমান পাইছিল খাটাং—সাবধানে চোপ লৈছে আছিল।’ হাঁহি এটি মাৰি সৰ্গদেৱে বোলে, ‘বাক এতিয়া যা—এই ছুদিন জিৰাই-শঁতাই ল। বজাৰহৰে বুঢ়া গোহায়ে আহক তেতিয়া আলচ কৰিম।’

চাঁৰিদিন পাছত বুঢ়াগোহায়ে বজাৰহৰে আহি তিপামতে সৰ্গদেৱেৰে মিলিলহি, তাত পাছে বুঢ়াগোহাই তিপামৰ পানী-ফ’টলৈ গল আৰু তাতৈ কোঠ দিলেগৈ। সৰ্গদেৱ বাবদিন তিপামতে বল। আমাৰ বগুৱাই দৰ্গাবুদ্ধ কৰি আৰু বাটে-ঘাটে ডকাহকা দি, নাওহুনি লুটি বিস্তৰ বঙালক কাটিলে

আৰু বাকীবোৰবোৰে অনেক নগ্ন-নাগতি কৰিলে। ইতিমধ্যে বতৰা পোৱা
 গল বোলে বঙালত মিলি আমাৰ মাহুহে ছুৱবি দেখুৱাই দিলত খানখানে
 বুঢ়াবজাৰটোকে ধৰি সকলো মৈদাম খানি মাইটাইং তাওকিম্ ভোগজ্বা
 আনবেনা হেংদান খোঁৱাখোৱা টেমী-কটাৰী আৰু য'ত যি আছিল সকলো
 উলিয়াই নিলে। বুঢ়াবজাৰ হাড়কো বোলে তুলি নিলে। সৰ্গদেৱে তাতে
 বিস্তৰ অসন্তোষ কৰি আজ্ঞা কৰিলে বোলে, 'বঙালক যিয়ে য'তে পাই দগা
 দি কাটক।' তালৈকে মন্থিৰক বকতালৈ ভেজিলে আৰু মন্থিৰেও আহি
 দিলিহ্ নৈৰ পাৰত বঙালক ভেটিলেহি।

সৰ্গদেৱ তিপামত থাকোতেই এদিন বজাশহুৰে মোক মাতি নি বোলে,
 'সমুখ বগতো, ফুকলি মাৰিও বঙালক নিৰ্যাতন কৰি থামুন গজপুৰ লবলৈ
 যকু কৰি আছে, পিছে বঙালো এৰা বিধৰ ভকত নহয়, নবাৱে আৰু ছুই
 সেনাপতিক ফৌজ-অুছিলি দি পুনৰ পঠায় বোলে। গজপুৰত আমাৰ কোঠ
 খিভাপি হলেহে ভাল—তেতিয়া বাৰিষা কালত বঙাল পাছ ছুইকিবলৈ
 ষাটপথ নেধাকিব। কি ব্যৱস্থা কি কথা কৰিছে তাক তই চাই-চিতি আহ।
 ষোটতে যেনেভেনে প্ৰকাৰে খেতোদিনলৈ গজপুৰ আমাৰ অধীনত কৰি
 ৰাখিবই লাগিব। বঙাল সোধা বকোবাৰীত থানা দি বহিছে, নবাবো সেইখানে
 আছে, সোণকপৰ মোহৰো বোলে মাৰিছে। গতিকে মথুৰাৰ আগ-পিছে
 আৰু গডগাওঁ পাৰ হোৱালৈকে গা-চাই সৱধানে চলিবি।'

সেইমতে আহি দুদিন মূৰত বকোবাৰী পালোহি। বাটে-পথে ছুই-চাৰি
 আমাৰ বগুৱাও পালো—সকলুৰা কোঠ ছাউনীও ছুই-এটা আছিল, পিছে
 খাটাং বতৰা হে একো নেপালো। তাকো চেৰাই গৈ পাহাৰৰ নামনিত
 মথুৰাপুৰৰ ওচৰে-পাঁজৰে হাবিতে গা-ঢকা দি এদিন বটাবলৈ থিৰাং কৰিলো,
 কাৰণ বঙালৰ ঘাই কোঠ ইয়াতে—যুঁজ-বাগবৰ সলাপৰামৰ্শ সকলো ইয়াতে
 হয়। তাতে আমাৰ দগা দিয়া দলবোৰবোৰ ছুই-এটা লগ পাব পাবো,
 ভেতিয়া সিহঁততে ভেজা লৈ বঙালৰ ঘাটি চেৰাই গজপুৰলৈ যাবলৈকে
 সুবিধা হয়।

দিনে পোহৰে যহন তহন, ৰাতি কিয়লি হাবি-বননিত গা-ঢকা দি থকাৰ
 অনেক অসুবিধা। তাতে কাৰতে বঙাল খেৰেউ খেৰেউ, কেউপিনে পিৰ্গাপি

দি কুৰিছে। সেইবাৰতে কেইদিনমান ধাৰাসাৰ বৰযুগো হৈছিল। আগতে নামনিয়াল বজাশহৰে সৰ্গদেৱৰ আজ্ঞাবে পুৰাঙতে আছেগৈ বুলি শুনিছিলো—মনতে ভাবিলো, সকলো বা-বভবা লবলৈ তেৰাৰ খানিলৈকে যোৱা ভাল। সেইমতে বঙালৰ ছাউনীৰ ফালৰি কাটি হাবিৰ মাজে মাজে সেইপিনে পোনালো।

আমাৰ বগুৱা একহাজাৰ মানহে আছিল—দিনে-পোহৰে লুকাই থাকে, ৰাতি হলে যি য'তে পাবে বঙালক ধৰে। বজাশহৰে বোলে, 'বঙাল বক্তবীজৰ বংশ। হৰ্ষতে অ'ত ত'ত ধৰিছো তামীঘৰাতো, বাজতো। শিকীম্বী মেলে, যজ্ঞগাও দিয়ে। পিছে ইহঁতৰ বল খীণ নহয়। চাৰিংকোঁৱৰে গড়গোঁৱতো কেইবাবাৰো ধৰিছে পিছে ফল পোৱা নাই। দিখৌমুখত লাচিত ডেকাই জানিবা সেই ফালৰ বঙালক ঠেকি ৰাখিছে। আমাৰ থামুনেও মৰঙ্গীৰ বাটেদি গৈ গজপুৰ লৈছে কিন্তু ৰাখিব পাবে নোৱাৰে কি ঠিক? তাতে মনখিৰক সকলো সৈগুৰ যুৰে বকতাত বহুউৱা শুনি সবাৰে মনত অসন্তোষ হৈ আছে—যুদ্ধ-বিগ্ৰহলৈ কেঁৱে মন নেমেলে।'

মই বোলো, 'মোক গজপুৰলৈ পঠাইছে'। বোলে, 'এইপাৰৰ পৰা তালৈ যোৱা সুচল নহয়, তই বাক ৰাতিটো ইয়াতে থাক, কি সুবিধা কৰিব পাবো চাওঁ।' অগত্যা ৰাতিটো তাতে কটালো। পুৱাবেলা বজাশহৰে বোলে, 'চণ্ডাল খাঁক নবাবে বগুৱা চিপাহী দি গজপুৰলৈ ভেজালে বুলি শুনো—হনো তববাটে গৈছে। পিছে গজপুৰ পাবগৈ পৰা নাই—বাটপথ পানীত বুৰি আছে, নাও নাওবা নহলে টীয়ক পাৰ হয় নোৱাৰে। মৰঙীৰ বাটে বন্ধ, লুইতেদি ভটীয়াওঁ বুলিবলৈকো লগত নাও-ভূৰ একো নাই। পাহাৰৰ পৰা টীয়কলৈ গোটেইছোৱা বাট বঙালে ছাটি আছে—আকালত সৰু-মহ মাৰি খাইছে। এতেকে তই মৰঙীয়েদি ঘূৰি-পকি যোৱাহে শ্ৰেয়স্ত। আমাৰ কটকীও সেইপোনেনেই পঠিয়াইছো।'

মৰঙীয়েদি ঘূৰি গলে গজপুৰ ছুদিনৰ বাট। অৰাজ্য ঠাই, মাজে মাজে নগাৰ গাওঁ, লোক-জন নাই, বাটপথ হাবি হৈ আছে। সেই গভিকে বোলো, 'মই পোনবাটেই যাওঁ; লগত মাথো বঙালৰ উহ চিমাৰুনা লোক এটিকে দিয়ক।' তেওঁ বোলে, 'যি ভাল দেখিছ কৰ, মই কথাৰ মাতটোহে

কৈভো। আৰু লগত দিয়াৰ কথা যে কৈছ, তেনে ভাল লোক নাই, তথাপি
 বাকু ৰূপাইকে দিম—মাথোন গজপুৰ পাই ঘূৰাই পঠিয়াবি।’ ৰূপাই হলগৈ
 বজা-শহুৰৰ গা-বখীয়া, অতি ধূৰ্ভ, সাহিয়াল আৰু পাৰ্গত বগুৱা। বোলা,
 ‘দিয়ক, সিয়েই হব।’ ছপৰীয়া বেলা ৰূপাইক লগত লৈ ওলাই আহিলো।

বাটত ৰূপায়ে কলে বোলে, ‘তৰবাটে কেউপোনে বঙালেৰে ভৰি আছে।
 দিখৌৰ পাৰে পাৰে গৈ লুইতৰ পাৰ লোৱাহে ভাল। সেইমতে গৈ গধূলী
 জাঁজীমুখ পালোৱাটৈ। দূৰৈৰ পৰাই নিৰিকি নিৰিকি বঙালৰ তামীঘৰাক
 পোহৰ দেখিলো। হেজাৰ চেৰেক বঙালে তাত যোঁট দি বৈছে। সেয়া
 বোলে চণ্ডাল খাঁৰ ফৌজ। জাঁজীমুখত ঘাট নাই, নাও ছনিও নাই।
 ৰূপায়ে ময়ে কলগছ দুডাল কাটি ভুৰ এখন বান্ধিলো আৰু পানীডোলা
 পাৰ হলো। বঙালৰ হাতৰ পৰা এৰাই অহা আমাৰো দুই-চাৰি বগুৱাক
 পাই সুমি-পুচি জানিলো যে সাদিন ধৰি কলহৰ মুখ ঢলা বৰষুণত সৰুসুৰা
 জান জুৰিবোৰ তেনেই ওফন্দি পৰি চৌদিশ জলাতক হলত চণ্ডাল খাঁ
 টীয়কতে ব’ল—গজপুৰৰ পোনে পোনে লুইতত ধামুনে ঘাঁটি পাতিছে :
 চণ্ডালৰ ধানৰ পৰা তালৈ মাত্ৰ চাৰি ক্ৰোশ বাট। লুইতেও পানী, তৰেও
 পানী—গভিকে চণ্ডালে ত’ত লখৌৰ পৰা নাও-নাওৰা উজাই আহিবলৈ
 বুলি দৰক্ লৈ আছে। বঙালৰ মহা বিপৰ্যয় হল, বোপাইহত উত্তৰ পাৰে
 লখৌত থাকিল নাওছনি, দখিণ পাৰে বকোবাৰী-মথুৰাপুৰত ব’ল খাৰ-হিলৈ-
 বগুৱা, মাজত ছদিনৰ বাট, দোকোলটকা পানী। এতিয়া বান-বাৰিষা
 কালত থাকে-শলিতাই কোনোপধাতে একেলগ কৰিব পৰা নাই। ঘোঁৰা
 হাতী যি য’ত পাৰ কাটিমাৰি খাই-বই থানিতে থেম্ ধৰি আছে।

ৰূপাইৰ পৰা যি বুজিলো, আমাৰো বলশক্তি দিনকদিনে হীন হৈ
 আহিছে—বাৰিষালৈ বঙালক পাছকাঙ্কি দি ধৰিবলৈ আমাৰো বল থাকেগৈনে
 নেথাকে সন্দেহ। বহুত লোক ভাগি পলাল, বহুতা বঙালৰ গালৈ এৰাই
 গল। এনে সময়ত গাৰ জোবৰ যুঁজতকৈ বুদ্ধিৰ যুঁজ কৰাহে ভাল—
 কথাই আছে বোলে ‘সন্ধিৰ বাঁহ বুদ্ধিৰে কাটিবা।’

জাঁজীমুখ পাৰ হৈ খস্কেক জিবণি ললো, চিন্তাও কৰিলো। আগ-
 পাছ দুগুণাকৈ খোজ দিয়াৰ দিনকাল মহুয়। ভবা লুইতৰ পাৰতে আন্দি

ছুটা বহি আছে, চ'তমহীয়া বাতি এপৰ হওঁ হওঁ—হঠাতে দেখোন লুইতৰ বুকুত এহেজাৰ ভোটাভবা ভিৰ্বিৰাই উঠিল, বঙালৰ লোক ভটিয়াই আহিছে, নিশ্চয় নবাবে চণ্ডালক সহায় কৰিবলৈ পঠিয়াইছে, ত'ত দিখৌ-মুখৰ পৰা। মনতে বোলো এইবাৰহে শেনৰ এজাত দেই—থামুন যদি এইকোপতি কোণাপাধ্য টিকি থাকিব পাৰিছও, এইবাৰ বিস্ত বক্ষা নাই। পানীয়ে-ভৰে বঙাল সমান গতিত চলিব পৰা হল।

জোৰৰ পোহৰক পৰা আন্দাজ কৰিলো যোঁটবন্ধা মাৰনাও কমেও ডেৰকুৰি মান হব—সিবোৰৰ ভিতৰত কি আছে নেজানি। মনতে ভাবিলো এতিয়া এই মহানিশাখন কি কৰা যায়। লুইতৰ বুকুত হেজাৰ জোৰবস্তি জ্বলাই চপ্চপাই ব'ঠামাৰি ভটিয়াইছে বঙাল, পাৰত আমি মাথো ছুটা অসমীয়া বগুৱা, হাল নাই হলধৰ, লক নাই গদাধৰ এনেহে অৱস্থা। এটা চকু পোন কৰি আলখ-লেখ চাই থকাৰ বাহিৰেনো আক কি কৰিব পাৰা? ৰূপাইক বোলো, 'কিবা বৃধি এটা পাঙ। এনেকৈ হাতভৰি সান্ধটি বহি থাকিলে হবনে এতিয়া?' সি বোলে, 'দেখিয়েইচোন পেটাত হাত-ভৰি লুকাল।' মই বোলো, 'এবা, আমি পথালিচকুৱা নৰমনিচহে; সময় বুদ্ধি চোমদেৱ এনেও উপায় দিব।' গতিকে বঙালৰ সমানে সমানে ছয়ো লাহে লাহে আগবাঢ়িবলৈ ধৰিলো।

বাতি ছপৰত বঙালৰ নাও-নাওবা টীয়কৰ পোন পাই খেমিল হেন পালো। লুইতৰ বহল বুকুত সিটৰতি হৈ থকা মাৰনাওবোৰ বালি ঘাটতে একেলগ হলাহি, তাতে যোঁটো বান্ধিলে। আমি ছুটাই পাৰৰ হাবিতে গা-চকা দি বোলো—বাতি পুৱাবলৈ তেতিয়াও ছপৰ বাকী, বাতি পুৱাৰ আগতে বঙালৰ পাঙৰ আগগুৰি বুজাৰ উপায় নাই। আমাৰ পৰা ছশ গজ দূৰত বঙাল—জোৰৰ পোহৰত মানুহ-তনু দুই এটা লৰিচৰি ফুৰা দেখিছো যদিও সিহঁতৰ মডিগতি ঠিৰাংকৈ ধৰিব পৰা নাই। মনতে বোলো এই মহানিশা বঙাল নোলায় আক। গতিকে যোঁবাৰ পিঠিতে কলমটীয়াবলৈ ধৰিলো।

বাতি তিনিপৰ হল—হঠাতে দেখোন বঙালৰ নাৱৰ মাজে মাজে দুই-তিনিটাৰ জোৰ ধনপুলৈৰ দৰে ইফালে সিফালে লৰা ধপৰা কৰিছে—এবাৰ

খাঁড়, ইয়াৰ ত'ত। বেগাই গৈছে, লাহে ধীবেও আহিছে। তাৰ পিছত দেখিলো
 ছুটাৰ জোৰ বেগাই আমাৰ পোনে আছিল! ৰূপাইক বোলো, 'ছুটা
 বঙাল ওলাইছে হবলা, তোৰ হাতত চিপ্ আছনে?' সি উত্তৰ নিদি
 ঘোঁৰাৰ জীনত বন্ধা ফুৰিহাত বেঁৱৰ ছুডাল দৰি উলিয়াই চিপ্ গাঁঠি দিলে।
 মই বোলো, 'তই নাকৰ পোনে লুইতৰ পাৰ ল। বাটত উশাহ নসলাবি—
 চাৰিফ্ৰোশ গৈ গজপুৰৰ কোঠত হে বৰিগৈ। ধামুনকো মৰঞ্জীকো কবি,
 বঙালৰ নাওৰা দিখৌমুখৰ পৰাহে আহিছে, ত'ত লখোঁৰ পৰা আহক
 বুলি চোপ দি থাকিলে নহব। বঙালে পূবৰ পৰাহে ঠেকা ধৰাৰ পাং
 পাতিছে—সাৱধানে বৰ লাগে। আক মই কালিমনে মিলিমগৈ।

ৰূপাই ফালৰি কাটি গলগৈ। মই হাবিয়ে হাবিয়ে লুংলুঙীয়া বাট ধৰি
 টীয়কমুৱা হৈ গৈ মাজহাবিতে বলো আক বাটটো ভেটি ঘোঁৰা বান্ধি
 কাষৰে এজোপা গছত উঠিলো। তাৰ পিছত হাতত হিলৈটো আক চিপ্
 ছুটা লৈ গছৰ ডালত বহি বলো। ইতিমধ্যে জোৰ ছুটা অঁকাই পকাই
 আহি ওচৰ চাপিছিলহি, হিলৈটোত খাব এজাঁই খাঁজি আক চিপ্‌ছুটাৰ
 ঘোঁটা ভাঙি খেৱাজালৰ জালোৱাৰ দৰে খেও দিবলৈ কিলাকুটাত টিলাকৈ
 সাজুৰি লৈ সাজু হৈ থাকিলো।

বঙাল ছুটাই খৰ কদমত ঘোঁৰা চলাইছিল, ঘপ্‌কৰে চকুৰ আগত মোৰ
 ঘোঁৰাটো দেখি লেকাম টানি ব'ল। ময়ো টপাটপ্ খেওমাৰি ছয়োটা
 চিপ্ সিহঁত ছুটাৰ ডিঙিত লগাই দিলো আক ডালটোতে ধোকা লৈ
 দৰিডাল প্ৰাণপণে টানিবলৈ ধৰিলো। এজাঁবে-মুখাবে কি হল, কি কথা বুজি
 পোৱাৰ আগতে ছয়োটা বঙাল মাটিৰ পৰা চাৰিহাত ওপৰলৈ উঠিল, ডিঙি
 আলমোকোটা খালে। প্ৰথমতে চেবেউ ফেবেউ কৰি হাতভৰি মাৰিছিল,
 ধানিক পাছত জখৰ হল। তেতিয়া গছৰ পৰা নামি আহিলো বঙালৰ চোলাৰ
 মনোনাকেইটা লুক্কি চাই প্ৰথমটোৰ গাত এডোখৰ তুলাপাত পালো।
 সিহঁতৰ পোছাক-ছুটা খুলি হিলৈ তলোৱাৰ সমেত ঘোঁৰাৰ গাদীতে বান্ধিলো
 আক ৭-ছুটা নমাই আনি চৌচোৰাই কিছু দূৰত একাষৰীয়াকৈ পেলালোগৈ।
 সাপ মাৰি নেপ্তৰত বিষ বধা লোক এই নদাই নহয় দেই—লোকে এইবোৰ কাম
 একেবাৰে জুংখুংক কৰে। এইবোৰ কৰি মেলি বঙালৰ ঘোঁৰা ছুটাৰ

লেকামত ধৰি মোৰ ঘোঁৰাটোত উঠি থামুনৰ কোঠৰ ফালে বাওনা হলো ।
 ডেউিয়া পুৱতি বাতি পচিম আকাশত চকু পৰি দেখিলো কালপুকুৰজনে
 চকু শিৰিকিয়াই মোৰ ফালে চাইছে, উত্তৰৰ ফালে হালি পৰি যেন বঙালক
 পোনে ধেমু-টন কৰিছে । সেৱা এটি জনাই বোলো, 'হে দেৱতা, শৰীলন্ত
 বল আৰু বুকুত সাহ দিয়া—এইবাৰ যেন বঙাল শত্ৰুক ভালকৈ এশিকনি
 দি মোৰ ছথুনী আইমাতৃকাৰ বুকুৰ পৰা চিবদিনলৈ বিদায় দিব পাৰো ।'

থামুনৰ কোঠ পাই বঙালৰ সাজ-পাৰবোৰ আকৌ এবাৰ লুকুচি চালো,
 তাৰ পিছত বজাশহুৰক ভেট কৰিলোঁগৈ, মোক দেখি চকি উঠিল—'কিনো
 কথা বোলো । তই ভটীয়াই আহিলিনে ?' মই বোলো, 'কেলেই, কপায়
 কোৱাহি নাইনেকি ?' বোলে, 'কোন কপাই ? কলৈ আহিছে ? কোন
 বাটে আহিছে ? টীয়কৰ পৰা এই চাৰিক্ৰোশ বাট বঙালেৰে ঠাহ খাই আছে,
 পকুৱা এটা সাৰি আহিবৰ সক্ষম নাই—এইছোৱা পাব হৈ আমাৰ বগুৱা
 জীয়েক অহাটো সম্ভৱ নহয় ।' মই বোলো, 'তেনেহলে কপাই কি বঙালৰ
 হাতত পৰিল ?' এইবুলি সকলো বিবৰি কলো । শুনি বোলে, 'কেনেকি
 ক'ম ? বাটপথো হেৰাব পাৰে, বঙালেও ধৰিব পাৰে । কিন্তু কালি
 বাতিয়েই টীয়কৰ ঘাট চেৰাই অহা ডেকা মুনিহটো আজিও এইখিনি পোৱাহি
 নাই—সি'হ চিঠাৰ বিষয় হল ।' মোৰ মনটো বিষাই গল বোপাইহত—
 সেইকাৰণেহে কৰ্ত্ত বোলো এটাই এশটা, এনেবোৰ কাৰ্যৰ লগভাগ
 থাকিলেহে চিন্তা অশান্তি বেছি হয় ।

মোৰ চাপকানৰ মোনাৰ পৰা তুলাপাত ডোখৰ উলিয়াই দি কলো বোলো,
 'সৰ্গদেৱৰ আঙা হৈছে, আপুনি যেনেভেনে গজপুৰ ধৰি ৰাখিব লাগে ।'
 তুলাপাত ডোখৰ মেলি তন্তু মাৰি চাই থাকি বোলে, 'এইখন বঙলুৱাত
 লিখা, পঢ়া-বুজা লোক ইয়াত নোলাব । আৰু বঙালক তবে ঠেকি
 তৰি আছে—সি কম কথা নহয়, তাকো চোমদেৱৰ কুপাত বানবাৰিয়া
 আগতীয়াকৈ আহিল বুলিহে । তৰত আমাৰ বল নাই, পানীতেহে জোৰ—
 এতিয়া বঙালে পানীয়েও সবল হৈ ধৰিলে নিগমে মৰিলো ।' তেনেবুলি
 মৰঙিখোৱা গোহাইক মতাই আনি সকলো কলে, 'কথা-বতৰা এনে ।
 এতিয়া কি কৰা হয় ?' তুলাপাতকন লিৰিকি-বিদাৰি চাই মৰঙিয়ে বোলে,

‘শলা ববগোহাইৰ তাত উপায় আছে, তাতে বঙাল ছুটা পুহিছে, তাৰ জাজাত যাব লাগে।’ শলা ববগোহাই তেতিয়া দিচৈমুখত ভটিয়াই আছিল, লখৌৰ পবা বঙালৰ নাও-নাওবা উজাই আছিলে খবিবলৈ খাপ দিছিল। আমি তিনিউটা গৈ ছাউনীতে ববগোহাইক খবিলোগৈ।

ববগোহায়ে নিমাতে সকলো শুনিলে—মোক গহীনকৈ ছুই-এটা শ্ৰঙ্গও সুখিলে। তাৰ পাছত বোলে, ‘এনেয়েহে ইয়াত খোক পাতি বহি থকা হল, উজোৱা মাছ ভটীয়াইহে আছিল।’ মৰঙিক বোলে, ‘দখিণে পোনাই নগাচাঙেৰে গডগাওঁ ওলাবগৈ পাৰিনে নোৱাৰি?’ মৰঙিয়ে বোলে, ‘নগাই নেকাটিলে পাৰি।’ বোলে, ‘সিখথা নহয়, আচলতে নোৱাৰি। নহলেনে এতেদিনে গডগাওঁ বজাশছাৰ কটকী নপঠাই থাকেনে? এতিয়াহে ভাল কথা হল, ছয়োপিনে ঠেক ছিগিল।’ ববফুকনে ‘বাক সিবোৰ যি হয় হওঁক, এতিয়া কাকতত কি লিখিছে তাকোহ চাব লাগে।’ বোলাত বঙাল এটাক তালৈকে মাতিবলৈ দিলে।

দেখিয়েই চিনি পালো, এইটো তাহানি নই খবা বঙাল আহাদি ছুটাৰ এটা। বোলে, ‘ইটো কি হল?’ বোলে, ‘আছে, কাকত পঢ়িবলৈ বুলিহে এটা এটাকৈ মাতিছো।’ বঙালক বোলে, ‘পঢ়, পঢ়ি অৰ্থবোৰ শুদ্ধকৈ কৈ যা। আকৌ ইটোৰ হতুৱাই বিলগে পঢ়াম। তৱত অৰ্থ নিমিলিলে ছয়োটাকে কাটিম।’

বঙালটোৱে কাকতডোখৰ পঢ়ি বোলে, ‘নবাবৰ সেনাপতি মুবাদে ছয়ন্দাজ খাঁ সেনাপতিলৈ লিখিছে বোলে ছুকুৰি মাৰ-নাৱত বগুৱা চিপাহী, আহিলা-পাতি লৈ ববলুইতৰ বালিত ঘাঁটি পাতি খেমি আছে, টীয়কত থকা ছুটা ফোঁজ লৈ গৈ ছয়ন্দাজে মিলিবগৈ লাগে—আজি বাতিৰ ভিতৰতে, তেতিয়া খবিতে পানীয়েদি আগুৱাব পাৰিব।’

পাছত ইটো বঙালেও একে অৰ্থকে পঢ়িলত বঙাল ছুটাক নিজ খানিলৈ পঠাই দি ববগোহায়ে বোলে, ‘জোৰ পুৰি দেখোন হাত পালেহি। এবাৰ জানিবা কাকত খবিলে, বাবে বাবে কি-কৈ খবিব? আক ছয়ন্দাজৰ মাহুহে বাট-পথ ভৰি আছে—সিহঁতেও মুবাদৰ নাও-নাওবা আজি নহয় কালি দেখিব, তাৰ পিছত মিলিবলৈ কেতুপৰ? আক ছয়ো মিলিলে আমাৰ

পট্টিক বিষয় ।’

কিছোপৰ চিন্তা কৰি বোলে, ‘হওঁতে এক উপায় কৰা যায়—ইহঁত বঙালৈকে লিখোৱাই বাৰ্শ্বাসন্দেৰ্ষ এটি ছয়ন্দাজলৈ ভেজাব পাৰি ; তেনেকৰি ছুই সেনাপতিৰ মাজত যদি হোকাপানী অসঞ্চাৰ কৰোৱা যায়, তেনেহলে কাম সিদ্ধিৰ ।’ এইবুলি পুনৰ বঙাল এটাক ডকালে, তাৰ হতুৱাই তুলাপাতত বঙলুৱা ভাষাতে লিখোৱালে বোলে, ‘পাটচা নবাবৰ আজ্ঞাবে মুবাদ বৰ সেনাপতিয়ে ছুকুৰি মাৰনাৱত বগুৱা আহিলা-পাতি লৈ বৰ লুইতৰ বালিত ঘাঁটি পাতি থেমি আছে, অথচ নবাবৰ বান্দা ছয়ন্দাজে এতিয়াও তস্মিন্ কৰাহি নাই কিয় ? আৰু বৰসেনাপতিৰ আজ্ঞা হয় বোলে নবাবৰ বচদ-পাতি খাই এতেকাল বহি আছে, এতিয়া পানী-ছুনি শুকাল যেতিয়া তৰে খেদি আহোমক গজপুৰত ধৰক, মুবাদ বৰসেনাপতিয়ে লুইতৰ বালিৰ পৰা বংহে চাব, কাৰণ সামান্ত কাম—বৰসেনাপতিৰ লায়ক নহয় ।’ তাৰ পিছত ইটো বঙালক মাতি আনি কাকতখন পঢ়িবলৈ দি অৰ্থ শুনিলে, অৰ্থ তাৱত মিলিল দেখি বোল, ‘ঠিক হৈছে, এতিয়া এই পত্ৰ-সন্দেৰ্ষ ভেজাওঁ ।’

পাছে যায় কোন ? মই বোলো, ‘আমি কোনোবা গলে নবাবৰ তামীষৰাত ভুচুংপছহে হমগৈ—সাজে-পোছাকে চেহেৰায়ে নিমিলিব, বঙলুৱা মাত কথাও নুফুটে । এতেকে ইহঁত ছটা বঙালৰ এটাকে পঠাওঁক, বাকী আৱশ্যক বৃদ্ধি আমাৰো এটা কাষৰে-পাঁজৰে থাকিলেই হল ।’ কপাইব কথা মনত পৰি বোলো, লাগে ময়ে যাম ।’ বৰগোহায়ে বোলে, ‘অকল সন্দেৰ্ষ ভেজিলেই নহব, লগে লগে টায়কৰে লুইতৰে মাজৰ হাবিত আমাৰ থানা পাতিব লাগিব, যাতে আনো বাৰ্শ্বা চলাচল কৰিব নোৱাৰে । গতিকে থামুন গজপুৰতে থাকঁক, মৰঙিয়ে লগত একুৰি মান বচা বগুৱা পাইক লৈ শুবুধা ঠাই বৃদ্ধি হাবিতে ফুকলি মৰা ঘাঁটি পাতকগৈ । লগত কাকত-পত্ৰ পঢ়িবলৈ ইটো বঙাল ৰাখক—গা-ঢাকি থাকিব পাৰিলে বিপদ নাই ।’

সেইমতেই ঠিক হল । প্ৰথম বঙালটোক বৰগোহায়ে সকলো কথা বুজাই কলে, বঁটা বাহন, নিমখ খোৱাৰ কথাও কলে । ছয়ন্দাজৰ থানাত গৈ কি কৰিব মেদিব লাগিব আৰু হাবামখোৰ হলে তাৰ কি শাস্তি হব তাকো বিতংকৈ বুজালে । ছুপৰীয়া বেলা মই অনা বঙাল চিপাহীৰ পোছাক এটা

তাক পিন্ধাই, আনটো নিজে পিন্ধি দাঁড়ি-গোফ লগাই চোমদেও-লৰ্গদেৱক নাম লৈ আমি ছটাই টীৱকলৈ বুলি বাওনা হলো। তাক বঙালৰ ঘোঁৰা এটাত তুলিলো—মই মোৰ নিজবটোতে উঠিলো—শত্ৰুকৰ মাজত অচিন্ ঘোঁৰাত সজাত নাই।

বেলা তিনিপৰীয়া চণ্ডালৰ থানা পালোগৈ। ছুৱাবৰখীয়া চিপাহীক বঙলাটোৱে কিবাকিবি ক'লত সি আমাক মাজৰ মুকলি পথাৰখন পাৰ কৰি নি অঁকাই-পকাই চণ্ডালৰ তামীঘৰাত তুলিলেগৈ। তাতে এটা নভবা নিচিন্তা দৃশ্য দেখিলো।

মাজতে তলিচা দিঘা বৰপৌৰাত বহি গুৰু গুৰী হুপি আছিল, আধাপকা ডাটিয়ে-গোঁফে, সেইজনেই বোধহয় নবাব চণ্ডাল খাঁ। দাঁতিয়ে-কাষৰে আক বহু লোকজনো আছিল, তামীঘৰাৰ একোণত খুচি এটাত হাত-ভৰিয়ে মেৰাই টোম হেনকৈ বান্ধি থৈছে—কোন হব আক। আমাৰ কপাই। আমি সোমোৰ্ণতেই দপ্‌দৰ কাঁহ পৰি জীণ গলেও বুজিলো তাত কিবা গোচৰ বিচাৰ চলি আছিল। মই ছুৱাব-মুখেতে থেম্ ধৰি তস্মিন্ কৰিলো, কাষ চাপি বঙালৰ গাত গা ঘৰাঁবলৈ বৰ সুবিধা নহয়। বঙালটোৱে নবাবৰ কাষত গৈ কুঁজা হৈ কুৰ্ণিচ্ তস্মিন্ কৰি কোমৰৰ পৰা পত্ৰখানি উলিয়াই দি দুখোজ পিছুৱাই দগুৱং হৈ বল। মই কেৰাচি-কেৰাচিকৈ এবাৰ নবাবৰ ফালে এবাৰ কপাইৰ ফালে চাই থাকিলো।

পত্ৰখানি পঢ়ি থাকোঁতে ব'দপোৱা তেজপিয়াৰ দৰে নবাবৰ মুখৰ বং ঘনাই সলনি হৈছিল আক মাজে মাজে গুৰু গুৰীত জোৰেৰে হোঁপা দিছিল। মাজে মাজে 'হুম' 'হুম'কৈ গোঁজৰণিও মাৰিছিল। পঢ়া শেষ হ'লত পত্ৰখান ছিৰাছিৰকৈ ফালি নবাবে বঙলাটোক কিবা এটা কাল আক সি ওলাই আহি বাহিৰৰ মুকলিতে বলহি। ময়ো লগতে ওলাই আহি থিয়াথি দি থাকিলো। বঙালক বোলো, 'কি কলে?' বোলে, 'একো কোৱা নাই—পিছে মুখ দেখিয়েই বুজিছো, কাম হাচিল। উল্টা জৰাব নিবলৈ মোক ববলৈ কৈছ।' মই বোলো, 'কাষতে বান্ধি থোৱা সেইটো কপাই, তাকে কিবা উপায়ে লৈ যাব পাৰিলে ভাল।' সি মূৰ ছুপিয়াই বোলে, 'আশা খীণ, চিপাহী-চন্তুৰী কেউপিনে ভৰা।' বোলো, 'তই যেনেতেনে বেরুৱা এটা কৰিবি। তাক যদি আজি লৈ যাব

নোৱাৰোওঁ, কালিলৈ আমি আকৌ আহিব লাগিব। তাক এনেদৰে মৰিবলৈ এৰি দি অন্ততঃ মই ঘূৰি নেবাওঁ ; তোৰ যি খুচি কৰ।' সি দেখোন শিকি থকা চোলাটোৰ সিয়নি এটা ফালি ভিতৰলৈ হাত সূমাই কিবা উলিয়ালে। কেইটামান গোট গোট মোহৰ। আকৌ ফটাকানিত বন্ধা টোপোলা এটা উলিয়াই বোলে, 'আপীম্। ধানালৈ গলে ছয়োটা বস্ত্ৰ কামত আহিব।' অ' মোৰ নাকুবিদেও, বঙালৰ বগুৱাই চোলাৰ সিয়নিত মোহৰ আৰু আপীম্ ভৰাই সি থয়।

কিছুপৰ বোন্দাপৰ দি থাকোতে সন্ধিয়া লাগিল—তামীঘৰাই পতি চাকি জ্বলিল, ধানাৰ মাজপথাৰতে চিপাহীবোৰে গোটখাই প্ৰকাণ্ড মে-জি এটা জ্বলালে। তাৰে পোহৰত গোটেইখন দিন যেন হৈ পৰিল। খেনেক পাছত আমাক পুনৰ নবাবৰ তামীঘৰালৈ বুলিলত আমি ছয়ো তালৈকে বুলি গলো। এইবাৰহে বঙালটোৱে ভিতৰ সোমাই ৰূপাইৰ ফালে চালে। এদিনৰ ভিতৰতে সি শুকাই-খীণাই হাড় জক জক হল। নবাবে বঙালটোৰ হাতত পত্ৰ এখন দিলে, মুখেৰেও কিবাকিবি ক'লে। বঙালেও মূৰ ছুপিয়াই শলাগি শুলাগি কুৰ্ণিচ্ কৰি ওলাই আহিল। মই চোলাৰ লগৰ টেমেকাও লগে লগে ওলাই আহিলো আৰু বাজ পাই ঘোঁৰাত উঠি ছয়ো বাওনা হলো। ৰূপাই যেন আছিল তেনেই থাকিল, তাৰ একো উপায় নহল।

জুইকুৰা পাৰ হৈ পিছ বঙালটো ব'ল আৰু তাতে ঘূৰি-পকি ফুৰা ছটামান বঙাল চিপাহীৰ লগত কথা-বতৰা পাতিলে। সিহঁতেও ঠিভিতি সিভিতি আঙুলি টোঁৱাই কিবাকিবি বুজালে, কি সুধিলে কি দেখুৱালে সিহঁতেহে জানে দেই। বঙালে ঠাইত ঘোঁৰা ঘূৰাই উস্তৰ ডাঙৰ তামীঘৰাটোৰ ফালে পোনালে। ময়ো পাছে পাছে গলো।

ডাঙৰ তামীঘৰাটোৰ ছুৱাবত পৰ্দা আছিল—ভিতৰত নাচ-গান চলিছিল হৰপায়। জুমি চাই দেখিলো চাৰিউফালে ঘূৰণীয়াকৈ নানা লোকজন বহিছে—এটা মূৰত বহিছে ঢুলীয়া খুলীয়া আৰু কেইজনীমান নাচনী। ফুলাম তুলিচা এখনত বহি এজন ওস্তাজে গান কৰিছে, সিমূৰৰ মাচিয়া সিংহাসন পিছে তেতিয়াও খালি দেই। নবাব তেতিয়াও দৰবাৰৰ পৰা আহি পোৱা নাই। সাধাৰণ লোকজনে মাটিতে সতৰকি পাৰি বহিছে। ঢকা-চমকা একাৰৰ

স্বীধা লৈ আমিও স্মৃষ্টকৰে সোমাই এচুকত বহি পৰিলো ।

ওতাজে 'হাও' 'হাও'কৈ চিঞৰি বব দীঘল শীত এটা গালে , তাৰ পাছত টোকাৰি আৰু খোল বাজিল । বঙালৰ টোকাৰিৰ আৰাজটো হলে বব মিঠা দেই ; খোলো ছুটা—আমাৰ বায়নৰ দৰে গলত ওলোমাই নবজায়, মাটিত থিয়কৈ খেহে বজায় । শুনিবলৈ হওঁতে ভালেই হৈছিল, পিছে সেইবোৰ সম্বন্ধত তেনে বংচঙীয়া মেলত মন নবহে—মই শিলৰ মূৰতিৰ দৰে একে ঠাইতে বহিহে থাকিলো , কোনোবাই চিনি পায় বুলি ববকৈ মুখ ঘূৰাই ইফালে সিফালে চাবলৈকো নহল ।

হঠাৎ এবাৰ সকলো লোকজন ঠিয় হল আৰু কুৰ্গিচ্ কৰিলে । আমিও কৰিলো । নবাব আৰু ছুই-চাৰি জন বব বব বিষয় ববীয়াই হব চাগৈ, ভিতৰ সোমাই ইটোমূৰে সজাই থোৱা মাচিয়া আৰু সিংহাসনত বহিলগৈ । আৰু এটা মানুহে নবাবৰ কপৰ গুৰুগুৰীটো কান্ধত কৰি আনি বছৰাই থৈ গলহি, নবাবে ভাকিয়াত আউজি ধঁপাত ছপিবলৈ ধৰিলে । আৰু এজনে তিনিটা চাপৰি বজালত বাইজী নাচ আৰম্ভ হল । ঘুঙুৰ, বাজনা, চাপৰি আৰু হৈ-হল্লাৰে তামীঘৰা ভৰি পৰিল । মনাত বোলো এইবাব নবাব খানচাহাবৰ কথাই বেলেগ , কামৰ পৰত কাম, বং-তামাচাৰ পৰত বং-তামাচা ।

বাইজীৰ নাচ তালে তাল খবতালত উঠিছে আৰু, এনেতে মোৰ কান্ধত টোকৰ পৰিল, বঙালটোৱে ঠাৰ-চিঞাবে বাহিবৰ ফালে দেখুৱালে আৰু আমি ছায়াটাই চোৰৰ দৰে হাতত সাৰে ভৰিত সাৰে উঠি আহি অলপ দূৰৰ অইন এটা তামীঘৰালৈ গলো । কি কৈছা—? কোনেও মন নকৰিলেনে ? হোঃ ! কোনে মন কৰিব ? বাইজীৰ যি কপ, যি নাচৰ ভঙ্গী । তোমাৰ আমাৰ দৰে ফেদেলা গেঙ্কেলালৈ চাই সময় নষ্ট কৰিব কোন মুকখে ? পিছে বড়ালে গৈ ছুৰবীৰ লগত কথাবতৰা হল, হাতৰ টিপতে টুপলি এটিও দিলে , সিও আমাক ভিতৰলৈ লৈ গল ।

ভিতৰ সোমাই দেখোন, অ' হৰি । গোট পালেৰে এপাল আমাৰ বগুৱা পাইক হাতে-ভৰিয়ে বান্ধি লাড়ে লাড়ে এবাল দি থৈছে । বঙালৰ গুৰুলা গুৰুলা খুন্দাৰ কোবত কাৰো হবলা গিয়ান নাই—মুখে-চকুৱে, ভৰিয়ে-হাতে উখহি ভিহাকাৰ । ছুই-এটোক দিমে-পোহৰে দেখিলে কি জানিবা চিনিও

পালোহেডেন নে কি ! জোবৰ পোহৰত সিহঁতৰ মাজে মাজে খেনোক চেৰাট খেনোক-দেই গৈ কপাইৰ গুৰিতে বঙালটো বলগৈ আৰু তাৰ নাকতে ঘোঁচা এটা মাৰিলে । মৰা যেন হৈ পৰি থাকিলেও কপায়ে জানিবা কেতুকুই কৰিলে দেই—তাতে বঙালে ঘূৰি চাই ছৱৰীটোক কিবা এটা বলত সি কপাইৰ এবালডাল কাটি হাতে-ভৰিযে বন্ধা অৱস্থাতে বাজলৈ উলিয়াই দিলে ।

এবালত ধৰি, নাকীলগোৱা বলদৰ দৰে তাক কিছুদূৰে আগুৱাই আনি আমাৰ ঘোঁৰা কেইটাৰ কাষ পায়েই শুনিলো—নবাবৰ তামীঘৰাত অট্টবোল হুলস্থূল—চাল-বেৰ উৰি যাওঁ উৰি যাওঁ । বঙালটোৱে কপাইক তাৰ ঘোঁৰাটোৰ পিঠিতে তলপটকৈ গুৱাই মূৰটো এফালে ওলোমাই দি আঙুঠেট্টে বান্ধিলে । তাৰ পিছত মোক ঘোঁৰাত উঠি আগে আগে যাবলৈ কৈ সি তাৰ ঘোঁৰাটোৰ লেকামত ধৰি পাছে পাছে আহিল ।

ঘাই ছৱৰীক বঙালটোৱে 'কাফেৰ' 'কাফেৰ' বুলি কিবাকিবি বুজালে । পহৰীয়ে এবাৰ বঙাললৈ এবাৰ কপাইলৈ চাই আমাক যাবলৈ দিলে আৰু আমি দুয়ো সুকলমে সোঁশৰীৰৰে বঙালৰ থানাৰ বাহিৰ ওলালো ।

হাৰিৰ মাজভাগ পাওঁতে বঙালটো ব'ল, মোকা বখালে । ঘোঁৰাৰ পিঠিৰ পৰা কপাইক নমোৱা হল আৰু তাৰ বান্ধবোৰ কাটি দি মুখৰ সোপা গুচাই কাণমূৰে পানী ছটিয়ালে । এক্কাৰতে দেখিলো কপায়ে গিহান পাই এডামুৰি দি ইফালে সিফালে চাইছে । মূৰৰ পৰা ভৰিলৈকে সৰ্ব্বশৰীৰ উখৰি আছে—এডামুৰি দিওঁতও কষ্ট পাই কেঁকাবলৈ ধৰিলে । বঙালটোৱে চোলাৰ মোনাৰ পৰা কনমান আপীমৰ বডি এটা উলিয়াই পানীত গুলি তাক খুৱাই দিলে । সি জানিবা কেঁকাবলৈ এৰি কলমটিয়াবলৈ ধৰিলে । পিছে এতিয়া যাওঁ কলৈ ? মই বোলো মৰজিয়ে চাগৈ ইতিমধ্যে বাহা বান্ধিছেহি তালৈকে যাওঁহক—গজপূবলৈ ভটিয়াই কাম নাই । কপাইক মোৰ ঘোঁৰাতে আগত বহুৱাই এহাতে গবামাৰি ধৰি ঘোঁৰাত উঠিলো , আনটো ঘোঁৰাত বঙাল উঠিল । বাটত গৈ থাকোতে বঙালটোৱে বোলে, 'ছৱৰীক মোহৰ আৰু আপীম্ দি ইয়াক উলিয়াই আনিলো—গুৰু গুৰীত তামাখু লগাবলৈ বান্ধা এটা লাগে বুলি । ঘাই ছৱৰীত, কাফেৰ মৰিল, গোৰ দিবলৈ নিওঁ বুলি পাৰ কৰিলো । পিছে খোদাৰ দৰবাৰত পাপ

কৰিছো—নিমখ খাই নিমখ শ্ৰাবামী কৰিছো ।’ এইবুলি নৰ্বাবৰ ডুলাপাত-
 ঙ্গোখৰ মোৰ হাতত দি ক’লে, ‘মোৰ জ্বান বাখিলো, তহুতৰ দেনা খবিল ।
 এতিয়া তই তহুতৰ বাট ধৰ, মোক এৰি দে । ধোদাই কবিলে আকৌ
 দেখা হব । মই শিছে লটাউত নানামো—ফকীৰ হৈ বাকী দিনকেইটা
 পাহাৰে-পৰ্বতে কটাম ।’ এইবুলি মোৰ উত্তৰলৈ অপেক্ষা নকৰি বিশ্বাসবন্দে
 ঘোঁৰা চেকুৰাই গলগৈ । মৰে কপায়ে বিনামেঘে বজ্ৰপাত পৰা মানুহৰ
 দৰে হৈ ঘোঁৰাৰ পিঠিতে একেঠাউতে বহি থাকিলো ।

হাবিব মাজে মাজে লুইতৰ ফাল আমি ছুয়াটা আগবাঢ়ি গৈ আছো—
 অৰ্থাৎ মই ঘোঁৰাৰ লেকাম ধৰি ঘোঁৰা চলাইছো আৰু কপাই মোক
 আগত বহি টেলকুচিয়াই আছ—গিয়ান নাই, তাকো এহাতে সারটি
 ধৰিবলগীয়া হৈছে । এক্কাৰত হাবিতলীয়া বাট বেছি ওখোৰা-মোখোৰা হব,
 ঘোঁৰাই এবাৰ উজুটিয়ায়, এবাৰ দুপিয়ায় । হঠাতে দেখোন ওপৰৰ গছ
 এলোপাৰ ডালৰ পৰা নগাজেঁক সৰাদি ছটা মানুহ লুটপ লুটপকৈ মোৰ
 গাৰ ওপৰতে সৰি পৰি মোক জপটিয়াই ধৰিলে আৰু ঘোঁৰাৰ পিঠিতে
 কপাইকো মোকো একেলগে মেৰাই বান্ধি পেলালে । মুখতো কাপোৰ
 এসোপা দি ডাটিয়ে-গোঁফে সামৰি বান্ধিলে । মোৰ হাত দুয়োখন বন্দী,
 এহাতে লেকাম এহাতে কপাইক সারটি ধৰি আছো, হাত-ভৰি এটা লৰাই
 যে কনমান বাধা দিম তাৰো সময় সুবিধা নেপালা—হেঁদান হিলৈ
 উলিওৱাতো দূৰৰ কথা । মাত এষাৰো মাতিবৰ উপায় নাই, এক্কাৰে-
 মুধাৰে এইবোৰ কি ঘটিলে তাৰো তৎ ধৰিব পৰা নাই—ভাবিলো বোলো
 এনে অৱস্থাত পৰিলে বেছি তৰ্কৰ নকৰাই মজল ।

পোছাক দেখি বুজিলো মানুহ ছটা আমাৰ বগুৱা—এটাই ঘোঁৰাক
 লেকামত ধৰি আগে আগে গল, আনটা পাছে পাছে আহিল । ঘাই
 বাটটো এৰি হাবিব লোঙ ধৰি অলপ দূৰ সিহঁত গছপাতৰ পৰলি এখনৰ
 কাষতে থেমিল, পৰলিৰ তলতে কেইবাটাও মানুহ ঠিয়হৈ আছিল—
 এইবাৰ আৰু কেইটামান মানুহ গোট খালেহি আৰু কেউজনে মিলি
 আমাৰ বান্ধ কাটি ঘোঁৰাৰ পৰা নমাই বেটি ধৰিলে । আমাৰ সাজ দেখি
 সিহঁতে টেলুক-টেলুকি কৰিছিল দেই—কপাইৰ পাত অসমীয়া বগুৱাৰ সাজ,

মোৰ মুখ ডাঢ়িয়ে-গোঁফে ভোবোকাৰ, মূৰত পৰ্শুৰি, গাত বঙালৰ পোছাক । ইতিমধ্যে জানিবা হাতত জোৰ এটাৰ লৈ মাজুহ এটা আহি মোৰ মুখৰ বান্ধ খুলি দিলে—লগে লগে ডাঢ়িয়ে-গোঁফে সোপাই খহি পৰিল । খানিক নিলগতে মৰঙি ঠিয় দি আছিল—বৰকৈ হাঁহি বোলে ; ‘সভায়ে টিকলিয়ে এই শেহ নিশাখন ভাল বঙাল ধৰিলিহক । এইটো দেখোন নদাই ।’

তেতিমাহে বোপাইহত, হাঁহিব জাউৰি উঠিল । কপাইৰ তেতিয়াও গিয়ান ঘূৰা নাই—আপীমৰ বাগীত লালকাল দি আছে চাগৈ । তাক মাচাঙতে পোনকৈ শুৱাই গায়ে-মুখে পানী ছটিয়াই দিলে । ঘা-ফোঁহৰ-বোৰাতো বনদৰৱ দি বান্ধিলে । মৰঙিয়ে মোক মাতিনি বা-বতৰা, উৱাদিহ সকলো লাল—মই সকলো বিবৰি কৈ তুলাপাতডোখৰ উলিয়াই দিলত বঙালটোক মাতি তাকো পঢ়ালে, বোলে ছঙাল খাঁই লিখছে যে টীয়কৰ পৰা তেওঁ এক কদমো লৰিবলৈ মান্তি নহয় । তেওঁ সহায় খুজিলতহে বৰসেনাপতিক নবাবে ভেজিছে—এতেকে বৰসেনাপতিহে আহি তেওঁৰে মিলিব লাগে আৰু সলা-পৰামৰ্শ লব লাগে । তাকে নকৰি লুইতৰ বালিত ভোজভাত খাই বহি থাকিলে বাফেৰে আঁসৈ পাব । তথাপি তেওঁৰ যি খুচি কৰক ।’ পত্ৰ শুনি মৰঙিয়ে হাঁহি এটি মাৰি বোলে, ‘বঢ়িয়া হৈছে । এতিয়া এই পত্ৰ মুৰাদৰ ভামীঘৰাত পহুঁছাব লাগে—তালৈ বা কাক পঠিওৱা যায় । এটা বঙাল ভাগিলেই, ইটোবে এনে সময়ত হাত এৰি হেতালি খেলিব নোৱাৰি ।’

তেতিয়া পূবেকণ দিছিল । ঘোৰ অগাইখনি হাবিব মাজত পুৱতি হোৱা তোমালোকে দেখিছানে নাই কব নোৱাৰা বাছাহত, সি এক অপূৰ্ব দৃশ্য । গছে গছে কপোফুল, ভাটৌফুল ফুলিল, স্নগন্ধি মলয়া বলিল—সূৰ্যোদয়ৰ লগে লগে অটব্য অবণ্য গুচি গোটেইখন নিমিষতে স্বৰ্গপূৰী হল । অলপ দূৰত হায়ে-বিয়ে শুনি ডিঙিমেলি চাই দেখো তিনিজনী ডেকেকৰা বীৰপুৰুষে আৰু এটা বঙালক বান্ধি-কুন্ধি আনি থিয় কৰিছেহি । মৰঙিক বোলো, ‘ভয় নাই—এইবাৰ সঁচাসঁচি বঙালক ধৰিছে । ভালকৈ সোধপোচ্ কৰক ।’

কাকতৰ অৰ্থ লিখি শলাবৰ গোহাইক দিবলৈ বুলি কটকীৰ হাতত

পাঠোৱা হ'ল, মুখে মুখে বিশদকৈ বিবৰিও কৈ পাঠালে। ছপৰবেলা অগত্যা ইটো বঙালকে বুজাইবঢ়াই তাৰ হাততে কাকত দি সুবাদৰ ধানালৈ ভেজিলে; বোলে, 'কাকত দি তৎকালে গুচি আহিব'

সেইদিনা দিনটো তেনেকৈয়ে গ'ল, মাজতে কোনোবাই বতৰা দিলেহি বোলে অনাই-বনাই ফুৰা ছুই-চাৰি বঙালক দগা ধৰি গজপুৰলৈকে ভেজাইছে, ছুই-এটাই বেছি ইছাটি বিছাটি কৰি কটাও গৈছে। আবেলিলৈ লুইতৰ বালিব পৰা পৰীয়া আহি জনালে বোলে বঙাল তামীঘৰা উঠাই পুনৰ মাৰনাও বাজিছে। মৰঙিয় ময়ে মহা চিন্তাত পৰিলা। ইফালে তেতিয়ালৈকে আমি পঠিওৱা বঙালাটাও ঘূৰি অহা নাই—অৱশ্যে সি ঠিকেঠিকেই গৈ পাউছে বুলি পৰীয়াই বতৰা দিছেহি—তথাপি সি ঘূৰি আহিলে ছুই-চাৰি কথা স্মৃতি বুলি পাণ্ডি আছিলো, তাকেহে আশাত নিৰাশা হ'ল। যাহওঁক, বঙালে তামীঘৰা উঠাই যাবলৈহে আটিমুটি কৰিছে বুলি থামুন আৰু শল্যুবৰলৈ তৎকাল বতৰা পাঠোৱা হ'ল। গধূল্যপৰলৈ বঙালে ধানা তুলি ভটিয়ালে, আমিও তাত বহিথকাৰ কোনো সৰ্বাম নেদেখি লোকজন সহিত তৰবাটে গজপুৰলৈ বুলি বাওনা হলো।

বাতি এপৰত গৈ থামুনৰ বাহাতে শলাবৰ গোহাটোকা পালে। আমাক দেখি বোলে, 'এৰা, তাকাহ বোলে তৰে খৰ, নাৱে লোহম। বঙাল অখনো মাজবাট পায়হিন নৌ, তহঁত পালিহিয়েই। পিছে বঙালটো ঘূৰি আহিলনে নাই?' মই বোলা, 'নাই অহা।' বোলে, 'নাই। পিছে বঙালৰ এটা গুণ, আমাৰ ভোৰৰ গতেৰে হাবামখোৰ নকাৰ। গতিকে একো ভয় নাই। আজি বাতিয়েই মাজলুইতত বঙালক ধৰা হ'ব, তিনি দিকৰ পৰা। ইতিমধ্যে আমাৰ নাও-নাওৰা উজাই গৈ ঘাইশুতিৰ উত্তৰ পাৰে খাপ দি আছে। এতিয়া আমিও যাওঁওঁক, থামুনে ধৰিব পূবে উজাই, মৰঙিয়ে ধৰিব পশ্চিমে ভটিয়াই, তিনিওফালৰপৰা একেলগে। তাকে বঙালে ভটিয়াই ককিলা পাহাৰৰ নাম পাবহি বাতি তেপৰমানত। ককিলালৈ লোক পঠিয়াইছো—সেই পাহাৰৰ টিং আমাৰ তিনিউটা ঘাটিক পৰা দেখিব, তাতে আমাৰ লোকে শুকান খৰিবে মে-জি সাজি থাকিব, বঙাল কাষ চাপিলেই তাত জুই দিব। ককিলাৰ টিঙত জুই দেখিলে বঙালক

মাজ লুইততে তিনিউ খেদি খবিবি—সেইখিনিতে দখিণে পাহাবৰ গা থিয়, লুইতো ঠেক সোঁতো প্ৰবল। জপটিয়াই খবিলে কাম সিজিব—বঙালে ভুবিমুৰি কৰিব নোৱাৰে, চম্ভালিবও নোৱাৰে।’ মই বোলো, ‘ককিলাৰ পাহাবলৈ ছইক্ৰোশ বাট, কাক বা পঠালে ?’ বোলে, ‘শুকুলাকে লঠাইকে।’ মানুহ হুটা আগৰ চিনিজানি নেপাওঁ, কাৰ্য্যটিয়ে বৰ সহজ নহয়, তাকে কওঁতেই বৃজা গৈছে—সিৰাই আৰ্হাতে ককিলাৰ নামত টীয়কৰ পৰাই লেখাৰি নিছিগা থানা দাৰ ফোঁজ দেখি আহিছো—মনটো কিবা খুট্‌খুটাই উঠিল। মুখফুটাই বোলে, ‘এইটি বৰ জৰুৰী কাম, বাটত পদে পদে কণা বিধি। সিৰোৰ গৈছে যাওঁক, ডাঙৰীয়াই যদি মোকো আজ্ঞা কৰে যাব পাৰে। সেইপোনে বঙালৰো ছাউনী আছে।’ শলাবৰে বোলে, ‘ভাল মানুহ নেপাইহে সিহঁতক পঠালো—তই গলে ভালেই, একপ্ৰকাৰ নিচিন্ত হওঁ।’

আজ্ঞা হলত ততালিকে পুনৰ ঘোঁৰাত উঠিলো, বোপাইত, ৰাজ্যৰ এই দুৰ্দ্দিনত ভাগৰ লাগিবৰো আহৰি নাই, জিবৰি লবলৈকো আহৰি নাই। কঁকালত তৰোৱাল, হাতত হিলৈ—ঠেঙৰ তলত পখীৰাজ ঘোঁৰা—এই নদাইৰ নিমিত্তে দিনেই বা কি, ৰাতিয়েই বা কি ? ৰাতি এপৰত ককিলা পাহাবৰ নাম পাই খোনক খেমিলো—লুইতৰ গাতে গা ঘঁহাই অকলশৰীয়া টিলা পাহাৰ, ওপৰলৈ ঘোঁৰা চুঠে, বাটকুৰি বাই বগাব লাগিব। তলত শিলনি, তাত বৰ-সক গছ-গছনি, ওপৰলৈ টকলা, গা-ঢাকিবলৈকো গছবন এডাল নাই। কেনেকৈ যাওঁ, কি কৰো তাকে ভাবি ইফালে সিফালে চাওঁতে খানিক দূৰত হঠাৎ পোহৰহেন দেখি উচপ্‌খাই উঠিলো। গছৰ মূঢ়া এটাতে ঘোঁৰাটো বান্ধি নতুন চোৰৰ দৰে এখুজি-দুখুজিকৈ ওচৰ চাপি দেখো বঙাল চাৰিটা, ঠেং-ভৰি মেলি বহিলে জুই পুৰাইছে। বৃজিলো ওচৰে-পাঁজৰে আৰো নিশ্চয় অনেক আছ। পানীত গোটেইখন তল যাওঁতে দুদিন পাহাবৰ ওপৰত আছিল, এতিয়া পানী শুকালত চাগৈ তললৈ নামিছে। আজ্ঞা হলে বাচি বিচাৰি পাইছেদেই—গোটেই অকলটোত মাত্ৰ সেইটো এটা টিলা—ভাৰ টিঙত উঠিলে প্ৰলয় বানেও ঢুকি নেপায়; কেউপিনে নজৰো ৰাখিব পাৰি, শত্ৰুককে ঠেকাই ৰাখিবলৈ সূচল।

গাৰ বিচেই কাষতে শিলঙটি বাগৰা যেন শুনি শ্বুনি চাই দেখিলো মোৰ গাভে গা লগাই ঠিয় হৈ আছে—আক কোন হব ? আমাৰ সেই ভাগিয়োৱা বঙালটো। সি মোক দগা দিব খুজিছিল হবপায়, তবোৱালৰ আগত খেমালো। ফুচ্‌ফুচাই বোলো, ‘মই নদাই, চিনি পাটাই ?’ সি মূৰ ছুপিয়ালে। তাক হাতত ধৰি কিছু দূৰৈলৈ লৈ গৈ বোলো, ‘কি কথা বতৰা ?’ সি বোলে, ‘অসমীয়া ষণুৱা পাটক ছটাক খেনেক আগেয়ে ধৰি নিছে।’ বোলো, ‘কোন ? শুকুলা আৰু লঠাই নেকি ?’ বোলে, ‘চিনিও নেপাওঁ, নামো নেজানো। ওপৰলৈ উঠাৰ বাট বিচাৰি পকাই ফুবোতে দেখাপাই ছয়াকে ধৰি নিলে—ছাউনীত ৰাখিছেগৈ।’ আৰু বোলে, ‘ইয়াত এতিয়া এটা পূবা পশ্টন বহি আছে—ওপৰত খাৰঘৰ পাতিছে। নামনিত দুই-চাৰিটা পহৰীয়া বহে ; তাকে আজি কেইবাদিনো আছেহি—গজপুৰত খুন্দা মাৰিলে ইয়াতে ভেজা লব লাগিবাতো।’ বোলো, ‘পহৰীয়া চাৰিউফালে আছেনকি ?’ বোলে, ‘দখিণে-পশ্চিমে আছে। উত্তৰ পাৰে পাহাৰ ঠিয়, তাত পহৰা নাই।’

মই বোলে, ‘তোৰ সাজ-পোছাক ভাল, তয়ে পোনবাটে খটখটি বগাই ছাউনীলৈ যা। ইহঁত ছটাক মাৰিলেনেকি চাৰি। মৰিল যদি পাহাৰ টিঙতে মেজি এটা কৰি ৰাতি পুউৱাৰ আগতে পুৰিবি। জীয়াই আছে যদি জ্বলা জুটত পেলাই মাৰিবলৈ বুদ্ধি দিবি—মোক মুঠাত পাহাৰৰ টিঙত মে-জি এটা লাগে। তলত গন্ধক আৰু খাৰ দিবি—ওপৰত শুকান কাঠ। ৰাতি তিনিপৰত মুৰাদৰ নাও এই পোন পালেহি মেজিটো জ্বলাই দিব লাগে।’ সি বোলে, ‘খাৰ-বাকদ ওলাব—মে-জি সাজিবও পাৰিম। পিছে জ্বলাবি কেনেকৈ ?’ মই বোলো, ‘পিঠিত কাফাঁই আছে, হাত হিলৈও আছে, সেইটো দাঘিছ মোৰ। মাথোন—হাতত সময় বৰ কম, সোনকাল কিবা এটা কৰ।’ সি গলগৈ।

মাথো পোনবাটে উত্তৰ-পূব ফালৰ পৰা জঙ্গলৰ মাজে মাজে টিলাৰ ওপৰলৈ উঠিছিলো দেই—গৰাহেন ঠিয় পাহাৰ, ছখোজ উঠিলে এখোজ পিছলে। কিছুদূৰ উঠাৰ পাছত গছবন নোহোৱা টকলা পাহাৰ ওলাল—গা চাকি উঠিব নোৱাৰি। পেটে চুঁচৰি বগুৱা বায়ো কিছু উঠিলো—তেজো ঘামে সৰ্ব্বশৰীৰ ভিজিল, মূৰত পিছে তেতিয়া হুঁচ্‌ নাই। চকুৰ আগত

ডনাজৰে সন্ধিয়াহ কুল ফুলিছে—তাৰ মাজতে এবাৰ দেখিলো মোৰ সোঁহাতে
 কিছো দূৰত হিলৈধাৰী চম্ভৰী, সিকালে সমান মাটি । বুজিলো টিলাৰ ওপৰ
 পালোহি । মে-জি বা কোন ফালে আছে বুলি সেই অৱস্থাতে ইফালে সিকালে
 চালো । বাওঁহাতে এটা ভামীঘৰা—তাৰ চৌদিশে পটন শুই আছে—মে-জি
 পিছে নেদেখিলো দেই, এজ্জাৰত ভালকৈ মনিবও নোৱাৰি । এনে পৰতে
 লুইতৰ লুইতৰ বুকুত চকু পৰি মোৰ কলিজা বন্ধ হৈ গল বোপাইহত, মই
 স্বকথককৈ কঁপিবলৈ ধৰিলো ।

লুইতৰ বুকুত আকৌ হেজাৰ বস্তু টিমিকি টিমিকি জ্বলিছে । ভটিয়নী
 সোঁতৰ নাও ভীৰবেগে চলিছে, বাতি তিনিপৰ হোৱালৈ নবলেই । আৰু
 স্বস্তেকতে ককিলা পাহাৰ চোৱে চোৱ—আৰু মই নদায়ে ইয়াত অকামিলা
 হৈ পৰি আছো । ধিক্ ধিক্ । বঙাল বা মেজি ক'ত পাভিলে তাৰো উমান
 নেপালো, হাতত সমযো নাই । কপালত যি আছে হব বুলি একলবেই
 টিলাটোৰ ওপৰেদি গৈ সোঁহাতে খাৰঘৰলৈ পোনালো । পহৰীটোৱে ততকে
 ধৰিব নোৱাৰিলেনে বলমটিয়াই আছিল কব নোৱাৰো—সি দেখোন একে
 ঠাইতে খাৰঘৰৰ ঘাই ছুৱনিৰ পৰা অলপ দূৰৈত লুইতৰ ফালে মুখ কৰি ঠিয়
 হৈ থাকিল ।

কাঠৰ খাৰঘৰৰ ছুৱাৰ খোলা আছিল । মই চম্ভৰীটোৰ পাছ ফালেদি
 পাৰ হবলৈ বুলি হাতত সাৰে ভৰিত সাৰে আগবাঢ়িলো , সি মম নকৰা যেন
 দেখি সাহো বাঢ়িল । এইদৰে এখুজি-দুখুজিকৈ গৈ চম্ভৰীটোৰ পিছ পাইছোঁগৈ
 আৰু, এনেতে সি হঠাৎ ঘপ্ কৰে ঘূৰিল আৰু মোৰ ফালে হিলৈ টন কৰি
 এখোজ এখোজকৈ মোৰ ফালে আপবাঢ়িল ।

মোৰ কলখোৱা ধাতু যাওঁ যাওঁ, হিলৈৰ আগেৰে ঠেলি ঠেলি নি সি
 বঙালে মোক টিলাটোৰ দাঁতি পোৱালেগৈ । ঘটনাটো ইমান হঠাতে ঘটিল
 যে মই হেংদানৰ মুঠিত হাত দিবলৈকো সময় নেপালো । আৰু এখোজ
 দিলেই গৰাটোত পিছলি পৰো এতিয়া—মই ঠাইতে আঠুকাঙ্কি বহি পৰি
 কঁপিবলৈ ধৰিলো—এইহেন শ'লঠেক, এইবাৰ নদাইৰ কপালত নিৰ্ভাত মৰণ ।
 লুইতৰ বুকুত বঙাল, ককিলাৰ টিলাত মই—ওপৰলৈ চকু পৰি দেখিলো মাজ
 আকাশত কালপুৰ জ্বলিছে । মনলৈ আশা আছিল বোপাইহত—ঘোৰ

বিপদত পৰি যেতিয়াই সেইজন দেৱতালৈ মনত পেলাইছো, তেওঁ সকলো
আপদৰ পৰা উদ্ধাৰ কৰিছে। এইবাৰ হওঁতে আশাৰ কোনো ধল নাই—
তথাপি—।

কিনো আচৰিত কথা, বঙাল চম্ভবীটোৱে দেখোন যোক তাতে এৰি থৈ
চাৰিখোজ মান আগবাঢ়ি গল। তাতে আঠকাটি বহি ছুভোখৰ হবপায় টিঙিবি
চোলাৰ মোনাৰ পৰা উলিয়াই বনকুৰাৰ দৰে আঙুলিৰে মাটিত আঁচোক
কেইটামান মাৰিলে। এডাল শলিতাৰ আগ যেন দেখিলো—তাতে জুই
দিলে। শলিতাৰ মূৰটো ভৰ্ভৰাই জ্বলিত সি লৰমাৰি আহি মোক
ঠেলমাৰি বগৰাইদি নিজেও ছবছৰকৈ নামি আছিল। তাৰ পিছত আক
কি হল কব নোৱাৰো বোপাইহত, মোৰ গিয়ান হেৰাল।

গিয়ান যেতিয়া ঘূৰাই পালো তেতিয়া বেলি উঠিছিল। গছৰ শিপা
এডালত লাগি ওলমি আছিলো—ওপৰে-তলে ঠিয় পাহাৰ। গোটেই শৰীৰত
ঘা—সেইবোৰেদি তেজ বৈ আছিল, ঠায়ে ঠায়ে তেজ গোট মাৰিছিল।
সৰ্ব্বাঙ্গত বিষ, ভৰি-হাতবোৰ উখহিছিল। গাটো দুৰ্বল দুৰ্বল লাগিছিল,
মূৰটো শিলহেন গধুৰ হৈছিল। তথাপি ক'ত আছো কি কথা চাবলৈ বুলি
মূৰটো ডাঙি কোনোৰকম চাই দেখিলা আমাৰ পলৰীয়া বঙালাটা মৰি মোৰ
মূৰশিতানতে পৰি আছে—গাত বঙাল চম্ভবীৰ পোছাক—ইয়েই যে কালি
ৰাতি বঙালৰ খাৰঘৰত পহৰা দি আছিল তাৰো বুলিবলৈ বাকী নেথাকিল,
সেই একে পোছাক, একে পাগুৰি। হাত-ভৰিবোৰ চুই চালা, শিল হেন
টেঁচ। তাক তাতে এৰি বগুৰা বাই চুচৰি নামি আহিলো—এনেয়ে ঠিয়
পাহাৰত খোপনি নবয়, তাতে খোজটো দিবলৈকো গাত শক্তি নাই। এনে
পৰাত তলত জয়টাকৰ শব্দ শুনিলো, বৈ বৈ বজোৱা আমাৰ অসমীয়া ঢাক,
আমাৰ বগুৰাই বগচালি ধৰা বাজনা। গছৰ ঠানি এটা ডাঙি তাতে মোৰ
বগা টঙালিডাল বান্ধি বৰকৈ জোকাৰিলো। সিহঁতৰ চকু পৰিল দেউ, তিনিটা
বগুৰা দেখোন পাহাৰ বগাই উঠি আছিল, ধৰি-মেলি চাংদোলা কৰি নি
মোক পাহাৰৰ নাম পোৱালৈগৈ।

পাছত কোৱা-বখনাহে শুনিলো বোলে কবিলাৰ টিঙত জুই ঠিক খেনতে
জ্বলিল, বোমা-বাকদ ফুটিল, পাহাৰৰ ওপৰত শ্ৰেণ্য কাণ্ড হল; লগে লগে

লুইতৰ ঠেঙতে বঙালৰ ওপৰত জপটিয়াই পৰি আমাৰ বগুৱাই ভিনিকালৰ পৰা ধৰিলে। বঙাল গোটেই ছেদেলি-ভেদেলি হ'ল, আমাৰ বগুৱাই কচুকটা দিলে। অলেখ নাও-নাওবা আৰু হুশমান বঙাল বন্দী আমাৰ হাতত পৰিল। বহুতো পানীত ডুবি মৰিল, সেইবোৰ লুইতে উঠাটো নিল। আমাৰ বগুৱাই বগ জিনি বামলৈ উঠা দেখি টিলাৰ ওপৰত বঙালৰ পলটনো পলাল, খাৰঘৰ জ্বলিলত সিহঁতৰ এনেয়ে ঠেক ছিগিছিল। পাছতহে লখৌৰ কাগত থকা আমাৰ চবীয়াই জনাইছিলহি বোলে সেইদিনা পুৱা লুইতৰ পানী হেজ্জেবে বঙা বাঙলী হৈ বৈছিল, ওপঙি অহা বঙালৰ মৰা-শাবাৰৰ ওপৰেদি খোজকাটি লুকাই উপাৰ সিপাৰ হব পৰা হৈছিল, হেজ্জাৰ-বিজ্জাৰ শগুণ পানীৰ বুকুত খেলিছিল, পাৰত দিনতে শিয়াল হোৱা দিছিল। শ-বোৰ গেলি-পচি লুইতৰ পানী বিহ হৈছিল, তাকে খাই লখৌত খিতাপি লোৱা হেজ্জাবো বঙাল মহামাৰীত মৰিল।

মনতে এটা দুখ থাকিল বোপাইহত, সেই বঙালাটোক নিয়মমতে কৰব দিবলৈ নহল। তাৰ কথা কাকো কবলৈকো নহল। সবোৱে ভাবিলে বঙালৰ খাৰঘৰ ময়োহ জ্বালালো—আচল সত্যটো আজিহে কলো বাছাৰত। সি বঙালৰ যশস্থা-খিয়াতিও নবল, কাজ-কামা নহল, পিছে জ্ঞাতিলোহীক তেনে হযেই—দুখ কৰিবলৈ একো নাই।

সেইবছৰ আগবাৰিবা পৰিল—বহাগ-জেঠ মাহাত কেউকালে দোকাল-টকা পানী হ'ল, মোগলৰ কোঠত এবুকু এডিঙি পানী। যেনিয়েই চকু যায় তেনিয়েই পানী, খাল-বাম সমান হ'ল, মাথোন পাহাৰৰ টিলাবোৰ ওলাই থাকিল। তেতিয়াহে বঙালে অসমৰ বাৰিবাৰ কেঁচাউখাটী ৰূপ দেখিলে দেই। জ্বৰ, জহনী গ্ৰহণী মহামাৰী আছিল, চলাচলৰ বাটপথ নাই, এথোজ চলিবলৈকো নাও-ভূৰ লাগে, আকাল হ'ল, বচদপাতিৰ অভাৱ, ধানৰ উঁডাল, গোলাগজ যি আছিল আমাৰ পিছুউৱা বগুৱাই পুৰি থৈ গ'ল। আনহাতে বঙালৰ কোঠ-বোৰৰ চৌদিশে আমাৰ বগুৱাই বেচি আছিল—এনেয়ে বহি শুই থাকে, বঙাল

মাজলৈ ওলালৈই ধৰি কাটে । বঙাল ওলাবও নোৱাৰে, সোমাবও নোৱাৰে, আগবাঢ়িবও নোৱাৰে, পিছহুঁহুঁকিবও নোৱাৰে—এনেহেন বিলাইত ভুগিলে । অলেখ বঙাল মৰিল, অলেখ জীৱাত্ম হল ; বলো টুটিল । আমাৰ লোকজনবোৰে যিটো-বিপত্তি কম হোৱা নাছিল সেই—পিছে আমি খানিত সিবোলাক বিধানিত । আমাববোৰে তেও ওলাই সোমাই ফুৰিছিল ; ঢাকাৰ পৰা অহা সিবোলাকৰ বচদপাতি ডকা দি লুটিছিল । পিছে ত'ত ঢাকাতে বোলে বানপানী আকাল ; মুঠতে বঙালৰ মহা বিপৰ্যয় ঘটিল ।

মাসেক গজপুৰতে বলো । দূত-কটকীও নাই, বা-বতৰাও নাই । তাতে মাজে-মধ্যে দুই-এটা বঙাল ধৰি-কাটি দিন বন্ধি আছে আৰু । মাজতে এদিন শুনিলো বোলে সৰ্গদেউ তেজিনামকপৰ পাহাৰ পালেগৈ—গভিকে সেইফালৰ পৰাও নিচিন্ত হ'লো । ইতোমধ্যে ফুটুকাতলিত বাহুলি আছিল, বঙালক কৰিব নোৱাৰি ভাগি চাৰিঙলৈ গল । তাৰ পিছত বাজমন্ত্ৰী ফুবনেবে মনাস্তৰ হৈ শিলিখাতলত বঙালকো বৰিলেগৈ । বঙালেও তাক ডেকাবজা পাতি পাকীত তুলিলে । এতেমান বিপৰ্যয়ৰ মাজতো বঙাল তন্ত্ৰি আছে নেযায় দেখি পিছে আমাৰ বহু লোকৰো মন পৰিল । ক্ৰমে ক্ৰমে হৰিডেকাৰ পুতেক, বঘুনাথ, উদ্ধৱহৰবীয়া এইসবেও পাকীত উঠি ডাঙবীয়া হোৱাৰ আশাত বঙালৰ কটিপিঠা খালে ।

সেইবেলা থামুনে বোলে, 'আমাৰো মানুহ অনেক বঙালত বৰে , তেনেহাল বাঁহগভীয়া বুঢ়াগোহাটৰ কথা নিসিজিব—এনেকৈ পানীয়ে-বোকাই শাৰাশাস্তি হৈ বঙালো ইয়াতে বহি থাকিব, আমিবোৰো এনেকৈ ডলাৰ বগবীৰ দৰে আজি অ'ত কালি ত'ত কৰি থিতাপি নোহোৱাকৈ থাকিম । তাৰ পিছত বতৰ ফৰকাল হলে বঙালে আকৌ ঘূৰি ধৰিব, তেতিয়া পলাবলৈকে বাট বিচাৰি নেপাম । এনেয়ে সিহঁতৰ জোৰ বেছি, তাতে আমাৰ ঘৰ-শতকৰোৰে সিহঁতৰ লগ লৈছে নহয় । এনে সময়ত সৰ্গদেৱে কি বিচাৰ বিবেচনা কৰিছে তাৰো ভূ নেপাওঁ । তই তেজিনামকপলৈকে যা—আৰু এমাহ পাৰহৈ ভাদ সোমালে বঙালক ভেটি বখা টান হব— । সৰ্গদেৱত বুজাই কবিলে—যি হয় এতিয়াই কৰিব লাগে ।'

পানীহুনিৰ মাজে মাজে বঙালৰ পৰাও গা বচাই অশেষ কষ্ট সহি তিনি

দিনৰ মুবত সবস্তিৱেদি তেজিনামকপ পালোৱৈ। জীউটো হাঁচটিত বন্ধা, কলিজা শুকাই টুটুৰীয়া মাৰিলে। শ্ৰীমতে দেখি সৰ্গদেৱে চিনিকে নেপালে— বোলে, 'ভোবনো এনে অ'হা হলনে ? বাক, বব ভাগ্যে বাচিয়ে আহিলি।' সকলো বিবি কোৱাত খেদকবি বোলে, 'বাজমন্ত্ৰী ফুকন আৰু বুঢ়াগোহাইৰে কথাপাতি তাকেহে গুণি-গাঁঠি আছে। আমাৰ সকল লোকজন ডা-ডাঙৰীয়াই আহোমৰ লোণ ভিত্তা পাই বঙালত মিলিলগৈ। কাকনো দৃষিম ? বজাটো হৈ পলাই ফুৰিছো—বিষয়াৰ ওপৰত আজ্ঞা বজাম কিৰূপে ? সিহঁতক বঁটা-বাহন দিব পৰা নাই, আগলৈ পাছলৈ আশাৰ থলো মৰিম্ব হল। বাহুলি-হঁতৰ কথা শুনিছ হবলা ? এই ছুৰ্ঘোগৰ মাজতো বঙালে হেঁচা দি আমাৰ সেনাপতিবোৰক হোঁহকাইছে। হয় কেঁৱে মন দি বণ নকৰে, নহয় আমাক চাউলেই উকলিল—তাকেহে শ্বুজিছো।'।

গধূলাপৰত বজাশহুৰ আৰু বাঁহগৰীয়া বুঢ়াগোহাইদেৱ আহিলত সৰ্গদেৱে বোলে এনে কথা এনে বতৰা। তাতে বাজমন্ত্ৰীয়ে বোলে, 'সেনাপতিবোৰে মনকাণ দি বণ নকৰা কথাটো সেই মন্থিৰক গুৱাহাটীলৈ ভেজোৱাৰ পৰা' হল। তাতে সেই নিমিষ্টেহে আমাৰ পৰিল। পাণ্ডু শৰাইত বঙালৰ গালৈ কাণ্ড-কাঠী এটাও মাৰোতা নোলাল—সকলোৱে ভিৰাই ধৰি পলালহে।' সৰ্গদেৱে বোলে, 'কিনো কৰিম। সিয়েহে পাবো বুলিলে, বাকী আপোন বঙহবোৰে ভাগজোগ কৰি খালেহে।' বজাশহুৰে বোলে, 'সেই অনা ডে'লে। এতিয়া কালনেমীয়ে বাৱণ মৰিবলৈ দিন গণি লক্ষা ভাগ কৰি আছে বকতাত। যোঁট কৰিছে বাহুলিৰেহে। আগতেওঁ মিত্ৰতা কৰো বুলি কটকী ভেজাইছিল— এতিয়াও শুনো বোলে নন্দাক হৰিগতিকৈ পুনৰ বঙালৰ গালৈ ভেজাইছে মিলো বুলি।' সৰ্গদেৱে বোলে, 'মন্থিৰে তেনে কৰিব, ইকথা বিশ্বাসযোগ্য নহয়।' বজাশহুৰে বোলে, 'হয় নহয় পৰখ কৰি চাওঁক। এতিয়া সঁজাতী আহিছে, বেছি দূৰ বাটো নহয়, সৌৱাহে বকতা। ভেজাই কথাৰ পৰিমাণ আনিলেই হল।' সৰ্গদেৱে বোলে, 'যা—। যদি সঁচা হয় মোত কবিহি ; যদি মিছা হয় নাওকে মুলিয়াবি। মই বলিয়া হবলৈ আৰু বেছিদিন নাই।' বুঢ়াগোহায়ে একো নেমাভিলে, মূৰে-কপালে হাত দি বহিছে থাকিল।

সেইমতে গৈ নগাবাটেদি বকতা পালোৱৈ। তাত্ত তেতিয়া দিন নাই

বঙালোৰে খেই খেই বুলি। ভণ্ডাবী বকৱাক লগ থাকিলো—বগখলীত আছিল ; শুকাই-খীনাই অটব চেলোই, দেখিলে চকুলো ওলায়। বোলো, ‘বঙালক কোনোপধ্যে কথিব পৰা নাই—ইয়াতো আমাক ভাঙবহে। তাকে সৰ্গদেৱত বতৰা দিবগৈ। আৰো কেইদিন টিকি থাকিব পাবো ঠিক নাই—ত’ত সাৱধান হৈ ৰব লাগে।’ বোলো, ‘বঙাললৈ যেন কটকী ভেজাইছিল তাৰ কি হল?’ বোলো, ‘এৰা, সৰ্গদেৱৰ আজ্ঞাবে বাঘজাপক পঠাইছিলো, পিছে ডেকাবজাৰ মঙ্গলা শুনি নবাবে ঘূৰাইহে পঠালে। হিতে বিপৰীত হল—তাৰ পাছৰ পৰাই বঙালৰ হেঁচা বাটল, আমাকহে হীনবল বুলি ঠাৱৰ কৰিলে। সেয়ে যে আৰম্ভ হল, তয়াময়া ৰণ এতিয়াও চলিতেই আছে।’ সেইদিনাই বাতিলৈ বকতাৰ পৰা ঘূৰি পাছদিনা নামৰূপ পালোহি। বাটতে কটকী ৰখি আছিল, বোলো, ‘বাজে বাজে বুঢ়াগোহাইৰ বাহৰলৈ বুলিছে।’ গৈ দেখো তাতে ৰাজমন্ত্ৰী ফুকনো বহিছে। বোলো, ‘সঁজাতী বকতাত কি দেখিলি কি শুনিলি ক।’ সকলো শুনি বোলো, ‘মাথো তাকহে কওঁ—হলা গছত বাগি কুঠাৰ মাৰিছে—বাৰ্হুলিৰে যোঁত্ৰ কৰি মনখিৰে বঙালত বৰিব খুজিছে।’ চকুৰে টিপ মাৰি বুঢ়াগোহাইক বোলো, ‘ইয়াক গুচাব নোৱাৰিলে আহোম বিষয়া ৰণুৱাই ভালকৈ ৰণো নকৰে, বঙালকো খেদাব নোৱাৰে, কি কয়?’ গতিকে ৰাজ্যৰ মঙ্গলৰ নিমিত্তে সৰ্গদেৱত এই কথা এনেকৈয়ে কৰি—।’ মই বোলো, ‘হাড বুঢ়া হল পোনবাট বুলোতে—এতিয়াহে ডাঙৰীয়াসৰে বেঁকা বাট বুলিবলৈ কয়?’ বুঢ়াগোহায়ে বোলো, ‘ৰাজ্যৰ ভালৰ নিমিত্তে যি বাট সিহে পোনবাট। যি বাটে ৰাজ্যৰো সৰ্গদেৱৰো উপকাৰ হয় সি বাটেহে চলিব লাগে। কায়স্থ ফুকন সৈন্যৰ মূৰে থাকিলে আহোম বিষয়াই কাজৰূপ নকৰে, আজ্ঞা মানিবলৈকো টান পায়। এইখন বন্দলতে এতিয়া ৰাজ্যও তল যায়, সৰ্গদেৱো তল যায়। সৰ্গদেৱক অনেক বুজায়ো মান্তি কৰিব পৰা নাই—মনখিৰ জীৱিত থকালৈকে তাক ফুকন নেভাঙে। মই বোলো, ‘বাক, পিছে তাৰ লগৰ অইনবোৰে যে কব।’ বোলো, ‘সিবোৰত সজ্ঞাত নকৰে। আক সুখিলে সিহত ফুকন বকৱাই নেজানে বুলি কৰি। সিহতেও তাক চকু পাৰি দেখিব নোৱাৰে—তাৰ হকে নকয়।’ এইবুলি উৰিয়া পিক্‌দানক মতাই আনি বোলো, ‘সৰ্গদেৱৰ আজ্ঞা হৈছে,

মন্থিৰ ভণ্ডাৰী বকৰা ফুকনক বকতাতে কাটিব লাগে—য’তে যি অৱস্থাতে পাৰ হুছোৱা কৰিছে শ্ৰী আহিবি—নহলে নাইবি।’ তাৰ পাছত মৌলৈ চাই বোলে, ‘ভয় নকৰিবি। সৰ্গদেৱত মই সকলো কথা কম, তই মাত্ৰ আগত থাকি হয় বুলিবি।’

তিনিউ গৈ সৰ্গদেৱৰ ওচৰ পালত বজাশছবে বোলে, ‘সঁজাতীৰ কথা অতি শুকতৰ। মন্থিৰে ববাহুলিৰে সৈতে যোঁত্ৰ কৰিছে বঙালত ববিবলৈ। তেনেহলে ছই-এদিনতে বঙালে বকতাও লব, বিলম্ব নসয়। গতিকে উৰিয়া পিকৃদীনক পঠিযালো মন্থিৰক জীযন্তে ধৰি আনিবলৈ, ধৰা নিদি বেছি ভুৰিমূৰি কৰিলে কাটিব।’ বুঢ়াগোহায়ে বোলে, ‘কোঁৱৰ ডাঙৰীয়া ফুকন কাকেও মুশুখিলে, বন্দী হিন্দুৱে মুগাৰ ঠেনাটক মুখে সূতা কাটি মৰে। মই তেহে আগতে কৈছিলো সৰ্গদেউ, কাযস্থ ভণ্ডাৰী বকৰাক সবাবো মুৰে ফুকন পতা পকৰাৰ পাৰি গজোৱাছে—সি ভাললৈ নহয়।’

সৰ্গদেৱ তামুলী পীৰাত বহি আছিল, বোলে, ‘হয়নে? তেনে বাহুলিনো কি? সিও দেখোন শিৰফুটা আহামৰ ঘৰৰ। সিয়েহে প্ৰথমে বঙাললৈ গলচোন। আক কাযস্থ ফুকনে যদি তেনে কৰিছে, বিচাৰ হব, তালৈকে ধৰি আনক।’ বুঢ়াগোহায়ে বজাশছবলৈ এবাৰ কেবাহিকৈ চাই বোলে, ‘আহ নাহে কব নোৱাৰো, কটাই যায় নেকি।’ কথা শুনি সৰ্গদেৱ আচম্বিতে ঠাইতে ঢলি পৰিল, মই ঘপহ্ কৰে গবামাৰি পোনকৈ ধৰিলো। মাত থোকাথুকিকৈ বোলে, ‘ডাঙৰীয়া সবে তেনেহলে আগেভাগেই বিচাৰ কৰিলে? হাঁয হাঁয কালনেমী, ভাল কথা কলিহি। মোৰ গাটো বাইজাই কৰিছে, বুকুৱে ধান বনাদি বান।’ ‘সৰ্গদেৱৰ চুকুৱেদি দুধাৰি লোতক জ্বিল। মই বোলো, সৰ্গদেউ ধৈৰ্য ধৰক, মই বেজবকৰাক খবৰ দিওঁ।’ বোলে, ‘নেলাগে, মোক যমে নিয়ক।’ মনতে বোলো বাক, বাজ্যৰ বোগ শুচক, সৰ্গদেৱৰ বোগ নিৰাময় কৰিবলৈ কেতপব?।

সেইবাৰ বাৰিষাটো যুঁজতে গল। আহাবত কলেহে আঘোণত দাবলৈ পায়, পুৰণা ভঁড়ালতো শইচ নাই, যি আছিল পুৰি-মেলি থৈ গল; পুৰিব নোৱাৰাধিনি বঙালৰ হাতত পৰিল। গতিকে বাজ্যৰ প্ৰজাৰ-মাজত আকালৰ হাঁহাকাৰ উঠিল। বঙালৰ ছাউনীত ছই-চাৰিপদ খোৱা বস্ত পায়

দেখি নিজে বহুতো প্ৰজাই বঙালত কবিবলৈ ধৰিলে। কাতিমহীয়া ছগাঙী চিকণ চাউল, মাটি মুগৰ মাহ সেইমতে গুব লোণ তেল লোক দেখুৱাই নবাবে সৰ্গদেৱলৈ ভেজালে, বোলে, 'সিবোৰৰ কষ্ট হৈছে, খাই কোনো প্ৰবন্ধে কাঙালী বৰ্তক।' সেয়া বস্তু সৰ্গদেৱৰ হাতত পৰিলত বোলে, 'ডাঙৰীয়া সৰব যি প্ৰকাৰে পাবে বঙালক খেদক, মই নবালৈ যাওঁ।' বুঢ়াগোহাঙ্কে বোলে, 'বঙালে শিলিখা তলত খোপনি পুতি বহিছে—নবাব তিপামক পানীকাঁটত, আমাবো লোকজন কমিছেহে, সিহতৰ বাচিছে। নেজানি বাহুলিয়ে কিবা বৃথিকো দিছে—আপোনাৰ বাৰী ভাল হলেনো পৰৰ ছাগল আহেনে? আগতেও কাল বন্ধিবলৈ বুলিছে কটকী ভেজালো, তাকো পেচকচ্ ঠিৰাং নহল বুলি ঘৃণাই দিলে। এইবাৰ সঁচাসঁচি সন্ধিৰ কথাহ পাতিব লাগে—নহলে বাৰিবা গলেই, খৰকাল পৰিলেই বঙালৰ গোঁজই গছ হব।' সেইমতে কটকী পঠিয়ালত বাহুলিয়ে বাদ সাধিলে। সি নিজে পাটচাহী সৈন্য় চলুই বাঙলী গডত আমাৰ লগত যুঁজিলে, মেকুবীচাঙতো পুংডাঙতো বণ হল, পিছে কি বিধাতাৰ ইচ্ছা, কেউঠাইতে বঙাল হাবিল।

আমাৰ ডাঙৰীয়াসবে বঙালৰ সকলো স্বৰ্ত মানি ললত ঘিলাজাৰী ঘাটতে সন্ধি হল, সেইমতে পেচকচো দিব লগা হল, 'নামনি বাজ্যও এৰি দিলে আক বজাৰ জী-কো বঙাললৈ দিলে। দিবলগা ধন আক হাতীৰ বিছেই বাকী বল, পিছে সেইবাৰ মাঘতে দিল্লীৰ পাটুচাহ আক আমাৰ সৰ্গদেউক মাজত সন্ধি বাঙ্কিলে। ফটা বাঁহ জোৰা লাগিল সোণাইহত, বাইজেও বজায়ো উশাহ সলালে, বঙালও মানে মানে ইদেশৰ পৰা ভটীয়াই সাৰিল। বাহুলি, হৰিডেকাৰ পুতক আক মনোহৰ এই তিনিটাই পো-পৰিষাল সহিত বঙালৰ ভৰিত পৰিলত লগতে সিহতাকা নিল, খুজিলতো নিদিলে। লগত আৰো আনকো লোকজন গল।

মাঘ মাহ যাৰ হলত সৰ্গদেৱে নামচাঙৰ পৰা টঙচাং হৈ মেকুবীখোৱালৈ আহিল। তাৰপৰা বকতালৈ আহিল। বকতাত বহিছে সৰ্গদেৱে বিচাৰ-খোচাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে বোলে লোকজন, আহিলাপাতি সকলো উভৈনদী হৈ থাকোতেও বঙালে এনে অতপালি কৰিবলৈ পালে কেনেকৈ? ইতিমধ্যে দেশান্তৰী হৈ পৰ্ব্বত-পাৰেও লুকাই-পলাই থকা লোকজনক চপাই-কোচাই

আনি বুঢ়াগোহায়ে খান্ধিত লগাইছিলহি। পাত্ৰমন্ত্ৰী ববাবুৰু সৰ্বাকৈ একেঠাই কৰি ৰাজমন্ত্ৰীয়ে সিৰুখা স্মৃথিলে আৰু সৰ্গদেৱকো জনালে। তাতে অনেকবোৰে অনেক শাস্তি হ'ল। নামনিয়াল ৰজাশহুৰ বিহুখাই মৰিল।

পিছে ৰজাশহুৰে সৰ্গদেৱত বুজালে বোলে, 'যি দেশত ৰজা নাই, সি দেশৰ প্ৰজা দেশান্তৰী হলে কি অপৰাধ? বঙালে ৰাজ্য ভাঙি থৈ গল, এতিয়া সৰ্গদেৱে পাতিবাহ লাগে। গতিকে সৰ্বাবে দায়-দোষ-অপৰাধ নিজ গুণে মৰিবণ কৰি ভগাবাজ্য বাটি শাস্তি স্থাপন কৰাহে বিধেয়।'

তাক শুনি সৰ্গদেৱ কিছো স্মৃথিব হল—লোকজনক শাস্তি বিহিবলৈকো এবিলে, মনতে কিন্তু খেদ অমুতাপত দহি-পুৰি মৰিবলৈ ধৰিলে। পুলিন পুখাওৰ হাড়ো নৰল, তেওঁৰ ৰাজ্যত বঙাল ৰজা হলহি, ৰাজ্য বন্ধকত বল, নামজানি দেশ অলেখ প্ৰজাও বঙাললৈ গল, এইবোৰ কথা ভাবিগুণি সৰ্গদেৱে মৰ্মাস্তিক হুখ পালে। পুনৰ্বাৰ বঙাল আহিলে ভেটাবলৈ বেহাৰৰ ৰাজ্যৰেও প্ৰীতিগাট কৰিল, জয়স্তাবেও প্ৰীতি কৰিলে। এনে সময়তে পাটচাৰ চিৰপাতলৈ বঙাল কটকী অহা শুনি সৰ্গদেৱে বোলে, 'আতকৈ মৰণোস ভাল।'

সেইবেলা সৰ্গদেৱে নগৰ চাবলৈ হেঁপাহ কৰাত গণকে বাধা কৰিলে, বোলে, 'সৰ্গদেৱেৰ দিন মন্দ, ভাল দিন নহালৈকে এৰা নগৰ চাবলৈ শুভ নহয়।' সৰ্গদেৱৰ পাছে কাৰা কথা লুশুনি গডগাওঁ চাবলৈ আহিল, লগতে মোকো আনিলে। বহুদিন ধৰি বঙালে দখল কৰি আছোঁতে গডগাঁৱৰ ভিতৰখন শ্মশানসদৃশ হৈছিল, আত বুঢ়াগোহায়ে বুজিলে যে চহৰ দেখিলে সৰ্গদেৱৰ বুকুত শোকে খুন্দামাৰি ধৰিব—কলিজাই নসহিব। সেই গতিকে চেংধৰাক লগত লৈ বৰচুৱাৰতে সৰ্গদেৱক ভেটিলে, বোলে, 'দেৱ সোমাব নেলাগ, দেওধাক্তি বাইলুও অমঙ্গলৰ চিন দেখি আছে।' অগত্যা উপাযাস্তৰ হৈ সৰ্গদেৱে বোলে, 'বৰচুৱাৰকে মেলি দিয়ক, তাৰেপৰাই ভিতৰখন চাওঁ। সোমাব নেপায় যদি বাক নোসোমাওঁ।'

মোক টিপতে কাষলৈ মাতি নি বোলে, 'কালনেমী, ইহতে মোক ভগনীয়া ৰজাও বুলিলে এতিয়া নগৰতো সোমাবলৈ নিদিয়। মোৰো জলসাৰৰ বিকাৰে উক দিছে, আগৰ কথা-বতৰা তই জানই। হেংদান চোমদেও আৰু

‘কালহীৰা ক’ত আছে তাকে মোৰ অবিহনে তইহে জান । মই চকু মুদিলে
যাহাতে যুগাজনৰ হাতত পাব তাকে চাৰি ।

কালহীৰা এটা বজাশছৰক আৰু এটা বুঢ়াগোহাটক মোৰহৈ দিবি—মোৰ
কাৰণেও ৰাজ্যৰ কাৰণেও বহুতো কৰিলে , মই একো দিব খবও
নোহাবিলো—মনৰ আশা মনতে যাম এতিয়া ।’

সৰ্গদেৱে আৰু কিবা কব খুজিছিল, দুধাৰি চকুলা বৈ আহি বগু কদ্ধ হল ।
এনেপৰতে বাৰটা হাতী লগাই বৰছৱাৰ খুলিলত নগৰৰ ভিতৰখন দেখি
সৰ্গদেৱৰ বুকুত শোক খুন্দিয়াখুন্দি কৰিবলৈ ধৰিলে , ‘মোৰ এটোহন সোণাপুৰ
নগৰখন এৰি অতদিনে ক’ত আছিলো এ—’ বুলি ছব্জকুকৈ বান্দি মূৰ্ছা গৈ
মাটিত বাগৰি পৰিল ।

বকতালৈ উভটি গৈ সৰ্গদেৱ সম্পূৰ্ণ শযাগত হলত এদিন মোক কাষলৈ
মাতি নি বোলে, ‘মই হেৰালো বুলিয়াই ধৰ । এতিয়া নবীন বা কাৰ কথা
ভাবিছে ?’ মই বোলো, ‘ডাঙৰীয়াসবে কাৰ কথা ভাবিছে নেজানো , মোৰ
মনেৰে চাৰিডীয়া ফৈদৰ বজা চাৰি কোঁৱৰেই উত্তম যোত্ৰ । বাল বীৰোও
উত্তম ।’ সৰ্গদেৱে বোলে, ‘গডগঞা বজাশছৰে কুঁৱৰীয়া লাঙিচঙৰ কথাহ কয় ।’
মই বোলো, ‘সি স্বৰ্গৰজাৰ বংশ নহয় । ডাঙৰীয়া বিষয়াযো মূৰ দোঁৱাবলৈ
টান পাব, ফলত ৰাজ্যতো একাগাট নৰব । সিবাৰ মন্থিৰৰ নিমিত্তেহে
বঙালে এতেমান আঁসৈ পালে । ৰাজ্যত একমুঠ ৰাখিবলৈ হাল খুনলুং-
খুনলাইৰ তেজহে পাটত উঠিব লাগ, সৰ্গদেউ , লগত অহা তোলনীয়া
কলীয়া কোঁৱৰ বজা হাল সিংহাসন চোমদেও হেংদানৰ মহত্ব যাব—ৰাজ্য
ভাগিভিগি থানৱান হব ।’ সৰ্গদেৱে বোলে, ‘হয়, আগ যি কৰিলো কৰিলো,
এতিয়া মৰন্ত কালত বিহপুলি কই ৰাজ্যৰ ঠেঙৰ দোল গলত লগাই নেযাওঁ ।’
ডাঙৰীয়াসকল, ফুকন, বৰুৱা সবাকৈ মাতি আনি বোল, ‘মই আপোনাৰ
মঙহ আপুনি খালে । এতিয়া সবাৰে একমত হৈ ভগাৰাজখন যাহাত বঙ্গ
পাব তাক চাই এজনাক পাটত বহুৱাওঁক ।’

গডগঞা বজাশছৰে কুঁৱৰীয়া বোলে, ‘লাঙিচঙক সৰ্গদেৱে পো বুলি লৈছে,
সিয়েই উঠক ।’ সৰ্গদেৱে বোলে, ‘কুঁৱৰী, সিকথা কেনেকৰি হব ? কলীয়া
কোঁৱৰক মই বেথাকৈ তুলি লালো হয়, পিছে ৰাজ্যৰ পাটত বহুৱাই মই বজা

বুলিলেই সি বজা হবনে ? আনো ডা-ডাঙবীয়া ফুকনবোৰেও বাজ্যয়ো বুলিব লাগিব, তেহে হব ।’ তাতে সবাৰে বোলে, ‘সৰ্গদেৱেই বাচিথে যাওঁক ।’ সৰ্গদেৱে খানিক মৌন হৈ থাকি তিনিবাৰ ছমুনিয়াহ কাটি বোলে, ‘শুনো বোলে, চাৰিঙীয়া হেংদানধৰা, চকৰা ইহতেই বিছো আপোন । তাৰে বৰটো বজা কোঁৱৰকে আনি খাপি লৈ দেশখন বন্দা কৰিবা । তাক ভোমালোক সকলোৱে যুক্তি হৈ একমতিয়ে প্ৰবৰ্ত্তি আগত লৈ প্ৰতিপাল কৰিবা ; আৰু বঙাল শত্ৰুৰ বুকুৰ শাল উদ্ধাৰ কৰিব,পাৰিলে ভাল হয় ।’ ছুধাৰি লোতক বলে, মুখত আৰু মাত নোলাল । অশুখে বাটিল । তাৰ পাছদিনা দক্ষিণপটীয়া বনমালী গোসায়ে মূৰত ধৰি নাম শুনাই থাকোতেই দেৱৰ জীৱন বস্তি হুমাল ।

জয়ধ্বজ সিংহ সৰ্গদেউ স্বৰ্গগামী হোৱাৰ পিছত তিনিদিনলৈ ৰাজ্য তল-ওপৰ হল । তেতিয়া বঙাল যোৱাৰ বছেৰোকই নৌ হয় । ফুকনৰা চুকুলি কৰা গোহাইবোৰৰ পো-নাতি বিনৈগুটিহাত বজা হবলৈ মূৰ ডাঙি যোঁত কৰিলে । পাছে বজাই ভাল পায় যাক, দোলা যোঁবা নেলাগে তাক , পূৰ্বাপৰ বজাৰ ইচ্ছামতে ডা-ডাঙবীয়াসবে যুক্তি কৰি ৰাজ্য বঙালত বন্ধকী থাকোতেই মাহুহ পঠিয়াই চাৰিং বজা বৰজনাৰ মূৰত তুলি বকতালৈ অনালে আৰু তাতে বজাপতি সাতসেৱা কৰিলে । এমাহৰ মূৰত ন-জনা সৰ্গদেউ বকতাৰ পৰা লেচাঙালৈ গল । বজাশহুৰে কুঁৱৰীয়ে মনমাৰি থাকিল ।

সেইবেলা লেচাঙত থাকোতেই পুহত বৰজনা ৰাজ্য ভগনীয়া ৰাজ্য ছায়াৰে কুঁৱৰীক ন-জনা সৰ্গদেৱে কুঁৱৰী তুলিব খুজিলত বিমুখ কৰিলে, বোলে, ‘যি কোৱাই ধনু দেখি ডৰাই সি কোৱাই মুখ চাই ৰটে ।’ তাতে বিষম পাই সৰ্গদেৱে বোলে, ‘ৰাজ্য অভিষেক হব লাগিছিল, নহলে ৰাজকাৰ্য কেনেকৈ চলে ? কথাইবা বজাওঁ কেনেকৰি ?’ পাছে ছুই কুঁৱৰীকো ল’ৰাটিকো কটাই ভগনীয়া বজাৰ তামূল কুঁৱৰীকে বৰকুঁৱৰী পাতিলে । বুঢ়াগোহায়েহে ৰাজ্য অভিষেকৰ কথা মুশুনা ভাও ধৰিলে । আতপৰে সৰ্গদেৱে দেওখাই গণক মাতি দিনবাৰ চোৱাই আকৌ এদিন বুঢ়াগোহাইক বোলে, ‘মাঘতে উত্তম দিন পাইছে ।’ এইবাবো বুঢ়াগোহায়ে আওকনীয়া ভাওধৰি আঁতৰি গল ।

বৰপাত্ৰয়ো হোঁ-হাঁ একো ছুবুলিলে ।

পুহৰ শেহত সৰ্গদেৱে ডা-ডাঙৰীয়াসবক পুনৰ ডকাই বুলিলে বোলে, 'মই নামতহে বজাটো হৈ আছো—লোক দেখুৱাবলৈ । আপোনাৰে কি ভাবিছে নেজানো, কিন্তু ৰাজ্য অভিষেক কৰে যদি কৰক নহলে মই ৰাজপাট এৰোঁহে ।' বুঢ়াগোঁহায়ে কওঁ নকওঁ কৈ বোলে, 'বঙাল অখন গৈছেহে, ৰাজ্য থান্ধিত নৌলাগোতেই ৰাজ্য অভিষেক হব কিৰূপে ? আৰু দৈৱজ্ঞই উত্তম দিন গণিছে বহাগতহে, তেতিয়াই ৰাজ্যও ষ্ঠিত লাগিব, যা-যোগাৰো হবগৈ ।'

মাঘে-ফাগুণে দুমাহ এনেকৈয়ে গল । ৰাজ্য অভিষেকৰ নামগোন্ধ নাই । সৰ্গদেৱো মহা অসন্তোষ হৈ আছিল । তেনে পৰতে এদিন বুঢ়াগোঁহায়ে মোক মতাই নি বোলে, 'কালনেমী, মহা আপদত পৰিলা । জয়ধ্বজ সৰ্গদেৱৰ লগত গডগঞা বজাবাহৰ এবাৰ পৰা মৰমত কাললৈকে থকা লোকৰ ভিতৰত আছিল ৰজাশত্ৰুৰ আৰু তই । তালৈকে ৰজাশত্ৰুৰ গোপী উছন গল । তইহে আছগৈ !' কথা-বতৰাৰ মোৰ ধৰিব নোৱাৰি সংক্ষিপ্ত বোলে, 'হয় ।' বোলে, 'ৰাজ-অভিষেকলৈ সৰ্গদেৱৰ চোমাদও হে'দান আৰু আঙঠি লাগিব । গডগাওঁ এৰি যাওঁতে সেইবোৰ কৰবাত খলে নে লগাত নিলে নে বঙালৰ হাততে পৰিল তাকো নেজানো । আজি তিনিমাহ বিচাৰি চলাও কৰিছা, আলক লোকজন লগাইছো, পিছে পোৱাহ নাই । আগৰজনাৰা কৰ্ণকদ্ধ হৈ আছিল, সুধিবও নোৱাৰিলা, কবও নোৱাৰিল হয় । পিছে নামৰূপত থাকোতে এবাৰ অস্থি বেছি হ'লত কৈছিল বোল পুলিন-পুথাওৰ বস্ত্ৰবাৰ তেওঁসবৰ থানিতে ৰাখিছো—ভাল হাতত আছে । ভ্ৰমেই বকিছিল নে কি তাকো ধৰিব নোৱাৰি । তালৈকেহে তোম মাতিলা—তই কিবা সাম্ৰাজ্য পাৱনেকি ?' মই বোলা, 'নেপাওঁ । পিছ আজ্ঞা হলে বিচাৰি চাব পাৰো ।' বোলে, 'তেনেহলে যা— বহাগতে ৰাজ্য অভিষেক নহলে ৰাজ্য ৰজা নৰয়—তাৰ পাছত আৰু দিনবাৰো নাই ।' মই সেইদিনাই ৰাতিলৈ গডগাঁৱলৈ ৰাওনা হলো ।

আকৌ চ'তমাহ—আকৌ মোৰ কালপুৰুষ মূৰৰ ওপৰত জ্বলিছে । মুকলি খবাং বতৰ । নিচিন্তমনে ৰাতিটো গৈ পুৱা গডগাওঁ পালোঁগৈ । এৰা নগৰৰ বৰহুৱৰি বন্ধ আছিল, দিনটো বাজতে কটালো । সন্ধিয়া ভাগিলত শুকান

খাইয়েদি গড় বগাই পাব হৈ ভিতৰ সোমালো । এক্কাৰ বাতি, ক'তো জনপ্ৰাণী এটিও নাই, বঙালে লোৱাৰ দিন ধৰি আমাৰ আহাহাৰ পৰুৱা পিপৰা এটিও তালৈ সোমোৱা নাই—গোটেই নগৰখন কেউফালে এবুকু ওখ হাবি-জঙ্গলেৰে ভৰি পৰিছে । পিছে হাউলীৰ কাষলৈ গৈ ভগনীযাজনা সৰ্গদেৱৰ খোজতে খোজ মিলাই ঠাইডোখৰো বিচাৰি উলিয়ালো । হাবি আঁতৰাই গাতটো খান্দিবলৈ বুলি চাবটো মাৰোতেই দেখোন খটংকৈ উঠিল—ঠটা মাটি ভিতৰ কোঁপোলা, চিপ্ৰাংখন পোনই এহাত সোমাই গল । চিপ্ৰাঙৰ ফুটাইদি হাত সুমাই দি কিবা টান বস্তু এটা যেন পাই টানি উলিয়ালো । বস্তুটো কি প্ৰথমতে এক্কাৰত দেখা নাছিলো—যেতিয়া দেখিলো মুখৰ মাত হৰিল, গাৰ নোম ডালি ডালি হল, চকুৰ আগত এহেজাৰ ভোটাভৰা তিব্বিৰাই উঠিল, কঁপনিত দাঁত দাঁত লাগি বৰ্কৰণি উঠিল । বিশ্বাস কৰিবা বাছাহত, সেই পেৰেতপুৰীত অন্ধকাৰ বাতি নদায় গাঁতত হাত সুমাই টানি উলিয়ালে এটা মৰামানুহৰ জঁকা—দাঁত নিকতাই সিঞাৰি থকা লাও খোলাটো যেন জীৱন্ত, লিকুলিকীয়া আঙুলিবোৰ বতাহত লৰি ঠক্ঠক্ঠকৈ বাজিছিল । লাগ লাগ কেউফাল যেন সৰ্গদেউ সকলৰ পেৰেতবোৰে কিবিলী পাৰি উঠিল—হেজাৰ লাখ আচন আত্মাই হিঁ—হিঁ—কৈ হাঁহিবলৈ ধৰিলে । অট্টবোলেৰ আকাশ-বতাহ ভৰিল, নিযতি, স্তম্ভ, যমডাকিনীবোৰে সুস্থৰিয়াবলৈ ধৰিলে আৰু মই বেঙেমূতা গৰুৰ দৰে ঠক্ঠক্ঠকৈ কঁপি কঁপি মূৰটো তুই হাতে চেপা মাৰি ধৰি মাটিতে বহি পৰিলো সোণাইহত, এই নদাইৰ জীৱনত এনে দুৰ্ঘটনা কোনো কাহানিও ঘটা নাই ।

খস্কুক পাছত গিয়ান ঘূৰিল—গালৈকা কিছু থৰ আছিল । বতোমান পৰ চোমদেও নাকুৰিদেও সকলৰ নাম লৈ থাকিলো । মনতে বোলো, এইবাৰহে এইবাৰ নদাই, আচল মহলাত এইবাৰহে পৰিছ । কথা হল ছুবছৰৰ আগৰ—জোখতে কেনেকৈ কিবা ভুল হল নেকি বুলি চাঙৰ উদ্ভব-পূব কোণাটোৰ পৰা আকৌ জোখমাখ লালো । পূবৰ পিনে তুকুৰি খোজ, দৰ্শিণ-পূবৰ কোণাৰ পৰা আটেকুৰি খোজ, ঠিকেই আছে । সেইডোখৰেই ঠাই হয়—একেবাৰে খুটি মাৰি খাটাংকৈ কৈ দিব পাৰি । গাঁতটোৰ চিনো আছে, তাতেহে মাটি কোমল, বাকীবোৰ ঠাইত শিলহেন টান । ঠিক ছুবছৰ আগতে পোতা ধন,

তাৰ পাছতো কত ধুমুহা গল। বঙাল আহি এইডোখৰ ঠাইতে থাকিলহি এবছৰ, বঙালৰ হাততো পৰিব পাৰে। নতু কোনোবাই আমাৰ ওপৰত চকু বাখিছিল—পাছত সুবিধা বৃদ্ধি খান্দি নিলে। নহলে যথৰ বাঁহ হল, নহলে ধনগুলৈ হল। সেই ঘিট্‌ঘিটীয়া এক্কাৰত ভূত-পেবেত দেও-ডাকিনীৰ মাজত সুখৰ আগত মৰা মানুহৰ জঁকা এটা লৈ এৰা নগৰৰ সোঁ মাজতে বিবুধি হৈ বহি থাকিলো বাছাহত, দেও-দেৱতাৰ নাম যিমান মনত পৰিল সকলোকে কৰাৰোৰে প্ৰাৰ্থনা কৰিলা, 'কিবা এটা উপায় কৰাহক ঐ দেওসকল।' অস্ত্ৰত শোকে খুন্দামাৰি ধৰিছিল, বলিজাত এহজ্জাৰ ঢেকীয়ে ধান বনাদি বানিছিল, ভায়-দুখে মৰ্মাহত হৈছিলো, কত দায়িত্ব, কত ভৰসা অথল গল, মই একোকে কৰিব নোৱাৰিলো। এনেকৈ চিন্তা কৰি থাকোতেই তাতে টোপনিয়েই গলোনে মুচুৰ্কেই গলো কব নোৱাৰো।

সাৰ পাই দেখো বাতি পুৱাবৰ হৈছে। ওৰে বাতি ঢেৰ অলীয়া-বলীয়া সপোন দেখিলো, কতনা দেও-সৰ্গদেও আহিল গল, ভূত পিশাচে ভয় খুৱালে, পেৰেত-পেৰেতনীয়ে লীলা খেলা কৰি নাচিবাগি গল। এবাৰনে ছুবাৰ জয়ধ্বজ সিংহ সৰ্গদৰকো দেখিলা—একেথৰে মোলোক চাই আহে—তুৰ্বল অসহায় দৃষ্টি, জেউতি ভৰা মুখ। ভাবিলই গা-জিৰাৰ খাই যোৱা অলেখ ভয়ঙ্কৰ সপোন, এতিয়া দিঠকত সপোনাবাৰ মনত নপৰিলেও ভয়ৰ ভাবাটাতে কলিজা ধবফৰাই আছে, গাৰ শিৰে শিৰে কেঁপনি, হাত-ভৰি অলৰ অচৰ, শিলয়েন গধুৰ। পিছে কাৰ্যৰ কথা মনত পৰিলত বোপাইহত, হাত-ভৰিৰ কেঁপনি মাৰ গল, জৰুৰী কাম আৰু বুঢ়াৰ্গোহাটৰ কথা মনত পেলাই ভাগিযোৱা মনটো জোৰা লগাই একেঠাই কৰিলো, বুকুত সাহ বান্ধিলো। অসহায়ৰ চোমদও সহায়। হোলোঙৰ উত্তৰ চালত কোৱাই বাহ কৰিছিল তাতে কা—কা কৰিলে। দৈত্যাহন বকুলজোপাতে পৰি কুলি-কেতেকী ফেচুৱেও মাতিলে—হোলোঙৰ গাতে লাগি গজা ফুটকা গছৰ বেঙুনীয়া ফুলবোৰো মলয়া বতাহত ছলি থাকিল। সেইবোৰ সকলো কিবা বৰবিহ যেনহে লাগিল দেই, দেহা অৱশ, মনত ছুখ। পুনৰ তাতে বহি চিন্তা কৰিবলৈ ধৰিলো।

জঁকাটোক বোলো, 'তই কোন? তোৰ পৰিচয় কি? বঙাল নে

অসমীয়া ? মৰিলি কেনেকৈ ? পুতিলেহি কোনে ইয়াত ?' সি মাতবোল
নকৰি একেধৰে পৰি থাকিল বাকীবোৰ যহন তহন, দাঁত ছুপাৰি দেখিলে
কিন্তু মঁচাই বুকু কঁপি যায় দেই। দাঁত কেইটা নিকটাই যেন সি মোক
মস্তবাহে কৰিছিল। অৰ্থাৎ মই মানুহ হৈ আছো, সি মৰি দেৱতা হল—তাক
মই ধৰিব নোৱাৰো। পচি মাটি হোৱা ছুই-এচকলা মঙহ তেতিয়াও
হাডবোৰত ঠায়ে ঠায়ে লাগি আছিল। দেখি বুজিলো সেইটো কমেও
বাছবেক আগতে মৰা কোনো মানুহৰ জঁকা হ'ব, ছমাহ নমাহলৈকে মঙহ
গেলে-পাচ কিন্তু মাটি নহয়। গাঁতটো ফোঁপোলা হোৱাৰ কথাটোও
এতিয়াহে বুজিলো। তাৰ মান বঙাল সোমোৱাৰ আগেপাছে এইটোক
হয় কোনোবা আহোমে পুতিল নহয় কোনোবা বঙালে পুতিলে। কিন্তু
ঠাইডাখৰ একে হল বেলে ? চৌদিক এস্তাৰ মুকলি ঠাই, বাচি বাচি
এইডোখৰ বিচাৰি পাল কোনকৈ ? মনতে বোলো সৰ্গদেৱৰ বস্তু যদি
বঙালৰ হাতত পৰিল তাক উদ্ধাৰ কৰিবৰ উপায় নাই, কিন্তু যদি ইয়াতে
বৰবাত আছে বিচাৰি চোৱাত কি দোষ ? আমাৰ কোনোবাই নিছে যদি
বিচাৰ-খোচাৰ কৰিল ওলাব, চোমদেও হেংদান ময়্যাপী বস্তু, কোনো আহোমে
লাম লাকটু কৰি লগত লৈ ফুৰিবৰ সাহস নকৰে—সেইবোৰে যাকে তাকে
মুসুজো। বাৰবাৰ হাতত পৰিলেও ইয়াতে বৰবাত লুকাই থৈ যাব।
নহলেনো অতসোপা বস্তু থিতাতে ক'ত হবলুকী মায়া হল।

ফুটুকানিৰ মাজে মাজে গৈ হোলোং পালোগৈ—কাঠৰ খটখটি বগাই
চাঙলৈ উঠিল। পুৰণা সৰ্গদেৱৰ কুঠৰীত সোমাই পাটনাদৰ সাঁফৰ খুলি
চালো, ভিতৰত একো নাই—উদং। সেইবোৰত যি আছিল, নিশ্চয় বঙালে
নিলে। নাগিনীগাঁততো জুমি চলো—ওপৰত সাঁফৰ নাই। অতদিনে
আহাৰ-পাতি দি যতন প্ৰতিপাল নকৰাতোও তলত সাপবোৰ আছে হবপায়—
ফোঁচফোঁচনি শুনিলা। তাৰ পাছত একাৰে-মুধাবে উমানতে কিটিপ লগাই
শিলৰ ছুৱাৰখন মেলি চোৰকুঠৰীত সোমালোগৈ। তাত পাটনাদ কেইটাৰ
ঢাকনী মেলা—বাৰৰ শিলচটা কোনোপধ্যে গুচাই সুকঙাটোত হাত দি
চালো—পিচল কেঁচা শিলত হাত পৰি গাৰ নোম শিয়ৰি উঠিল—গাটো
কেনেবা কেনেবা লাগিল, কিবা সাপ-মুপেই সোমাই আছেনেকি ঠিক

নাই—টিঙিৰি এডোখৰকে জ্বলাই কি আছে চাওঁ বুলি 'হাতটো উলিয়াই আনিলো আৰু পাপুৰীটো সোলকাই মাটিতে থলো—বোলো, সেইটোকে জ্বলাম। চোৰকুঠৰীৰ সেই ঘিটুঘিটায়া এক্কাৰত দিনছপবতে নিজকে কিবা দেওহৃত যেনহে লাগে—সেই পুৰতি বাতিখন মোৰ কেনে লাগিছিল নিজেই বুজিবাহক বোপাইহত, তাক বৰ্ণাব নোৱাৰি। পিছে টিঙিৰি উলিয়াবলৈ বুলি চাপকানৰ মোনাত হাত ভৰাই সমুখলৈ চকু পৰি মোৰ ঠিঠি মুচুৰ্চ্ যোৱাৰ উপক্ৰম হল ঐ বাছাহত, মোৰ সমুখত দেখান জয়ধ্বজসিংহ সৰ্গদেউ সোঁশৰীৰেৰে ঠিয় হৈ আছে—দিব্যকাস্তি ৰূপ, জ্যোতিৰ্ময় মূৰ্ত্তি, চকুত টাট মাৰি ধৰে। সমুখত ঠিয় হৈ মোৰফালে একেথৰে চাই আছিল—হেংদানৰ ধাৰ হেন দৃষ্টি, শৰীৰ ভেদি যায়। মুখত মিচিকীয়া হাঁহি। সপোন নে দিঠক একো বুজিব নোৱাৰি চকুহুটা মোহাৰি আকৌ চালো—সৰ্গদেৱেই হয়। তোনতে মনত পৰিল এই মূৰ্ত্তি সপোনতো কেইবাবাৰো দেখিছিলো হয়। ভৌতিক কাণ্ড কেতিয়াবা ঘটে বুলি লোকৰ মুখে শুনিছাত বোপাইহত, মোৰ জীৱনটো ছুকুৰি বছৰ কেতিয়াও এনে কথা দেখা নাছিলো। নিজৰ চকুৰ ওপৰতে বিশ্বাস হেৰাল। যেতিয়া ছুবাবো পৰখ কৰি বুজিলো যে মোৰ গিয়ান ছোৱাৰা নাই, আৰু সৰ্গদেৱেই হওঁক বা সৰ্গদেৱৰ ভাতই হওঁক কিবা এটা অশৰীৰি বস্তু মোৰ সমুখত ঠিয় হৈ ঠাৰে-চিঞাৰে মোক মাতি থকাটো সঁচা, তেতিয়া মনলৈ বল আছিল। তেনে সময়ত ভয়ভীত কৰবালৈ যায়, বুকুলৈ হৃদম সাহ আহে। হাতজাৰ কৰি বোলো, 'সৰ্গদেৱে সকলো জানেই—কিবা এটি উপায় দিবক।' মূৰ্ত্তিটোৱে একো নেমাতিল, মাথোঁ আগৰদৰেই মিচিকীয়াই হাঁহি ঠিয় হৈ থাকিল।

ময়ো সহজে এৰা ভকত নহয়, বোলো, 'সৰ্গদেৱৰ বিশ্বাসৰ হকে জীৱন উচগিলো, এতিয়া দেৱে মোকহে ঠগিলে। চোমদেও হেংদান আঙঠি ব'ত লুকাই থৈছে উলিয়াই দিবক -নহলে বন্দী আৰু বকতালৈ উভটি নেযাওঁ, ইয়াতে দেহা থম। আৰু সৰ্গদেৱে দেখুৱাই নিদিলে যে সি বস্তু বন্দীয়ে বিচাৰি উলিয়াব পাৰিম সি আশা বৃথা। মই দেৱৰ বিশ্বাস সম্পূৰ্ণে ৰাখিছো—আজিকোপতি কাকো সেইবোৰৰ কথা কোৱা নাই, জানো বোলাও নাই। এনেয়ে বিচাৰোঁগৈ বুলিহে আছিছো। পিছে আচল কথা দেৱেও জানে

ময়ো জানো ।’

সৰ্গদেৱৰ মূৰ্ত্তিটো কঁপি উঠিল—তাৰ পাছত চোৰঘৰৰ শিলৰ ছুৰাৰখনৰ ফালে গৈ ছুৰাৰ মুখতে খানিক বৈ মোলৈ ঘূৰি চালে । ময়ো পাছে পাছে গলো—মনত আশা, বুকুত ভয় । দেৱৰ মূৰ্ত্তিটো ঠাইতে নাগিনীগাঁতৰ ফালে ঘূৰিল আৰু গাঁতৰ ওপৰৰ বেটটোৰ গাতে লাগি ঠিয় হল, লগে লগে সৰ্গদেৱৰ সেই দিব্যকাস্তি শৰীৰত পুনৰ দেখা পালো—শিৱত বিৰিটী, কঁকালত ৰাজকুলৰ বাখৰপতোৱা হেংদান, গলত চোমদেও, হাতত কালহীৰাৰ আঙঠি—যেন শিঙৰিঘৰত অভিষেক হৈ সৰ্গদেৱ এইমাত্ৰ নামি আহিছে, চকু জলক্ তবক্ লাগিছিল বোপাইহত, এই ঘোলা পৰা চকুহাল দীপিতিত চাঁট মাৰি ধৰিছিল—এনে সময়তে দেখোন আৰু এন্ধাৰ হল, সৰ্গদেৱ নাই, নাগিনীগাঁতত নাগ-নাগিনীৰ ফোঁচফোঁচনি শুনিলো—জুমি চাই দেখিলা অন্ধকাৰৰ অঠাই সাগৰ ।

বাজলৈ গৈ দেখিলা পূবেৰুণ দিছ—পূব আকাশ তেজহেন ৰঙা । শুকান বাঁহৰ জোৰবন্তি এটাৰ সাজি তাকে জ্বলাই আৰু নাগিনীগাঁত পালোগৈ । বৰহোলোঙৰ মাজ মজিয়াতে এই গাঁতটো পাঁচহাতমান দ হব, পাৰেকইটা ঠিয়, কেউফাল ছুহাত ওখ এটা মেৰ—সাপবোৰ বগাই যাত ওপৰলৈ উঠিব নোৱাৰে । নাগিনীগাঁতৰ পৰা তলে তলে স্কুঙা কাটি দিখোত উলিওৱা আছে—সেই স্কুঙাইদি সাপবোৰ অহাঘোৱা কৰে । দিখোত পানী বাটিলে স্কুঙাটো বন্ধ কৰি দিয়ে । কোন সময়ত নাগিনীগাঁতত কিমান সাপ থাক কব নোৱাৰি । তাতে পেলাই বুঢ়াবজাই ষড়যন্ত্ৰ চক্ৰাস্ককাৰী, কুবৌশলী দেশদ্রোহীক সবাবো অজ্ঞাতে শাস্তি দিছিল, শই শই ফেটী-গোমেৰে ভৰা সেই নাগিনীগাঁত সাক্ষাত যমৰ ছুৰাৰ । নিয়মমতে গাখীৰ খুৱাই সাপবোৰ পোহ, সিহতো তাতে থাকে, মাজে সময়ে স্কুঙাইদি ওলাই গৈ দিখোত ফুৰিচাকি আকৌ সোমাই থাকেহি । বহুতো সাপ একেলগে থাকে যদিও কেঁৱে কাকো হিংসা নকৰে—এইবোৰ বোল দেওলগা সাপ, ৰজাঘৰৰ আৰু ৰজাঘৰীয়া লগুৱালিকচোৱা কাহিনিও অপকাৰ নকৰে । মাজে সময়ে কুঁৱাত একোটা নেউল এৰিদি সিহতৰ খংতোলাই থাকে নহলে বোলে সাপবো হিংসুক স্বভাৱ লোপ পায় । বেজবক্ৰাৰ অ’ষধৰ বাবে লগা বিহ আৰু ফেটী

সাপৰ লাওখোলাও ইয়াৰ পৰাই নিয়ে , সিহতো বোলে সৰ্গদেৱৰ আজ্ঞাতহে চলে । সাধাৰণতে গাঁতটোৰ মুখত এখন সাঁফৰ দিয়া থাকে । কোনো কোনো সময়ত তাত সাপ নেথাকেও ; তথাপি বৰহোলোঙৰ নাগিনীগাঁত বুলিলে সবাও ৰাজ্যৰ প্ৰজাই ডঁৰায়, মনতে আতঙ্ক হয়—এনেহেন ময়্যাপী নাম ।

সাঁফৰ নোহোৱা নাগিনীগাঁতৰ ওপৰত জোৰটাৰ ধৰি দেখিলো তলিত সাপে হিচ্‌হিচাই আছে , মুৰাপাতি পকাই আছে বৰ বৰ গোম, মাটিফেঁটী, চকৰিফেঁটী, আৰু ঢেৰ সাপ । জোৰৰ পোহৰ দেখিও সিহঁত তেনেকৈয়া থাকিল, ফেঁটো মুতুলিলে, ওপৰলৈ মূৰ তুলি নেচালেও । তাৰ পাছত দেখোন এটি-তুটিকৈ সাপাবাৰ সুকঙাটোৱেদি সোমাই গল—খাস্তক পাছতে কুঁৱাটোৰ তলি উদং হল—এটিও সাপ বাকী নেথাকিল । জোৰৰ পোহৰতে কুঁৱাৰ তলিত দেখিলো মুগাৰ থান কাপাবাৰ বন্ধা এটি টপলি । কিবা এটা ডাঙৰ ঘটনা ঘটিব লগা হ'ল মানুহৰ মনাটোৱৰ আগতে জানে বাছাত, মোৰো মনে চেবালে বোলে সেই টপলিতে মই বিচাৰি ফুৰা হেৰোৱা সম্পদ আছে ।

পাঁহৰ হাকুটি এডাল কৰি টপলিটা তুলি আনিলো । হয় । চোমদেও, হেংদান, আঙঠি, অয-অলন্ধাৰ সকলো সম্পূৰ্ণ । মান মনে হেৰোৱাজন সৰ্গদেৱক সেৱা জনাই গডগাওঁ এৰিলা, বোপাইহত, পিছে আজিকাপতি ঘটনাটোৰ আগশুৰি একো বুজ নেপালো । সিকাৰ্য কোনে কৰিলে, কাৰ জঁকা ওলাল, বস্ত্ৰবোৰ কোনে নাগিনীগাঁতত পেলালেগৈ একোকে নেকানিলা , মোৰ সৰ্গদেৱেই মোক আভুৱা ভাবিলেনে কোনাবা অইনই কিবা কৰিবলৈ গৈ অইন কিবা কৰি পেলালে তাকে বুজি নেপালো—মাথোন এতিয়াও কথাটো মনত পৰিলেই গা জিকাৰ খাই উঠে—নোমবোৰ ডালি ডালি হয় ।

পাছ ৰাজ্য অভিষেকৰ পাছত ৰাজ্য খিতাপি হ'লত বহাগতে সৰ্গদেৱ গডগাৱলৈ আহিল । ৰজাশত্ৰুৰ ফৈদ নেথাকোতে দোলাকাষৰীয়া বকৱাও নাওবৈচা ফুকন হল ।

সেইবলা লেচাঙৰ বাহৰত থাকোৱাতই বঙালৰ কটকীয়ে পাটচাৰ বকচিচ্, সিয়া চোলাৰ, খেলাত, চিৰপাও, বটাবাহন দিলেহি, বোলে, 'সৰ্গদেৱৰ চ'ৰাত পিন্ধিব লাগে।' কটকীয়ে সৰ্গদেৱক সেৱাও নকৰিলে, তস্মিন্হ কৰিলে। বটা লঙাত ঠিঘ হব লাগে বোলাত সৰ্গদেৱৰ বটা আগত ৰাখিব নিদি পাছতহে থবলৈ দিলে। কটকী গলত সৰ্গদেৱ চ'ৰাতে গজ্জি উঠিল—বোলে, 'এটা সিয়া চোলাৰ সলনি বঙালৰ অধীন হবলগা হল, মোৰ পুলিন পুথায় লোকৰ তলপ হৈ যোৱা নাই—আতকৈ মৰণেসে উচিত।' এই অসন্তোষতে সৰ্গদেৱে, গুৱাহাটীৰ থানাৰ ৰচিত খাঁই বিচৰা মাত কন্যাও নিদিলে, পেচকচৰ বাকী ধন হাতীও নিদিলে। বুঢ়াগোহাটীৰ বুধিমতে নাও-নাওৰা সৈন্যসামন্ত তিয়াৰ কৰিত থাকিল। বগুৰা-পাইক, ঘোঁৰা-হাতী, খাজিখোৱা-নাওবৈচা সকলো নিজ আগত থাকি শিকাই-বুজাই আখৰা ললে। কাঁড়ী বাকুৱতীৰ নিয়ম হল। দুই বছৰ কাল এনেকৈ ৰক্ষি থাকোৱাত পাছৰজনা নবাব গুৱাহাটীলৈ আহি পেচকচৰ বাকী ধন খুজিল, তাকো নিদিলে, কটকী ভালকৈ নৃতুলিলে। বঙাল অসন্তোষ হল।

সেইবাৰ শইচ পথাৰ নদন বদন হল, যুঁজ-বাগৰো নাই, ৰাইজে শাস্তিৰে মনপুতি খেতিপথাৰ কৰিলে। মাঘৰ বিহুৰ কেইদিনমান পাছতে সৰ্গদেৱ মতাই নি বোলে, 'কালানমী, বৰলুইতৰ তাল সোঁত। ডা-ডাঙৰীয়া অনেকে পাতিছো, সিবোৰ চিল্‌চিলীয়া ওপৰ সোঁত। তই হোলাঙৰ পুৰণা লোক, আগৰ কেইজনৰ দৰেই মোৰো বিশ্বাস ৰাখিব।' বোলো, 'সৰ্গদেৱৰ বচনেই শিলৰ বেখ—বিশ্বাস দিলেই হল।' বোলে, 'তোক নামনিলৈ পঠিয়াওঁ। বঙাল ভালুক মৌ দেখিছে, ঘোৰতৰ বণ হব—তাৰেহে যোগাৰ কৰি আছো। পিছ আচল পিচলে ডা-ডাঙৰীয়াৰ পাও পিছলে, বিশ্বাস সজ্ঞাত টুটে। তাতে ৰাজ্যৰ অপকাৰ হয়। তই থাকিব লাগিব কেঁচাৰ দৰে—এন্ধাৰে এন্ধাৰে। ফুকন গোহাটীবোৰ বিপথে চলিলে হুতুমাত দি মোক সষ্টম কৰিব।' মই বোলো, 'সৰ্গদেউ, বয়সে হুকুৰিৰ ডেওনা ডেলে—আগবমান বল-শক্তি

নাই। দেৱে নতুন তেজাহ আনিব লাগে।’ সৰ্গদেৱে বোলে, ‘হয় তাকে আনিম। পিছে তই পাগত উঠা সঁজাতী—ভোৰ মান কোন হব?’ খস্কেক বৈ বোলে, ‘তোকনো কি বটা-বাহন পিন্ধাম? সোণা ৰূপা বস্ত্ৰ অলঙ্কাৰ দিম, অলঙ্কালে ঢুকাব।’ মই বোলো, ‘মোৰ গলত দেৱৰ বিশ্বাসৰ মলা, শিৰত আশীৰ্ব্বাদ, বটা-বাহন, খেল-পাইক নিদি বন্দীক উত্তম পুৰস্কাৰহে দিছে। আগলৈ পাছলৈ নাই, মোৰ নিমিস্তে ধনসোণ এসোপা গাধৰ বোজাহে হব।’ সৰ্গদেৱে বোলে ‘ভাল আহামবাবৰ মৰি হাজি ঢুকাল, বাং সেতু সীহ যোন অলপ তপতাত পানী হয়, তই তেনে নহবি।’

কেইমাহমান পাছতে সৰ্গদেৱে তলে তলে পাঁচশৈয়া হেজাৰ কৰিলে—পোৱা বাটিলে বল বাটে। ছবছৰে ন-বগুৱা পাইক গোটাই ভগাদশ জোৰা লগালে। ন-শিকাক পাইকক হাতত ধৰি কাণ্ডকাঠী মাৰিবলৈ শিকালে। তবোৱাল হেংদাৰনা চলাবলৈ দিল, মাজেমধ্যে মহলা লৈ বগুৱাক সোণৰূপৰ বটা-বাহনো পিন্ধালে। ‘মাছ পছ মাৰি ভোজভাত খুৱালে, ডঙুৱা-বৰলাবাবক গাভক একাজনীও দিল। সৰ্গদেৱৰ স্তনীয়া হাতৰ পৰশত ছবছৰাত ধনে-ধানে, শইচে-সাৰে দেশ নদন-বদন হল। গডৰ ভিতৰত তামদলৈৰ খাৰঘৰ ভৰিল, কমাৰভাটিও দিনে-নিশাই চলিল। নবীন নাওবৈচা ফুকনে লুইতত সাতাখন নাও এখনকৈ মাৰ বান্ধি তাত বৰহিলৈ কামায়ন পাতিলে।

এদিনাকুপতি সৰ্গদেৱে বগুৱা চাই থাকোতে বোলে, ‘কালনেমী, বঙালেৰে যুঁজিবলৈ ঢাল তবোৱাল আৰু সাহপিতবেই নহয়, ভাল সাৰথিও লাগে। ভালো ঘৰৰ সাহেপিতেও আগবগুৱা এনে কোন আছে?’ মই বোলো, ‘চেংধবা, চাৰিভীয়া ফুকন, পেলন ডেকাফুকন এইবোৰ আছে।’ সৰ্গদেৱে বোলে, ‘বয়স ভাটা দিয়া ফুকন বৰবৰুৱাৰ মুয়ুৱায়। ফুকন হবলৈ পাহাৰ বগাই আছে, টিংখাপ পালেই টোপনি যাব। ৰাজ্যক কি ৰখিব? আৰু বহুদিন ডাঙৰীয়া হৈ থাকোতে আলস্য আয়েম হয়, মালা ফুলচন্দন পিন্ধিহে চ’ৰাত বহিব—হেংদান কি শাণিব? ডেকাতেজ কোন আছে তাকেহে ক—।’ মই বোলো, ‘লুখুৰাখুনৰ চেংধবা গুৰুতি বৰবৰুৱাৰ সৰুটো পো সৰ্গদেৱৰ দোলা-কাৰীয়া হৈ আছে। তাকে চাব পাৰে। আগতে ঘোঁৰাবৰুৱা আছিল—শালৰ অলেখ উতলুৱা ঘোঁৰাকো বইচ কৰিলে। পাছলৈ হুলীয়াবৰুৱা, শিমলুগুৰীয়া

কুকনো আছিল।’ বোলে, ‘বঙাল আহোতে ক’ত আছিলনো?’ বোলো, ‘দিখোমুখত। তাতে আমাৰ লোকে হাবামখোবৰ কাঁইট হৈ কোটকবাক্কে পিঙ্গিলে বুলিহে। সাহেপিতে উত্তম, বণকৌশলত পাকৈত।’ সৰ্গদেৱে বোলে, ‘মোবো মনে ধৰিছ, লুখুৰাখুৰ গুৰিগছ ভাল—মোমাই তামুলীয়ে ৰাজ্যৰ নিমিত্তে অনেক কৰি গল। হাতীমূৰীয়াৰ এঘৰতে বাবটো বব, সিও ভাল। এতিয়া বুঢ়াগোহাটকহে সুধি চাব লাগে।’ মই বোলো, ‘নিষমে জানো কুলাব?’ কিছুপৰ তভক্ মাৰি থাকি বোলে, ‘সকলো দিনৰ কাৰণে সকলো নিয়ম বাৰু নহয়। সময়ে সময়ে পুৰণাটো গুচাই নতুন নিয়ম কৰিলেহে চলে। নহলে নিয়মে ৰাজ্যই একেদিকে নচলে। বাৰু, দেওধাইকো সোধা যক।’

দোলাত উঠি এদিন সৰ্গদেৱে সকজনাক কাষলৈ মাতি বোলে, ‘আগে ছলীয়া বকৰা আছিল, ছলীয়াক শিখা দোলা কেনেকৰি বব লাগে।’ তাতে ভালকৈ শিখালত সৰ্গদেৱে সন্তোষ হল। বোলে, ‘বঙাল শক্ৰ গাতে আছে, কেমনে ঠেকাব পাৰি? অধিকাৰী যাক দিম, সিও ভীখা হেন হব লাগে।’ তাতে সকজনাই বোলে, ‘সৰ্গদেৱে ৰাজ্যত মানুহ নাইনেকি? বঙালনো সি কি?—মানুহহে। ৰাজ্যত নোলাব নেকি তেনে মানুহ? সৰ্গদেৱে মন কৰি চৰণৰ ধূলা দিলেই হয়। সৰ্গদেৱে তাত্তা বাক্যখানি উত্তম পালে।

দেওধাই বাইলুঙ ঠেং কাটি মঙল চাযো ভালৈই দেখিলে। ববচ’ৰাৰ তিনি খুটায়ো হয় বুলিলে। কথাইবাৰ্তাই তেজী, জাগৃত, তেজে-মুখ ফুটি যাওঁ ফাটি যাওঁ, পূৰ্ণিমাৰ জোনহেন মুখ। চকুৱে বিজুলী চমকে, খস্তুক চালেই টাট মাৰি ধৰে—এনেহেন জ্যোতিময় দৃষ্টি। পিছে সৰ্গদেৱে বোলে, ‘সকলো ভাল, তথাপি ববফুকনৰ আসন ওখ। তাৰ মান ৰাখিব পাৰে নোৱাৰে ববচ’ৰাতে পৰিমাণ চাব লাগে।’ সেইমতে ববচ’ৰালৈ মতাই সকলোৰে আগত পাগুৰি খহাই পৰীখাও কৰিলে আৰু সাহেপিতে সন্তোষ হৈ নিজহাতে সুনীয়া হেংদান আৰু খাকটেমী দি নিয়মমতে ববফুকন পাতিলে। লোকজনৰ বল পৰীখা কৰো বুলি জাঁজীলৈ আলি বান্ধি ধোকোৰাত পুখুৰী খনায়ো চালে।

সেইবছৰ শাওন মাহত যুঁজৰ সকলো আয়োজন সম্পূৰ্ণ হলত, দেওধাই,

বাইলুং আৰু দৈবজ্ঞ গণকসকলে দিনবাৰ চালে। সেইমতে পূজা-পাতল কৰি আমাৰ পালি আৰু মুখাৰ দল ছুভাগ হৈ ভাদৰ আৰম্ভণিতে গুৱাহাটী বুলি মহা পয়োভবেৰে লুইতে ভটিয়াই বাওনা হল। লাচিত বৰফুকন, ডেকাফুকন, পেলন, মিবিসন্দিকাই, লালুক আৰু দিহিঙীয়া গল। চৰফুকনে নিজৰ নাৱতে চুডামণি দৈৱজ্ঞকো ললে। যাবৰ পৰত নিৰ্ম্মালি লওঁতে সৰ্গদেৱে বকৱা ফুকন সবাটোক একেঠাই কৰি বুলিলে বোলে, 'খৰালিৰ আৰম্ভতে বঙালক ধৰিব লাগে। তহতৰো ভাৰ্ষা-পুত্ৰ গো-ব্ৰাহ্মণ বক্ষা পৰক, বঙালক যুদ্ধে জিনিলো, ময়ো ই যশস্বা পাওঁ। কাৰ্য্যসিদ্ধি নহস্তে পিছপাও হলে কটা যাবি—তহতৰ দৰে ফুকন ৰাজ্যখাৱাৰ আকাল পৰিছেনিকি এই দেশত ?' মোক অকলে মাতি নি বোলে, 'আগতে কোৱামতে বা-বতৰাও দিবি, বৃদ্ধি-ভাৰসাও ৰাখিবি। এইবাৰ যেন বঙাল সাৰি নেয়ায়।' পাছে মোক নাৱত দেখি কেৰাহিকৈ চাই বৰফুকনে বোলে, 'তয়ো আহিলিনে ? ভাল হল বাক—মোৰো কাষে কাষে থাকিবি, সময় বৃদ্ধি সঁকিয়াই দিবি।'

দলদোপ হেন্দোলদোপ কৰি লুইতেদি ভটিয়াই গৈ আমি কেইবাতিমান কলিয়াবৰতে খপিলো। তাতে বৰফুকনে সৈন্যৰ আখৰা ললে, বঙালৰ ঘাটীবোৰৰ চকু আঁকি কোনে কোনপিন ঠেকা ধৰিব তাকো ফুকনবোৰত বুজাই দিলে। এইদৰে ভাদমাহৰ দো-ভাগ যাওঁতে সৰ্গদেৱৰ আজ্ঞা হল বোলে, 'এতিয়া বঙালক ধৰিব লাগে।' তাতে উত্তৰৰ পৰা ধৰিবলৈ বুলি পাণ্ডিত দিহিঙীয়া ফুকনে বাঁহবাৰীত বঙাল মাৰি কোঠ পাতিলেগৈ। কাজলীত খুন্দা মাৰি পাঁচোটা চৰ্দাৰকো সমস্তে বঙালকো বাটিলে। সোণাপুৰ ভাতী-মৰাতো বঙাল পৰিল। দৰঙীৰ কোঠত বঙালে ধৰি আমাৰ বৰা-বুৰুক কাটিলে, তাতে ফুকনবোৰে বোলে, 'উত্তৰৰ পৰা বঙালক ধৰা টান।' এইবুলি দখিন পাৰে বোন্দাত নাও ৰখাই তাৰ ভটিয়াই জৰুৱাৰত ধৰিলে। তাতো বঙাল ভাগিল। তেহে তৰে গুইমেলা, চাৰিঙীয়া ফুকন আৰু নাৱে বৰফুকন, নাওঁবচা দিহিঙীয়া ও সন্দিকাই ফুকন সকলোৱে আহি চাহবুকজতে হুখুন্দা মাৰি বঙাল ভঙালে। তাৰ পিছত ফুকনবোৰে ইটাখুলিত ধৰিবলৈ মন কৰিলে। সেইপৰত মুখাৰ সৰাবে মনত কি সাহস, কি আনন্দ বোপাইহত, একেগোট হৈ এটা খুন্দা মাৰোতেই বঙাল ভাগিল—কি

কৌতুকৰ কথা ।

ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ বুকুতে ইটাখুলিৰ গড—তাতে বঙাল ফোঁজদাৰৰ অঁধান ঘাঁটি বহিছিল । ওপৰত ঠিয় হলে কি মনোমোহা দৃশ্য—পূবে কুকুৱাৰ পৰা পশ্চিমে, আগিঘাট্টিলৈকে বহল কপালী লুইত, চৌদিকে সেউজীয়া পাহাৰ । পিছে ইটাখুলিৰ কোঠত ধৰিবলৈ টান, তবেও অশুল, নাৱেও বিপথ । তাৰেপৰাই বঙালে চাহবুকুজত ছবাবো ধৰিছিল । পেলনে বোলে, ‘ইটাখুলিৰ কোঠ যি জিনিব পাৰে মই তাৰ বন্দী হওঁ ।’ কথাই আছে বোলে, ‘ইয়াত মাৰিলে টিপা, গডগাওঁ পালেগৈ শিপা ।’ এইকথা ত’ত সৰ্গদেৱৰ কাণত পৰিলত বোলে, ‘এন কাপুকু ফুকন, তাৰ হিয়াফালি কাউৰী শগুনক খুৱক ।’ তালৈকে বৰফুকনে সোধপোচ কৰিলত তাক মাৰে বুলি ভয় খাই সবাৱে আসৈ মাতিল , বোলে, ‘সি তেনেকথা কোৱা আমি শুনা নাই ।’ তাত সাৰিল ।

সেইবেলা গোবুলা সকলো ফুকনবোৰক গোটাই বৰফুকনে মেল কৰি কলে বোল, ‘কাৰ্যৰ যোগেদিহে মানযশ বাঢ়ে, সি বিচাৰি লোৱা বস্তু নহয় । আক ভাল কামতো যেনেকৈ বটাবাহন আছে বেয়াকামতো তেনেকৈ শাস্তি আছে । গতিকে আমি সবাৱে একেআগী হৈ এক সৰ্গৰজাৰ নামত এক উদ্দেশ্য কৰি ধৰিলে কাজ সিজিবই । আমাৰ জনম হৈছে এদিন পাঁচহাত মাটিত শুবলৈকে । কিন্তু ৰাজ্যও নমৰে, যশস্তা-গোঁৱাৱা নমৰে । ৰাজ্যৰ সেৱাত মৰিলে সি মৰণ যশস্তা হয় । তাকে ভাবি আগুৱাব লাগে । আজি পুৱতিলৈ ইটাখুলিত ধৰিম । চুডামণিয়ে খেন চাই ভাল পাইছে ।’ তাত সন্দিকাইফুকনে বোলে, ‘ইটাখুলিত বঙালৰ ঢেৰ বৰতোপ বেউফালে টন কৰা আছে ।’ বৰফুকনে বোলে, ‘একো ড’ৰি নাই , সাপানত সমুদ্ৰখৰিক দেখুৱাইছে বোলে বঙালৰ তোপ আই কামাখাই গিলিব—আহোমৰ নাৱত নপৰে । এতেকে চাহবুকুজৰ টিঙত পোহৰ দেখিলেই সবাৱে কেউদিশৰ পৰা ইটাখুলিত ধৰিব ।’

ফুকনবোৰ যোৱাৰ পাছত মোক কাষলৈ মাতি নি বৰফুকনে বোলে, ‘কালনেমী, সৰ্গদেৱে তোক কি নিমিত্তে পঠাইছে তাকো মই জানো , তই সমুখ বগলৈ যাব নেলাগে , কিন্তু আজি এক বিশেষ কাৰ্য্যত তোৰ সহায় নহাল নহব । কৰিবি বুলি কথা দে ।’ মই বোলো, ‘কৰিম ।’ বোলে, ‘কাজ

উলানুলা নহয়, ভালকৈ চাইচিতি ল।' এইবুলি ইটাখুলি কোঠৰ এখন হুবহু চিত্ৰ উলিয়ালে, তাতে কেইবাঠাইতো ক'লা দাগি দি থোৱা আছিল। মোক বোলে, 'এই দাগিবোৰ যে দেখিছ এইবোৰ বঙালৰ কামান্ন ববহিলৈক ঘাটি। ইটাখুলিৰ উত্তৰে-পূবে-পশ্চিমে এনেকৈ আঠোটা ববতোপ পাতি থোৱা আছে—এইবোৰেবে ত'ত এক্কাৰ বালিৰ পৰা অখাক্ৰাস্ত উমানন্দ হৈ সিকালে সিদ্ধেশ্বৰী ছত্ৰাকাবলৈকে সামৰি ধৰিব পাৰে। আজি পুৱতিলৈ বঙালক আচম্বিতে ধৰিম বুলি ভাবিছো—। কিন্তু বঙালৰ পহৰা নাও লুইততে থানা দি আছে, কিবা স্বৰূপত বঙাল যদি জাগে, এই ববতোপবোৰক মুখত আনি খেৰকুটা উৰাদি উৰিব লাগিব। আনহাতে, এবাৰ যদি ইটাখুলি অধিকাৰ কৰি বহিব পাৰে, দেশ বক্ষা পৰিল নিশ্চয় জানিবি।' বোলো, 'কিনো উপায় কৰা যায়? বঙাল নবাবৰ খানদানী ববতোপ, তাক জানো লৰাব পাৰি?' কিছুপৰ চিন্তা কৰি বোলে, 'এটা উপায় আছে, ববহিলৈবোৰত পানী ভৰাব পাৰিলে কাজ সিজ।' চিত্ৰখনত ভালকৈ চকু ফুৰালো, আঠোঠাইত ওপৰে-তলে আঠোটা দাগি—অন্ধচক্ৰাকাৰ। মুখফুটাই বোলো, 'সিওতো সহজ যেন নেদেখি। তোপবোৰ থানিয়ে থানিয়ে সিচৰতি, বঙাল সারথানে আছোতে সিহতৰ বেছত সোমাই এনে কাৰ্য কৰা কঠিন।' বোলে, 'সেইটো দায় দিবলৈক বাচি বাচি তোক মাটিছো, কেনেকৈ কি পাৰ কৰ, মাথো বঙালৰ ববতোপে যাহাতে আমাৰ যুধাক নাওবোৰক মাজলুইততে ধৰি ছেদেলি-ভেদেলি কৰিব নোৱাৰে, তাৰেহে ব্যৱস্থা কৰিব লাগে।'

হাতত সময় কম, ভালকৈ আহৰি উলিয়াই যি যে এচমকো চিন্তা কৰি চাবা, তাৰো উপাই নাই। এক্কাৰ পৰাৰ লাগ লাগ নৱত ববতোপ বান্ধিছে, হিলৈদাৰ কাঁড়ীয়ে আখৰা দিছে, কোঁঠত হুৰামূৰা লাগিছে, কাৰো গাত চুপ্তি নাই। বঙালৰ গতিগাত্ৰও নেজানো—কেনেকৈ কি কৰিলে কি হব চিন্তাত বিবুধি, এনেপৰতে মনত পৰিল সৰূপতীয়া আৰু লখাইৰ কথা। সিহত দুটা বঙালৰ বন্দী হৈ বহুদিন ইটাখুলিৰ ঘাটিত আছিল—সিহতক পৰাই বঙালৰ গতিবিধিৰ আলখলেখ পাওঁনেকি বুলি মতাই অমালো।

সিহতে বোলে, 'বঙাল আগনিশা জাগি থাকে। বাতিদুপৰতহে ভা:

খুতুৰা দাক খাই টোপনি ঘাৰ , আৰু পুৱাবেলা চাৰিদঙলৈকে ছুঠে। কাতিমহীয়া হাতীয়েন বাতিটো আগত দেখি মনলৈ সাহ আহিল। বোলো, 'আগনিশানো কি কৰে ?' বোলে, 'মদ নিচা খাই নাচ-গান কৰি তামাচা কৰে, তাকে পাহাৰৰ ওপৰতহে। ছুই ঘাটত ছুই নাৱে পহৰা দিয়ে।' মই বোলো, 'পাহাৰত উঠিবলৈ বাট কেনি ?' বোলে, 'পূবে-উত্তৰে ছুইঘাটে উঠিব পাৰি। পূবে উমানন্দৰ কাষে উজ্জাই গৈ কৰ্মনাশাৰ দৰ্শিণেদি ভটিয়াব পাৰিলে ঠিয় গৰা পাহাৰ পাৰ—উঠিবলৈ টান। সেইপোনে লুইতৰ বুকুত তৰপে তৰপে শেলুৱৈ ধৰা শিলনি—কোনো চম্বৰীও নেথাকে। বাকী চৌদিকে পানীয়ে- তৰে নাও-চম্বৰী ভৰি আছে—যাবলৈ সুচল নহয়।'

মই বোলো, 'আজি ৰাতি এপৰত সেইপোনেই উঠিব লাগিব, তহত ছুটাও লগতে ওলা।' এইবুলি সকলো বৃজ্জাই কলো। 'লাগিলে আৰু ছুই-চাৰি লোক চাই বাচিল। ৰাতি তিনিপৰৰ আগতে কাম শেষ কৰিব লাগে।' সিহত হালে পোনত কেৰেঘেঁহাইছিল, পাছে পেলনৰ কথা মনত পেলাই দিলত মান্তি হল জানিবা। সেইমতে লগত কেইপদমান বস্ত্ৰ-বেহানি বান্ধি-কুন্ধি লৈ ৰাতি ডেৰপৰত উমানন্দৰ পূবে উজ্জালো। ছুটা নাৱৰীয়াৰে একৈয়া নাও—উজ্জাওঁতেও তীৰ হেন ভটিয়াওঁতেও। কৰ্মনাশাৰ দৰ্শিণেদি ভটিয়াই আমি পাঁচাটাই ইটাখুলি পাহাৰৰ পূবফাল পালোগৈ। কৃষ্ণপক্ষৰ এক্কাৰ নিশা, কাতিমহীয়া কুঁৱলীত উমানন্দ কৰ্মনাশা ইটাখুলি লুইত সকলো ঢাক খাই আছিল। ঠিয়কৈ শিলনি পাহাৰৰ তলতে শুকান লুইতৰ বুকুতো পকনীয়া। ঠাইডোখৰ দ , ঠোকাঠুকলি খাই নাও ছনিও শিলৰ কেৰেপত সোমোৱাৰ ভয়। পাকৈত গুৰিযালে বজ্জটিপা ধৰিলেও মনে মনে ত্ৰাহি ত্ৰাহি সুঁৱৰিলো।

ওলাই থকা জোঙা শিল এটাতে নাও বান্ধিলো। ঠিয়ৈ ঠিয়ৈ ওপৰত তৰপা বন্ধা শিল। লগত কেঁই নিছিলো—মাৰনাও জোঁটা বিহানুতাৰ কেঁই, আঙুলিটোমান শৰত। তাৰে মূৰত কেঁকোৰা এটা লগাই নাৱৰ পৰাই ঠিয়ৈ ঠিয়ৈ উমানতে ওপৰলৈ দলি মাৰিলো। এবাৰ ছুবাৰত নেলাগিল দেই—কেইবাবাৰৰ মূৰতহে শিলৰ কেৰেপত কেঁকোৰা লাগিল। লখাইহতক লৈ তিনিউটা ওলমি চালো—কেঁকোৰা টানহৈ লাগিছে। মই বোলো, 'এটা

এটাকৈ উঠোহক—আগে মই, তাৰ পিছত লখাই তাৰ পাছত বাকী তিনিটা ।
 নাৱৰীয়া ছুটাক ভাতে বৈ গম-গতি লৈ থাকিবলৈ কলো—বোলো, ‘তিনি-
 পৰতো আমি ঘূৰি নাছিলে যাবিগৈ—বৰফুকনকো কবি ।’

খৰপাকত পকোৱা বিহা সূতাৰ হাতৰ এচাল নিলে । তেওবুলি বগাই
 ওপৰ পালোগৈ দেই । পাছে পাছে বাকী কেইটাও উঠিল । তেতিয়াও পিছে
 টিং পোৱাগৈ নাই—এচলীয়া পাহাৰচোৱা বগাবলৈ বাকী । শেলুৱৈ ধৰা
 শিলত সৱধানে খোপনি লৈ এখোজ এখোজকৈ শিলে শিলে বগাই যেতিয়া
 আমি পাঁচোটা পাহাৰৰ ওপৰ পালোগৈ, তেতিয়া বঙাল নিঃপালি দি শুলে ।

ডাঠ কুঁৱলীৰ মাজেদি ছুট-এটা চাৰিব পোহৰ বহলহৈ একাৰ মাজে মাজে
 জিলিকিছিল, আমি ইটোৱে সিটো ক’ত আছে তাকে ঠাৱৰ কৰিব পৰা
 নাছিলো—বঙালতো দূৰৰ কথা । শুই থকা বঙালৰ মাজে মাজে ঘোঁৰা
 দৌৰাই ফুৰিলেও দেখা নেপায়, এনেহেন একাৰ আৰু কুঁৱলীৰ খেল । সেই
 অন্ধকাৰ নিশা অসমী আইৰ ভাগ্যলক্ষী উদয় হৈছিল বোপাইহত—সেই পুণ্য-
 খেনত মোৰ আইমাতৃকাৰ শিৰত দেওসকলৰ আশীৰ্ব্বাদ বৰিছিল ।

টিঙৰ ওপৰৰ সমানডোখৰ পায়েই বৰতোপবোৰ ক’ত আছে ঠাৱৰ কৰিবৰ
 চেষ্টা কৰিলো । এটা ওলালেই বাকীবোৰ উলিয়াব পাবিম—বৰফুকনে
 দেখুওৱা চিত্ৰখন মনতে একেবাৰে চাপমৰা আছে । পিছে আমি আছে
 কোনখিনিত তাকেহে বুজি পাবৰ উপায় নাই । এনেপৰতে জানিবা সৰুপতীয়াৰ
 শেনচকুৱে খানিক নামলৈ থকা তামীঘৰা এটাৰ জোংটো দেখিলে । মোক
 কাণে কাণে ফুচ্ ফুচাই বোলো, ‘উত্তৰ-পূবৰ কামায়নটা সোঁৱা তাতে ।’ মই
 কেইখোজমান নামি গৈ দেখিলো তামীঘৰাত চাকি জ্বলিছে—ভিতৰত
 ছুটা বঙাল লালকাল দি পৰি আছে । ইহঁতকেইটাও পাছে পাছে গৈছিল,
 সবাৱে ধৰিমিলি কামায়নটোৰ মুখখন ঘূৰাই তামীঘৰাৰ কাষতে থকা
 ঢোলটোৰ পৰা কেমলামান পানী ঢালিলো, কাষতে খাবৰ দ’ম আছিল,
 তাকে ভিষালো । বঙাল ছুটাই গমকে নেপালে । মনতে বোলো আৰু
 সাতোটা আছে—সেইবোৰতো এনেকৈ নিৰাপদে কাম সিদ্ধি কৰিব পাবিলে
 হয় । তাৰ পাছৰ বৰতোপ তিনিটা উমানন্দ, সৰ্বেশ্বৰী আৰু দীৰ্ঘেশ্বৰীৰ পোনে
 টনু কৰা আছিল—সেই তিনিটাতো একো অশুৰিধা নহল । কলি লাগিলহি

পঞ্চম বৰতোপটোত—সেইটো নবাবৰ তামীঘৰাৰ কাষতে—চাহবুকজৰ পোনে টনু কৰা। তালৈ যাওঁতে নবাবৰ তামীঘৰা চেৰাই যাব লাগে অথচ সেই মাজনিশাও নবাবৰ তামীঘৰাৰ সন্মুখত দুটা বঙাল হাতত হিলৈ ধৰি আছে—এটা ঠিয় হৈ, আনটো মূঢ়া এটাত বহি।

লখাইক বোলো, ‘এইটো সৰ্ব্বশেষতহে চুমহি—আগতে বাকী তিনিটাৰ লেঠাটো মাৰি আহো।’ সি বোলে, ‘বাকী তিনিটালৈ এইপোনে নগলে বাট নাই।’ অগত্যা কুঁৱলীৰ আঁবে আঁবে কাষ চাপি খস্কুক তাতে থেম ধৰি চম্ভৰী দুটাৰ আলখলেখ চালো।

চাৰিহাত ওখ দুটা বঙাল চিপাহী, বৈ বৈ মাজে মাজে সিহঁতৰ ভিতৰতে ঠাই সলায়। বহাটো আহি ঠিয় হয়হি, ঠিয় হৈ থকাটো গৈ মূঢ়াটোতে বহে। তামীঘৰাৰ ভিতৰত চাকি জ্বলিছে—নবাব চাগৈ শুলে। খস্কুক নিৰীখন কৰি বুজিলো, বহা চিপাহীটোৱে মূঢ়াৰ কাষৰে কলহ এটাৰ পৰা উলিৰাই কিবা খায়, পাছত সি গৈ ঠিয় হয়, ইটোৱে আহি এটোক খাই বহেহি। সৰুপতীয়াক বোঁলো, ‘বৰবিহ এডোখৰ আনিবলৈ নহল—বৰ কামত আহিল হয়। পিছে খৰা হেংদান আছেনে নাই?’ সি বোলে, ‘আছে।’ বোঁলো, ‘একেকোবে সৰকাৰ পাৰিবি?’ বোঁলো ‘এবাৰত এটোক পাৰিম।’ বোঁলো, ‘দৰিতে কৰিব লাগে, তিনিপৰত আমাৰ যুধাকৰে ধৰিবহি—ইহঁতৰ পহৰীয়া নাওবোৰে দেখিলেই লেঠা হব।’ তাতে তামীঘৰাৰ দাঁতিয়ে দাঁতিয়ে আমি তিনিটাই হাতত সাৰে ভৰিত সাৰে গৈ দহগজমান দূৰত গছজোপাৰ আঁৰ ললো। তাৰেপৰা সৰুপতীয়াই খৰা হেংদান মাৰিলে, বহি থকাটোৰ পিঠিলৈ। তাৰ কি চিৰণ হাত সোণাইহত, বঙালৰ বাওঁ পিঠিতে আঁৰপাৰ শালিলে—খৰা হেংদান নাললৈকে এমুঠন পোত গল। মুখৰ মাতো নোলাল, বুকুত হাত দি ঠাইতে ঢলি আউজি পৰিলত চুক-চামকুঁকৈ ইটো বঙাল আগবাটি আহিল। মৰাটোৰ বুকুৱেদি হেংদানৰ জোংটো ওলাই আছিল হবপায়, তেজ বৈছিল যদিও সিমান ধৰিব নোৱাৰি, সিহঁতৰ পোছাকবোৰেই তেজহেন বঙা। ইটো আহি এক নিমিষ বৈ চালে। মনতে বোঁলো এইবাৰ মৰিলো—ই এতিয়া বোঁজাল-বোঁজাল লগাই সোপাকে জগাব—পহৰা নাও কৰবাতো থাকিল, আইধৰতকৈ বাইধৰহে চাব হল।

পিছে আচৰিত কথা বোপাইহত, সি একো গণ্ডোগল নকবিলে, মদৰ জ্বালতে চাইগৈ লগবটো যে মৰি ভূত হল তাকো তৎ ধৰিব নোৱাৰিলে। আলসনিয়ে পোৱা মানুহৰ দৰে টেলুকা-টেলুকিকৈ মৰাটোৰ ফালে চাই লবালবিকৈ কলহটো দুইহাতে কেৰোঁজকেৰোঁজ ডাঙি লৈ আমি থকাৰ ওচৰে জোপাটোক ফালে আছিল। কলহটো গধুৰেই হব, তাৰ খোন্ধবোৰ কেৰেবা ফেৰেক হৈছিল, বোধহয় লোকজন গোটেখোৱাৰ আগতে সেইটো লুকাব খুজিছিল দেই। পিছে সেইদৰে আহাতেই পাছফালৰ পৰা খেদামাৰি বাৰ্জহাতে তাক মুখখন চেপিধৰি সোঁহাতে বুকুতে ঘালিলো। কলহটো লথায়ে আলাসতে ধৰিলে আৰু পঞ্চম বৰতোপটোৰ মুখত পানীৰ সলনি বঙালৰ দাককে ঢলাই হল। ওচৰে-পাজৰে পানী আছিল যদিও বিচাৰিবলৈ নহল, সিহঁতৰ নবাববোৰে পানীতো নাখায়েই, তাৰে হাত-ভৰিও নোধোৱে হবপায়। দুয়োটা মৰা টানি নি পাহাৰেদি লুইতলৈ বাগৰাই দি আমি আগবাঢ়িলো।

বাকী তিনিটা বৰতোপৰ এটা চাহবুকুৰ ফালে, এটা আখাক্ৰাস্তক ফালে আৰু এটা আগিয়াটুটিৰ ফালে টন কৰা আছিল। তাৰে প্ৰথম দুটা সতকাই ঢুকি পোৱাতে সেই দুটাতো একো অশুবিধা নহল। তলত লুইততো পহৰীয়া নাই, সেইবাবৰ তোপৰ তোপদাববোৰো ঘুমুটিত লালকাল। শেহৰ বৰতোপটো পচিমৰ টিলা পাহাৰটোত খানিক ওপৰলৈ আছিল—তালৈ বগাই উঠোতেহে কিছু কষ্ট হল। ওচৰে-পাজৰে পানীও বিচাৰি নেপালো। গতিকে আমি পাঁচোটাই ধৰি সেইটো বৰতোপৰ গুৰিটো খান্দি উলাহি লুইতৰ বুকুলৈ বগৰাই দিলো। হাতীহেন বৰতোপ, হিৰ্হিৰাই খহি গল—লগতে টিলাটোকা এচোৱা নিলে। কওঁতেহে পাছে উজুদেই, বৰতোপ খান্দোতে আমি পাঁচোটাকৈ মুনিহ সেই কাতিমহীয়া নিশাও জ্বৰ ঘমাদি ঘামি জুকলি জুপুৰি হৈ ভাগৰি পৰিলো। গা ৰাইজাই লাগিল—বুকু ধপ্ ধপাই গল। তত্ৰাচ বৰৰ সময় নাই—বাতি তিনিপৰ হওঁ হওঁ। আমি কেউটাই অহাবাটেদিয়েই পূবঘাটৰ ফালে ততাতৈয়াকৈ ৰাওনা হলো।

শিলে শিলে বগাওঁতে দূৰত চাহবুকুৰ টিঙত পোহৰ এটা দেখিলো—
ঢকাচমকাকৈ জ্বলিছে মুমাইছে। এই ফালে নবাবৰ তামীঘৰাৰ মুখত

কেইবাটাও চিপাহী ঠিয়হৈ কখন মখন কবি থকা দেখিহে ড'ৰক লবলগা হল। এতিয়া কেনি যাওঁ, কোনবাটে পলাওঁ তাকে ভাবোতেই নিমিষতে মহাপ্ৰলয় হল বোপাইহত, চাহবুকজৰ পিনে লুইতৰ বুকুত হেজাৰ কামাঘন গৰ্জি উঠিল, জাউৰিয়ে জাউৰিয়ে গোলা-বাকদৰ ছুৰ্দম আঘাতত ইটাখুলিৰ পাহাৰ থকথককৈ কঁপিবলৈ ধৰিলে, শিল-বালি হিব্‌হিব্‌কৈ খহিল। বঙালৰ পহৰা নাৱৰ পৰাও গোলাগুলী গল, ততালিকে মাটিতে পেট পেলাই পৰি চুৰ্চি-বাগবি গৈ আমি কেইটাই চলীয়া পাহাৰৰ আঁৰ ললো। তাৰ পৰা লুইতকহে নেদেখি, ইটাখুলিৰ পাহাৰটো দেখি। এইখিনিতে ছুটা পাহাৰৰ মাজত খাল এডোখৰ পৰিছে—তললৈ খাপে খাপে সৰু-বৰ কেইবাটাও তামীঘৰা। সৰুপতীয়াই বোলে তিনিশ মান আমাৰ যুধাক বন্দী কৰি তাতে ৰাখিছে। চিপাহী-চম্ভৰী ঢেৰ আছিল, পিছে কথাষাৰ শুনি আক ববলৈ নহল বোলো, এনেও কাণী তেনেও কাণী, ভালকৈ দিওঁ শাকত পানী। 'আহইক' বুলি চোঁ-চোঁকৈ নামি গৈ খালটোৰ তলি পালোগৈ।

ইটাখুলিৰ বঙালৰ কোঠত তেতিয়া জানিবা কোঁদোবাহতহে জুই লাগিছিল। ঘন কুঁৱলীৰ মাজে মাজে একাৰে-মুধাৰে পিৰ্যাপি দি বঙালৰ বগুৱা চিপাহী লৰি ধাপৰি ফুৰিছিল। জাকে জাকে পাহাৰৰ ওপৰলৈ বগাইছে, মাজে মাজে ছুই-এটা হিলৈ ফুটিছে—কামাঘন বৰতোপ হলে এটাও নেবাজিল দেই।

খালটোৰ তলিত প্ৰথম তামীঘৰাটোৰ মুখতে চাৰিটা চিপাহী আছিল—মনতে বোলো আমি পাঁচোটা আছো যেতিয়া সমুখ সমৰেই প্ৰশস্ত। সেইমতে ঠিক কৰি সিহঁতৰ মুখৰ আগতে ভটংকৰে জঁপিয়াই পৰিলত সিহঁতে হিলৈ তৰোৱাল মাটিত পেলাই হাত দাঙি বল। আমাৰ কেইটাক দেখি চাগৈ ভাবিলে বোলে ইহঁত এমানখিনি পালেহি যেতিয়া ইটাখুলিত বঙাল পৰিলেই। সিহঁত চাৰিটাৰ হাতবোৰ পাছ ফাল কৰি একেজোঁটে বান্ধি লৈ তামীঘৰাৰ ভিতৰ সোমালো। তাত আমাৰ অনেকো লোক আছিল, খেনোৰ হাতে-পায়ে লোৱা লগোৱা, খেনোক দড়িৰে আঁটি আঁটি বন্ধা। সেইবোৰ মুকলি কৰি দিয়া হল, বাকী কেইটা তামীঘৰাতো সোমাই তাকেই কৰিলো। তাৰ পিছত আমি তিনিশ লোক গোটখাই বঙালৰ মালখানাৰ পৰা তৰোৱাল বাক

উলিয়াই লৈ বঙালক সিহত্তৰ খানাব ভিতৰৰ পৰাই জুমুৰি দি ধৰিলো ।

সাতখন মৰনাৱেৰে বঙালে আমাৰ বগুৱাক লুইত্তৰ মাজতে খেনেক কৰিছিল—পিছে আমাৰ বৰতোপৰ আগত তন্ত্ৰৰ নোৱাৰি খানবান্ হল । পুৱতিৰ লগে লগে আমাৰ লোকজন ইটাখুলিত উঠিলগৈ—আমি ওপৰৰ পৰা নমাই দিয়া কঁই বগায়ো কিছো উঠিল । বহুতো বঙাল মৰিল, ঢেৰ বন্দী হল, আৰো অনেকে ঘোঁৰাত উঠি আগেভাগে গড়ৰ বাজ হৈ তবে পলাল । ভিৰীৰ ভেশধৰি পীৰোজ, চানা দুজন নবাবো পলাইছিল, আমাৰ বগুৱাৰ শিশুপাল খেদাত চুব হেৰুৱাই আন্ধাক বালিয়েদি লুইত পেৰি অস্বাক্ৰান্তত উঠিলগৈ । তাতেও ধৰিলে । বন্দী খেতোবোৰক তাতে মাৰিলে, বাকীবোৰক গড়গাঁৱল ভেজিলে । হাতী ঘোঁৰা হিলৈ কামাযনো ঢেৰ পালে, অলেখ সোণা-দানাও পালে । তাৰেপৰা বঙালক মানাহামুখত খেদি থৈ আমি অসমীয়াই হেৰোৱা ৰাজ্য ঘূৰাই ললো বোপাইহত, আৰু আই কামাখ্যাক সমুখ কৰি কাললৈ থিয়াতি ৰাখি ইটাখুলিতে খোপনি পুতি বহিলো । চৌধুৰী পাটোৱাৰী পতাই সৰ্গদেৱে তদন্তৰে নামজানিত আহোমৰ ৰাজত্ব নিকটকটীয়াকৈ থাপিলে ।

এই গোটেই মাঘমহীয়া নিশাটো জুৰি বহুতো কথা কলো বোপাইহত, তোমালোকে ৰঙকে পাইছা নে আমনিহে পাইছা নেজানো, মোৰ কোৱাৰ বাব, এফালৰ পৰা পকটিয়াইহে গৈছো । কথাবোৰ বখানোতে এই মাঘমহীয়া ৰাতিও বুঢ়াদেহাৰ শিৰত তেজ তপত হৈ বৈছে বোপাইহত, দুখন দগধা কঁথাৰে গুচাব নোৱাৰা শীত, হাড়কঁপোৱা ঠেটুৱৈ—সিও এই পাঁচকুৰি বছৰীয়া শৰীৰৰ ওপৰেদি কেনি পাৰ হৈ গৈছে তাৰ উমানকে পোৱা নাই । পিছে কথা কৰ্ত্ততে উশাহে বুকুত ধৰিছে, মূৰটো আচন্দ্রাই কৰিছে, গাটো দুৰ্বল লাগিছে, আৰু যে বহলাই বঢ়াই কব পাৰিম তাৰ আশা নাই, সোণাইহত, মনতে ভাব হৈছে যেন যমে চুলিত ধৰিছেহি । কবলৈ ঢেৰ কথা আছিল বাছাহত, পিছে গাত শক্তি নাই, হাতত সময় নাই । সেইকাৰণে আৰু বহলাই নধৰো, অকল শৰাইঘাটৰ কথা কৈয়েই বকলা সামৰিম । শেষ কৰিব

পাৰো নোৱাৰো নেদেখাজনেহে জানে । পাছত হয়তো কবলৈ সুকণ্ঠা নেপাবও
 পাৰো এতিয়াই কৈ থৈছো বোপাইহত, মই মৰিলে তোমালোকে এই বুঢ়াহাড
 কেইডাল কাউৰী-শগুণে চুৱা কৰিবলৈ দলিয়াই পেলাই নিদিবা, যেনে হলেও
 চাৰিহাত মাটিত গাঁত এটা খানি পুতি থবা, কাবণ মৰা দেহাটো শিয়াল-
 কুকুৰে চুবলগা কোনো অকাৰ্য্য এই বুঢ়াই কৰা নাই, জানি-শুনি পাপৰ
 ভাগীও হোৱা নাই । মনত ৰাখিবা আজি তেল নাইকীয়াত ফপৰীয়া হোৱা
 এই দেহাটোৰ লগতে মোৰ আইমাতৃকাৰ বহুত বুৰঞ্জীও মাটিৰ গৰ্ভত পোত
 যাব—তাক কালে পচাব নোৱাৰে ।

পাছে গুৱাহাটী লোৱাৰ পিছতহে আচল বণৰ যো-জা চলিল দেই—
 বৰফুকনে ভগা গড়প্ৰাক্তি বাঁটি সৰ্গদেৱৰ আজ্ঞাৰে নতুনো অনেক পাতিলে ।
 বোলে, 'বঙালেও আমাক দেখে, আমিও বঙালক দেখো । এতেকে আঁৰ লৈ
 এক যুদ্ধৰ নিমিত্তে গড় কিছু কৰিলে ভাল হেন দেখি ।' চামধৰাতো অৱশ্যে গড়
 আছিল, পাছে চামধৰাত হুঁকি ধৰাত কৰি গুৱাহাটীত হলে বাহাতে থাকি
 যুদ্ধ কৰিব পাৰি বুলি ফুকনে সেই আচিলাতে বাঁহগড়ীয়া বুঢ়াগোহাইকো
 বৰপাত্ৰকো নামিৰালৈ ভেজিলে । ঠাই বুজি লুইতৰ পাৰে পাৰে উত্তৰে
 শৰাইৰ পৰা কুকুৱালৈ আৰু দখিণে অশুৰৰ আলিৰ পৰা পাণ্ডুলৈকে পাহাৰৰ
 ওপৰে ওপৰে বৰতোপ কামাযন বহুৱাই থানি কৰি লোক থলে, নদীৰ পাৰত
 গড় পাতিলে, বুকুত কেঁকোৰা পেলাই ভূৰ বান্ধি থলে । বৰফুকন দখিণে
 ইটাখুলিত আৰু বুঢ়াগোহাই উত্তৰে লঠিয়াত বহকগৈ । আগতে সুচল চাই
 বুঢ়াগোহাই দীৰ্ঘেশ্বৰী পাহাৰত আৰু বৰফুকন ছত্ৰ পাহাৰত থকাৰ কথা
 আছিল, পিছে চূড়ামণিয়ে বোলে, 'দেখিবলৈ সুচল হলেও সি ঠাই ভাল
 নহয়—ওলায়েই মুখৰ আগতে কলি পাহাৰটো বৰ্ম্মনাশা, সৰ্ব্বদা যাত্ৰা নাস্তি ।
 গতিকে ভটিয়াই ইটাখুলিতহে বহিব লাগে, আই গোসানী কামাখ্যা আগত
 থাকিব—এইপোনে অশ্বাক্ৰান্ত, সেইপোনে উমানন্দ, আতেহে সুৰিধা ।
 আহম্বাহো সুচল । আৰু বুঢ়াগোহাই কিছু ভটিয়াই লঠিয়াত বহকগৈ ।' তাতে
 বৰফুকনেও গমিপিতি চাই বোলে, 'এনেযেও কিছু ভটিয়াই থকা ভাল—
 বঙালক এবেগেতো শিপাবলৈ দিব নোৱাৰি ।' তাতে ইটাখুলিত বহি সবাৱে
 কামাখ্যা সেৱা কৰি বোলে, 'মাও, বঙালখনি খাই দিয়া, সকলকো বন্ধা কৰা'

আক ববফুকনে বোলে, 'বণত পাছ ছহঁকিলে এই হেংদানেবে তাক কাটিম, পাছতহে দেৱলৈ জনাম।' তাতে বুঢ়াগেহোই পৰ্য্যন্তে সবাৱে ডবিলে। পাছত গুৱাহাটীৰ পৰা মানাহামুখলৈ লুইতৰ ছয়োপাবে সমস্ত ৰাজ্যতে যুঁজৰ কাৰণে সাজু কৰি মানুহ আৰু আহিলাপাতিও থৈ বঙাল আহিবলৈ সবাৱে চোপ দি থাকিল।

ইটাখুলিত বঙাল পৰাৰ পাছত এনেকৈয়ে এবছৰ গল। আঘোণত চৰীয়াই আহি বতৰা দিলেহি বোলে ৰামচিং ৰজাৰ তলত বঙাল আহি ঢকাতে জিৰাইছেহি। তাকে শুনি ববফুকনে নিজেও গড়প্ৰাঞ্চি চাবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া আমাৰ যোধাক পাইকৰ কি উছাহ, কি তেজ। যেনে আছিল ববফুকন, তেনে আছিল ববাবুকক, বগুৰা-পাইক। উদ্ভব পাবে গড় বান্ধি আছিল ববফুকনৰ মোমায়েকে—তাতে লেহেম কৰাত তাকে কাটিলে। বৰ্তমান পাইকৰ ভয়ত জীউ উবিল। বোলে 'আনকো কাটিম, দেৱত পৰে জনাম।' বুঢ়াগেহোই পৰ্য্যন্তে কটকীত কৈ সৰ্গদেৱত বতৰা দিলত সৰ্গদেৱে সোধাইছিল। তেতিয়া বোলে, 'মোমাইনো সি কি ? দেশতকৈও ববনে ? ডাঙৰীয়া বিষয়া সবাকো নিজ নিজ কাম তুখুংকৈ বাটি দিলে, বোলে 'নিজ নিজ জাঙ্গাত বহিব, নিজ নিজ কাম কৰিব, নহলে মূৰ কটা যাব।' ফুকনবোৰে বোলে, 'ববফুকনে মানুহ কাটিব নোৱাৰে, ৰজাইহে পাবে।' ববফুকনে বোলে, 'বঙাল মাৰি ৰাজ্য ৰাখিবলৈ মোক সৰ্গদেৱে সেনাপতি পাতি পঠিয়াইছে—ইয়াত বগুৰা পাইক মইহে চলাম। নিয়ম-নীতিও মইহে কৰিম। আগৰ নিয়মমতে চলি কি ফল হল ? গৰজ বুদ্ধি নসলালে মই সেনাপতিটো কিহৰ—মাৰনাৱৰ আগত বন্ধা কাঠৰ ঘোঁৰা নিকি ? আৰু নিয়ম যি সি পকীবাট, কোনপিনে যায চাইহে বান্ধিব লাগে। এতেকে আগেভাগে কাটিম, পাছতহে দেৱত পুচিম।' এই বতৰা গড়গাঁৱত সৰ্গদেৱৰ কাণত পৰিলত বোলে 'সি ঠাইত ফুকনক অধিকাৰ কৰিছে। শত্ৰুৱে যাহাতে ছিদ্ৰ নেপায় সেইমতে কৰিব। মোবো ফুকনৰ কথাইহে কথা।' আতে সবাৱে মনে মনে থাকিল।

বগুৰাবোৰ মাটিত ছহাতকৈ ধলে, পাহাৰত ন-হাত। ফুকনবোৰক চিত্ৰ আঁকি লিখি পঢ়ি সকলো বুজাই দিলে। চোৰবচা আৰু পালি নদীৰ পাৰে

পাৰে বহুৱালে। দৰ্শনে অমৰাজুৰিৰ পৰা পাণ্ডুলৈ খহুৱাপাত্ৰ গোহাই, বাঙলী বুকুৰ পৰা কামাখ্যালৈ লুখুৰিচেতিয়া, তাৰপৰা ছুৱাৰ গৰিলালৈ লাটুম দোলাকাথৰীয়া, ফটাশিলৰ পৰা অসুৰৰ আলিলৈ নেওগ-গোহাই, আৰো অনেকো থাকিল। উত্তৰেও তেনেকৈ জুৰিয়াৰ পৰা শৰাইলৈ চেন গোহাই, শৰাইৰ পৰা কেঁকুৰিলৈ ফুলবকুৱাৰ ভতিজাক, লাঠিয়াৰ পৰা চিলালৈ মিৰি সন্দিকাই এইসকল থাকিল। সেইবাৰ মাঘমাহত বজা বামচিং বঙাল-বঙামাটিতে কোঠ দি বহিলহি।

মানাহামুখত থকা আমাৰবোৰে বামচিঙক বঙামাটিতে ধৰিলে, পিছে চুৰ্চুৰীয়া। এটা-দুটা বঙাল জাজা চাবলৈ মাজে মध्ये ওলায়, তাকে কাটে। লোকজন কম—সমুখে ধৰিবলৈ সুবিধা নহয়। তাতে গুৱাহাটীলৈ উজাই গোটখালেহি। ইতিমধ্যে বামচিং উজাবৰ শুনি বৰফুকনে বাজখোৱা তিনিজন পাচিলে বোলে, ‘বাবৰপইতা আগচকীলৈ যাঁক, গা দেখা দি থাকিবি, ধৰা নিদিবি। যেনেতেনে বঙালক শৰাইলৈকে আনিবি। তেহে বলে পৰা যাব।’ ইহতেও বাতি লুইতৰ বালিত কলাগছ পুতি হেজাৰে হেজাৰে জোৰবস্তি জ্বলাই থয়, পুৱা হলে গা-দেখা দি উজায়। এনেকৈ শিয়াল বাগি দি আনিলত দিহিঙীয়া বাজখোৱাৰ লগুৱা দুটা ঘুমটিতে আছিল, সিহঁতক ধৰি নি বামচিঙে বোলে, ‘বৰফুকনত কবি একঘড়ী লেটাই দিব লাগ।’ —এইবুলি এৰি দিলে।

মানাহামুখৰ বকুৱাবোৰ গুৱাহাটীলৈ ভাহি অহাৰ নিমিত্তে আমাৰ বগুৱা-বোৰৰ উছাহ কমি গৈছিল। পাছে সেইদিনা বাতি বৰফুকনে সপোনত দেখিলে বোলে আঠ কামাখ্যাই হাঁ কৰি মুখ মেলি বঙালক খেদি গৈছে আৰু গোটে গোটে গিলিছে। দৈবজ্ঞ সকলেও দেওখাই বাইলুঙেও বোলে, ‘এইবাৰ শেনৰ এজাত, বঙাল নিগমে মৰিব।’ তাতে যোধাকবোৰে তিনিগুণ উছাহ পালে। লুইতৰ বালিত বঙালৰ পায়োভৰ দেখি পিছে বৰফুকনে অকলে অকলে পাহাৰৰ টিঙত দুখ কৰিলে বোলে, ‘কালনেমী, মই বৰফুকন হোৱাৰ দিনতেহে বাজ্যৰ কপালত এনে ঘটিল। এতিয়া সৰ্গদেৱকো বাজ্যকো কেনেকৰি বাখো? উত্তৰ-পুকৰকে বা বচাওঁ কিমতে?’ মই বোলে, ‘দেৱ মহাবীৰ; মুখত এনেকথা নোশোভে। ধৈৰ্য্য ধৰক—

সকলো বন্ধা পৰিব।' তাতে বিমৰ্ষ হৈছিল, আনো কাকেও পিছে
নজনালা—হাঁহি মাতি থাকিল।

হুই-এপদ গডপ্ৰাক্ৰি বাকী আছিল—তালৈকে কেইদিনমান সময় লৈ
ববফুকনে বঙালক চলাই ভুলাই থাকিল। নিমবে বামচৰণকেও পঠালে ;
পীৰোজ খাঁ বন্দী হৈ আছিল, তাকে বামচিঙৰ গালৈ ভেজালে। তেনেতে
হঙলভঙা লহুকৰে বতৰা দিলেহি বোলে, 'গডপ্ৰাক্ৰি দেখি বঙালে ডবাইছে।
পাহাবে পাহাবে লাগি গড, মাজৰ মাটি ঠেক যুঁজিব নোৱাৰি। বঙালক
টোপে ঢুকি নেপায়—এনেহেন থানিবোৰত ঘাঁটি।' বুঢ়াগোহায়ে এইকথা
সদৰী কৰিলত সবাৰে বোলে, 'ববফুকনে আজ্ঞা কৰক, আমি প্ৰাণপণে
যুঁজিবলৈ সাজু আছো।'

সিদ্ধিৰ মুখলৈ শিয়াল আহিল—চ'তৰ শেষত বামচিং উজ্জাই আগিয়াঠুটি
পালেহি আক লেটাই আবস্ত হল—গোলা বাকদ, কাঁড়-যাঠীয়ে চ'তমহীয়া'
আকাশ ঢাকি ধৰিলে। সেইবেলা চৰীয়াই বতৰা দিলেহি বোলে, 'শৰাইক
কোঠলৈ বঙালে আগিয়াঠুটিৰ পৰা স্কুঙা খানিছে।' ববফুকনে বোলে,
'কিমানদূৰ পাইছেহি ?' বোলে, 'আধামান আহিল।' তাতে ববফুকান একো
নকৈ থাকিল। চাৰি দিনৰ দিনা বোলে, 'এতিয়া খাৱৈত পানী ভৰাইক।
পানী ভৰালত পানী নৰয় তেনেদেখি ভুৰত তুলি কামায়ম খেদি গডৰো কিছু
ভাঙিলে—পিছে লগে লগে আমাৰ বাঁটিলেও। ইফালে খাৱৈৰ পৰা
বঙালৰ স্কুঙাইদি পানীগৈ বামচিঙৰ ঘাঁটিত দোকোলটকা পানী হলত
বঙাল পিছুরালে। তাৰপিছত মাজতে বাঙলী বুকজত ধৰি বঙালে তাৰ
কিছো খহালে। বঙালে যিমান খৰকৈ খহায়, তাৰ তিনিগুণ খৰকৈ আমাৰ
লোকে বাঁটে। পাছৰ তিনিমাহ বঙালো তেনেকৈ তন্তি থাকিল, আমিও
তন্তি থাকিলো, মাজতে মাথোন বাণীৰ বজাই বঙাল এগাল ধৰি আঙুলিবোক
কাটি ববফুকনলৈ ভেজিলে।

আহাবৰ শেষত বঙালে কালজৰা পাহাৰত ধৰিলে, ভাৰতপৰে দৰঙেদি
গুৱাহাটাত সোমাবলৈ প্ৰচেষ্টা কৰি বাঁহবাৰী পালেগৈ। তাতে বাণীৰ
বজাই পাহাৰৰ ঠেকত পেলাই সোপাকে কচুকটা দিলে। দিহিঙীয়া
ফুকনেও চেচাইদি নাৱেতৰে ধৰিলে। তেনেতে বামচিঙে নিজে ওলাই

ধৰিলভ আমাৰ ভাগিল। বাৰিষাৰ লগে লগে নদনদী খালদোং পানীৰে ভৰিলভ বঙালৰ এটা ঘাটিৰ পৰা আনটোলৈ যোৱা-অহা কৰা টান হল। বৰফুকনে অঁত এখুন্দা তঁত এখুন্দা মাৰি মাথো কাল বন্ধিছিল; বোলে, 'বঙালৰ বস্ত্ৰ-বেহানিও কমক, মাৰিয়ে-মবকে বানে-ঢলে লোকজনো কমক। হাতী আগে বিলভ পৰক।'

ইতিমধ্যে বংমহলত হেঁচা দি বঙালে অনন্তুৰাইকে ঘোঁৰাসন্দিকাইকে মাৰিলে। তাত তেতিয়া গোহাই ফুকন আছিল। শাওনে-ভাদই নাৱে কিছো যুঁজ হল। বাতি যুঁজ হয় দেখি বঙালে বোলে, 'দিনে পোহৰে লোচাই নকৰে কিয়?' আমাৰ উকীলে বোলে, 'আমাৰ লগত এহেজাৰ বান্ধুস আছে। সিহঁত দিনত মৰি থাকে, বাতিহে উঠি যুঁজে।' ভাওনা এটা কৰি বঙালক বান্ধুস দেখুৱালেও। এনেদিনতে পিছে ঘোঁৰাকোঁৱৰক পেলনে বোলে, 'বৰফুকনে এনেয়ে লেহেম কৰি থাকে, বঙালক খেদিহে ধৰিব লাগে, বাৰিষা গলে ধৰা টান হব।' এই কথা ততালিকে সৰ্গদেৱৰ কাণত পৰিলগৈ। তাতে বামচিঙে বোঁশল কৰি মিসিন্দিকাইৰ হাতত বৰফুকনলৈ পত্ৰ দিলে বোলে, 'বৰফুকনে গুৱাহাটী এৰি দিম বুলি আগতে একলক্ষ ৰূপ নিলে— অথচ এতিয়াও এৰি নিদিয়ে কিয়?' বৰফুকনে বোলে, 'তোৰ তেজটোপা পিবলৈ পোৱা নাই কাৰণে।' পাছে সেইকথা সৰ্গদেৱৰ কাণত পৰিলত দেৱ অসন্তোষ হৈ বোলে, 'গুৱাহাটীত ছমাহ ধৰি বহি আছে, তত্ৰাচ এবেওঁ আগবাটি বঙালক নধৰে, নামিবা পালেই সকলো ফুকনবোৰ এনে হয় কিয়?' এইবুলি বেটীৰ কাপৰ পঠিয়াই বৰফুকনক কোৱালে বোলে, 'হয় বঙালক খেদক, নহয় ফুকনবোৰে সেইবোৰ কাপৰ পিন্ধক। আৰো বঙাল নেখেদি ঘূৰি আহিলে সিহঁতৰ হিয়া ফালি চাম।' ঘোঁৰাকোঁৱৰে আহি কলে বোলে, 'নাৱেতৰে বঙালক ধৰিব দিছে।'

সেইপৰত বঙাল দলিবাৰীৰ কাষৰ আলাবৈ পাহাৰত আছিলগৈ। 'বঙালৰ ঘোঁৰা অধিক, তৰে খেদি ধৰা টান। মুকলিত যুঁজিলে আমাৰ এটি বগুৱাও নেসাবে। 'তথাপি সৰ্গদেৱে কেঁচা বৰলৰ বাহত জুই দিবলৈ কৈছে যেতিয়া যাইক।' এইবুলি ছুকুৰি হেজাৰ লোকেৰে শেনগোহাই, চক্ৰপাণি আৰু ভল্লু তিনি বাজখোৱাক ভেজালে। বঙালেও মদনাৱতী নামৰ ভিবীক

সেনাপতি পাতি পঠিয়ালে, বোলে, 'হাবিলে লাজ নাই, জিতিলে শতকৰ লাজ।' পিছে বঙাল একেঠাই হৈ সারথানে আছিল, বাতি গৈ আমি আলাবৈৰ দখিণে পথাৰত ধবিলত তাতে তযাময়া বণ হল। আমাবো বিস্তৰ লোক কাটিলে, বঙালবো কিছো পবিল। লুথুৰিয়ে বঙালৰ সেনাপতি মীবনবাবক ধৰি আনিলে, পিছে উভটি আহোতে হঠাৎ পচিমৰ আকাশ ক'লা কৰি বামচিঙে অপাৰ নতুন ফৌজ পঠিয়ালে। আচম্বিত আক্রমণত আমাৰ সৈন্য-সেনাপতি সোপাই ছেদেলিভেদেলি হল। ঘোঁৰাত উঠা অসংখ্য বঙালে আমাৰ লৰ্বাংতৰ্বাং যোধাকৰ মাজত সোমাই বচুকটা দিলে, লুইতৰ বালি তেজ্জৰে বাঙলী কৰি দহ হেজাৰ অসমীয়া বণুৱাই সেইদিনা আইমাতৃকাৰ কাৰণে জীৱন বলি দি গল।

অতকাল পাছত এতিয়া বখানোতেই মোৰ দুধাৰি চকুলো বৈ আহিছে— বাছাহত। সেইদিনা গোখুলা বৰফুকন শোকে-দুখে জবমাৰ হল। বিস্তৰ দুখ কৰি বোলে, 'আমাৰ মানত একোটা মানুহ একোটা হাতী—তাৰে ঘাটিপিত্তি হয় বুলিহে আগপাছ চাওঁ।' এইবুলি গোচৰ লিখিলে বোলে, 'ডাঙৰ কাৰ্য্যকামত এতোমান লোক নপবিল, অল্পকাৰ্য্যত দহ হেজাৰ লোক পেলালে ঘোঁৰাকোঁৱৰে আহি।' তাকে শুনি জানিবা বুঢ়াগোহায়ে বোলে, 'বাৰীৰ পুখুৰী এটি সিচোঁতেও ছুই-চাৰিক শিজিয়ে ফুটে। এইখন বণহে, তাতে আঠ-দহোটা লোক কিয় নপৰিব? আতে দুখ কৰিবলৈ নাই। মাছ কিমান ধৰে তাতেহে কথা।' বৰফুকনে সৰ্গদেৱত গোচৰ নিদিলে যদিও দুখ কৰি থাকিলত বোলে, 'বঙালক নভঙালে দেখোন ৰাজ্যই মৰিব, যদি বঙালক ভঙাব পাৰে দহহেজাৰ পাইক মৰাটোহে বৰ কথা হলেনে।''

ইতোপৰে বামচিঙে কটকী পঠালে বোলে, 'ৰাজ্য ছাডি দিয়ক।' বুঢ়াগোহায়ে বোলে, 'আমি ৰাজ্য ছাডি দিবৰ কোন—সিকাম সৰ্গদেৱতহে যুৱায়। আক সেৱকৰ নিবন্ধ স্বামীজনে কিসক ৰাখিব?' বামচিঙে ফুকনবোৰলৈ অনেক ধণসোণ বটাবাহন উপহাৰ দি মাধচৰণৰ লগতে পণ্ডিতবাইকো পঠালে, পাছে কাম নিসিজিল। ইফালে আগিয়াবপৰা পাণ্ডুলৈকে কোনো প্ৰবন্ধে আহিলেও তাবপৰা বালিব গড় পাৰ হব নোৱাৰে, ঘোঁৰাৰ ঠেঙ্ বালিত লাগি লাগি ধৰে। পাহাৰে পাহাৰে লগা বালিব গড়ৰ

জোবা, বঙাল সোমাবৰ সন্ধি নাই। আন্ধাক বালিতে পিছে বনমান ছিদ্ৰ
 ধৈছিল, তাত গড নাই। গভিক বুদ্ধি বামচিঙে সেইপোনদি ইটাখুলিলৈ
 সোমাবলৈ মন কৰিলে। অশ্বাক্ৰান্তৰ পৰা লুইত পাব হৈ কামাখ্যা পাহাৰৰ
 তলতে অমবাজুৰিত সৈন্তসামন্ত তুলি থলেদি ইটাখুলিত সোমাবলৈ উজু হব
 বুলি টিমক নবাবে বুদ্ধি পালে। এনেদৰে আটিমুটি কৰি থাকোতেই সেইবেলা
 বহাগত হঠাতে খবৰ ওলাল বোলে সৰ্গদেৱ চুকাল। আকাশ ফুটি যেন চৰণ
 পৰিল বোপাইহত, এনেজন সৰ্গদেউ, চাৰি বছৰ কালো ভালকৈ নেপালে।
 তাতে ৰাজ্যৰ এই দুৰ্দশা—সবাবে মন বিমৰিষ হল।

ভাএক ৰজা হৈ উদযাদিত্য নাম ললে। পাছে ডা-ডাঙৰীয়া সকলবো
 যোধাক সকলবো উত্তম কমি গল। তেনেপৰতে বামচিঙে মিৰা, বামহৰি
 আৰু পণ্ডিতবাইকো পঠালে শ্ৰীতিগোট বাঞ্চা কৰি। আমাৰো নিমকে
 মাধচৰণকে পঠালে—সিহঁতক বঙালে অতি শ্ৰদ্ধাবে তুলিলে। সিহঁতক
 কটকীকো আমাৰ ভালকৈ তুলিলে। নতুনজনা সৰ্গদেৱে সোণা-কৰ্পাৰ
 বটাবাহনো বঙাললৈ ভেজিলে। তাতে বঙালে আমি বলহীন হোৱা যেন
 পাই অধৈৰ্য্য হল। নবীনজনা সৰ্গদেৱৰ মতিগতি একা ধৰিব নোৱাৰি,
 বঙালক টু-টুৱায় আকৌ হুমিয়াযো, বৰফুকনৰ কটকীক হাতীশালত লোৱা
 লগাই থয়। বঙালেও সীমনা ৰক্ষা কৰিবলৈ শপত খাইছে, গডগাঁৱতো
 সৰ্গদেৱক সলা-পৰামৰ্শ দিবলৈ ভাল পাত্ৰমন্ত্ৰীও নাই—বৰফুকনে বোলে,
 ‘আমি বঙালক গুৱাহাটী এৰি দি গুচিহে যাওঁহক।’ তাতে বুঢ়াগোহায়ে
 বোলে, ‘নবাবৰ শপত পাটচা ৰাখে কি নেৰাখে। এতিয়া গুৱাহাটী
 এৰি দিব লাগিলে আগেয়ো এৰি নিদি কি নিমিস্তে যুদ্ধ কৰি আহিলা-
 পাতি হানি কৰিলো? আৰু গডে সহিতে গুৱাহাটী এৰি দি আমিবা কত
 থাকিম? যদি গুৱাহাটীৰ গড এৰি দিয়া যাব, তেবে আমি গডগাঁৱকো
 এৰি তেজিনামকপলৈকে যাব লগাহ হল।’ সৰ্গদেৱে এই নিৰন্ধ শুনি তাতে
 হয় বুলিলে।

এইবেলা কিন্তু বামচিঙৰ ধৈৰ্য্য হেৰাল। তাতে বৰফুকনৰ টান নবীয়া
 আৰু আন্ধাক বালিত গড নাই—এই দুই কথা শুনি নাৱত ঘোঁৰা ৰণুৱা
 তুলি আনিছিল, আগে আগে হিলৈ কাণ্ড মাৰি আমাৰ নাওবোৰক অমবাজুৰি

পাৰ কৰি উজ্জাই ঠেলিলে। মাজৰ বালিত বৈছিল, পাছে আমাবো বালিতে গড় বান্ধিলত ঘোঁৰা তুলিব নোৱাৰি উত্তৰ পাৰে জুবিয়ালৈ উঠিল—আমাবো ভাগি-উজ্জাই আহি অশ্বাক্ৰান্তত বলহি। পাণ্ডুৰ হাজৰিকীয়াই তাৰেপৰাই বৰফুকনলৈ কোৱালে বোলে, ‘ৰাজ্য ভাগিল। ফুকনদেও নাহিলে তল যাওঁহে।’ নবীয়াপাটিতে সিকথা শুনি বৰফুকনে বোলে, ‘ৰাজ্যক কৰি, চিলাৰ পৰ্ব্বতত চাৰি কড়াৰ মাটি কিনিছো—মই নেযাওঁ, মৰাৰ কাল আছে, মৰিলে ইয়াতে মৰিম। যদি যাওঁ, ৰাজ্যতকৈ পাছতহে যাম।’

তেনেপৰত নবা হাজৰিকীয়াই আহি অশ্বাক্ৰান্তক ৰাজ্যত হাত জুবিলে বোলে, ‘সুনীয়া কাঁহীত বিহ নাঢ়ালকহত ঐ—ৰাজ্য নেভাগ।’ বৰফুকনে শুনি দুই হেজাৰ লোক নবাক দিলে। থাকনিয়াৰ অশ্বাক্ৰান্তত আছিল, বুঢ়াগোহাই লখিয়াত। ৰাজ্য ভাগিবৰ হুলত সবাৱে নাও ছুনিত বস্ত্ৰ ভৰালে। বুঢ়াগোহাই বৰফুকনৰ বস্ত্ৰ জাতো হাতীবকৰা ডেকাই নাৱত ভৰা দিছিল—বৰফুকনৰ বস্ত্ৰ ভৰা দিয়া নাও উজ্জাই লতাশিলা পালেগৈ।

কাঁডঘৰৰ লোটতে বৰফুকন শেতেলিত পৰি আছিল—কাষৰতে মই আৰু অচ্যুতানন্দ দলৈ। তীৰকঁপে জ্বৰ, বৰফুকনৰ শৰীৰত কালজুইৰ দাহ। মাজতালু খুৰাই বেজবকৰাই ভৰণ দিছিল, কপালতো পটী দি আছিল—বাৰে বাৰে তিযাই দিওঁ, পলকতে শুকাই খৰ্খৰীয়া হয়। মোৰ বাওঁহাতত ধৰি বৰফুকন কঁপিছিল, মাজে মাজে দুই-এটা ভ্ৰম বলকিছিল, ‘সৰ্গদেউ ঐ, মোকো লৈ নগলা কিয়?’ ‘ৰাজ্য ঐ, মোক এৰি বলৈ গলি?’ মাজে মাজে ক্ৰণেক খিৰ হৈ মোৰফালে চালে বৰ দুই-এটা বতৰা দিছিলো—‘এইবাৰ বঙাল জুবিয়াত উঠিছে, এইবাৰ আমাৰ নাও উজ্জাইছে, ৰাজ্য ভাগিছে। বঙাল নাৱেৰ অশ্বাক্ৰান্তৰ ফালে উজ্জাইছে, আমাবো নাও ছুনি বান্ধি উজ্জাইছে—নাৱে নাৱে লাগি লুইত পাৰ হব পৰা হল।’

ভ্ৰম বকাৰ মাজে মাজে বৰফুকনে এবাৰ মোৰ ফালে চায়, এবাৰ দলৈৰ ফালে চায়। এবাৰ বোলে, ‘ধৰিব লাগে, খেন মিলিছে নে নাই?’ দলৈয়ে বোলে, ‘নাই।’ বৰফুকনে পাটীতে তিনিটা চিপ্ মাৰিলে—উঠিব নোৱাৰিলে। বোলে, ‘কোন আছ মোক চালপীৰাবেই তুলি বাটঘবলৈ নে—বঙাল কোনখন পাইছেহি স্বচক্ৰে চাওঁ।’ তাতে চাৰিটা ভূঞাপোৱালিয়ে ধৰি চালপীৰাবেই

জুলি বাটঘৰ পোৱালেনি ।

বঙালৰ নাৱে অশ্বাক্ৰান্তৰ পৰা মাজলুইত জুৰি অমবাজুৰি চোৰ্ত্ত চোৰ্ত্ত—কাণ্ড দেখি ববফুকনে বোলে, 'মাজলুইততে খেদি ধৰিব লাগে।' দলৈয়ে বোলে, 'ববা, খেন মিলা নাই।' ববফুকনে বোলে, 'গণক, সগ'দেৱে নৌকাটোতেই ময়ে কাটিম।' দলৈয়ে বোলে, 'কাটিবা।' ববফুকনে বোলে, 'মই এজাঁই খাব উবাই ইঙ্গিত কৰিলেই সমস্তে ৰাজ্য বঙালৰ ওপৰত জপটিয়াই পৰি গোটেইখন তহলিং কৰিব।' দলৈয়ে মুশুনা ভাও ধৰি একেধৰে বঙালৰ ফালে চাই আছিল, চাই থাকি বোলে, 'খেন মিলিব এতিয়া, কতোপৰ বওঁক।' ববফুকন অৰ্ধৈৰ্য্য হৈ পৰি চাটিফুটি কৰি আছিল। কিন্তু জলৈ নিৰ্বিকৰ। অসম ৰাজ্যৰ ভাগ্য আকাশত বেলি মাৰ হওঁ হওঁ,—সেইপৰত সেয়া ববফুকন আৰু সেয়া ৰাজজ্যোতিষী গণক। ঈশ্বৰৰ ৰাজ্যত কি ৰিডহুনা। মোৰ গাতো কঁপনি উঠিছিল বোপাইহত, বুকু ধৰ ফৰাইছিল—জানো কি হয় এতিয়া।

বঙাল অমবাজুৰি পাব হল, ৰাজ্য উজ্জাই লতাশিল পালেগৈ। ববফুকনে বোলে, 'গণক, তযো কটা গলি, মোৰো কুশ আনি চাউল কানি মাৰিলি। বঙাল মাজলুইত পাবহৈ আন্ধাৰবালি পায়হি—আৰু ধৰিম কেতিয়া?' দলৈয়ে নিৰ্বিকৰ চিতে বঙাললৈ চাই আছিল। বঙালৰ নাও অশ্বাক্ৰান্তৰ পকনীঘাটোৰ পৰা অমবাজুৰিলৈকে লানিশাৰী পাতি আহিছিল। বামাখ্যা পাহাৰৰ তলিতে ঘাটৰ নামনিত ববলুইতত এটা ৰাক্স পকনীয়া পৰে—আধাক্ৰোশ পুতল পকনীয়া, নাওহুনি পালে মাজলৈ টানি নি ঠিয় কৰি ডুবায। বঙাল আহি পকনীঘাটোৰ পোন হলত দলৈয়ে বোলে, 'স্বৰোদয়ত উত্তম পাইছো, এতিয়া ধৰিবহে লাগে।'

এই কথা শুনা মাত্ৰকে ববফুকনে ঘপ্ৰকৰে পাটীৰ পৰা উঠি মোৰ কান্ধত ধৰি নাৱত উঠিলহি—মোৰ এই কান্ধত ধৰি বোপাইহত, একগো বটাই কোৱা নাই। সোঁহাত কঁকালৰ হেংদানত, বাওঁহাতেৰে মোৰ কান্ধত ভবদি আছিল, অৰো এইখন হাতেৰেই কঁকালতে সাৱটি ধৰি আছিলো—সৰুজন ফুকন ধৰুধৰু কৈ কঁপিছিল। কগীয়া মামুহ তত্ৰাচ সেইকেইটা কি কেঁটীসাপৰ মুৰচিঙা ধোজ। বাটঘৰৰ পৰা নাৱলৈকে যেন গুলীপাত যোৱাদি গল। শেষ

মুহূৰ্ত্তলৈকে তীবৰূপে জ্বৰত গা ধবক-ববক, দেহাৰ ভৰ সবলৈ ভৰি ছখনত শক্তি নাই, সেই খেনত কিন্তু আই কামাখ্যাই কি শক্তি বোগালে বোপাইহত, নৱত উঠিয়েই উজাই মেলিব খোজা চাৰিটা চহিয়ালক নাকৈদাকে গদিয়াই পানীত পেলালে, চাউডাঙকো টঙনিয়াই পানীত মেলিলে। তাকে দেখি-শুনি বব উঠিল বোলে, ‘ববফুকন মুজায়, বঙালক নখৰি ভাগিবব দেখি ৰাজ্যক কাটিছে মাৰিছে, বাক্ৰি পানীত পেলাইছে।’ লগে লগে সাতখন নাও হিলৈমাৰি একেলগে বঙালৰ সমুখে মেলিলে। উত্তৰে-দৰিণে সকলোৱে ববফুকনৰ নাও হিলৈ মাৰি আশুৱাবব দেখি ভটীয়াই ধৰিলে, তৰেও গোলাগুলী মাৰিলে। আচম্বিতে উভটি ধৰালৈ বঙাল সাজু নাছিল দেই, লৰ্কাংতৰ্কাং হৈ কিছুমান পকনীয়াত পৰি লুইতৰ তললৈ সোমাল, ঘোঁৰাবাবে চিঞৰ-বাখৰ কৰি মাজ পানীলৈ জুপিয়ালে। ভাল নাও-বৈচাৰ নিমিস্তেই ভটিয়নি লুইতত নাও চম্ভালি বখা কঠিন, বঙালৰ নাৱৰীয়াই লুইতৰ কি পাৰ পাৰ? ৰচিদৰ্থা পৰিল, পিঠিত কাণ্ড সোমাল। আমাৰ নাৱে বঙালৰ মাৰনাও ফালিলে, গোলা-বাকদেৰে তলি ফুটালে। অজ্ঞশ্ৰ বঙাল মৰিল, লুইত বড়া ৰাঙলী হল, দূৰববোৰে দূৰাত পাছ কাক্ৰি দি পাণ্ডুৰ নামে বলগৈ। ৰামচিঙ বিচৰামতেই মাখে একঘড়ীৰ লেটাই হল বাছাহত, সেই একঘড়ীৰ লেটাইতে যোৱা চাৰি কুৰি বছৰে নোহোৱা বখা হল, অসমৰ চিবুগী মাটিৰ পৰা বঙাল শতুক চিৰকালৰ নিমিস্ত ভাগিল। ভটীয়াই খেদি ধৰিবলৈ ববফুকনে হাক দিলে বোলে, ‘বছেৰক যুঁজত বাল নোৱাৰি ভটিয়াই যাব, এনে শতুক খেদা ধৰাও লাজ। গৈছে যেতিয়া এনেও যাবগৈ—আক নাহে।’

তাৰ পাছতো ববফুকন কেইবাদিনো নৰীয়াপাটীত আছিল। এদিন মোক কোঁতুক কৰি বোলে, ‘কালনেমী, শৰাইৰ ৰণ কোনে জিতিলে ৰব পাৰ?’ মই বোলো, ‘ববফুকনে।’ বোলে, ‘সেনাপতি বিচক্ৰণ হলেহে ৰণ জিতে, সি সত্য। তাতে ৰণুৱা পাইকে ভাবে সিহঁত জিতিলে, ৰাজখোৱাবোৰে ভাবে সিহঁতহে জিতিলে। ডাঙৰ সেনাপতিৰ গুণেই এনে, যেনে লুইতৰ তলে সোঁত। পিছে শালৰ গৰকা, দোৰপতি, মাকো সকলো ভালকৈ চলিলেহে শিপিনীয়ে মুকলমে তাঁত বয়, পাছত কাপোৰ ওলালে মাকোটোৱে বোলে মইহে বলো, দোৰপতি নাচনীয়ে বোলে মইহে বলো। দলৈয়ে কিন্তু

বঙালৰ বৃদ্ধি বৃদ্ধি পাই সিহঁত অমবাজুৰিৰ পকনীয়াটো পাব হব লৈ বৈ আছিল, টিমক দলৈ, মুখত বোলে খেন মিলা নাই। আচলতে পকনীয়াটো পাছত থাকোতে ভটিয়াব নোৱাৰিহে বঙাল শলঠেকত কটা গল, নহলে ভটিয়াই পলাল হয়। এতিয়া গমি-পিত্তি চাইছো—মাজ লুইতত ধৰি বঙালক হটাৰলৈ কঠিন। পিছত আই কামাখ্যাই মুখমেলি ধৰিলে।

উস্—বুকুখন বৰকৈ বিষাইছ বোপাইহত, আক বেছিকৈ বলকিব নোৱাৰো। গাটোও কিবাখন লাগিছে। পিছে সেই বছৰত ৰাজ্য থানখিত লগাই সকলনা বৰফুকন স্বৰ্গগামী হল। কবায়ক নিমাতিক বৰফুকন পাতিলে। আমাৰ সোণৰ দেশত বঙাল শত্ৰুৰ পুলি পোখা চিবদিনৰ নিমিত্তে মৰিল পিছে ঘৰশত্ৰুকাবাবেহ জাক জাক পাবত গজি মূৰডাঙি উঠিল। দেশ ছাৰখাৰ হল বোপাইহত, সৰ্গদেউ সকলে পাত্তি থৈ যোৱা ৰাজ্য থানবান্ হল। ডোববাবে কুমন্ত্ৰ কৰি সকলনা গোহায়ে মাজিউজনা বজাক পৰ্বতলৈ নি মাৰিলে। নিজ ৰজা হল। পিছে ছুৰ্বল ৰজা, শাসনৰ বান্ধু কুমলিল, বিষয়-ববীয়াবাবেহে ৰজা হল—সিহতৰ আজ্ঞাতাহ সৰ্গদেৱে উঠা-বহা কৰিছিল। আমাৰো চাউল-কানি উকলিল, তেল নাইকিয়াত ফপবীষা হৈ পৰিলো। ৰজাঘৰত স্থান নেপাই অনাই-বনাই ফুৰিলো, খুজি-মাগি ভাতমুঠি মোকলাওঁ, একো নেপাল লাঘাণে থাকে। অত গুণ অথলে গল, শৰীল-বলো টুটি আহিল। বাৰটপাথ দেখিলও পাবত গজা বিষয়া-ডাঙৰীয়াবাবৰ কেঁৱে নিচিনা হল—এইখন সোণৰ ৰাজ্যত আমাৰ কাৰণে এমুঠি ভাত এটি পঁজাঘৰৰ অভাৱ ঘটিল। গৰাকী নাই, গাত বল নাই, আমাৰ অৱস্থা হালৰ বুঢ়া বলদৰ দৰে হল বোলে, ‘উঠি ৰজাৰ লিক্‌চী হাতীত উঠি যায়, বহিৰজাৰ কটকীয়ে শুদা ভাত খায়’ পাছ পিথপীয়ে পাপ নসহিলে, সেই বছৰতে সকলনা গোহাটাকা ঔষধত বিহ দি মাৰিলে, লাউ, হৰাপোৱা আৰু তাড়ুৰাজুক পঠিয়াই ঘোঁৰাকোঁৱৰ, লুথুৰিৰ পুতক, তঙ্গচুৰ পুতকহতক মাৰি শৰাইঘাটৰ চিন মোকামো মোহাৰি পেলালে। ডেবেৰায়ে নামকপীয়া ৰজাকো মাৰিলে, সকলনা গোহাই ৰজাবো বংশছেদ কৰিলে। তুংখাঙৰ পৰা চামগুৰীয়া কোঁৱৰক আনি ৰজাপাত্তি কেইদিন পাছতে তাক মাৰি গোবৰক ৰজা পাতিলে। পিছে ডেবেৰায়ে নিজেহে ৰজা হল বোলে, ‘চেংদেৱক পানীত

পেলায়, হাতীটিহত মেলিম, কাকতখানিহতত জুই দিম।' শবাইঘাটৰ বণত
 বঙালক অশেষ যশস্তাবে হকরাই দেশৰ শক্ৰ নিমূল কৰি অসমীয়াই সাগৰ
 পাৰ হৈছিল বোপাইহত, পিছে এতিয়া ঘবশক্ৰ বিভীষণৰ কুচক্ৰত পৰি
 গৰুখোজৰ পানীতে খাউনি নোপোৱা হল। ৰাজ্য ভাগিবৰ পৰত এনেকৈয়ে
 ভাগে সোণাইহত, এবাৰ ঘূণে ধৰিলে নাহৰ কাঠো উৰ্ৰলে, তাক ৰাখিবৰ
 কাৰো সাইধু নাই।

ভাৰ পাছতো দেশত আৰু বহুত অথাস্তব গল বাছাইত, সেইবোৰ
 ৰখানিবলৈ গাত শকতি নাই, কলিজাত জোৰ নাই। বহুতো কথা কলো;
 পুৰণি কথা, তোমালোক কেঁৱে নজননা মুগুনা কথা। এইবোৰ কবলৈকে
 জীয়াই আছিলো হবপায়, মূৰটো দেখোন বৰকৈ ঘূৰাইছ। মোক ধৰিমেলি
 বাজলৈকে নিয়া বোপাইহত-মুকলি আকাশৰ তলত মোৰ কালপুকুৰলৈ চাই
 চাই মৰো। আজিহ হিয়াখন পাতল পাতল লাগিছে মোৰ সোণাইহত,
 তোমালোকক মোৰ নিজৰ নাতি-পুতি হেন লাগিছে। মই বুজি পাইছো মই
 মৰিলে তোমালোকে মোৰ কাৰণে এটাপাল চকুৰ পানী পেলাবাহক, খস্কক
 বেজাৰ কৰিবা। তাৰ বেচি এই বুটাই একা নিবিচাৰ—। মোৰ কেওঁ
 কিছু নাই, মোৰ কাৰণে বান্দিবলৈকো তিনিউ কুলত কোনো কুটুম-বঙহ
 নাই কিন্তু অসমী আইৰ হেজাৰ পো-নাতি মোৰ নিজৰ। কি কৈছা? জাৰ?
 মোৰ জাৰ লগা নাই। দেখা নাইনে মোৰ সৰ্বশৰীৰ জ্বৰ ঘমাদি ঘামিছে।
 ওঁহো—কঁথাখন গাত নিদিবা—মোক ঢাকি নিদিবা, সকলো বান্ধোন কাটিব
 খোজাজনক হেঁচামাৰি নধৰিবা। মই বুঢ়া হৈছো বুলি ভাবিছা? নাই হোৱা,
 বাছাইত, হে. হে: আমি বুঢ়া নহওঁ। কালে আমাক বুঢ়া কৰিব নোৱাৰে—
 আমি কালপুকুৰ। আমাৰ চাৰিউফালৰ পিথপীখনহে বুঢ়া হৈ যায়—আমি
 সদায় একেদৰেই থাকো। বালিঘৰ সাজি খেলি থকা কেঁচুৱা লবাবোৰ ডেকা
 হৈ আদহীয়া হয়, ডেকাবোৰৰ চুলি পাক, দাঁত সৰে, চকুত চলিহা পৰে;
 আমাৰ নিমিত্তে পাহাৰবোৰ আগতকৈ যেন বেছি ওখ হৈ যায়, বাটপথবোৰ
 বেছি দীঘল হয়। গীতৰ শুববোৰত আগৰ দিনৰ মান ৰং-তামচা নেথাকে,
 কুলি-কেতেকীৰ মাতবোৰ আগৰ মান মিঠা নেলাগে। জাৰকালি বেছি জাৰ
 পৰে; জ্বৰ দিনত জ্বৰ বেছি হয়। কালচক্ৰত পৰি আমাৰ কাৰণে চউপাশে

ঈগতখনৰ সকলোৱেই সলনি হৈ যায় বোপাইহঁত, মাথো আমি সলনি নহওঁ ।
আমি ইতিহাস, অমৰ, আমাক কালে পৰশিব নোৱাৰে । এতিয়া মোক মোৰ
কালপুৰুষে ডাকিছে—সোৱা ওপৰত চকু টিপিযাই আছে, মোৰ শিৰত
এতিয়া দেৱতাৰ তেজ । সোৱা বুঢ়াবজা, ভগনীয়া বজা সবাৱে আকাশৰ পৰা
হাত বাউলদি বুলিছে, কৈছে, 'কালনেমী, হল আৰু আত । বহুদিন ধৰি বৈ
আছো—বেলি নকৰিবি— ।'

* * *

এই কাহিনী শুনি মে-জিঘৰৰ দপ্‌দপীয়া জুইৰ উত্তাপ আৰু পোহৰবোৰ
থক্‌থক্‌কৈ কঁপিছিল, আৰু কঁপিছিল বলতা অসমীয়াৰ অস্থৰ—উত্তৰজনাৰ,
গৌৰৱত, আনন্দত ।

॥ শুধবণি ॥

পৃষ্ঠা	শাবী	হৈছে	হব লাগে
২৪	২৫	ভাল	ছাল
২৬	২২	সোমাই	মোমাই
৩৪	১৫	নাঙ্জোনে	নেঙ্জোনে
৩৬	২০	লাখাই	লাংখাই
৩৭	৬	পালেগৈ	পালোগৈ
৩৯	২৭	ডাঙৰীয়াবাব	ডাঙৰীয়াবোৰে
৪০	২১	ভৈয়াম	ভৈয়াই
৪১	১৬	নাংপায়	নাংপায়
৪২	২৭	নাচোই	নাচাই
৪৩	১৮	নাথোকিব	নাথাকিব
৪৮	৯	পুৰাতি	পুৰতি
৪৯	১৩	বান্ধ	বান্ধি
৫১	১৯	গৈ	লৈ
৫৪	২	খুৰব	খুৰাব
৫৭	২২	দোখিলে	দেখিলে
৬০	৯	গোটপাত	গোটপাত
৬১	২১	লাকাহতক	লাকাহঁতব
৬২	১৭	টিংডিয়া	টিঙিয়া
৬৬	৬	ধৰিবলৈ	বৰিবলৈ
৬৭	১৫	তোমালোক	তোমালোক
৬৮	১৭	বহুতে	বহুতা
৬৯	২০	শাবীপতি	শাবীপাতি
৭৩	৬	ঘা	ঘাটি
৮২	২	পলাস	পলস
৮৪	৯	কুটৰীটোও	কুঠৰীটোও
৮৫	৯	কেনে	কোনে
৮৫	১১	চেট	চেট্টা

পৃষ্ঠা	শাৰী	হৈছে	হ'ব লাগে
৮৫	২১	এগন	গগন
৮৭	৮	লগত	লগব
৮৮	৮	কায়মান	কামাযন
৮৯	১৬	পুটপাত	লুটপাত
৯৬	৯	জয়ধনীয়	জয়ধনীয়া
১০৪	৭	ইকাবব	ইকবাব
১০৪	১০	অৰ্থাৎ	হঠাৎ
১০৮	৩	পলাই	ওলাই
১১৪	২৮	লৈ বিচাৰি	বিচাৰি লৈ
১১৫	৮	ছটামাম	ছটামান
১২৯	২২	যাত্ৰা	যাত্ৰাত
১৩০	২৮	কোনোবাটে	কোনবাটে
১৩১	১০	সৰ্গদেব	সৰ্গদেব
১৪৪	৬	বঙলাটোৱে	বঙালটোৱে
১৫১	২৮	শতুককে	শতুককো
১৫২	১৪	বোলে	বোলো
১৫২	২৪	মাযো	ময়ো
১৬৩	১৬	ৰজাপতি	ৰজাপাতি
১৭১	১৫	কটকী	কটকীও
১৭৩	৩	পিন্ধিলে	বিন্ধিলে
১৭৪	১৭	সৰ্গদেৱৰ	সৰ্গদেৱৰ
১৮৪	২	বুটাগোহাই	বুটাগোহাই
১৮৫	১৯	ভাহি	ভাগি
১৯০	৮	অশ্বাক্ৰান্তক	অশ্বাক্ৰান্ত
১৯০	৮	ৰাজ্যত	ৰাজ্যক
১৯০	১৪	লোটতে	টোলতে

প্ৰমাণগঞ্জী

এই উপন্যাসখনি লিখোতে বুৰঞ্জীবিষয়ক তথ্যপাতিৰ ক্ষেত্ৰত তলত উল্লেখ কৰা পুথিসমূহৰ সাহায্য লোৱা হৈছে। এইবিলাকৰ লিখক আৰু সম্পাদকসকললৈ আমাৰ ধন্যবাদ আৰু কৃতজ্ঞতা জ্ঞাপন কৰা হল।

- ১ An Account of Assam , Francis Hamilton
- ২ অসম বুৰঞ্জী : সঃ ডঃ সূৰ্য্যকুমাৰ ভূঞা।
- ৩ মীৰজুমলাৰ অসম আক্ৰমণ : ডঃ সূৰ্য্যকুমাৰ ভূঞা।
- ৪ Lachit Borphukan and his times
Dr S K Bhuyan
- ৫ আসাম বুৰঞ্জী : গুণাভিৰাম বৰুৱা।
- ৬ Aton Buragohain and his times
Dr S K Bhuyan
- ৭ অসম বুৰঞ্জী : হৰকান্ত সদৰামিন।
- ৮ কামৰূপৰ বুৰঞ্জী : সঃ ডঃ সূৰ্য্যকুমাৰ ভূঞা।
- ৯ দেওখাই অসম বুৰঞ্জী : সঃ ডঃ সূৰ্য্যকুমাৰ ভূঞা।
- ১০ অসম বুৰঞ্জী : শ্ৰীশৰৎকুমাৰ দত্ত।
- ১১ কছাৰী বুৰঞ্জী : ডঃ সূৰ্য্যকুমাৰ ভূঞা।
- ১২ জয়ন্তীয়া বুৰঞ্জী : ডঃ সূৰ্য্যকুমাৰ ভূঞা।
- ১৩ অসম বুৰঞ্জী : কাশীনাথ তামুলীফুকন।
- ১৪ লাচিত বৰফুকন : ডঃ সূৰ্য্যকুমাৰ ভূঞা।
- ১৫ আহোম বুৰঞ্জী : ৰায়চাহাব গোলাপচন্দ্ৰ বৰুৱা।
- ১৬ History of Assam · E. A Gait
- ১৭ Studies in the History of Assam ·
Dr S K Bhuyan

—দেবেন্দ্ৰনাথ আচাৰ্য্য